Т. LXXXVI. Р. 1908, кн. VI. Рік XVII.

86

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXXVI. 1908, VI B. XVII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 12/I с. с.

Т. LXXXVI. Р. 1908, кн. VI. Рік XVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСЬВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСЇМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛЬОҐІЇ Й ЕТНОҐРАФІЇ,

виходить у Львові що два місяцї під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE.

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

B. LXXXVI. 1908, VI B. XVII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарнї Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Закінчено 12/I с. с.

Зміст LXXXVI тому.

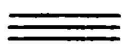
Inhalt des LXXXVI Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe den ersten Band jedes Jahrganges.

Студії з історії церковної унії.

Написав Богдан Бучинський.

I. Ісидорова унїя.

II.

Весною 1443 р. перед рішенем сойму в Будї 9 червня 1443 король Володислав в окруженю своїх найвизначнїйших угорських партизанів, польських достойників, а між ними з руських земель одинокого Грицька Кердеєвича видав свій привилей з 22 марта 1443 р. Дата привилея, угорські сьвідки й частинне віднесене його до земель угорської корони вяжуть його з военною ситуацією на Балканї; присутність польських сьвідків, видане через польську канцелярію, детайлїчні приписи проти обставин, котрим сей акт робив кінець, грамота короля для холмського епископа — вяжуть його з виглядами фльорентийської унїї в українських землях польської корони.

Включаючи в інтерпретацію грамоти перший ланцюх фактів ми завважимо сей натиск, який грамота робить на ролю папи Евгена „й инших сьвятих отцїв, що дбали про сьвяту віру“, і розтягнене консеквенцій правних грамоти „на цїлий простір держав“ Володислава III, хоч йому суперечуть річеві обставини, і то відмальоване становища самого короля Володислава III. Сї натяки можна інтерпретувати при помочи листів папи Евгена IV до Чезарінї й короля Володислава, проклямацією кор. Володислава III з р. 1444 та фактичними пробами защепити унїю церковну в Молдавії, Волощинї, Сербії, Боснї й Болгарії. Воно дуже можливо, що о скільки ходить о той ланцюх фактів,

до нього прилучилась ініціятива кард. Чезаріні. Одначе в тім не можна неґувати й участи думок Ісидора [1]). Сеж він, а ніхто инший вже перед трома літами підніс думку політичних консеквенцій фльорентийської унії для угорської політики на Балкані. Сеж він вже перед трома роками звернув ся крім Руси ще й до Сербів і Волохів. І вже він перед двома роками витягнув думку правного забезпеченя руської церкви при нагоді унії.

Зате в другому ланцюху фактів зустрічаємось з чимсь, чого дотеперішні дослідники не завважали, а що відкидає безпосередну участь Ісидора в виготовленю документу. Церков руська криєсь в грамоті під загальниковим терміном „Церков східна, прелати й цілий клир обряду грецького й руського“ і не виступає як зорґанізована в самостійну провінцію супроти Рима: як найвисша одиниця орґанізацийна виступає орґанізація епіскопальна. Воно може мати джерело в антаґонізмі між галицькими і київськими епархіями, тим більше, що як раз тоді грозив воєнний конфлікт між короною і вел. кн. литовським. Але з другого боку можливо, що Чезаріні чи який инший референт римської церкви, що був при її укладаню, використав ситуацію, щоб звести руську церкву бодай в прінципі на становище епископальної, а не митрополичої церкви. Воно можливе ще ізза того, що Рим завважував ріжницю між колишньою митрополією галицькою і київською. Доказом стане справа митрополита Йоакима в р. 1451.

Привилей 1443 р. стає дальшим етапом в розвою правних консеквенцій фльор. унії на Україні — далі його наслідки не пішли. Славян балканських для унії він не з'єднав і звістка про те скоро дістала ся до Польщі. Фактичного признаня унії на Україні з боку Русинів не викликав, а в практиці правній українських земель польської корони в найблизших роках пропав безслідно. Не так безслідно проминув другий привілей — для холмської епархії. Його консеквенції для правного забезпеченя руської церкви в Холмщині видно в рр. 1444 і 1456.

Тимчасом Ісидор по короткім побуті в Італії рушив на схід. Він перебував так коротко в окруженю папи (11. VII до 28. VIII), що в його рішеню йти на схід треба бачити вигик иншого факту, що мав місце 1. VIII 1446 — смерти патр. Митрофана. 28 серпня він рушив, як каже лаконїчна згадка, як леґат в напрямі країв грецьких і руських.

Значить, він рушив в Царгород, щоб там поладнати

---

[1]) Кажу думок, а не його самого.

зміни в ситуації, викликані смертю Митрофана й вернути на Русь. І ми дійсно знаємо, що ще 1 червня 1447 р. він вибирав ся до Києва. Значить ся, вивід з лаконічної згадки, що він вибирав ся, щоб вернути на Русь, можливий. А коли він 28 серпня 1443 задумав вернути по полагодженю справи в Царгороді на Русь, хоч смерть патріярха се дуже могла проволочи — тим певнїйший вивід, що й перед елекцією патріярха він задумав йти на Русь. Се кидає сьвітло на його пляни підчас побуту в Італії: він задумав вернути на Русь. Ще в червни 1447 р. він абсолютно певний послуху на Руси, вже по деяких симптомах несубординації; тим більше міг бути певний в р. 1443. Отже зиск аналізи другого ланцюха подій годить ся з висказом аналізи положеня Ісидора в р. 1443. Отже якась зовнїшна причина мусїла спонукати його виїзд до Італії. А коли бачимо, що і в р. 1447 він остає ся в Царгороді, хоч Мамма вже від року був патріярхом, то побачимо, що він вважав свій побут корисним не тільки для самого формального признаня унії: йому важні були фактичні консеквенції її. І як раз рік 1442 приносив дві важні фактичні консеквенції унії: акція Чезаріні на Угорщині й акція пропаґованя унії на Сході. І одно і друге вповні вистало, щоб виправити Ісидора в Італію! [1])

По відході митрополита в Італію ситуація на українських землях в сфері признаня митрополичої компетенції Ісидора й формального придержуваня унії — оставалась й далї. Одначе трилїтне необсадженє патріяршого престола дало спромогу поруч прихильників Москви виступати ще одним противникам унії: заблудящим грецьким єрархам; з другого боку ті три роки принесли в Польщі і вел. князївстві Литовськім рішучий поворот в становищу міродайних сфер корони й вел. князївства на бік папи Евгена IV. І оден й другий ланцюх фактів випливає на верх в дальшій долї фльорентийської унії на Українї. І московські

[1]) Відгуки аґітації православних против патріярха Митрофана могли легко стати звісними при звязях України з Византією, через Молдаву й Крим. На Молдаві була борба між уніятами а православними. Митрополит молдавський підписав акт унії з 6. VII 1439, про прогнанє Йоакима, епископа Сучави, маємо документ, звідки маємо й пізнїйшу звістку в анонїмній словянсько-молдавській лїтописи про прогнанне „архиєреїв, що явили ся в Молдавії з постриженими бородами“. По виході грамоти грецьких єрархів з 6· IV 1445 проти патр. Митрофана її переложив монах Гавриїл таки того самого року! Текст з молдавських рукописий 1629 р. (дещо і рук. 1512 і 1557) у Яцимирского Изъ исторіи славянской проповѣди въ Молдавіи. Пам. древ. писм. CLXIII 1906, Петерб., ст. LXVII–LXVIII і 77-83.

міродайні чинники не засипляли справи; в тих роках виринула звісна друга редакція повісти Симеона, в котрій можна бачити з значною правдоподібністю спосіб ad captandam benevolentiam міродайних сфер у вел. кн. Литовськім.

Грецькі заблудящі єрархи випливають в наших джерелах аж в рр. 1447, 1450, 1551 — але сліди їх спасенної діяльности видні вже 19 вересня 1447 р., коли не 2 падолиста 1445.

2 падолиста 1445 зустрічасть ся в актах суду перемиського в справі із одним тамошним шляхтичом „Олександер владика перемиський“. Він мабуть не давно виступав в уряді владики: коли 8 марта 1446 він виступає знов в процесї з тим шляхтичем перемиським за затоплене ґрунтів, писар титулує його „Venerabilis Wladica Allexander ad presens Rutenicalis Premisliensis“ [1]). А тимчасом 2 падолиста 1446 виступає Athanasius Wladica Premisliensis в справі звади шляхтича, а між тим 19 вересня 1447 говорить ся про владику Олександра яко про живого, а рівночасно виявляє ся причина, задля котрої владика дістав свогоріваля: він був не осїлий: „idem Wladica cum Ywan non sunt possessionati alias nyeossyedly“ [2]). Іще 3. II 1450 він процесує ся із одним шляхтичем перемиським [3]). Отже в рр. 1446—1450 було двох владиків перемиських.

Але ще гарнїйші річи довідуємо ся зі сфалшованого в роцї 1460, але опертого на певних даних, діянія собора царгородського з р. 1459: між грецькими єрархами є там підписаний митрополит київський. Тимчасом ще грамота 1447 говорить про митрополитів, що являли ся перед князем київським й українською людністю — дуже можливо, що те саме або й инше лишає претендента на київський престол митрополичий в р. 1447 або і скорше, а висьвячене владиків Александра в р. 1443—1445 й Атаназія 1446 р. вказує на істноване в українських землях або в сусїдстві більшого числа заблудящих єрархів грецьких.

Зверхнї обставини для унії в Польщі і Литві стало поліпшались від р. 1447. Польща офіціяльно знов признавала Евгена IV. Зате правдива хвиля крізи була в рр. 1444, 1445, 1446.

Кор. Володислава не стало в живих, а до формального признаня унії ще не приходило. Невдача папської полїтики значно прохолодила запал до унії у царгородського імператора

---

1) Akta grodz. XIII ч. 2744. 2) ibid. ч. 3334. 3) ibid. ч. 4139.

і він тільки в р. 1445 дня 7 липня заіменував нового патріярха уніята.

Для Ісидора було се великою побідою по трьох роках царгородської леґації. Ні папа, ні він, як се чуємо з листу папи до него в червни 1445, по страшнім погромі під Варною, не упадає на дусі; унія церкви й її реалізація, погром Турків далї стояли перед їхніми очима. Що до Руси то Ісидор був спокійний і воно показало ся, що се було правдоподібне. При вижидаючім становиску Москва, Україна й Біла Русь оставали ся statu quo ante. Одначе всеж таки кількалїтна аґітація грецької єрархії не пішла марно; деякі сумніви на точцї унії виринули у київського князя, й він скористав зі звістки, що новий патріярх є в Царгородї, щоб до него звернутись.

Головне було питанє про консеквенції для митрополичої юрисдикції Ісидора з його неприсутностю. В тім бачу вплив деяких инших факторів.

На першій точцї положу московські інспірації, дарма що відповідь патріярха тільки згадкою про кн. Настасію, натяком на її спорідненє з покійною царицею царгородською, натякає на останнї. До оцїнки їх можна ужити попередних листів московських до патріярха з р. 1441 і до імператора з р. 1444, сучасну інтерпеляцію, другу редакцію „Повісти" та ретроспективні дані пізнїйшої переписки між Іоною і Олельком та Олельковичами. Насамперед знов підчеркну ідентичні ідеї в трактованю особи, до котрої звертає ся київська інтерпеляція з трактованєм патріярха Митрофана й імператора Константина в московських листах 1441 і 1443. Київський князь звертає ся до патріярха уніята, так як би він православний. Так само, приймаючи, що відповідь переказує нам затрачену інтерпеляцію, князь київський звернув ся, так як його шваґер в рр. 1441 і 1443, в імени цїлої Руси. Так само справа митрополїтальної юрисдикції Ісидора, хоч стає лише на заднїй плян, за її практичним приміненем, годить ся з основним постулятом Москви 1441 і 1443: усунути Ісидора з митрополії. Далї, хоч воно й непевне, піднесу деякі паралелї між другою редакцією повісти і відповідю патріярха[1]), що

[1]) „И тебѣ же честныи папо Евгеніе достоить о сихъ истиннѣ рассуждати и мисль благую имѣти" 2 р. Пов.

„Какъ соглашаетъ и послѣдуетъ оу всѣхъ святиняхъ и како соглашаетъ и Константиногородскою церквою" (відповідь Григорія).

„Аще ли не хощете нашои римскои церкви устави держати, и ви своя уставы греческыя держите" 2 ред. Повісти.

вказують на те, що київське посольство могло оперувати даними повісти, котру по вельми правдоподібній інтерпретації листа Іони до Олелька прислано у Київ [1]).

Сї роки по заіменованю Григорія патріярхом, се роки перворядної ваги в дальшім розвою принципа автономії московської церкви; „нї до кого було посилати“ — боронить Іона перед Олельком своє поставлене в митрополити, — „нї цар, нї патріярх не такі, як були їх предки“. Рівночасно доперва по р. 1443 могла виринути леґенда, що Іону признали в Царгородї евентуально. Вона виступає в р. 1448 в відносинах до населеня Білої Руси й України, і вона могла повстати тільки тодї, коли київське посольство привезло рішуче сьвідоцтво, що патріярх унїят, і коли, мимо того його й далї признавали на Білій Руси [2]) й Українї [3]).

Тут зустрічаємо ся з другим фактором, що квестіонував унїю й митрополїтальну юрисдикцію Ісидора — та мабуть не мало причинив ся й до дальшого акцептованя православним вел. кн. Литовського й корони звязий з Царгородом на єрархічній точцї: зі згаданими грецькими єрархами. Відповідь Григорія кладе їх на першій точцї й промовчує впливи московські зовсїм. При-

---

Підчеркуване в листї Григорія, що Рим признає грецькі обряди: „А на святыхъ отецъ не лгати ни ложних писаній не класти“ „зане бо въ святыхъ правылѣхъ писано естъ: аще кто отъ заповѣди святыхъ отецъ вселенскыхъ учители приложити или уложити“ 2 р. Пов.

„Не приложили есми ни уложили всякихъ дѣлъ священыхъ, яже отъ святыхъ отецъ въ преданыхъ и явленыхъ писаніемъ“ (відп. Григорія).

1) „А Сыдорово, сыну, прихоженіе, и первое и другое, и дѣло его и нынѣшное его житіе самъ же погому (вар. по тонку) вѣси“. Приймаючи перший варіянт маємо прямий натяк на якусь інформацію, котру знають і Іона і кн. Олелько. Але й поза тим варіянтом є паралелї; початок Повісти: пріиде изъ Царяграда на Москву митрополитъ Исидор, про новий прихід: пріиде із Рима Сидоръ митрополитъ на Москву“. Про діло його і про нинїшне житє його:

„Царь не таковъ, а ни патріархъ не таковъ, ино мудрствующе, къ Латиномъ приближающи ся, а не тако, якоже православному нашему христіяньству изначала предано“ — ся анахронїчна в р. 1449 згадка вяже ся прямо з висказом 2 ред. повісти: „царь же и патріархъ православія... въ прелести латыньскихъ ереси, впадоша ся въ сѣти злаго, увязнувше погибоша и съ латиною соединиша ся“. Се тим більше правдоподібне, що згадки не лиш анахронїстично, але й стилїстично вповнї неправдоподібні, тільки втручені в періоду.

2) Його поминано в Смоленську.

3) До него післали на посьвячене Данила володимирського з Волини.

чиною піднесених в інтерпеляції кн. київського „раздѣленій и несоглашеній“ вважає патріярх діяльність „митрополитів, владиків й ченців“, котрим він вповні таки підсуває недобрі й еґоістичні мотиви. Що так не було, доказом мотиви підсувані ним о чотири роки пізнійшими листами Олесніцкого.

Їх ролї неможна легковажити.

Передше підносив я фактичні сліди їх діяльности з рр. 1445—1446, тепер піднесу при обговореню листа Григорія ті факти, котрі подали нам о чотири роки пізнійші листи Олесніцкого. Вони підносять, що се вони довели до того формального скиненя з митрополії в р. 1451, а значінє їх уділу по думцї Олесніцкого таке велике, що він признає їм ретроспективно й участь в арештованю Ісидора на Москві. А коли завважити, що поставленє митрополита Іони в грудні 1448 р. на Москві неможливе було без запевненя, що його приймуть православні вел. кн. Литовського, що се поставленє знов вяже ся з консеквенціями київського посольства в р. 1447, то й уділ отсих безіменних грецьких єрархів в дальшому ході подій чималий, і тим самим слова Олесніцкого про відносини до р. 1446—1451 дістають своє потвердженє. Олесніцкий впрочім міг в дечому побільшувати ролю грецьких єрархів, щоб зменшити ролю епископа виленського при відбираню Ісидорови його катедри в р. 1451. Ісидор закидав йому в р. 1451 не лише участь в останній події але й участь в московських подіях р. 1441. Се у всякому разї сьвідчить про неприхильне становище до унії в десятьох роках між 1441 і 1451 отсього найвизнатнїйшого з латиньских єрархів вел. кн. Литовського і з другого боку можна се ствердити фактами з р. 1440, 1442, 1451, так що стає в дечім правдоподібне, що князь київський звернув на те увагу патріярха Григорія.

Відповідь патріярха на лист і інструкцію посольську, котрі привіз собою посол київського князя в Царгород, дає тільки в дечому оцінити те, що стояло в листї й інструкції. Князь київський враз з жінкою своєю Настасєю прислав лепту в Царгород і спитав патріярха про доґматичні й канонічні підстави, на котрих переведено унію. Так переповідає інтерпеляцію відповідь патріярха, після котрої інструкція устна київського посла спеціяльно підчеркувала важнїйші точки листу. Арґументом, котрим князь київський в інструкції свого посла арґументував оттакий свій крок — без попередньої поради у київського митрополита звернути ся в патріярхат — були „в цїлій Руси численні суперечности і незгодини“.

Як бачимо грамота патріярха переповідає київську інтерпеляцію в сей спосіб, наче князь водив ся чисто теоретичним змаганем дістати в виду неоднакових поглядів на унїю церковну певні інформації з патріярхата. Одначе в відповіди патріярха є точка, в котрій патріярх доторкає ся й практичної консеквенції незгоди на точцї поглядів на унїю з Римом; „епископ, що лишає свою епархію і посьміє піти в чужу без позволеня свого митрополита, поповняє злочин й тратить свій сан духовний, бережіть ся таких людий“. Отже практичним питанєм, котрого доторкалась київська інтерпеляція, було питанє: чи може епископ без позволеня свого митрополита відбувати владичу юрисдикцію поза границями своєї епархії. А знов отсе практичне питанє, було тільки одним із практичних примінень основного питаня церковної практики правної, насуненого злобою дня: правами Ісидора на митрополїтальну юрисдикцію над епархіями в вел. князївстві литовськім.

Отже як ми бачили, інтерпеляція київського князя доторкалась не тільки теоретичних питань, але й основного питаня митрополїтальної юрисдикції Ісидора — дарма, що лист патріярший, переповідаючи саму інтерпеляцію, ту, для себе вельми немилу точку, промовчує. Се промовчуванє робить менї можливим піднести ще одну точку в листї чи інструкції київського князя. По словам патріярха, інтерпеляція усправедливлювала себе за своє адресованє просто до патріярха тим способом, що подавала численні „суперечности й неввгодини в цїлій Руси“. Але чи тільки ситуація на Руси була причиною отсього звороту? Звернїм увагу на деякі прикмети відповіди патріярха: він в своїй оцїнцї доґматичної й канонїчної підстави фльорентийської унїї покликує ся на власну участь в соборі фльорентийськім, на правовірність римської церкви і на признаванє нею грецьких тайн і обрядів і символа віри. Перші дві підстави він переходить коротко, зате над третою розводить ся детайлїчно. Він виказує, що латинники признають грецьку евхаристію, грецьке хрещенє, грецьке миропомазанє і грецький символ віри. Те детайлїчне підношенє спірних точок обрядових, те кладенє їх перед символом віри, воно не було в звичаю грецьких теольоґів в їх пересправах з папою. Сеж на соборі фльорентийськім вони обрядові точки лишили на сам кінець, і доторкали ся їх тільки тодї, коли їх сам папа про те запитував. А се просто було б тяжко пояснити, коли б голова грецької церкви перед удїльним князем, паном на тїй точцї в своїй области, ним неза-

питаний специяльно до тої точки, розводив ся б про те, як то римська церква признає грецькі обряди! В виду того вважаємо вповні правдоподібним, що інтерпеляція київська доторкалась спеціяльно признаня римською церквою грецьких обрядів. Вкінці можливо, що й той натиск, з яким підносить: „ми не приложили анї доложили в справах віри й релїґії в тому, що сьвяті отцї нам передали і що є обявлене в св. Письмі“, навязує до відповідної точки інтерпеляції київського князя.

Отсї дані до реконструкциї листу й інструкції київського князя дають підставу до оцїнки того становища в рр. 1446 і 1447. Се становище було в значній частинї консеквенцією його становища в р. 1441, але також і консеквенцією впливів на него иньших факторів. На точцї унії зродили ся у князя сумнїви, але ж вони істнували у него вже і в р. 1441. Але тодї вони не тягли з собою практичних наслїдків.

Я задержав ся довше над листом і інструкцією київського князя ізза двох причин: супроти скупих звісток і супроти того, що сей лист дїйсно дістав ся в Царгород й викликав відповідь, не так, як лист моск. правительства. Відповідь патріярха Григорія Мамми важна ізза свого принціпіяльного становища, ізза практичних консеквенцій, ізза наслїдків, які викликала.

В обох перших точках патріярх говорить від себе й царгородського собора, але в точцї грамоти перебиває ся інспірація з боку Ісидора [1]. Патріярх що до себе апробує фльорентийський собор і його консеквенцію, унїю з 7. VII 1439. Що до єрархічних відносин на Руси — а до цїлої Руси звертає ся його лист — він лишає свобідну руку Ісидорови. Він від себе тільки рішучо протестує проти тому, щоб заблудящі грецькі єрархи знаходили послух на Руси і щоби без позволеня епископа урядували поза своїми епархіями. Супроти Ісидора таке становище патріярха було дуже, що правда, льояльне, але не конче леґальне. Коли Ісидор четвертий рік сидів собі за границями краю, то треба було дуже великої льояльности з боку патріярха, щоб не видати в пекучій справі свого суду, а зіставити все до розпорядимости Ісидора!

---

[1]) „А як прийде до вас преосьвященний митрополит київський і всеї Руси і висланий кардинал кир Ісидор, о сьвятім Дусї любий брат і сослужник наш, він повчить і дасть вказівки вам про все словом й дїлом“. Поповъ ст. 333 і ще одна рукопись у Голубінского ст. 479.

Супроти Київа — в останнє його князь від патріярха дістає заяву звернену до цілої Руси — сей акт визначає ся, коли порівнати його з тоном листів патріярших до вел. кн. литовських або московських, значно більше чемности форми. Але в практиці Царгород за Константина Палеольоґа домагав ся й далї слїпої віри в свій авторітет на церковному полї, як раз в тому фактї, де нїхто з Руси не був участником. Супроти такого становища патріярхата, вражає дїйсно ляконїчна замітка Длуґоша: Ся унїя тревала коротенько, бо Греки й Русини (не Москалї), що не були присутними тодї коли її заявлено, з неї глузовали й відкидали її“.

В другій половинї 1447 р. князь київський мав справу в руках і він не таїв її. При його зносинах династичних з Москвою, вона легко дісталась в руки останньої, а крім того попала в Новгород. На південній та західній Руси ми її копій вже від пол. XV в. не стрічаємо. Одначе князь київський ще пару лїт не йде у формальний розрив з Ісидором. Що більше: він і фактично проти унїї не виступив.

За переходом в. кн. Казимира в Польщу на королївство мали місце два ряди подій, над котрим добре мусїв подумати старий князь київський, князївство й бояри України й Білої Руси. По перше, король Казимир офіціяльно признав папу Евгена IV. По друге, з хвилею, коли він пішов на королївство, виринали в новій формі старі спори: за українські землї, за правну окремішність вел. кн. Литовського, з котрою в половинї 50 рр. виринула кандидатура Семена Олельковича на вел. кн. литовського.

Найскорше витягнули консеквенції із зміни відносин Польщі до папи Евгена IV міродайні сфери Волини. Катедра володимирська була порожна. Вони вибрали кандидата й післали його в Царгород до Ісидора й патріярха унїята на посьвяченє. Сей факт мусїв мати місце по київськім посольстві в Царгород, бо кандидат мусїв бути з гори певний, що його будуть посьвячували унїяти, коли зложив в Царгородї присягу на унїю, а чейже трудно припустити, щоб Ісидор і Григорій позволили йому радити у Царгородї з тими, що його вислали з Волини. Становище міродайних сфер Волини в рр. 1447—1448 було-б неможливим, коли-б не було спромоги гадати, що й иньші з правно признаних епископів годять ся на сей крок, або по крайній мірі йому не супротивляють ся. Але крім того апріорного висказу маємо дуже правдоподібний факт, що вказує на те, що з тим

становищем міродайних сфер Волині були в згоді й центральне правительство в Литві й князь київський. Крім того трудно припустити, щоб вони робили се без згоди або по крайній мірі проти волї кн. луцького Свитригайла й його епископа Єфрема.

Данило приїхав в Царгород по всякій імовірности перед смертию Івана, попередника імператора Константина Палеольоґа, бо трудно, щоб по його смерти новий імператор Константин позволив на маніфестацію в користь унії. В Царгороді його поставив урочисто Ісидор в асистенції патріярха Григорія „що у всїм, по словам Данила в р. 1451, годив ся з Ісидором“ й патріяршого собора. При поставленю владика в архиерейській присязї присяг на точку про унію, згідно з вказівками Ісидора, патріярха й патріяршого собора. Вертаючись на Русь він по всякій правдоподібности одержав від Ісидора повновласть сповнювати треби епископські в його митрополичих епархіях новгородській й київській.

Останне — важне; воно вказує, що по сьвященю Данила Ісидор не спішив ся на Русь. Воно може вказувати також на те, що він був дуже певний Руси, або й на те, що він був важними справами задержаний в Царгороді.

Одначе обставини поплили иньшим руслом. Вість про замірений прихід Ісидора, переслана князем київським московському правительству, спонукала його приступити до реалїзації пляну з р. 1441. Довгий час церковного розриву з Царгородом виявив ся тим, що в Москві навикли до сеї думки, а звістки про зміну царя в Царгороді роблять можливою надію на зміну становища українських земель.

З сими українськими епархіями в тій справі не зносились. Коли-б зносини були перед посвященем Іони, він згадав би се, а між тим він говорить тільки про зносини в р. 1441 в листї до князя Олелька. В своїм обіжнику до православних вел. кн. Литовського він прямо голосить, що поставив його московський собор, на основі попередньої евентуальної санкції царгородської й рішеня московського правительства. Те саме говорить Іона в р. 1460. Одначе, як я казав, Йона, хоч поставлений тільки московськими, а не всїми руськими епископами, бо новгородський і тверський тільки апробували (вперед чи post factum) сей факт, виступає відразу в ролї митрополита всеї Руси.

І по великій правдоподібности, зараз по своїм поставленю, він звернув ся до Білорусів й Українців. Супроти того, що він став правно поставленим митрополитом всеї Руси, а Русь вел. кн.

литовського „правдиві великі православні християни“, він шле до неї свого посла зі своїм митрополичим благословенем.

Одначе Іона чує, що супроти напружених відносин політичних між обома вел. князівствами, йому митрополитови московському, не вистане покликати ся на неназваних по імени „великого князя й його молодшої братії князів“ і він не забуваючи на недавні зносини між Україною і Византією висуває на перший плян, перед апробатою з боку московського правительства — ось такий арґумент: „Йону поставлено в Москві на основі колишнього рішеня імператора й благословеня сьвятого й вселенського патріярха й всього сьвіта вселеньского патріяршого собору“. Поруч того Іона висуває заяву, що коли було православе в Царгороді, то Русь брала звідти митрополита, а й тепер Іона не виступає самовільно.

Сї обі додаткові заяви виходять вперве в сій грамоті, щоб потім все виступити на ново, кілько разів Іона звертає ся до Русинів в. кн. литовського. Вони себе взаїмно доповняють, друга чинить можливим додаткове потверджене Іони з боку царгородських сфер в разї, коли там змінять ся відносини. Се становище Іони викликане останними зносинами між Русею й Царгородом рівночасно ставало на будучність важним застереженем, котрого остаточне недоповнене з боку Іони не мало причинило ся до його відкинення.

Ситуація на Московщині разом з ситуацією в Царгороді викликала те, що міродайні сфери вел. кн. Литовського й корони опинили ся в р. 1449 перед дуже рішучою ділемою — Ісидор чи Іона. Посеред тої непевної ситуації Поділє, Волинь, Київщина, Сіверщина стала ся в літї 1449 театром завзятої борби між кор. Казимиром а претендентом кн. Михайлушком Жиґмонтовичом, в котру силою фактів вмішала ся й Москва.

Між обома державами запанувала війна, котрій в недовзї положила конець угода з 31. VIII 1449. Укладаючи її, литовські й московські відпоручники починали знов освоювати ся з думкою про спільного митрополита, одначе признанє Іони митрополитом протягло ся ще весь 1450 рік.

В центральному правительстві ще осенею 1449 р. рішено почати переговори з Іоною в справі київської митрополії, одначе за виїздом короля в Польщу справа затягла ся. Тільки за свого побуту „на своїй отчинї на вел. кн. Литовськім“ думав король залагодити справу митрополії.

Тому й посольство Іони, котре він вислав зараз до Казимира, привезло з Польщі від короля відповідь, що свою заяву пришле до Іони з вел. князівства Литовського і що потім визначить Іоні час, коли він буде міг явитись у вел. князівстві. Отже король за свого побуту в Польщі вважав ще потрібним рішити вперед на раді з иншими чинниками про те, чи має Іона дістати київську митрополію, чи ні. А при принципіяльнім рішеню справи він лишає собі свобідну руку в офіціяльнім проголошеню фактичного віддання митрополії Іоні.

Принціпіяльне рішене сеї справи належало не тільки до короля, але й до панів-ради вел. кн. Литовського. З усіх забігів Іони перед панами-радою до нас дійшов тільки одинокий документ, його лист до кн. Олелька. Се був перший лист, котрий Іона писав до кн. київського по своїм поставленю митрополитом в грудни 1448. Лист сей писаний до кн. київського, не як до удільного князя, а як до члена ради вел. кн. Литовського. З того боку Іона й мотивує свій лист і пише до кн. київського, бо його сюзерен за свого побуту у вел. князівстві рішить важне діло для православної церкви. Іона представляє київському князеви мотиви свого поставленя і просить його інґеренції.

Лист важний як одинокий слід заходів Іони й становища міродайних сфер в. кн. Литовського в р. 1450. Насамперед висуває ся питане: чому Іона аж тепер звертає ся до поодиноких осіб з поміж української суспільности і чому він заслоняє ся авторитетом центрального правительства. На перше питане можлива така відповідь: видно, передше гадав Іона, що без їх обійде ся — і дійсно про инші чинники нема й слова згадки в його листі до кор. Казимира з осени 1449. А заслонює ся він авторитетом Казимира тому, що він, їх сюзерен, вже рішив ся, а вони ще не рішились.

Щоб пояснити собі, чому Іона не рахує ся з Олельком яко з удільним володарем, в котрого землі була софійська катедра, треба зауважити те, що Олелько як князь удільний вів з Царгородом переговори в р. 1446—1447, що за його згодою вели їх міродайні сфери Волини в рр. 1447—1448. На висунене мною того прецеденса вплинуло те, що Іона в своїм листі просто полемізує з листами Григорія Мамми, виданими перед трома літами.

В сьвітлі того факту нам стане зрозумілим, чому Іона цілу половину листа присьвятив на анахроністичне, з правдою не згідне, розмальоване царгородських відносин. А се атаковане

сучасних сфер царгородських за їх нахил до унії, а рівночасно зазначуванє, що Іона має санкцію від патріярха, се підношенє знов, що не всї Греки такі як сфери царгородські, воно мусить мати якусь ціль.

З другого боку митрополит підносить арґумент вуйка вел. кн. Литовського, що в Київі колись ізза конфлікту з Царгородом поставили митрополита. Він підносить старі державні й культурні традиції Київа. „На основі св. правил і рішеня епископів і сьвящеників та старинної практики знайшло ся, що перед тим на Руси відбуло ся поставленє митрополита, хоч не на Москві, анї в Володимирі, але в Київі. Бо і ти сину сам добре знаєш, що в тодїшних часах від того православного самодержця Руської землї Володимира була самостійна держава в Київі". Чи се все не має фактичного умотивованя?

По словам листів Олєсніцкого між аґітацією грецьких єрархів на Руси і усуненєм його з катедри була причинова звязь. Лист до папи подає ще один з моментів аґітації проти Ісидора: „Князї руські десять лїт працювали над тим, щоб скинути Ісидора з митрополії, та грозили, що вийдуть із послуху тому престолови й будуть піддані просто патріярхови царгородському". Додаю, що листи Ол. вважали патріярха православним. Отже насуває ся така інтерпретація: під впливом грецьких єрархів виринув проєкт, щоб на випадок, як король Казимир не схоче усунути Ісидора з катедри, віддати її в безпосередне розпоряджене патріярхата.

При такій інтерпретації листів Олєсніцкого, будемо мати в листах Іони полєміку супроти проєкту віддати київську митрополію в тимчасове безпосередне розпоряджене патріярхата. Таке розумінє ситуації в церковних справах вел. кн. Литовського годить ся зі становищем супроти Царгорода українських земель в рр. 1446—1448 і в 1452.

Сей факт повороту до патріярха в р. 1446, се висланє владики Данила в Царгород, се факти, що виходячи з думки про безпосередний вплив з Царгорода — могли дати субстрат до думки, з котрою зустрічаємо ся у Олєсніцкого.

Події з другої половини 1450 і перших місяців 1451 вказують, що зазиви Іони своє зробили: йому вдалось прихилити до себе панів ради вел. кн. й тим самим удїльних князїв. Одначе всесторонною його побіда над думкою піддати київську митрополію під безпосередне завідуванє Царгорода не була; проба,

піднята в р. 1452 московським правительством під впливом православних вел. князївства, стає доказом, що в ґрунті річи справу сю тільки обернено в компроміс: Іона зобовязав ся вистарати ся потверджене з Царгорода.

Король приїхав у вел. князївство в другій половині 1450 р.; тодїж рішено при кінці року в прінціпі, що Іонї мають бути віддані руські епархії вел. князївства, і вислано повідомлене до Іони, щоб приїздив. Король Казимир рішив ся під впливом полїтичних обставин вел. князївства в 1450 р., литовські пани рада пішли за королем, руські — за кличами традиції, за обіцянкою вистарати ся потверджене з Царгорода.

В сїчни 1451 приїхав Іона в вел. кн. й 31 сїчня проголошено офіціяльно його митрополитом. Ми, на жаль, не маємо за весь XV в. таких грамот і оцінити порівняним методом ситуації годї; треба звернутись до інтерпретації самого документа, хиба що приняли б грам. Фотия з 1420 р. Грамота видана від імени короля Казимира канцлером вел. кн. Михайлом Кезґайловичем. За правну підставу до виданя акту послужили: наказ короля, суверенні переговори з вел. кн. московським й рішене панів ради. Акт формулує правні відносини на принціпі традиційної практики і її жерел: церковного руського устава й звичаєвого права. Важні для полїтики в. кн. були дві точки: дуже значна прероґатива признана сьвітській власти, котрої рішене зміняє епископа рязанського в київського митрополита і зазначене, що видане воно для самого Іони, (про намісників нема мови), значить implicite домагає ся від Іони, щоби оставав ся в своїх епархіях. Для уділу суспільности в церковних справах важний висказ: „князи наши, и епископи, и бояре, и архимандрити, и игумени, и попове, и діякони, и иноци, и вси причетници церковнїи, и вси посполити народи христіянства руского“.

Слїди боротьби за унїю: аренда, натяк на старинну церковну традицію в праві і практиці правній.

Грамоту підписали Свитригайло (луцька епархія), кн. Олелько (Київ), Судивой, Гольшанский, Монвід, Семен Ґедиґольдович, Петро Монтґирдович (Новгородок, Вильно), Андрій Сакович, (Полоцьк), Юрша (луцька епархія) — з виїмком Володимирщини й Пинщини всї епархії.

В очах центрального правительства справа була скінчена, так само думав і Іона. Не добивши ся ширшого правного заґарантованя своїх прав від королївського правительства, всеж

таки він висловлює погляди в тім напрямі; 10 день по своїм офіціяльнім проголошеню він, мабуть збираючись покидати Новгородок, в своїй грамоті намісннку Михаїлу стає на становищу правного ґарантованя державою прав церкви.

Права церковні в очах митрополїта Іони — се правні й церковні правила з часів Фотія. Інґеренції суспільности він не признає: вона має пасивно слухати навіть не лиш митрополита, але і його намісника. Одиноку інґеренцію припустив Іона в іменованю намісника: він іменує його „з божою помічю і порадившись з усіми боярами" [1]. Далї наслїдуючи в своїй грамотї стиль королївської взиває Іона „князїв, панів, архімандритів, протопопів, ігуменів, намісників, попів і дяків і весь христіянський народ й причет церковний", щоб з огляду на своє добро слухали і шанували намісника. Але на однїй і засадничій точцї маємо тут вплив традиції обовязків сьвітської власти супроти церкви; порівнуючи його грамоту з грамотою Фотія зустрічаємо там одну точку вельми характеристичну: „Благословлю всїх вас разом, щоб той наш намісник в доходах і приходах церковних не поносив втрати від жадного із вас, щоб я за те не жалував ся великому королеви". Іона так певний короля, що йому анї через голову не перейшло, щоб котрий з епископів його міг не послухати; той епископ, у котрого той, що хоче посьвятити ся в сьвященики, має намір взяти посьвячене, — має право ставити сьвящеників за згодою митрополичого намісника в митрополичій епархії.

Іона, скілько можна судити з скупих даних про короткий час його митрополитованя 1451—1459, орієнтував ся в обставинах здебільшого добре, хоч в дечому він не міг зорієнтувати ся. І так надто велике значінє приписував вел. князеви: відзиви його грамоти про вел. кн. прямо обиджали князїв удїльних. Інґеренцію суспільности в справах церковних признавав він в дуже обмеженій мірі. В самій орґанїзації церковній він давав надто велике значінє намісникови, з котрим поводив ся деспотично, а зовсїм не признавав більшого значіня крилосови. Між епископами в р. 1456 з того виринає опозиція проти него.

В засадничих справах Іона вміло підгрівав київські традиції, хоч сам в них мало вірив, і весь час стремів поладнати своє становище супроти Царгорода, хоч сам не конче сподївав ся поладнати справу. В своїм становищу супроти унії з Римом

[1]) Можливо одначе, що мова про митрополичих урядників.

він брав ті дві точки: доґматично-обрядову і устроєву, орґанізацийну. Першу він відкидував на всїх точках соборного рішеня, другу заперечав на точці чужих впливів на руську церков, але підіймав кинену Ісидором думку про правне заґарантоване руської церкви.

Одначе опозицію здусив Іона вповнї аж в р. 1452. Володимирський епископ Данило аж тоді офіціяльно вирік ся унії: головною причиною було мабуть те, що на Волини, загроженій будучою польською анексією, впливи корони, що 1449 р. офіцияльно погодилà ся з папою, мали значний вплив. Одначе й там зайшли події, що завдали унії рішучий удар в її одинокій підставі і в прероґативах правних Ісидора.

Рим сам при кінцї 40 літ став холодний для справи унії і між богатьома авторітетами реформованої римської церкви виринали думки, чи би не перетягати уніятів просто на латинство. Що до української території перший симптом зустрічаємо в потвердженю кор. Володислава III 1442 р. грамоти свого батька, львівському арцибіскупови.

Виринувши в р. 1442 в пограничних між обома обрядами теріторіях, отся думка 1446 р. дістала папську санкцію [1]).

---

[1]) Лист написаний 5 липня 1446 з Риму: Dum sacubria laborum vestrorum studia, quae mundanis abiectis illecebris, cum additione voluntariae paupertatis, pro augmento fidei catholicae impenditis incessanter, etiam in ipsius fidei hostium partibus verbum domini, non absque personarum vestrarum discrimine praedeando, debita consideratione pensamus, — ea vobis libenter concedimus, per quae, sublatis quibusvis dispendiis, cum animarum salute ampliores inde etiam fructus adferre valeatis. Quum itaque, sicut nonnullorum fidei digna relatione non sine ingenti mentis exultatione percepimus, quod in regno Vngariae illiusque confinibus et Transsilvanis partibus nonnulli, Rutheni nuncupati, gens quidem satis populare et grandis numero, existant, qui, divina illustrati gratia ac gentium caecitatem de eorum cordibus deponentes, ad fratres vicariae vestrae propter illorum religiosam et laudabilem vitam, necnon fructuosas, quas eis continuo faciunt praedicationes, singularem gerentes devotionis affectum, per ipsos fratres sacri baptismatis unda renasci et evangelicae doctrinae pabulo pasci et enutriri, et quod ipsorum animarum curam dictorum fratrum regimini et gubernationi subesse farventius concupiscant, — nos qui dudum vobis, ut eo ferventius laboribus et studiis, quae pro fide huiusmodi et divini caltus ac religionis augmento, plurima et fructuosa impendere poteratis, insistere valeatis seu possetis, diversa privilegia — concessimus — baptismatis, chrismtatis, seu confirmationis, eucharistiae aliaque ecclesiastica sacramenta ministrare.

В коронних землях між тим шанси папи Евгенія IV стало і консеквентно ішли в гору. В рік по тім рішеню папи, його признав король Казимир, а за королем сейчас Збіґнєв Олєсніцкий митрополит ґнезненський. Тільки митрополія львівська в особі свого архиепископа Яна зі Спрови не признала аж до р. 1450 папи Евгена IV і його наслїдника. Офіціяльне признанє папи Евгенія в Польщі потягло за собою загадкові події, в своїх консеквенціях дуже важні для церковної унії.

З Молдавії втік до епископа Збіґнєва Олєсніцкого єпископ Сучави Йоаким, враз зі своїми прихильниками. Він мусїв кинути Сучаву в наслїдок опозиції своєї пастви проти фльорентийської унії. Він кинув Молдавію, щоби при помочи Олєсніцкого дістатись до папи в Рим. Олєсніцкий приняв його прихильно і вислав в цьвітни 1449 в Рим з Сандоміра. Можливо, що в справу був вмішаний і архиепископ львівський Ян зі Спрови, в котрого дієцезії лежала Сучава, і котрий яко леґат в імени собору базельського на Волощині міг навязати зносини з єпископом Сучави. Збираючи до купи скупі дати про Йоакима, констатую, що 1449 був втікачем єпископом Сучави; що 1450 в червні стрічаємо ся з його юрисдикцією у Львові, що в лютім 1451 виступає він в свому юридичному акті яко галицький митрополит[1]), що польська адмінїстрація галицька його признала й піддавала йому на практиці епископа перемиського. Отсї жерельні звістки можна толкувати тодїшною молдавською полїтикою Польші, та церковною ситуацією в Галичині[2]).

В особі Йоакима дістала галицька митрополія в останнє митрополита окремого. Дістала його з Риму. Його титул „царгородський“ можна коментувати двояко: або його висьвятив титулярний патріярх царгородський, що резидував в Римі, або він дістав затвердженє.

[Можливо що його намовили їхати в Рим аж в Польщі. Досить, що 1450 р. в червни вже зустрічаємо ся у Львові з його намісником Василем, протопопом львівським. Про Йоакима говорить ся як про „митрополита“. Його юрисдикція вказує на те, що він мав епископський сан, а не був простим намісни-

---

[1]) A. G. z. XIII. ст. 997. В лютім 1450 титулують його акти: Reuerendissimus Pater dominus Jakym Metropolitanus Constantinopoliensis et Haliciensis Rutenorum.

[2]) До першої — незабувайно про походи польські на Молдаву в р. 1450 і про бурливі полїтичні відносини на Молдавії в сих роках, до другої — не спускаймо з очий її епархіяльних звязий церковних з Галичиною.

ком Ісидора. Дрібна подробиця рукописна вказує на те, що він недавно що почав свою митрополичу діяльність. Сю замітку піддержує ще й та обставина, що між падолистом 1450 і лютим 1451 владика перемиський вважав можливим при помочи судиїв одержати заплату за функцію в митрополичій дієцезії, відбуту вже по приході Йоакима. Се знов вказує на те, що він не був конче признаваний сим епископом перемиським, хоч староста львівський признає його юрисдикцію перед юрисдикцією епископа перемиського і акти судові титулують його вище від епископа[1]).]

Йоаким рішив ся удатись до папи враз зі своїми прихильниками. Які він мав в тім властиво цїли, не знати. Поставленє Йоакима від Григорія Мамми царгородського патріярха мало місце в рр. 1449—1450. Ми, на жаль, не можемо в виду того, що не знаємо, де був Ісидор в рр. 1448—1450, ясно прослїдити питанє, яке становище заняв Ісидор в справі заіменованя Йоакима?

В кождім разї в першій половинї 1451 настала хвиля, коли Ісидор навіть супроти латинських правительств корони й вел. кн. Литовського втратив правні підстави своєї юрисдикції. Він мабуть ще в попередному роцї став витягати консеквенції з ситуації; по крайній мірі в лютім 1451 приймає титул епископа иньшої епархії.

Для думки церковної унії на всїх точках її розірванє звязий між українськими й білоруськими землями та Ісидором було важкою втратою. Хід подій пішов в двох напрямах: у вел. князівстві в напрямі православної реставрації, в коронї в напрямі безпосередного облатинщеня Русинів.

Король Казимир заявив Іонї в січни 1451 р., що в справі галицької митрополії король буде з ним вести переговори аж тодї, коли сам буде в коронї. Таке поставленє справи з боку короля толкують ся двома головними, по моїй думцї, моментами: діссонансами між міродайними польськими й литовськими кругами за територію, що по своїй церковній орґанїзації входила в склад галицької митрополії, та отсим фактом, що 1450 зявив ся й був признаний тамошними міродайними чинниками митрополит Іоаким.

---

[1]) В сім місцї маємо, очевидно, дві редакції автора, збираємо їх до купи, одну при другій. *Ред.*

Іона, вернувшись з вел. кн. домів, рішив повести переговори за галицьку митрополїю: справа володимирської катедри, котрої епископ офіціяльно признає Іону тільки в р. 1452, могла ще і в 1451 роцї спонукати Іону, щоб він рішив ся здобути зверхність над галицькою митрополїєю. Рівночасно підіймаючи справу свого признаня у галицькій митрополїї, він мусїв поробити дальші кроки в справі усуненя головного „каміня образи": факту, що він не мав санкції від царгородських сфер [1]). Одначе се було тільки ad captandam benevolentiam української й білоруської суспільности: в листї своїм до короля в справі признаня йому митрополїї галицької Іона про свою царгородську санкцію не вважає відповідним говорити [2]).

Одначе в згаданім листї піднесені два иньші арґументи за підданєм галицького стола київському, котрі з усякою певністю видвигнені були з огляду на суспільність: се власть київського стола над галицьким в імя старинної традиції та опіка держави над церквою.

Постуляти Іони застали короля в Галичинї в лїтї 1451. Супроти того, що висше згадані моменти не тільки не уступили, але ще заострились, король не рішив справи. Лишаючи її часови, він прихилив ся до думки, що тимчасом виринула в його окруженю: при помочи місіонарської пропаґанди перевести Русинів в латинство. На повстанє сеї думки, котра в ґрунтї річи являєть ся в своїй основній думцї змаганєм обійти конфлїкт між полїтичними інтересами корони і вел. кн. Литовського, а в своїм шовіністичнім переведеню компромісом між практикою давнїйшої латинської пропаґанди і ситуацією викликаною через унїю церковну, могли вплинути кромі отсих моментів ще й специфічні льокальні й часові обставини. До першого роду обставин завважу факт сильного зросту католицтва в сорокових роках в Галичинї, до другого — охоту притягнути для своїх інтересів папу: оба сї факти стоять у згодї з позитивною інтерпретацією листу.

Він виходить з заложень, що ніяк не вдало ся перевести попередної проби церковної унїї, підношеної з боку соборів. Справу церковної унїї на доґматичному поли, з задержанєм грецького обряда, вважає лист короля з 7 вересня 1451

---

1) „privatum sede sua est patriarcha constantinopolitano consentiente, qui mox et alium ad metropolim eandem ordinavit", пише Олєснїцкий в червни 1451 до папи.

2) Що правда одначе, сей лист вказує на те, що він дійшов до нас фраґментарично.

з Городка до звісного латинського місіонара І. Капістрана чимсь неможливим, хоч він підчеркує вроджений запал Русинів до їх обряду. В отсїм видна неконсеквенція; вона видна також в цілковитім нарушеню справи руської церковної орґанїзації, значить в принціпіяльнім питаню: в рішеню, чому конче латинський обряд, лист королївський висказуєсь поверховно й неконсеквентно. В тактичнім переведеню пляну, при помочи пропаґанди місійної, він підносить легкість навертаня Русинів супроти слабих підстав їх православія. Цїлий ряд висказів по моїй думцї носить на собі виразні слїди автопсії галицьких відносин.

Становище кор. Казимира в вересни 1451 являє ся менї дальшою консеквенцією його становища в сїчни 1451, консеквенцією витягненою одначе під впливом льокальних і часових відносин. Своєю практичною неґацією унії в інтересах пропаґанди латинства в руських землях воно навязувало до такого самого становища папи Миколая V в р. 1452, а натяки на заходи базилейського собора в справі церковної унії, ставали ідейним помостом між поглядами короля на унію і поглядами на неї партизанів собора в Базели [1]. На тім самім становищи стояв і кард. Збіґнев Олесніцкий і рівночасно своє становище стремить він піддати папі в вересни 1451. Сей факт уможливлює прийняти висше подану інтерпретацію листа Казимира до Капістрана, що Казимир ще передше зовсїм безпечно міґ думати, що з його поведенем зсолїдаризує ся Рим.

Рівночасно з неґацією руського обряда в користь латинської пропаґанди в вересни 1451, Олесніцкий в червни 1451 обіцював Ісидорови поміч свою і епископа виленського в справі відзисканя митрополії київської! Не забуваймо одначе й того, що весь 1451 рік довелось Олесніцкому поробити чимало забігів в Римі, щоб спаралїзувати заходи Ісидора потягнути до відвічальности епископа волинського за його становище супроти церковної унії. Отворенє дверий латинській місійній пропаґандї, повстанє Свитригайла й потреба не дражнити руського елєменту супроти того, що ще жив претендент кн. Михайлушко, відсувала на задний плян всякі гострі заходи, ставало одиноким виходом із заплутаної церковної ситуації в руських землях польської корони.

---

[1]) Quamvis in pluribus conciliis multi fuissent interpositi labores, отже мова і про собор в Базель.

Одначе переведене в діло думки, киненої окруженем кор. Казимира в вересни 1451 р., чекало аж року 1460. Тимчасом вдалось довести тільки до того, що папа Миколай V по цілорічних переговорах з епископом виленським апробував погляди епископа на руське хрещене й супружество. Трактат епископа виленського можна сформувати в останних своїх точках при помочи згадки з початку XVI в. у Яна з Коморова з папського бреве з 26 мая 1452. Основні точки його такі: есенціональна ріжниця між католиком і чоловіком руського обряда лежить в хрещеню. Тільки по новім охрещеню чоловік руського обряду стає християнином. Тільки тоді він може входити в супружі звязи з латинником.

Оттаке рішене справи папським бреве 1452 стояло не тільки в есенціональній суперечности з висказом будинського обіжника митроп. Ісидора: осуджене без поданя причин руського хрещеня нарушувало формально й фактично булю папську з 21. XI 1439. Цікаво, що коли 1501 р. знов реституували для руських земель булю з 21. XI 1439 — тоді тільки загальниковою формулою скасували погляди отсього бреве. Для справи церковної унії в руських землях отсей крок Риму був новим ударом, ударом тим більше важким що шанси Іони у вел. кн. литовськім консеквентно ішли в гору.

З Царгорода прийшла звістка, що Григорій Мамма в серпни 1451 мусів втікати в Рим. Вона була остаточною спонукою, щоб правительство московське виповнило свої зобовязаня супроти православних вел. кн. Литовського. Вел. кн. Московський не тілько в грамоті свого посольства висланій в Царгород виступає яко репрезентант староруської й специяльно київської орґанізації; він згадує як найльояльнійше про правительство вел. князівства й про тамошну суспільність. Вел. князь звертає ся до імператора з домаганем благословенства для Іони. Крім грамоти повезли богату дань.

Як мало лежала ціла ся акція в інтенціях самого Іони, бачу найлучший доказ в тім, що він сам в жовтни 1452 рахує ся вповні серіозно з евентуальною невдачою пертрактацій в Царгороді. Заразом факт, що тодіж йому вдаеть ся привести в послух епископа з території колишньої галицької митрополії, стає вельми важним для оцінки становища кор. Казимира й української суспільности супроти звязи між признанем Іони в київській митрополії і признанем його в Царгороді.

Йона реалізував прихильну для него ситуацію з поспішною консеквенцією. Епископ володимирський мусів, не конче радо, вибратись до Москви. Іона убрав формально своє поведенє в виповненє едикту кор. Казимира з 31. I 1451: фактично ще в останніх десятилітях XIV ст., володимирська епархія входила в склад галицької митрополії; дуже можливо, що Іона бачив в приведеню в послух Данила крок наперед в признаню своєї юрисдикциї в галицькій митрополії. Заразом з формальної сторони се було в його очах остаточною консеквенцією в переведеню едикта 1451 р. що до епархії київської митрополії.

Епископ володимирський зложив символ віри, зложив епископську присягу з дуже гострою формулою. Тоді Іона і собор, що тоді був на Москві дав йому своє благословенство і допустив його до урочистої літурґії. Потім оба видали письменні акти в тій справі.

Під той час московське посольство вернулось з нічим з Царгорода. Ісидор був в Царгороді по всякій правдоподібности, він використав дуже для него принагідну ситуацію. Знов московське посольство не відважилось поступити собі на власну руку і взяти затвердженє від неурядової грецької церкви. Мабуть і через голову йому не перейшло зробити крок, котрий не давно перед тим зробила Молдавія: признати архиепископа в Охриді зверхником руської церкви.

Ситуація в Царгороді змінилась тільки з маєм 1455 р.: в недовзї відбулась реставрація православія. Одначе використати ситуацію на свою користь Іоні таки не вдалось. І по реставрації православія в Царгороді він остав ся в очах грецької царгородської церкви псевдомитрополитом. Невдача царгородського посольства мусїла відгукнутись поміж православними вел. князївства. Кілька літ пізнійше чуємо (на жаль факти подані Іоною) про опозицію з боку деяких членів епископату: епископ полоцький затитулував Іону „братом“. І навіть без згадки з боку Іони про своє потвердженє патріярхом, що виринає в полеміції між ним і згаданим епископом, навіть без неї чисто a priori можна було припустити, що на точці потвердженя Іони патріярхом виринуть діссонанси між ним і єрархами вел. князївства. Так само факт, що його таки не признали в Царгороді, заповів йому всї види на Галичину, тим більше що король Казимир почав 1453 свою інтервенцію в Прусії, що зараз довела до війни. Заанґажований в Прусії король мусів удержувати добрі зносини на східній границї вел. кн. литовського. Іона далї пильну-

вав вкорінюватись фактично. В р. 1454 поставив епископа для Смоленська, в р. 1458 для Полоцька, в р. 1453—1459 епископа володимирського, в р. 1451—1459 епископів чернигівського, турівського, луцького.

1452 р. Іона виступає як зверхник епископа володимирського на підставі церковної традиції й фактичного відданя в його руки митрополії кор. Казимиром: про потвердженє його патріярхом в обох юридичних актах з 1452 р. нема мови. В липни 1457 р. він знов видає акт юрисдикції церковної і знов є згадка про фактичне відданє в руки Іони управи епархіями вел. князівства. В правних актах Іона за весь час свого митрополитованя в руських землях вел. кн. Литовського ніколи не вживав леґенди про санкцію патріяршу, яко правної підстави своєї митрополії юрисдикції.

Отже правні підстави митрополітованя Іони були дві: церковна традиція й фактичне відданє йому в руки митрополії кор. Казимиром. Перша виходила з позитивних висказів церковних правил й руської церковної практики та з неґативного становища супроти фльорентийської унїї і її консеквенції, церковної ситуації в Царгороді. Друга була чисто фактичною: з хвилею коли Казимир відвертав ся від нього — Іона перестав eo ipso бути митрополитом, так як 1451 р. став силою королївського рішеня митрополитом з епископа рязанського.

Зробити всесторонний синтетичний огляд сеї першої консеквентної реакції в історії нашої церкви важко. Зазначу тільки звязи з унїєю, видні в цїлім поведеню Іони. Отже насамперед думку про обовязок держави ґарантувати права церковні. Її висловлює Іона в своїх обох посольствах до кор. Казимира 1451, 1454—1458, в своїх словах до кн. верейського в недовзї по 1451 р., в своїх заявах про задумані переговори з кор. Казимиром при обсаді полоцької епископії. Держава ґарантує, не зважаючи на те, якої віри володар і його орґани та аґенти, рухомі й нерухомі маєтности церковні (Рус. ист. библ. VI, с. 574, 570, 571). Держава ґарантує виконуванє церковної юрисдикції — в першій лінії митрополита і його заступників (ст. 571), далї епископські (614). Суспільність криєть ся там у него як і в Ісидора за державою (ст. 571, 572). Вона має на скрізь обмежену інґеренцію: її річею помагати орґанам церкви виповнювати їх функції (572). Відкликуючи дуже гостро свого намісника з Київа, Іона не вважає відповідним повідомити про се тамошних династів від себе осібним повідомленєм і іменує без

їх поради його наступника (569—572, 604). Суспільність в очах Іони так само слабо здеференціована як в очах Ісидора: се князї, бояре, міщани — ся остання верства надзвичайно богата на типи суспільности XV в., зістають ся в тїни під фразою: весь хрестоіменитий народ.

Алеж також погляди Іони на саму церковну орґанїзацію на собі носять ті самі централїстичні прикмети, що погляди Ісидора. Ми не маємо звістки про скликане ним хочби одного собора, так само він іґнорував крилоси. Винесенє на перший плян намісників, се характеристична прикмета обох митрополитів.

Перед нами—цїлком в тїни лежить задля цїлковитої недостачі джерел діяльність Ісидора і Іони на культурному полї; завважу тільки дві характеристичні прикмети. Перша — се підношенє традицій київських і староруських взагалї; правда що до Ісидора ми маємо факт, що він акцептував становище київського династа. Друга, се кличі релїґійного порозуміня з латинством. Про Ісидора я вже говорив. Що до Іони то варто піднести, що хоч він відкидав собор фльорентийський, а владицї володимирському казав прокляcти імя папи і грозив скиненєм його зі сьвященства і відлученєм від церкви — тільки аж тоді, коли завдяки папі заносило ся на його принятє, почав сам атакувати папу римського (623, 624). Супроти литовського правительства висловив ся Іона як раз згадкою про його іновірство дуже льояльно (574). Що більше, так само льояльно висловив ся про членів католицької литовської суспільности (571). Так само вельми характеристична манєра його листу до латинського канцлєра вел. князївства з рр. 1454—1458 (ст. 567, 568).

Реставрація православія не була одначе нї всесторонною, анї не обняла всеї території земель короля Казимира. Іона не потрафив зжити ся нї з церквою православною у вел. кн. Литовськім, нї з суспільністю і з малими виїмками популярним не був (Смоленськ). Надостача санкції з патріярхату мусїла викликувати безустанні напруженя. Заразом руська суспільність вел. князївства жила в затишу, викликанім війною пруською, й її значінє у вел. князївстві тревало росло (кандидатура Семена Олельковича). А вона не могла замкнути очий на чим раз більший занепад православної церкви на території, котру позволено обняти Іонї. Коли в Холмщинї по всякій правдоподібности унїя затвердженєм державою прав церкви в р. 1456 знов могла похвалитись деяким здобутком; коли в епархії перемиській на власну руку тамошний еп. Атаназій Бірецький переводив ре-

ставрацію православія, в галицькій епархії польське правительство використало ситуацію по просту фіскальним способом. Наслїдком стислої звязи між temporalia і spiritualia ті і сї попали рішенем кор. Казимира в рр. 1452—1457 в руки галицького старости, а той їх в недовзї потім відпродав одному з поміж православних шляхтичів.

Остаточний білянс кількалїтної юрисдикції Іони, дуже сумний для руських земель корони, був для руських земель вел. кн. фактичним, хоч одностороннім, ствердженем status quo.

(Конець буде).

Угорщина і Польща
на початку XVIII в.

Написав **Стефан Томашівський.**

VI.

§ 1. Ситуація на Угорщині після арештовань; зносини Раковція і Берчейнія з земляками; посольство до Бережан; звідини, перші виступи куруців і невдачі; приготовання Раковція і заходи у польських панів; перехід через границю; стріча з недобитками; початок війни. — § 2. Дальша дипльоматична акція; заходи Бонака; місія Берчейнія у Варшаву; Людвик XIV і поміч польських панів; становище польського короля; його хитаня; заходи Штратмана; репресії; успіхи повстаня 1703 р. і його характер.

§ 1.

В тім часі, коли Раковці і Берчейні топтали стежки до королївських і панських ласк, на Угорщині справа ішла давним шляхом. Напрям габсбурської-політики не змінив ся в нічім; вона була тоді енерґічнійша та послїдовнійша як перед тим. Як раз на 1701—1702 припадає найбільший податковий утиск і релїґійна реакція. Панські круги налякали ся, що правда, арештовань, були пригноблені конфіскаціями Раковцієвих та Берчейнієвих маєтностей і тому ховали своє невдоволенє; за те серед поспільства опозицийний настрій зростав все більше. Рівнобіжно з тим, в цілій північній Угорщині почали появляти ся розбишацькі ватаги, зложені з усяких елєментів: Тикилієвих недобитків, селян, волоцюгів, звичайних розбишаків і т. ин. — взагалі усїх, кого тодішнє суспільне житє й політичні обставини збили з нормального житєвого шляху. Надтисянські болота й угро-руське підгірє були повні таких ватаг, яким дуже легко приходило крити ся від військових відділів, до того дуже

нечисленних. Хоч такі ватаги кричали найбільше на „Німців“, то на практиці не гаразд розбирали, хто свій і хто ворог. Шляхта бояла ся їх як соціяльного руху і радо ховала ся за німецькі баґнети; селянство, дрібне міщанство й ходачкова шляхта за те симпатизувала з тим рухом. В міру того, як цїсарські війська виходили з Угорщини на военне поле в Італії й над Реном, сей фермент ширшав раз-у-раз. Особливо в широких Раковціевих маетностях рух сей знаходив прихильників. Причиною тут могла бути прикра адмінїстрація сих сконфіскованих домінїй, більша охота гірської і степової людности до розбишацтва і т. ин., одначе й сама особа князя мусїла мати вплив на се. Він взагалї своею долею здобув собі симпатію, не тілько в панських кругах, а й серед поспільства. Піддані його не розуміли ся на всїх тонкостях тодїшньої полїтики і брали річи зверха: арештоване їх пана звязували з токайським селянським рухом, з податковими здирствами й релїґійним утиском. Не диво отже, що князь, про якого пригоди ходили всякі леґенди, виріс в очах широких темних мас на героя, оборонця всїх бідних і покривджених; що до його повороту привязувано віру у красшу долю, поняту зовсїм матеріяльно, як економічно-соціяльне визволене й релїґійну свободу; взагалї з іменем Раковція сплели ся містичні надії всїх, що терпіли всякі обективні й субективні кривди, яких знов винуватцем роблено представників цїсарської власти в Угорщинї. Одним словом — „біднота чекала на Раковція як на Месію“[1]). Така була ситуація на Угорщинї з самим початком 1703 р.

Тут виринае питане: в яких відносинах до настрою тогочасної угорської суспільности стояли угорські збігцї в Польщи протягом 1702 р.? Відповідь на се трудна. Сам Раковці впевняв опісля, що до початків 1703 р. він був зовсїм відрізаний від земляків [2]). На дїлї треба сумнївати ся, чи збігцї не удержували, а навіть чи не шукали близших взаемин з рідним краем. Вже на початку 1702 р., коли вони перебували в Мощеници, зголосив ся був до белзького воеводи один з ватажків селянського бунту 1697 (Салонтай?). Він повертав з Царгороду і за-

[1]) Itten is, úgy látom, mindenütt úgy várja az szegénség, mint az Messiást (З листу Каролія 25. V. 1703 — Thaly II, 479).

[2]) Hinc quamvis arx, ubi morabar (Бережани), nonnisi tridui itinere distet a confiniis Ungariae et ducatu meo Munkácsiensi, ab omni correspondentia et literali commercio supersedendum duxi, ne vana spe delusis quid sinistri causarem (Conf. 140—141).

явив Раковцієви готовість викликати нове повстане, впевняючи, що вже має 3—4 тис. певних людей[1]. З того, очевидно, не вийшло нічого; се послужило тільки Ді-Еронови одним з арґументів у приєднуваню свойого короля для угорської справи. Коли Угри сиділи в Бережанах, мусіли бути й дальше якісь зносини, хоч обережні; инакше трудно було б витолкувати собі, що в депешах Ді-Ерона й меморіялах конспіраторів появляють ся поодинокі звістки з Угорщини, про загальне невдоволене, вихід цісарських військ, стан фортець і т. ин.[2]. Князь навіть мусів сам шукати ниток, бо дальше чекане на французьку ласку було безцільне. Хоч вона була обіцяна прінціпіально, до її виконаня було далеко: Людвик XIV хотів попереду бачити сей грізний угорський рух, про який стілько начитав ся в донесенях свойого посла. Війна за сукцесію почала ся вже й формально (вересень 1702), а на Угорщині було тихо. Князь міг переконати ся, що французький король на самі слова більших грошей не дасть, велївши їм ще на початку сього руху пильно „працювати“ для рідного краю. А яка се мала бути праця — не трудно було догадати ся. Отже він мусів і сам іти на зустріч настроєви угорської суспільности. Певно, початок повстаня він мусів собі уявляти трохи инакше, ніж воно вийшло. Він не надіяв ся мабуть почути найперше соціяльні кличі, замість національно-політичних, не бажав може побачити ініціяторами справи убогих і голодних селян, а тільки шляхту... Та прийшло ся брати, що було по дорозї, і замотати зразу головний траґічний узол, якого не вдало ся розмотати Раковцієви до самого свойого кінця...

З початком весни 1703 р. своєвільні купи, про які була висше мова, хотїли скористати з того, що цісарські війська дальше виходили з Угорщини[3], а здавлене куп було поручене автономічним властям. Ватажки зібрали ся в лїсї й урадили запросити в Угорщину Раковція і Берчейнїя. Зараз вислано у Польщу двох з поміж себе, убогих шляхтичів: Папа Мігаля

[1]) Ді-Ерон 20 і 26. I. 1702. Тут замічу, що в сеї другої депеші (в мад перекладї Таля, II, 432) виходить, нїби Берчейнї в сїй справі приїздив з Мощеницї у Варшаву — одначе, думаю, се неймовірна річ.

[2]) Такий слїд зносин маємо і на поч. 1703 р. В листї Раковція до Бонака з Бережан 17 марта згадує він про відомість з Угорщини через післанця, що вже чекає 5700 змовників, готових до боротьби (Thaly II, 465).

[3]) Полишило ся мало що понад 5000 людей піхотного і кінного війська та невеличкі фортечні обсади. (Див. Feldzüge des Prinzen Eugen v. Sav. V, 110—111).

(Михайла) й Біґе Ласлова (Владислава). Перебрані за руських селян добили ся вони до Бережан, десь у першій половині місяця квітня [1]). Князь як раз повертав з ловів, коли довідав ся, що два угорські селяне питають за ним, ідучи від хати до хати. Боячи ся зради велів він провірити справу Берчейнієви. Сей поручив знов розвідати свойому слузї Барвінському. Очевидно скоро переконали ся, що справа важна й післанців приведено перед князя. Кинули ся йому до ніг з плачем, попросили сокири і добули лист, укритий у вязанцї лозини. Лист був від „підданих“ князя, які висказували радість з його утеки і дізнавши ся про його побут у Польщи, вислали послів, щоби ходили по цїлім краю доти, доки його не знайдуть, а знайшовши запевнили про вірність і готовість на дїло всеї людности, яка доведена до крайности чекає тільки його знаку. Се потвердили й післанцї, оповідаючи, як весь нарід блукає як стадо без пастиря, близький останньої розпуки, як цїлими селами збирає ть ся в купи, і тільки жиє імям князя; що мало не все військо пійшло на війну, а комітати мають доставити з краю нових 12 тис. рекрутів; з того близька небезпека, що все здатнїйше до збруї пійде з краю, тому то треба спішити ся, поки се ще не стало ся і т. ин.[2]).

Раковцї й Берчейнї може не зовсїм добре представляли собі характер тих елементів, які репрезентували післянцї, та

[1]) В автобіоґрафії (141) прихід післанців поданий у квітни (mensis aprilis fluebat); виходило б, що й нарада ватажків могла відбути ся в тім самім місяци, і так дійсно читаємо у Ваґнера (II, 741). Таль (II, 462) натомість кладе прихід посольства на половину марта (головно в огляду на звістку у листї князя до Бонака з 17. III), за ним пійшов і Маркі (I, 226), одначе се натягнено. В мемуарі Раковція сказано тільки загально: vers le commecement du printems (10). — За те єсть тут инша загадка. В посольстві названо тут: un nommé Ladislas Bigue avec un certain prêtre russien (Mém. 10). Звідки взяв ся тут руський піп? Прізвище другого посла „Pap“ однозначне, що правда, з нашим „попом“, одначе добре звісний Пап Міґаль з Мункача зовсїм не був священиком, і в мемуарі трохи дальше він вірно названий кілька разів. В автобіоґрафії оба післанцї названі правильно. Все те показує, як події затирали ся в памяти автора. Так само годї приймити за правдиву згадку мемуара, що післанцї сї — erroient autour des frontières et apprenant enfin, quoique par un bruit incertain, qu'il y avoit à Brejan quelques Hongrois etc. (10[2]), бо через те події треба б сильно пересувати в зад.

[2]) Conf. 141—2; Mém. 10. Мотивоване, чому треба спішити ся, мало правдоподібне серед тих обставин; се подабає більше на резони ex post самого князя й його товариша.

розуміли, що годі їм проволікати дальше. Рішили отже вислати з післанцями Барвінського, якому поручено провірити те, що говорили післанці, та взагалі зібрати і принести потрібні відомости про положіннє в краю.

Слуга зробив те, що йому повірено. Перебіг значний простір Угорщини, головно маєтности князя, і повернувши другого місяця у Бережани разом із новим посольством під проводом Папа потвердив правдивість того, що оповідали післанці. Він ствердив розярене серед посполітства, велику популярність княжого імени серед нього і готовість до масового повстаня. Тоді то — як вірити пізнійшим оповіданям князя — рішили Раковці і Берчейиї, що годі відкладати дальше рішучий виступ, а треба покористувати ся обставинами. Післанцям вручено зазивний лист „до всїх правдивих Угрів, що люблять рідний край і бажають йому давньої славної волї", датований у Бережанах 12 мая, і кілька хоругов з іменем князя; при тім мало бути додане докладне поученє, коли й як мають виступити прилюдно, щоби чекали розказів від самого князя, з окрема щоб не зважували ся грабувати шляхти [1]). Се останнє порученє характеристичне для зрозуміння тодішнього „гніву народу". Остереженє се — по всїй правдоподібности — не було дане з гори, тільки вже по небажаних Раковцієви виступах його партизантів.

---

[1]) Conf. 142—143; Mém. 10[2]—11. В автобіографії поворот Барвінського положений на кінець мая (adfuit redux agazo ad finem maji), в мемуарі же сказано, що він був два місяцї в дорозї (parcourrut en deux mois la plus grande partie de mes biens) — все те доволї годить ся з попереднїм. Таль одначе (II. 467—468) хоче бачити сей поворот на поч. мая, раз — з огляду на попередню поправку дати першого посольства, друге — що зазивний лист, висланий на Угорщину буцїм то аж по повороті Барвінського, має дату 12 мая, та що Раковцієві хоругви, також буцїм то аж тепер переслані, появили ся на Угорщинї вже 21 мая. Дїйсно, Раковці оповідає, що аж тепер, провіривши справу, передав новому посольству зазивний лист та кілька хоругов, значених його іменем. Та єсть причина сумнївати ся про таку звязь подій, за те єсть основи догадувати ся, що манїфест і хоругви вислано на Угорщину ще перед поворотом Барвінського. Що до хоругов, то вони теж мабуть дістали ся на Угорщину ще перед тим, як взагалї не були зроблені таки на місци (прим. з іменем Берчейнія). Вкінци против пересуваня сього другого посольства на поч. мая промовляє ще довгий порожнїй час (вся друга половина мая) з незрозумілих причин змарнований Раковцієм. З усього виходить, що зносини межи Бережанами й Угорщиною були на веснї 1703 р. живійші, ніж про се писав опісля князь. Тому то нема причини робити такі далекі поправки в датованю подій.

Одночасно князь напружив енерґію, щоби здобути давнійше обіцяну поміч, передовсім у Франції, а дальше у польських панів. Перший шлях віддав Берчейнієви, а сам пійшов другим. Він покинув дотеперішній безпечний захист, Бережани, і виплив на відкрите море, на непевну долю. В перших днях червня бачимо його у Львові, в гостях у київського воєводи Йос. Потоцкого. Просив у нього обіцяного війська. Чи воєвода не мав їх під рукою, чи що — досить що скінчило ся хиба тілько на новій обіцянці. За те тут, у Львові, знайшов князь нового приятеля між польськими панами. Згадуваний нами висше пан, що засїдав ся на Угрів в Бережанах, зблизив ся підо Львів з своїм відділом, як догадувано ся, в такій самій цїли. На щастє все обернуло ся на добре; неназваний пан і Раковці стали добрими приятелями [1].

Вславши Берчейнія у Варшаву до Бонака, сам князь переїхав в Олешичі (коло Любачева), де тодї перебувала белзька воєводина. Окрім заходів роздобути й у неї оружних людей були ще мотиви сердечної натури в сих відвідинах. На разї й тут не роздобув людей, за те воєводина обіцяла бути дїяльною посередницею між князем з одного боку а Францією і польськими панами з другого. Після трьох днїв гостини в Олешичах поїхав Раковці разом з Сінявською у Дроздовичі (коло Перемишля) до краківського воєводи, подільського ґенерала Мартина Контского. Перед виїздом дістав князь звістку, що до Львова прийшло нове посольство з Угорщини, під проводом убогого шляхтича Майоша. Він велїв їм їхати до Дроздович. Тут довідав ся від послів радісних і сумних річей: поспільство горнуло ся громадно під Раковцієві знаки, одначе свій патріотичний запал виявляло поки що грабованєм шляхотських дворів, млинів, ба навіть церков...[2])

Так дїйсно було. Раковцієві знаки появили ся в бережській столици над Тисою вже 21 мая [3]); під них горнули ся

1) Conf. 143—144. Князь оповідає про сей епізод досить докладно й ефектовно, даючи при тім гарне свідоцтво своїй відвазї. Чи по 16 роках память його передала все так, як дїйсно було — не беру ся рішати.

2) Conf. 144—145; Mém. 11—12.

3) Див. звістки про перші рухи зібрані у Таля II, 475 - 492. Пор. також реляції ґенерала Ніґреллї з Кошиць в маю, червни і липни (KA. Exp. V, 13, 64; VI, 155; VII, 620). Перша з тих реляцій (без дати) походить без сумніву ще з перших днїв мая; при тім вона говорить вже про Ragozisches anspinnen.

„куруци“ з поміж бездомних людей, які, очевидно, нове повстане уявляли собі геть инакше, ніж його режисери у Польщи. Близша сорочка тїла — і страх упав на шляхту, головно в Березї, Уґочи, Марамароши і Сатмарі. Сатмарський наджупан Каролї дістав був приказ знести своєвільні купи, і він візвав шляхту тих столиць у похід „на злодіїв й опришків“. Сї почали посувати ся в гори в напрямі до границї, де сподївали ся зійти ся з Раковцієм. Коло місточка Довгого в Марамароши напав на них Каролї і розбив їх [1]). Недобитки утїкли горі р. Боршокою, перебрали ся до галицької границї і тут, на старім галицько-угорськім шляху чекали приходу князя у Польщи.

Раковці ще не знав про лихий початок його справи. Він перебув пару днів у Контского, просячи очевидно також людей. Одначе й тут не дістав їх; старий ґенерал дав йому тілько малий віддїл кінних людей до границї задля охорони від можливої напасти. Люде сї їхали буцїм то за збором залеглих податків у Скільщинї. Ранним ранком 12 червня виїхав князь із Дроздович на Самбір, Дрогобич, Стрий і Сколє [2]). У Дрогобичи принесено йому звістку про Довге. Він мав тепер до вибору: завернути або поспішати; вибрав се друге, тілько вислав гонцїв до Потоцкого й кн. Я. Вишневецького наглячи на обіцяну підмогу [3]). В Сколїм мав невеличку перепону — людність не хотїла його перепустити, доки не пізнано, хто він; за те стрінула його особиста приємність: против нього вийшов старий ігумен сусїднього василянського монастиря Петроній Камінський, давнїйше мункачівський монах, який носив був на руках князя малою дитиною [4]). Ся припадкова стріча придала ся опісля

[1]) Було се 7 черв. — Károlyi naplójegyzetei (M. Tört. Eml. IV, 138); Thaly II, 496—498; рел. Ніґреллї KA. Exp. 1703, VI, № 19; рел. Герберштайна, ibidem № 58; вкінци рел. самого Каролія KA. Exp. 1703, VII, № 272. Каролї предложив одночасно проект лїку на сей рух: „столицям Сатмарови, Уґочи й Берегови на будуще давати сіль по дешевшій цїнї, а зараз богато ворохобників успокоїть ся“. Проект характеристичний ще й тому, що автор його ще того самого року перейшов на бік Раковція.

[2]) В автобіоґрафії день виїзду поданий на 9 червня (і так приймають угорські історики), одначе ся дата хибна. В листї до Бонака 15. VI. 1703 з Климця пише князь, що з воєводою попрощав ся 12 т. м. Се очевидно певнїйше означене ніж в автобіоґрафії, 16 лїт після події. Таль (II, 495—496) хоче обі дати задержати і приймає — зовсїм безосновно — що воєвода відпроваджував князя до Дрогибича. І чомуж би так довго Раковці їхав верхи!

[3]) Mém. 13. [4]) Mém. 13².

обом, князеви й ігуменови. Того самого дня у вечері станув князь під самою границею, в скрайнім галицькім селї Климци, вславши у перед приказ, щоби недобитки з під Довгого, що зібрали ся по другім боцї гори, получили ся з ним [1]). Другого дня, себто 15 червня, коло полудня вони прийшли; потім князь — вірний даному слову — відослав Контскому його людей назад, а сам „обняв команду над військом, яке прийняло його з радістю і справило тим йому повне вдоволене“ [2]).

Висше наведені слова, вийняті з листу Раковція до Бонака, мають у собі дещо комічного. Що се за військо? Мало бути 5000 піших і 500 кінних, тимчасом зявило ся коло 200 піших узброєних у лихі селянські стрільби й 50 кінних та ще стілько людей з ціпами, косами і списами [3]). Старшими над ними були: Томаш Есе, селянин з Тарпи, Раковцієвої маєтности, та Альберт Кіш, звичайний злочинець і злодій. З поміж инших „офіцирів“ були тілько два такі, що були в війську, один простим вояком, другий сержантом. Решта складала ся з самих суспільних відпадків, переважно з надтисянських околиць, що вчили ся воєнної штуки розбишацтвом по дорогах [4]). Зараз по

[1]) І що до дня, коли станув Раковці на граници, панує деяка непевність. У своїй сповіди (145) подає він як день переходу границї 13 червня (die 13 junii, ni fallor, Rubiconem transii — Рубіконом тут р. Стрий), а найблизшого дальшого дня (14 червня) прийшли до нього недобитки з під Довгого (exercitum... 14 die nempe adventus mei ad ipsam limitum patriae meae separationem obuium habui). Натомість у мемуарі (13) читаємо иншу дату, 16 червня (c'etoit, autant que je m'en souviens, le 16 juin. 1703), а того самого дня, коло полудня, прийшли повстанцї. Згадуваний же лист до Бонака має дату 15 червня, і сю дату переступленя границї мусимо приймити як певну. Таль (II, 495—496, 500 - 502), а за ним Маркі, ставить усї ті дати побіч себе, кладучи „Рубікон“ у Сколє, не маючи до того ніякої підстави.

[2]) J'ai heureusement passé les frontières et je me suis mis à la tête des troupes, qui m'on reçu avec joie qui m'a donné un contentement entier (Лист до Бонака 15. VII. 1703).

[3]) Кілько саме було сього „війська“, сам Раковці не означив добре; раз говорить про 500 узброєних і тілько саме безоружних (Conf. 146), иншим разом лише про 250 придатних до дїла (Mém. 13). — Один із пійманих куруців Павло Тарпай на допитї виявив, що Esze Thomas seye vom Rakozi erwöhlet 1000 mann zu commandieren, dauon aber nur 500 de facto beysamben, maistens Rosnäckhen vnd Hungarn (KA. 1703, VI, № 46). — Якийсь Ян Миколаєвский доносив 22. (?) VI. з Жупаня унґварському комендантови: Krucow tam iest około tysiąca ludzi, ktorzy na Rakocego czekaią (Тамже).

[4]) Mém. 14.

приході повстала межи ними незгода за провід. Титулом своїх шляхотських прероґатив кандидував на ґенералїссімуса сеї армії Майош, а Пап, „великий піячище“, хотів бути комендантом кавалерії і т. ин. Против Майоша, як шляхтича, піднесла ся опозиція у селян „задля природженої ненависти, яка панує межи людністю і шляхтою угорською“; [1]) до Папа були прихильнїйші. Взагалї велику мороку мав Раковці з тими людьми (які вразу не хотїли вірити в тотожність особи князя, мавши його за умерлого), доки не завів межи ними якого такого, принаймні зверхнього порядку, не маючи й сам достаточного досвіду в тім напрямі.

Приємнїйша була стріча з верховинською угро-руською людністю, понайбільше з Раковцієвих домінїй. Як тілько розійшла ся чутка про появу князя, спішив народ з усїх боків, з жінками і дїтьми, несучи з собою богато всяких припасів. Підійшовши близше падали на колїна, хрестили ся трикратно і плакали з радости. Розплакав ся і князь... Щирі „Руснаки“ відсилали своїх жінок і дїтей домів, а самі вступали до княжого війська. З браку стрільб узброїли ся хто чим міг: шаблею, косою, вилами і т. ин. „Вони мене більше не покинули, заявивши, що хочуть зі мною жити й умирати“ — писав пізнїйше про них Раковці [2]). Ся fidelissima ac clementissima gens дійсно

[1]) Cette populace ne vouloit pas être sous ses ordres, à cause de la haine naturelle qu'il y a entre le peuple et la noblesse hongroise (Mém. 14).

[2]) Après que le bruit de mon arrivée se fut répandu dans le duché de Munkacz, à peine pourroit-on s'imaginer l'empressement et la joie qui attiroit le peuple de tous parts... Me voyant de loin se mettoient à genoux en faisant le signe de la croix, à la manière des Russiens. Ils versoient abondamnement des larmes de tendresse, qui excitoient pareillement les miennes... Renvoyant leurs femmes et leurs enfans, ils s'enrolloient dans cette milice et ne me quittoient plus; ils declaroient vouloir vivre et mourir avec moi (Mém. 14[2]). — В листї ґр. Ауерсперґа, команданта Мункача, до ґр. Ніґреллї (19. VI) читаємо, що vorgegangenen sambstag (16. VI.) von allen seiten die Rosnacken zu ihme (Раковція) gekommen, ihme zu füssen gefallen und alle assistenz versprochen haben sollten (KA. 1703, Exp. VI, № 46). — Згадуваний Тарпай, говорив при допитї 20 червня: Es wahren vnterschidliche rosnäckische pauren mit allerley victualien, als lämbl, hienner, schmalz etc. zum Rakozi khomben, ihme solche zu uereheren; warauf der Rakozi gefragt, ob sye herumbstehende glaubten, das der Rakozi selbst da währe vnd nacher Munkatsch khomen werde; worauf dise leith geantworthet, daß sye es gehort, daß der Rakozi nacher Munkatsch anzukohmen willens wäre, den sye aber für todt hielten; wo-

видержали при його боці до самісінького кінця, тоді як всі земляки, бідні й богаті, його покинули, була йому вірнійша нїж він сам собі.

По кількох днях таких охотників зібрало ся коло 3 тис. І хоч се „військо“ і числом і вартістю було дуже скромненьке, політика вимагала пускати у світ звістки про велику силу його, яку привів з собою з Польщи [1]). Такі вісти мали викликати в австрийських урядових і військових кругах страх і замішане — і до деякого степеня робили се. Подібні вісти посилав і сам Раковці за границю для наших цілей — щоби здобути симпатію і поміч у Франції та Польщі [2]). Без заграничної підмоги

---

rauf der Rakozi gemeldet, er seye selbst derjenige vnd stehe alhier, sodann dise leuth animiert mit ihme zu halten vnd zu gehn... — Поголоска про смерть князя повстала наслїдком проголошеня відомого засуду з 30 квітня 1703.

[1]) В вияві Тарпая читаємо про те, як він вступив до куруців: Wie Esze Thomas aus Pohlen gekhomen vnd des Rakozi patent publiciert vnd denen leuthen einen schrecken dahin eingeiagt, sofern sye sich nit zu dem Rakozi schlagen vnd mit ihme halten werden, daß die Türckhen und Tartarn, so bey ihme (Rakozi) albereith schon seindt, sye alle nidermachen vnd gefangen nehmen werden; warauf er (inquisit) sich auch dahin begeben müssen. — Так само вже 5 червня на Спишу ходили вісти про кілька тисяч Татарів, три нїмецькі чи шведські полки, а два дни пізнїйше говорено вже про 15 тис. Татарів (див. виїмки з листів у Thaly-а II, 489). — Петро Зічі доносив Март. Кручайови з Гуменного 9. VI., що він посилав чоловіка на звідини у Єрежську крайню, який з Плоского приніс відомість, що mely falutul tisz mely földnyire innen az Bészkéden vagyon tizenhett zaszló állya katona, mely az élest és bort Rakoczy taborara, mely is túl az Beszkéden Krinicza nevű helyben vagyon, kisiri... hogy ott tudni illik azen Krinyicza nevű helyben teles Török és Tatár, ugy Moska is volna véle, nemet had is, de mi nemzett, nem tudgya; Bercsény pedigh Zamboron vagyon litvanus, moldvay és havás alföldi haddal etc. (KA. 1703, Exp. VI, № 46). — Потім (15. VI.) чуємо про Татарів, козаків, Поляків і Шведів (Thaly II, 489). — Згаданий Тарпай говорив (20. VI.) про vngefehr 1500 teutsche mann, so sich Schweden nehnen, teutsch mundiert, mit pistollen vnd carbinern zu pferdt; auch 500 mann, so sich Tartarn nehnen, auch zu pferdt, mit tartarischen mundierung... ferners 500 Hungarn zu roß vnd fües etc. (Пор. Thaly II, 503—504). — В початках липня говорено вже про 10 тис. армію з ріжних націй. (Тамже 510). — Найлїпшим взірцем такого страшеня єсть лист самого Берчейнїя 8. VII. 1703 до одного угорського пана з перехвалками про поміч від заграничних володарів, гроші, війська, в тім 20 тис. Татарів і т. ин. (Századok 1873, 19—21).

[2]) Диви його листи до Бонака 15 і 19 червня (в уривках у Таля).

не міг він, очевидно, нічого зробити, всеж таки палка його вдача, а ще більше трудність удержати в горах кількатисячну дружину, пхала його наперед. Дня 16 червня бачимо його у Петрушовици (в першім селї по угорськім боцї), другого дня вже у Чинадієві (Szentmiklós, недалеко Мункачева), а третього у самім Мункачеві [1]). Звідси старав ся викликати повстанє на долах, в надтисянських околицях, приймав прихильні собі посольства, мусів одначе за приходом віддїлу цїсарського війська по короткій битві покинути, чим скорше завернути назад до границї і в Завадцї чекати помочи, яку мав йому принести Берчейнї з Польщі, в грошах і людях [2]). Поміч ся була неминучо потрібна, бо у краєвого „війська“ почала брати верх зневіра...

§ 2.

Після арештованя Ді-Ерона зносини між Раковцієм і Францією перервали ся на якийсь час, одно з технїчних причин, друге задля змінених полїтичних обставин у Польщи після битви під Клїшовом, яка зробила Шведів панами Річипосполитої. Ді-Ерон, покидаючи Польщу, почував себе в обовязку поучити Бонака про стан і вагу угорської справи, одначе сей до половини марта 1703 не мав зовсім нїякого контакту з Уграми, хоч від половини грудня, після перепон з боку Августа (навіть арештованя) перебував у Варшаві. Раковці і Берчейнї, покинувши думку, яка їх була на якийсь час опанувала, шукати помочи у Шведів, навязували тодї тїснїйше нитки з Угорщиною, та аж опісля обернули ся на ново до французьких дипльоматів. Для міністра Торсі виготовлено новий меморіял в угорській справі. Прошено там, щоб у Ґданську були готові гроші, офіцири і збруя; щоб намовити польських панів поставити для нього 4 тис. кінноти і тілько саме піхоти на похід в Угорщину; щоб поручити баварському електорови злучити ся з Уграми за цїну Горішньої Австрії та... угорської корони; а все те було підперте дальшими інформаціями про вихід цїсарських військ з Угорщини, слабі фортецї, корисний настрій серед шляхти

[1]) Се виходить з Mém. 15²; так само й із зізнань Тарпая. Таль подає 23. VI. як день приходу у Чинадієво, а 24 у Мункачево (II, 509), за ним іде, як звичайно, Маркі (I, 257—261). Битва була 28. VI.

[2]) Mém. 15—18; пор. Századok 1873, 14—17, 101; Thaly II, 511—516; лист Раковція до Бонака з Завадки 29. VI. 1703 (виїмки у Таля).

і посьпільства і т. ин.[1]). Одночасно з тим Бонак дістав лист з повідомленєм про корисний стан справи, приготований вибух повстаня і горячими просьбами вставити ся за ним у французького короля, щоб дав 300—400 тис. талярів та прислав офіцирів, інжинєрів, артилєристів і т. и., а вкінци, щоб Франція не забула на нього при евентуальній загоді з цїсарем[2]).

Посол, очевидно, вдав ся з тою справою до свойого короля, а Угрів заохотив до дальшого розважного дїланя[3]). Та відкрити касу Людвика XIV було не легко, хоч він у принципі давно згоден був підпомагати угорське повстанє, хоч Бонак вказував доволї вигідний спосіб роздобути скоро готівку — у польського примаса, готового позичити її[4]). Видко, французький король бажав наперед бачити дїла угорських панів, а доси мав тілько слова... В міру того, як на угорськім овидї почали показувати ся знаки конспірацийної роботи, а посол наставав безупинно в її користь — „угорський патрон" мяк поволи; Бонак дістав порученє підпомагати Раковція грішми[5]).

---

[1]) Автентичний текст меморіяла не звісний; зміст його поданий у мемуарах Раковція (ст. 9). Сумнївний тілько проєкт що до баварського елєктора. Що сей меморіял не був призначений безпосередно королеви, а тілько мінїстрови Торсі, видко з листу Бонака до короля 12 червня 1703 (Cygnaeus, Bidrag, 127).

[2]) Лист Раковція до Бонака з Бережан 17. III. 1703; зміст його у Legrelle-a (V, 124); мад. переклад у Таля (II, 465—466); сей автор, не знати чому, говорить, що посол перебував тодї в Ґданську.

[3]) Considerant les avantages... d'une diversion... en Hongrie anima par ses lettres le prince R. et le comte B., mais sans précipitation et avec tels ménagements qu'ils ne hazardassent ni leurs amis, ni leurs personnes (Mém. de Bonac).

[4]) Король Август робив Бонакови всякі перепони, головно старав ся, щоби посол не міг реалїзувати векслїв французького правительства (про се оповідає докладно Бонак у своїм мемуарі), тому сей предложив Людвикови XIV плян покористувати ся кредитом у кардинала Радзєйовского. Король прийняв плян, не без сумнївів, одначе додав зараз: mais je ne vois présentement aucune occasion d'y faire des dépenses utiles (Король до Бонака 19. IV. 1703 — Bidrag, 140).

[5]) Mém. sur les af. du Nord. Дозвіл дав Людвик XIV мабуть вже на вістку про перше посольство з Угорщини до Бережан. Дня 28 мая Бонак писав знов (імовірно вже про друге посольство) і на се дістав вже ясну відповідь: Ainsy j'ay peine à croire que vous puissiez recevoir de luy (кардинала) les assistences... Elles pouvaient être utiles pour soutenir les dispositions des deux hommes dont vous me parlez. J'apprend d'ailleurs qu'elles ont commencé à produire quelque effet. (Bidrag, 171).

Коли розвідини Барвінського випали добре, зробив князь новий приступ до французького короля через Бонака [1]). Посол предложив тоді князеви, щоб або сам прибув боржій у Варшаву, або — як що се небезпечно йому — прислав туди Берчейнія [2]). Раковці на те вислав зі Львова свойого приятеля. Берчейні приїхавши у Варшаву поставив посла у дуже скрутне становище [3]). Він був зовсїм без гроша. Полишав ся хиба кардинал. Бонак поспішив зараз до нього і пригадав йому давнїйші розмови про гроші. Скупий кардинал закинув на те, що часи змінили ся, що у нього нема грошей, що мусить їхати на сойм (до Люблина), поробити там значні видатки й приєднувати приятелїв і т. ин. Що не змагав ся посол, скілько не просив і обіцяв — надармо. Не помогла інтервенція анї Товяньского анї навіть його матери, ленчицької воєводини. Аби приєднати сю амбітну людину, дав їй посол свою кариту, на яку вона здавна мала велику охоту. А тут треба було доконче щось дати Берчейнієви. Своїми заходами протягом трьох днів був в силї роздобути тільки 200 дукатів і 100 талярів [4]). Се було, звичайно, без значіння, коли Берчейні просив, що найменше, 30 тис. талярів. Та, крім грошевої підмоги, Берчейні просив ще французької протекції до польських панів. Панове сї — як Сінявські, Вишневецький, Потоцкий, Контский — були доволї щедрі на слова й обіцяли Раковцієви узброєні віддїли, одначе коли прийшло сповнити сї обіцянки, віддїлів не можна було у них допросити ся, навіть на застав (очевидно ідеальний) княжих маєтностей. Певно, поставити кілька соток добре оружних

---

1) Згадка про се у відповіди короля з дня 5 липня 1703 на (незвісний) лист Бонака з 28 мая. З того виходило б, що Барвінський повернув десь коло 23 мая.

2) Bonac, Mémoire. Раковці хибно оповідає (Conf. 143, Mém. 11), що він сам вислав Берчейнія у Варшаву.

3) В листї 12. VI. 1703 повідомляє Бонак короля, що Берчейні приїхав перед двома днями, отже 10. VI. З иншої згадки листа, що посол три дни шукав грошей, можна б догадувати ся, що Б. приїхав ще 9. VI. у вечері. (Bidrag, 126—127). Угорські історики (Таль II, 504; Маркі I, 245) говорять зовсїм безосновно, що Берчейні не застав вже Бонака у Варшаві, що посол виїхав був у Ґданськ; в дїйсности Бонак покинув Варшаву значно по виїздї Берчейнія.

4) В реляції про се (12. VI. 1703) Бонак не згадує, звідки взяв сї гроші; в пізнїйшім своїм мемуарі про північну війну говорить він, що на першу потребу позичив грошей папській нунцій Пінятеллї (Le marquis de Bonac eut d'abord recours au nonce du pape, Pignatelli, et lui emprunta le premier argent qu'il donna au comte Berceny).

людей не легко було й вельможам, одначе не ставало ще найважнійшого, ґваранцийної поруки французького короля, инакше — вони хотїли обіцяну підмогу в людях продати за добрі гроші Людвикови XIV [1]). Бонак отже мав полагодити сї формальности. Се, очевидно, було лекше зробити, нїж роздобути готівку. Він зараз написав поручене в тім напрямі до Сїнявської, Потоцкого і Контского та просив їх позичити Раковцієви грошей, обіцяючи заплатити їх у Ґданську [2]).

Берчейнї довго не міг бавити у Варшаві, боячи ся, щоб його не відкрито. Написавши новий меморіял передав його послови і відїхав в напрямі до Угорщини, а з дороги післав Бонакови довіреного чоловіка Угрина, що мав ждати більшої суми грошей [3]). В меморіялї займаєть ся найбільше справою наємного війська, його удержанєм: просить обезпеченя кількамісячної заплати для віддїлів відступлених польськими панами, а на се буде потрібне найменше 41 тис. талярів на найблизший час [4]). Дальше пригадує давнїйші обітниці

[1]) Яроховский докоряє тих панів несправедливо, кажучи, що в них були гроші, люде й жертволюбність для угорської справи, а не було нїчого для рідного краю (Epizod Rakoczowy — Z czasów saskich, 206—212); противно, порожнеча й захланність були найголовнїйшими мотивами щедрости Раковцієвих приятелїв (вийнявши подекуди саму воєводину). Найважнїйшим арґументом для сих приятелїв була заслуга на ласку самого Людвика XIV, як моральну так і матеріяльну (передусім останню); при тім одначе й самі пробували вони щастя в угорській грі. Ануж повстанє повецеть ся, тодї буде можна грубо заробити, бо князь давав їм заставні листи: nous allames joindre nos amis... pour qu'en leur engageant mes biens, nous pussions obtenir d'eux quelques secours de troupes (Mém. 11). Про се згадує й Бонак: R. et B. avaient engagé pour un million de terres afin de ramasser les compagnies polonaises (12. VI. 1703, Cygn. 127). Деж тут „ofiarność“? — На сьому місци зазначимо, що з польських істориків один тільки Яроховский цікавив ся тодїшнїм угорським питанєм, присвятивши йому (окрім ширшої згадки у Dziejach Augusta, 270—277) окрему розвідку під названим у горі титулом (ст. 187—327). На жаль одначе, вона не має майже нїякої наукової вартости — така маса у нїй браків, непорозумінь, похибок і фальщів; тому, поправляючи ріжні похибки новійших угорських істориків, розвідку Яроховского полишаємо на боцї; більше про неї при огляді лїтератури.

[2]) Бонак до короля 12. VI. 1703 (Bidrag, 127—128).

[3]) Див. донесенє Бонака 7. VIII. і лист Берчейнія до Раковція 24. VI. 1703. — Берчейнї виїхав з Варшави мабуть 16 липня.

[4]) Від польських панів мало бути десять (а може й двайцять) сотень волоських, татарських і польських; на них треба по 500 тал. у місяць на сатию; по переході границї мусить ще бути що найменше три

Ді-Ерона, що французький король мав давати 2—3 місяції підмогу 300—400 тис. і запевнити, що при евентуальній загоді з цїсарем угорська справа буде вложена в умови мира; а вкінци просить: намовити польських панів, щоб дали кілька тисяч людей, або довести до того, щоб баварсько-французька армія могла сполучити ся з Уграми; уможливити наєм Сербів; прислати досвідного ґенерала й фахових офіцирів; вкінци настроїти прихильно Турків, щоб Тикилї міг впасти у Семигород [1]. Як тут бачимо, і ще дальше пізнаємо, участь польських панів в угорськім підприємстві не мала нїякого самостійного характеру, а була тїсно звязана з французькою полїтикою, була тілько рефлексом сеї полїтики.

Повертаючи вступив Берчейнї до всїх приятелїв з рекомендацийними листами Бонака, збираючи обіцяні віддїли, а ще більше заяви симпатії [2]. Коли в перших днях липня станув у Завадцї, мав з собою: дві сотнї Волохів і дві драґонів від київського воєводи, дві від Вишневецького та певну суму грошей [3]. Ся невеличка підмога і виплата жолду підняла духа Раковцієвого війська, до якого поволи почала приставати й угорська шляхта. Він зважив ся знов зійти у низ, вже з більшим поводженєм, анїж попереду. Та краєві сили повстанців, хоч росли бистро, не представляли поважної боєвої вартости, також перехід шляхти дуже мало підніс сю вартість. Впевнюваня Раковція й Берчейнія, що чужої помочи потрібують тілько на початок дїла, не сповнили ся. Як перед повстанєм і в перших початках його, так і дальше, до самого кінця, угорська справа оставала вповнї залежна від заграничної підмоги, з боку Людвика XIV. Польським панам приходило ся продовжати ролю посередників, головно протягом лїта й осени 1703, доки французько-угорські стежки не втерли ся так, що посередництво спочило на самій белзькій воєводинї.

кінні і два піхотні полки, кілька тисячів Сербів і т. ин. Прелїминар, поданий Берчейнїєм, має очевидні похибки.

[1]) Mémoire du comte Berczenyi, à Varsovie le 15 juin 1703; мад. переклад у Таля (II, 505—507); короткий зміст у Леґреля (V, 125).

[2]) Дня 24 червня 1703 писав князеви в Dražd (Дроздович?), „що вся Польща тїшить ся походом, благословить і бажає щастя в. світлости“ (Thaly II, 517).

[3]) Rák. Mém. 19; окрім грошей переданих у Варшаві Берчейнїєви післав Бонак у Галичину для Раковція ще одну суму, яку дістав від свойого короля (Mém. sur les af. du Nord).

По відїздї Берчейнія Бонак робив дальше заходи у початім напрямі, бо як люде так гроші, вислані тепер, були тілько малою частиною того, чого прошено, і князь пригадував себе раз-у-раз. Він послав Берчейниїв меморіял у Версаль і з свойого боку не переставав заохочувати короля і просити грошей [1]). Та його власне становище було дуже невигідне. Формально був він послом при боцї Карла XII, а робив як посол при Річипосполитій. Август II не хотїв терпіти такого подвійного становища і розпорядив, щоби Бонак або став формальним послом при його боцї, або покинув Варшаву. Посол не міг зробити першого бажаня і не хотїв сповнити другого приказу. Він розумів, що для Польщі мусить бути окремий посол, правда, не тому щоб заступати перед її державними властями потреби французької політики; нї — він заявляв прямо, що в Польщи французький посол не має що робити, він тут доконче потрібний тілько для угорської справи [2]). Він радо сам обняв би се становище, як би того хотїв король. Чекаючи відповіди Людвика XIV Бонак тимчасом мусїв виїхати з Варшави, наперед на село під Варшавою, де міг відбирати потрібні інформації і робити заходи в угорській справі [3]). Сюди прислав йому Потоцкий повідомлене, що відступив Раковцієви около 500 людей без грошей, домагаючи ся очевидно послового „vidi“ на рахунку: „се що зробив він, не стало ся для прислуги князеви Раковці — писав він — а тілько щоб виявити свою постійну ревність для інтересів в. величества“. Він предкладав свої

[1]) З огляду на трудність посилки грошей через Ґданськ, пропонував дорогу в Італїї у Краків (Реляція 30. VI. 1703 — Bidrag, 154). У тім стуканю до каси переступав Бонак навіть межі дворацьких форм: Je La (Votre Maj.) prie de me pardonner cette hardiesse et de me permettre encore, que ce n'est rien que de secourir les Hongrois, si on ne le fait avec toute la diligence possible (Реляція 7. VII. 1703 — такмже, 158).

[2]) Ce pays, qui ne serait pas beaucoup à ménager pour V. M. dans un tems où la Hongrie serait tranquille, mérite peut-être qu' Elle y fasse présentement un peu plus attention, quand ce ne serait que pour avoir un prétexte d'y tenir quelqu'un qui puisse faciliter ce qu'il y aura à faire de ce côté cy pour la Hongrie (Бонак 30. VI. 1703 — Cygnaeus, 154). Зі свойого боку він поручав патра Монможана (Денеша 7. VIII. 1703 — також, 169).

[3]) Бонак 12. VI. і 3. VII. 1703 — також, 128 і 155.

[4]) Il me marque qu'il ne s'est porté à servir, comme il a fait, M. le p-ce R. que pour témoigner à V. M., dans une chose de cette importance, le zèle qu'il toujours eu et qu'il aura toujours pour ses intérêts (Бонак 7. VII. 1703 — також, 157).

дальші услуги в сїм напрямі, позволяв вербувати військо у своїх маєтностях і т. ин. Очевидно, посол не занехав щиро законкомітувати бажань і предложень воєводи [1]). Ще горячійше поручив королївській увазї неоцїнені заслуги Сїнявскої. Вона також збирала ся післати 200—300 Волохів, або й доставити Татарів, „щоби піддержати в Угрів їх теперішню думку, що Польща буде помагати князеви“ [2]). Сам белзький воєвода був куди твердший. Щоб і його взяти, пропонував Бонак свойому королеви написати ласкаве письмо воєводї і заохотити його помагати Уграм. Успіх такого письма — на погляд посла — зовсїм певний, при загальній чистолюбности Поляків: „Вони знають, що в. величество писав нераз до небіщика короля й королевої-вдови ще тодї, як він був тілько гетьманом; вони всї мають себе за рівних і думають, що службою в. величеству заслужать собі таких самих ознак прихильности, яка припала иншим. Як що в. величество запевнить собі воєводу белзького і київського, то навіть хочби й сам король хотїв спиняти доставу підмоги Угорщинї, сї панове будуть підпомагати навіть против короля; з другого боку, вони такі маючі, якраз при угорській граници, що хоч би польський король і хотїв сповняти бажаня в. величества в тім напрямі, то нїчого не вийшло б з того, якби вони були тому противні“ [3]). Бонак писав тут правду і Людвик XIV розумів її, сповняючи зараз бажане посла [4]). Сїнявский, коло якого крім посла заходила ся ще його власна жінка а навіть сам кардинал, подав ся тодї: він згодив ся відступити Раковцієви 200 Волохів за 3-місячну заплату тисячки дукатів, і на дальше заявляв готовість підпомагати Угрів, безкористно, як

---

1) Бонак 7 і 24. VII. 1703 (Cygnaeus, 158, 162—163).

2) В Бонаковій депеші сказано: encore 200—300 Valaques, одначе про попередні не знаємо нїчого.

3) Ils scavent que V. M. écrivait autrefois au feu Roy de Pol. et à la Reine douarière dans le tems qu'il n'étoit que général. Ils se croyent tous égaux, et ayant servy V. M. ils pensent mériter les mêmes marques de sa bienveillance qu' Elle a voulu accorder à d'autres... Si V. M. s'assure de p. de Beltz et de luy (воєводу київського), quand même le R. de P. voudrait empêcher qu' Elle ne fît passer des secours en Hongrie, ces seigneurs luy en facilliteront les moyens, malgré luy, et ils sont si puissants sur cette frontière que le R. de P. quand il voudrait facilites les desseins de V. M. de ce côté là, ne pourrait pas le faire s'ils s'y opposeront (Бонак 24. VII. і 8. VIII. 1703; — Cygnaeus, 162—163, 182).

4) Що Сїнявський удостоїв ся ласки, видко з реляції Бонака 22. VIII. 1703 (тамже, 175).

казав — тілько за пенсію французького короля [1]). Бонак був добре свідомий величезних видатків свойого короля, одначе не міг нічого ліпшого видумати, як з огляду на важність справи поручити воєводову пропозицію [2]). Був се мабуть не лихий інтерес у такім винаймі, бо до Бонака почали зголошувати ся й инші пани, предкладаючи військові відділи, як що французький король „хоче ще робити які виплати на сю справу“ [3]).

Тимчасом наспіли прикази Людвика XIV що до його становища як посла; він мав переїхати в Ельбльонґ або Ґданськ. Перед виїздом хотів одначе роздобути грошей для Раковція, бо анї король не присилав, анї переправи з банкирами не дали нічого. Він вкінци присилував Радзейовского і Сінявску позичити йому 30 тис. талярів на протяг трьох місяців; перший дав 15 тис. зол. дукатами, друга — решту. Гроші передав зараз тому Угринови, якого прислав був Берчейнї, щоби купити у київського воєводи 400 людей, а решту під їх охороною завезти на Угорщину [4]). Повідомляючи про се свойого короля, додав посол остережене: як король заплатить точно обі суми, то збудує собі кредит, так дуже на дальше потрібний; як ні — то на будуще мабуть не знайде його в Польщи анї на сю справу, анї на иншу. Особливо делїкатна була справа з кардиналом, який дав гроші, збережені на несподївані випадки, потайки від усіх домашнїх [5]). Людвик XIV, очевидно, не міг допустити до упадку свойого впливу і зараз велїв довги вирівняти [6]). Забезпечивши на най-

---

[1]) Il se chargerait d'envoyer tous les secours qui seraient nécessaires, me faisant insinuer qu'il renoncerait à y rien gagner, ce qui est beaucoup pour un Polonais... si V. M. voulait luy accorder une pension.

[2]) Бонак 22. VIII. 1703.

[3]) Бонак 7. VIII. 1703 (Cygnaeus, 170).

[4]) Je suis enfin venu à bout avec bien de peine. M. le Card. m'a avancé 30 m. en ducats d'or et la p-ne s'est chargée du reste. J'ay fait partir aussytôt un Hongrois qui était auprès de moy, pour aller acheter 400 hommes chez le p-n de Kiovie, qui conduiront en Hongrie l'argent qui sera de reste et qu'on fera passer ainsy sûrement (Бонак 7. VIII. 1703 — Cygnaeus, 169; пор. Mém. s. l. af. du Nord та рел. Ґоеса 21. VIII. і 4. IX. 1703 у Klopp-а X, 295). З тих грошей 1000 дукатів взяв Сїнявський за своїх Волохів. Тут замічу, що Hist. des rév. de Hongrie (I, 163) не зовсїм вірно говорять, що ся 30 тис. підмога була без королївського розпорядку на особистий кредит посла; ми знаємо, що король дав дозвіл на позичку. [5]) Тамже, 169.

[6]) 20. VIII. 1703 асиґновано 93 тис. лївріз pour affaires secrètes у Польщи (Legrelle V, 126).

близший час угорську справу, міг Бонак виїхати з Варшави; він переїхав в Оліву [1]), полишивши при белзькій воєводинї в характері дипльоматичного аґента Марона [2]). Одначе з Оліви не переставав займати ся диверсією за Карпатами і ще довгий час був доставцем грошей і взагалї головним посередником межи Уграми і французьким королем [3]), доки сей не вислав до Раковція окремого дипльоматичного аґента. Найбільша користь з Бонакової дипльоматичної зручности була та, що він мав великий вплив на кардинала Радзейовского і вмів добувати гроші від сього скупаря; без його кредиту, хто зна, який був би початковий успіх повстаня [4]).

Яке становище занимав король Август II супротив приготовань Раковція, самого угорського повстаня, підпомаганя з боку польських панів, заходів французької полїтики і т. ин.? Як бачили ми з огляду головних хвиль сеї справи в першій половинї 1703 р. король стояв більш осторонь, не підпомагаючи анї не спиняючи діяльности Угрів та їх приятелїв і протекторів. Підпирати їх — він вже давно зрік ся; спиняти ж — був він навіть обовязаний силою трактату з цїсарем. Одначе він нїчого поважного не робив у тім напрямі. Причина тому була не тілько в полїтичній нещирости короля, який не думав віддати ся зовсїм цїсареви на услуги й обдумував всякі можливости, а ще більше в полїтичних обставинах, в котрих він обертав ся. Йому рішучо не вело ся в обох роках 1702 і 1703. Коротко після ратифікованя трактату з цїсарем стоїть Карл XII вже в границях Річипосполитої. В половинї мая мусить Август покидати Варшаву перед Шведами; два місяцї опісля Карл XII здобуває побіду під Клїшовом (де коронне військо майже зраджує свойого короля), а дальше займає Краків. Польський король збирає, що правда, в серпни „коло ґенеральне“ під Сандомиром, одначе мусить випити повну чашу горечи, яка містила ся в ухвалах прихильної йому шляхти. Серед дальших приготовань (рада вар-

[1]) Депеша з дня 22 серпня писана вже в новім місци побуту, з Варшави отже виїхав посол десь коло 15 т. м.

[2]) Legrelle V, 130; Cygnaeus, 243.

[3]) Диви лист Р—я до нього 2. VIII. 1703 (Thaly III, 23—24) та його реляції 8 і 26. IX. 1703 (Cygn. 182, 190). На його домаганя визначив Людвик XIV для Угрів ґенерала Фієрвілля (12. XI. 1703) та уреґулював місячну пенсію для Раковція через Сінявську (15. XI. 1703). Див. Legrelle V, 126.

[4]) Окрім згаданих уже 15 тис. добув він у нього, лишень аж на окреме письмо Людвика XIV, дуже поважну суму — 100 тис. талярів.

шавська у вересни 1702 і мальборська в лютім 1703) та мирових пересправ до решти зриває з Францією (арештоване Ді-Ерона) та попадає в соромний конфлїкт із невміру честилюбним примасом. Шведи знов займають Варшаву (поч. цьвітня 1703), місяць опісля розбивають знов Августову армію під Пултуском, а дальше облягають Торунь. Август скликає надзвичайний сойм до Люблина (19. VI—11. VII) і тут знаходить доволї симпатії серед низшої шляхти, одначе зараз завязуєть ся ворожа йому конфедерація в Великопольщи. В половинї падолиста піддаєть ся Торунь, і пляни детронїзації, яких уперто держав ся шведський король, ставали все більше можливими... Зрозуміло отже, що серед такої ситуації не богато міг давати позору на наміри і роботу Раковція. Одначе не зовсїм. Його живий, повний плянів й інїціятиви ум, не міг зовсїм бути байдужним на те, що діяло ся під його боком, тим більше, що й инші пригадували йому про се часто.

Протягом 1702 р. поводив себе король супротив Раковція зовсїм неґативно. Дїставши від нього листа, не дав нїякої відповіди на нього [1]). Аж коли князь виступив зовсїм явно і вісти про його приготованя до походу пійшли широко по краю, рішив король таки перекинути нитку знайомости на всякий випадок. Він заговорив з Сінявским про обох угорських панів, а довідавши ся, що були у Львові і вже збирають ся в Угорщину, взяв гетьмана до ґабінету, написав лист до князя у формі відповіди на висше згаданий, просив передати його і припильнувати, щоби лист зараз спалено [2]). Очевидно, зміст сього листа був такий, що король не бажав собі його явности, без сумнїву

---

[1]) Коли був писаний сей лист, не знати. Штратман у своїм донесеню 12 січня 1702 р. згадує про оферту Раковція через Ді-Ерона, одначе його відомости дуже непевні і все спізнені, тому треба догадувати ся, що князь зробив се в часї свойого побуту в Бережанах.

[2]) В листї белзького воєводи до жінки з 13. VI. 1703, в таборі під Венґровом, читаємо: [Król] o xiązencia y o p. comesa pytał mie, gdzie są; iam odpowiedzał, ze teraz nie wiem, bom sie ia iuz ich zbrygał, ile słyszałem, ze u P. W. Kijowskiego w Lwowie byli, publice, iuz nie taiąc się, iezdzili. On tedy odpowiedział, ze są we złych rękach, zgubią się. Wziąwszy tedy mie do kabinetu, napisał ten list, ktory WMMP. odsełąm, y prosze, zebys z niem posłała Sypra (?), zeby go w tym pilnował, aby po przeczytaniu spalil go. Posełąm y drugi, do mnie pisany od króla, gdzie mi oznaymuię o rebelliej [w] Węgrzech, ale ten list prosze zatrzymac przy sobie (Рук. бібл. Чарт. № 2516).

прихильний і суперечний в обовязком принятим у трактаті з цісарем. Князь міг се письмо дістати вже на Угорщині[1]). Мабуть відповідю на нього був лист князя з початку липня загального змісту в формі протесту против недавно перед тим виданого засуду смерти, як несправедливого і незаконного, з мотивованем свойого военного виступи, запевненем пошани для короля і легким натяком на надію від нього[2]).

[1]) Про сей лист згадує й Бонак: Il y a environ un mois que le R. de P. a écrit une tettre au pr. de Ragoczy. C'est une réponse fort honnête à une lettre qu'il avait reçue de ce prince il y a un an (Cygnaeus 163). Цікаво, що Раковці не згадує про сей лист, хиба що сюди належить згадка в мемуарі про кінець 1703 р.: Le roi Auguste de Pologne m'avoit aussi en ce tems envoyé un officier, sous prétexte de répéter les déserteurs Saxons. Ce prince m'assuroit de son amitié, et me promettoit de ne donner aucun secours à l'empereur contre moi. З оповіданя виходить, що сю подїю треба пересунути на 1704 р., бо автор безпосередно перед тим оповідає про подїю, буцїм то 1703 р., яка без сумнїву була 1704 р. Хиба приймити тут подвійний блуд у датованю і механїчну злуку цїлком окремих подій. З поданого нивше письма Раковція до короля виходило б, що сього листа дістав на початку липня 1703 р.

[2]) Лист сей знаходить ся в III т. Шембекового збору в бібл. Чарторийських (№ 448) в такій (оригінальній) формі: Sire, comme je crois que la sentence prononce contre moi le trentieme d' avril passé, contrair aux loix et justice de ma patrie, a souffisemant informé Vostre Majesté de pretendues raisons de mes malheurs, fondé sur le devoir de chaque prince. J'ay asez de hardiesse, Sire, de paroitre avant Vostre Majesté, purgé des crimes enormes qu'il estojent faussemant pubbliés de moy, pour luy rendre tres humblemant part des mes entrepris, aux quelles un si injust procedé m'a forcé — a me mettre al la tete des ceux qui touché d'un procedé, si illegetime que rigoureux, ont pris les armes pour le retablissemant de la liberté de leur patrie. Vous sçaves, Sire, depuis longtemps les favorables conionctures que la providence m'a fourni pour cet effect, aussi bien que l'estat malheureux, dans le quel j'ay este oblige de longuir entre des dangeres infinis pour n'estre pas surpris de mon juste procedé, fondé sur les fondemans qui lui sons connues et qui me donnoient l'esperence de sa protection royale et aggreemant des mes intentions conduites, par le profond respect et veneration de sa sacré personne, joint au desir ardant de fair connoitre a Vostre Majesté l'attachement, avec quel je svis, Sire, de Vostre Majesté le tres humble tres obeissant et tres devoue serviteur — Le prince Rakocy. Au camp deux lieu devant Mukacs a Polena, ce le 9 de jullet 1703. Дата сього листа насуває деякі трудности. Polena мусить бути с. Поляна над р. Пиню, на півн. Сваляви, одначе звідси до Мункачева вдвоє дальше нїж тут подано ($4^1/_2$ м.). З дня 8. VII. знаємо один лист Берчейнія (Száz. 1873, 19—21) писаний у „Полянцї“, а се була б тілько Лова-Полянка над Боршовою коло

Таке кокетоване Августа з головою угорського повстаня, в супереч трактатови, характеристичне для політичних засад того короля і для безпринципности тогочасної дипльоматії. При тім усїм одначе були й реальні мотиви такого поводженя. Король мав причину бути невдоволений своїм союзником, хоч особисто приятелював з цїсарським послом. Цїсар мав, по трактату, довести до згоди в північній війнї, одначе робив се без ніякого успіху. Коли можна говорити про який вплив чужих дипльоматів на Карла XII, то не цїсарської, а скорше французької, яка тепер пхала його до дальшої війни. Без успіху полишили ся також стараня польського короля, щоб цїсар, на основі олївського мира, дав поміч против Шведів [1]). Одним словом Август був невдоволений і якраз на веснї 1703 р. висловив сей свій настрій Штратманови [2]). Тут, без сумнїву, було жерело кількох ласкавих слів для Раковція.

По битві під Пултуском невдоволене короля ще більше зросло і він почав пускати пробні бальони в бік Франції [3]). Він рад був почути нові французькі предложеня, які дали б йому більшу користь від союза з цїсарем. До сондованя французького посла уживав він піємонтця Ляняско, якому поручив підсувати евентуальні користи для французького короля: Август міг би піддержувати угорське повстане, заключити трактат невтральности з Баварією та видобути з цїсарських рук французьких пійманих вояків, з яких один віддїл міг би відступити Людвикови XIV для ужитку в Угорщині [4]). Бонак приймав сї інсину-

---

Уґочі, одначе про сю не можна ніяк сказати, що вона „перед" Мукачевом, і тут Раковці ще не міг зайти. Остаєть ся отже таки перша.

[1]) HHSt. A. Pol.

[2]) Див. Jarochowski, Dzieje, 261.

[3]) M. le card. primat me dit hier qu'on luy écrivait de Marienbourg que le R. de P. commençoit à se repentir d'avoir negligé l'alliance de V. M. pour celle de l' Empr., de qui il était mécontant. Il me fit entendre que c'était le R. de P. luy même qui luy faisait écrire (Бонак 7. V. 1703 — Cygn. 137). — Сю зміну потверджували й сенатори (Б. 30. VI. 1703 — також, 149).

[4]) Il serait bien difficile de trouver en quoy il pourrait servir V. M.; cependant le c-te L. m'a fait entendre trois choses: la prm-e, la facilité qu'il pourrait donner pour le soutien des affaires d'Hongrie; la sec-e, qu'il pourra faire un traité de neutralité avec M. l' El-r de Bavière et le soutenir dans la diette de l'Empire; et la trois-me, de retirer nos prisonniers des mains des imperiaux, qui luy en offrent présentement 800 qui sont à Francfort... Той віддїл, який був у польській коронній армії, мав би бути окремо зорґанїзований, а инших король

ациї доволї скептично, хоч вірив у дійсність зміни [1]) та з задоволенем доносив свойому королеви про сї зміни у політичнім настрою Августа II, розбираючи евентуальні користи з нового стану річей: одна було б у відкликаню війська з цїсарської служби, друга у піддержуваню угорського руху, можливім виключно тілько через Польщу [2]). Та реальну вартість в цїлій сїй оферті мала для нього тілько справа французьких вояків. Зараз по пултуській битві думав він про той віддїл полонених Французів, що вже був в руках Августа і „гинув з нужди в однім полку Річипосполитої" [3]). І французький король приймав скептично сї відомости і не хотїв починати з свойого боку ніяких кроків, доки саксонські війська борють ся поруч цїсарських против Франції. „Як що він не має стілько сили, щоб їх відкликати, нехай зазнає того ярма, яке сам собі вложив входячи в союз з австрийським домом" — писав він послови [4]).

І дійсно, невдоволенє минуло якось скоро, тим більше, що з виїздом Бонака у Ґданськ навіть неофіціяльні зносини з Францією перервали ся. Штратман до того, доглянувши нові ваганя у короля, почав з свойого боку дбати про направу відносин [5]). Виступ Раковція і початки повстаня були лихим свідоцтвом його дипльоматичної зручности, і тепер треба було направити свою репутацію. Окрім того й Відень напирав на нього. Тут зразу брано повстанє зовсїм легковажно; перші дрібні побіди над куруцами приспали були увагу. За те дальший швидкий розвій руху, а ще більше пересадні вісти про буцїм то великі підмоги польські, шведські, татарські й ин. зродили страх у ві-

pensait Vous les rendre pour les faire passer en Hongrie... (Бонак 31. VII. 1703 — Cygn. 167).

[1]) Бонак 14. V. 1703 (Тамже, 140).

[2]) Бонак 30. VI. 1703 (Cygn. 150).

[3]) Тодї то він почав переправи через ґен. Спарре, чи Карл XII не згоден був би відступити пійманих саксонських вояків, які під проводом французьких офіцирів післано би в Угорщину, евентуально в Баварію: J'ay proposé au B. Spar de sonder si les Suédois ne voudroient pas s'en défaire en faveur de V. M., qui les faisant conduire par les officiers François qui ont été aussi pris, pourrait les fairé passer ou en Hongrie avec le P. Ragotzky ou en Bavière. До них можна б — на думку посла — додати тих пійманих Французів, що вже були в коронній армії (Бонак 4. V. 1703 — Cygn. 136). Людвик XIV назвав гадку доброю (5. VII. 1703 — тамже, 171), та шведський король відкинув пропозицію (Бонак 22. VIII. 1703 — тамже, 173).

[4]) Відповідь 31. V. і 5. VII. 1703 (Cygn. 149 і 172).

[5]) Бонак 9. VI. 1703 (Cygn. 146).

денських кругах. Рішено поперед усього спинити підмогу Раковцію з Польщи й видано відповідні порученя варшавському послови[1]). Він уже при кінци червня хотїв зложити протест перед люблиньским соймом против даваня захисту й помочи Униграм, та очевидно, трохи спізнив ся, бо Раковці в тім часї був уже на Угорщинї[2]). Так само спізнено виповнене пляну, характеристичного для тогочасної віденської полїтики — усунути Раковція зі світа скритим способом у Польщи[3]). Коли знов бачив Штратман, що польські пани заходами французького посла, підпомагають доволї енерґічно повстане, передав таки королеви письменний протест, покликуючи ся на давнїйші польсько-австрийські трактати, які забороняють давати захист і поміч ворохобникам сеї або тої сторони; домагав ся, „щоби розпочати остре слїдство против тих, що в сїм королївстві й вел. князївстві Литовськім недавно позволяли згаданому Раковцію з товаришами мати захист у домах, палатах, замках, землях власних або відданих їм у володїнне, що їх протеґували тут, живили,

[1]) В письмі военної ради віцеканцлера ґр. Каввіца (15. X.) читаемо про те: welcher gestalten der Ragoczy vnd Berczeny durch das königreich Hungarn patentes außsträhen laßen, worinnen selbst die ohne deme ganz consternirte landtsinwohner durch anrüehmende überkhomung bald schwed. bald pohlnischer hülffsvölkhern in große confusion vnd üblen effect vervrsachendten argwohn sezen thuen. Wan nun I. K. M. vnd des publici dienst hoch daran gelegen, auf dißes sehr nachdenckh. Ragoczische vorgeben wohl invigilieren zu lassen, vnd auf was für einen fundament selbstes berüehe, nachzuforschen. Alß wolle er Herr Reichsvicecanzler durch die kay. an beiden könig. höfen, von Schweden vnd Pohlen, subsistierende gesandte hierüber nähere information einzuziehen belieben, vnd da wider verhoffen etwas an der sach seyn solte, die notturfft behörig darwider handlen, gleich wie hingegen, da es keinen grundt hette, solch nachdrückhsambe befelch oder patenten darwider außwürckhen zu lassen, womit man sothanne Ragoczische vnd Berczenische praetexten vernichten vnd dem volkh den wahn daruon benemben möge (HHSt. A. Svec.).

[2]) L'amb. de l'Empr. a dit qu'il porterait ses plaintes à la République contre ceux qui avaient réfugiés et secouru le prince Rag. Je crois qu'on fera peu d'attention à ces plaintes... (Бонак 30. VI. 1703 — Cygn. 154).

[3]) Бонак в реляції 22 серпня 1703 згадуе, що недавно перед тим приїздив у Варшаву шпіон допитувати ся, де пробувае князь, подаючи, буцїм то приходить від його жінки (Cygn. 175). Як що згадуваний у III гл. плян замордованя Раковція при помочи посла Шірендорфа належить до 1703 р., а не 1702, то можливо, що згадка Бонака належить якраз до сеї справи.

грішми підпомагали й радою підбадюрували; щоби тих, які покажуть ся винними, покарано суворо й примірно, відповідно постановам трактатів і союзів; щоби присилувати тих, які пійшли на Угорщину, чи то поодиноко чи з військом, повернути боржій у свої краї, і то протягом означеного часу, та на потім не давати ніякої підмоги, анї в Польщи анї поза границями, анї безпосередно піддержуванем і грішми, а посередно пересиланем грошей, амуніції, збруї, живности і т. п.“[1]). Як бачимо, протест рішучий, звучить як ультіматум, хоч правний його бік зовсїм не сильний. Pacta et foedera, про які тут мова, не означені близше, і в дійсности тілько останній трактат з 1702 р. говорив про обопільний обовязок нищити ворохобників, та Річпосполита не мала формально нїчого спільного з тим цїсарсько-саксонським укладом. Не знати, чи Штратман думав поважно про слїдство й кари на винних, та певно инакше брав справу король Август сповняючи свій обовязок супротив цїсара. Він видав універсал, зредаґований в рішучих словах, наказуючи, щоби Раковцієві приятелї відкликали свої помічні війська до чотирьох тижнїв назад до дому, та „на потім щоби нїхто не зважував ся тому князеви і його прихильникам помагати людьми, чи грішми, чи военним матеріялом та удержувати з ним кореспонденцію“, під загрозою кар означених у давнїйших конституціях на тих, „що нарушають пакти з чужими володарями“[2]). Універсал сей видрукувано зараз у Відни і розкинено по Угор-

---

[1]) Memoriale ad seren. regem legati caesaraei 6 sept. 1703 (Załuski III, 543–545).

[2]) Litterae universales ad civitates limitaneas, Varsaviae, die 9. sept. 1703 (Załuski III, 545). — Один з ориґіналів у віденськім военнім архиві (KA. Exp. 1703, XI, № 340); также кілька копій і друкованих примірників (лат. і пол.) з хибною датою 8 вер. (KA. Exp. 1703, IX, № 523; Reg. 1703, 12. XI, № 226 і 22. XI, № 475). Універсал підписаний, окрім короля, Казимиром Сарнецьким, витебським хорунжим. — Про сей універсал писала надв. канцелярія, до военної ради 9. XI. 1703: Es habe der kays. botschafter in Poln H. gr. v. Strattman berichtet, wasgestalten auf sein der hungarischen rebellen halber I. K. M. in Poln übergebenes memorial in der polnischen cantzley die universalia expediret und von selbiger orth ihme die von dem könig selbsten unterschriebene und mit dem grossen insigl. gefertigte exemplaria teils in lateinischer, teils in polnischer sprach zu dem ende zugestellet worden, damit I. Kay. M. solche ebenfalls in Hungarn gehöriger orten publiciren lassen können, wie selbige in Poln, absonderlich auf den hungarischen gräntzen albereit publiciret worden seind.

щинї на доказ, що вісти, ширені повстанцями про велику підмогу з Польщи, фальшиві [1]), а ще перед тим видано угорським комендантам наказ, щоби всїх польських учасників повстаня імали і пересилали у твердинї [2]). Та польський король з свого боку про виконанє погроз не думав, а якби й хотїв, не мав би до того сили. Всю нещиріость його видко найкраще з того, що одночасно з виданєм універсала продав він белзькій воєводинї дві тисячки мушкетів, знаючи дуже добре, що вона купує їх для Раковція [3]). З другого боку, три місяцї опісля, саксонсько-польський посол у Відни говорив, що король готов під певними умовами дати цїсареви військову підмогу против угорських ворохобників [4]). Знайшли ся навіть і пани польські, що предкладали також свої оферти против Угрів [5]).

Се нове зближенє Августа до цїсаря треба пояснити тілько бажанєм за всяку цїну здобути поміч против Карла XII, якого задобрити не було на разї нїякого вигляду; се той самий мотив, що звязував польського короля з царем і саме тепер приносив новий союз з ним (12 жовтня). Правда, з одного і другого союзника сама Польща не могла мати хісна, одначе Август, притиснений з усїх боків, все ще носив у запасї давний плян — подїлу Польщі, задобреня її коштом сусїдів, а за тим її перестрою. Як раз в осени сього року виринає ся справа, саксон-

---

[1]) An alle commendanten in Hungarn. Es habe sich der Ragozi und Berzeni, wie auch einige andre ihre adhaerenten in ihrem ausgesprengten patenten neben andern geruembt, daß sie eine grosse assistenz aus dem königreich Polen, auch eine namhafte miliz von selbiger nation bereits bei sich hätten, dahero I. K. M. in Polen scharfe inhibitiones ausfertigen und publiciren lassen (KA. Reg. 1703, XI, №№ 226, 475).

[2]) Наказ видано 27. IX. 1703 (KA. Exp. 1703, IX, № 523).

[3]) Dans le tems qu'il publié ses universaux il vend luy même à la pal-e de Beltz deux mille mousquets, qu'il scait bien qu'elle n'achete que pour faire passer en Hongrie (Бонак 26. IX. 1703 — Cygn. 190).

[4]) Whitworths 26. XII. 1703 говорить про 3 полки кінноти (Arch. Rák. 2, I, № 51). — Цїсарська резолюция 16. XII. 1703 поручала Кавнїцови розпочати через Штратмана пересправи що до предложених з Польщи 1 батайльону піхоти і 2 тис. кінноти (KA. Registr. 1703, XII, № 312). Справа не дійшла до бажаного результату.

[5]) Був се сам коронний гетьман Любомирський, що через звісного нам Шірендорфа заявив охоту за гроші відступити віддїл війська против Угрів (KA. Exp. 1703, XII, №№ 402, 403; Reg. 1703, 16. XII. № 312). І ся справа покінчила ся нїчим.

ська дипльоматія почала підготовляти поле під grand dessein[1]). Отже тут також треба шукати мотивів найновійшого австрофільського курсу політики Августа.

Провідникам угорського повстаня прийшло отже знов розчарувати ся що до „прихильности“ польського короля. Та на їх щастє вони тепер не дуже бояли ся наслідками розвіяня популярного погляду про визначну підмогу з Польщи. По повороті Берчейнія справи пійшли зовсім инакше. Оминаючи Мункачево перебив ся Раковці лісами й горами в половині липня в надтисянські околиці, щоби зблизити ся до саболчської та гайдуцької дрібної шляхти, яка від разу заявила ся за ним. Слабі кріпости, маленьке число цісарського війська, непорадність командантів та шлендріян і нерозуміннє ситуації у центрального правительства були найкращими союзниками повстаня. Міста піддавали ся одні по других, людність признавала над собою зверхність Раковція так скоро, що у віденських кругах появив ся перестрах на місце легковаженя. Тоді попробувано злагодити податковий тягар, але проголошенє відповідного декрету не принесло бажаного успокоєня, він прийшов запізно (в жовтни) та викликав переконанє про велику слабість правительства. До кінця 1703 р. повстаннє обіймили майже всю північно-східню Угорщину і тілько більші кріпости, як Сатмар, Мункачево, Унґвар, Кошиці, держали ся ще; виминаючи кріпости Раковцієва армія досягла до самої моравської й австрийської границі[2]). Сей скорий успіх, про який доносив Раковці з очевидним вдоволенєм французькому королеви, був з одного боку ознакою слабости габсбурського правління у Угорщині а ширини опозицийного настрою серед людности, та з другого боку ховав у собі велику небезпеку для управи повстаня — незвичайну трудність удержати раз зайняті околиці. Некорисні ґеоґрафічні умови і звязані з тим стратеґічні трудности були й остали Ахилевої пятою Раковцієвого підприємства, без огляду на здатність його проводу.

Протягом другої половини 1703 р. зайшла одна важна зміна в таборі повстанців. Як сказано, з початку харакер повстаня, против волї ватажків, був наскрізь соціяльний; до нього горнули ся найбільше маси селянства, міського поспільства

[1]) Про сї пляни див. Droyen IV/1, 278; Theiner, Monuments hist. CCCVI; пор. Jarochowski, Dzieje II, 208, 226, 390.

[2]) Про хід военних подій диви Thaly, Bercsényi III; тогож Ocskay L.; Márki I, 264—303; Acsady, 545...;Szalay VI; Fessler IV; Feldzüge Eug. v. S. V.

і шляхотської дрібноти. Висша шляхта держала ся не тілько осторонь, але й дивила ворожо на новий рух та щиро віддавала себе в опіку цїсарській власти. В осени одначе бачимо, що й панове починають переходити на бік повстаня. Причини того були ріжні. Несподїваний успіх руху й очевидна слабість цїсарської власти розбудили на ново придавлені сепаратистичні змаганя маґнатів-автономістів; сподївані репресії з боку Раковція та пересадні понятя про загранична поміч веліли шукати зближеня з повстанєм; вкінци найважнійше — страх перед соціяльним характером руху подиктував маґнатам доконечну потребу параліжувати сей немилий характер переходом на бік повстаня, щоби замість соціяльного надати йому національно-полїтичний напрямок. Зразу переходили поодинокі маґнати та коли на велике здивуванє до Раковція пристав один з найбогатших панів, сатмарський наджупан Каролї, погромник перших Раковцієвих ватаг, зражений непривітним становищем віденських кругів — тодї перехід став загальний, що всьому рухови надав переважний шляхотсько-полїтичний характер. Ся зміна мала далекосяглі наслїдки, підриваючи дотеперішнї основи повстаня та примушуючи його провідників безнастанно глядати підмоги за границею і нею тілько жити. Одночасно з сею зміною проявили ся й перші національні конфлікти: Волохи й Серби виступили против повстаня і вказали тим способом австрийському урядови один із шляхів підтинати небезпечний рух.

Та се ще не скоро прийшло. Австрийський уряд ще довгий час зазнавав неповоджень. Хід повстаня почав щораз більше комплїкувати ся з загальною европейською ситуацією, з великими воєнними акціями того часу, на півночи й полудни. Раковці серед того розвинув широку дипльоматичну діяльність, щоби піддержати свої зусилля на Угорщинї й удержати раз здобуті становища. Подрібний огляд розвою воєнних подій на Угорщинї не входить у програму сеї працї, будемо тілько підчеркувати головні фази державно-полїтичних відносин Угорщини; так само будемо обмежувати представленє й освітленє звязей угорської справи з иншими европейськими державами до самої Польщі і до тих подій, які тїсно вязали ся з полїтичною ситуацією Річипосполитої.

(Далї буде).

Матеріали московського „Архива Министерства Юстиції" до історії гетьманщини.

Подав **Іван Джиджора.**

З поміж усїх частин пошматованої України історія лївобережа, докладнїйше кажучи — історія гетьманщини найменше оброблена, а спеціяльно в декотрих питанях — просто tabula rasa. А прецінь гетьманщина се одинока часть України, де український народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономічнім устрою, а через те саме жив і релятивно найповнїйше своїм національно-культурним житєм, без огляду на се, де були центри тієї культури. І власне дякуючи довшому, чим деінде, істнованню державно-автономічної окремішности в масї могло сильнїйше вкорінити ся почуванне національно-культурної окремішности, так що могло переховати ся через пізнїйші безпросвітні часи аж до порога XIX столїтя і послужити зародком національного відродження. Ясно, що гетьманщина повинна бути центром нашої історії в XVII і XVIII ст. Тимчасом лишаючи на боцї незначну скількість дрібнїйших фраґментаричних розвідок, до того писаних нераз без огляду на основні факти, уставлені нашою історіоґрафією, а навіть проти них, не маємо про се анї скільки небудь важнїйших праць анї солїдних збірок матеріалів. А не виданого документального матеріалу заховала ся велика сила по ріжних архівах, між якими що до скількости і якости документів для нашої історії на першім місцї

треба покласти московські архіви. В Москві, куди я їздив з доручення археографічної комісії Наукового Товариства ім. Шевченка, я мав нагоду по части познайомити ся з ними. Та за весь час мого кількамісячного побуту в Москві я мусїв обмежити свої занятя тільки до архіву мінїстерства Юстиції і в части також до Румянцовського музею. Другий головний архів, мінїстерства заграничних справ за браком дозволу був для мене недоступний, за що очевидно треба дякувати тільки репрезентацийним властям нашої держави, через які лишень можна такий дозвіл одержати.

Моїм завданнєм було збираннє матеріалу для часів гетьманования Скоропадського і Апостола. Через те одначе, що матеріали для української історії не становлять якогось одного віддїлу, а порозкидані по ріжним ґрупам в суміш з матеріалами ріжних російських інституцій, з архівів яких опісля повстав і згаданий архів, а дальше через те, що й там, де якісь партії документів до української історії при купі, нема в них якогось скільки небудь систематичного укладу анї що до хронольоґії анї що до змісту, проте менї поневолї приходило ся торкатись ріжних документів так часом як і змістом доволї далеких від наміченої мною теми. От тим то я перше нїж докладнїйше росповім про результати моєї роботи, для інформації скажу декільки слів загальних про архів мінїстерства справедливости, про розміщеннє в йому документів до української історії і по змозї також про характер тих матеріалів і їх вагу для української історіоґрафії.

Матеріали для нашої історії з часів козацьких в згаданому архіві є від часу Б. Хмельницького, а дещо як нпр. в стовбцях Білгородського стола то і з ранїйших часів, але загалом беручи їх мало в порівнанню з такимиж матеріалами кінця XVII і цїлого XVIII ст. Головна частина тих матеріалів переховуєть ся в архіві мінїстерства справедливости, куди ввійшов архів посольського приказу, який завідував українськими справами у початку.

І так перша значнїйша ґрупа документів до нашої історії се тзв. „Дѣла Малороссійскаго приказа",[1]) куди входить 127 книг (до 1727 року) і 233 стовбцїв, а належать вони до

[1]) Українськими справами завідував Посольський Приказ, а по нїм його наступниця „Коллегія иностранныхъ дѣлъ", і се було зверхньою ознакою автономічного становища України. В 1663 р. наслїдком збільшення українських справ утворено до помочи посольському Приказу ще окремий „Малороссійскій Приказъ", до якого належали головно військові і воєнні справи.

другої половини XVII ст. (1666—1701). Тут зібране майже все до гетьманования Брюховецького і Многогрішного а по части до Самойловича і Мазепи. Найбільша скількість (особливо стовбців) присвячена боротьбі за лівобереже між ріжними претендентами до гетьманської булави.[1]) Як книги так і стовбці уложені без усякої системи, чисто припадково. Опись є, але тільки писана і походить мабуть з кінця XVIII або початку XIX ст. і сливе непридатна до вжитку, бо зредаґована як найзагальнійше, а часами то просто занотовано тільки № кн. чи стовбця з дописком „Разныя дѣла". Через те приходить ся самому перечитувати книгу за книгою, стовбець за стовбцем. Матеріали „Мал. пр." були в части використані, але поверховно. Ориґіналів українських документів в книгах абсолютно нема, а тільки т. зв. „Списки съ бѣлорусскаго письма", лишень в стовбцях стрічають ся, але й то дуже рідко.

Того самого рода матеріал, себто для виясненння таких же питань що і попередній, містять в собі книги і стовбці білгородського (книг 201, 1629—1708 рр., стовбців 1911 [1618—1702 рр.]) і сівського (книг 33 [1631—1705 рр.] стовбців 507 [1623—1707 рр.]) столів, які знаходять ся в відділї діл Разрядного приказа. Особливу увагу звертаю на діла сього останнього, які досї, скільки знаю, були нетикані нашою історіоґрафією, мабуть через те, що до останнїх часів були не упорядковані, а крім того не звертали на себе уваги, як документи чисто российської інституції. А тимчасом сміло мож сказати, що коли не більша частина то у всякім разї половина усього того матеріалу належить до української історії. Воно й не диво через те, що білгородське воєводство (потім ґубернія) було на українській теріторії (Слобідщина); було до того найблизшим сусїдом гетьманщини і наочним сьвідком подій, які тут відбували ся, а при тім операційною базою для российських військ, що приймали участь в полїтичних заверюхах гетьманщини. Хоч би в нас не було инших жерел для тих часів української історії, то на підставі донесень российських правительственних аґентів і відповідей на них в формі розпоряджень правительства тим же аґентам можна б докладно відтворити собі образ того, що тодї діялось на Україні. Документи сївського, а особливо білгород-

[1]) Дещо про сї матеріали: Г. Ѳ. Карповъ, Критическій обзоръ разработки русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся. Москва 1870, с. 159—179.

ського стола головно богаті подробицями і детайлями, (а сього менше напр. в в ділах „Малороссійскаго приказа") з часів боротьби Дорошенка з Брюховецьким, а потім з Многогрішним, а сього останнього знова (хоч і не військом) з своїм контркандидатом сумським полковником Гарасимом Кондратовичем. Уваги московських тутешнїх аґентів, здаєть ся, не уйшов анї один похід дрібних відділів, анї один рух тієї партизантки, а партизантками були сливе всї ті боротьби гетьманів, в яких кождий з окрема нїколи не міг вивести в поле значнїйших мас війська з браку сил через таке розбиттє. При тім маса звісток про поодиноких діячів, старшин, полковників, сотників і т. д., які на короткий час виринали і тут же знова зникали в товпі даючи місце иншим такимже. На підставі власне сього матеріалу можна буде насамперед прослїдити історію кождого з тих родів, які опісля захопили керму місцевої управи в свої руки і усталити непевні або зовсїм таки невідомі дати чисто льокальних подій, а головно проаналїзувати цікавий процес того полїтичного ферменту і висвітлити і усталити характер того часу. Наша історіоґрафія мусить, заки піти дальше, розвязати отсю цікаву проблєму, звідкіля ішов і які цїли мав сей рух, який до речі нї трохи не мав тої закраски економічної боротьби верств людности, що пізнїйше було, і навіть московське правительство не старало ся його з тої точки погляду використовувати, що знова пізнїйше в першій половинї XVIII ст. було його головним тактичним маневром. Звідкіля таке перекидуваннє з одного табору в другий, від одного чоловіка до другого, при тім без ясної якоїсь проґрами, а що головне, сьвідомо на некористь московському правительству. На такому то ґрунтї виросли з початку такі типи Пушкаря, які поволї вироджують ся і нікчемнїють переходячи через протопопа Максима Филимонова (пізнїйшого епископа Мефодія), Брюховецького до вроджених малькoнтентів і доносчиків Данила Забіли і Загоровського.

Менше вже тут маємо матеріалу для історії чисто внутрішних справ, але все таки є деякі і для сього інтересні річи, як нпр. в „Дѣлахъ Малороссійскаго Приказа" ст. № 206, де містять ся нові надання і ствердженнє старих найзначнїйшим старшинам в **1689** р.; при чім в кожній жалованній грамотї подано менше або більше докладне curriculum vitae — головно заслуги і участь в воєнних походах дотичної особи. Неменш інтересна також книга з тих же „дѣлъ" № 54: „Книга клятвеннымъ обѣщаніямъ Петру Алексѣевичу" з **1682**, свого

рода реєстр, де під формулами присяги підписали ся не тільки старшини кожного полку, але й козаки і міщане. Се позволяє нам приглянути ся докладно устроєви низшої головно (бо висше знана вже, хоч теж недокладно) адміністрації козацької, як і міщанським корпораціям (цехам) в тім часї. Скільки менї відомо, то ся книга досї не використана, а вона супроти затрати архівів дрібнїйших адміністрацийно-судових центрів має для нас першорядне значінне.[1])

Нарештї що до описи білгородського стола, то вона вже останнїми часами зладжена і видрукована (тт. 13 і 14), хоч не вся — бракує ще більше як третина описї стовбців. Тільки й та опись далеко не відповідає вимогам, які ми ставили б до неї. Тут загально треба сказати, що управа архіву має в плянї описати насамперед документи московско-российських інституций, а вже опісля забратись до описання „Малороссійскихъ дѣлъ“. Через те і опись білгородського стола завдячуємо лишень тому, що се була інституція российська. Тільки і в нїй документи описані дуже загальними фразами і з малою скількістю імен власних, а що в показчику подано тільки ті імена, які знаходять ся в описи, то часами годї наперед що небудь з того вирозуміти. Зістаєть ся тільки здогад, а для справдження її треба читати дотичний стовбець. По моїй думцї, коли опись документів з огляду на місце даєть ся дуже загально, то в показчику належалоб виписати імена осіб і назви місцевостий нетільки такі, які є в описи, але всї, про які згадують документи. Сю недостачу по части вирівнює в українських справах річевий і технїчний показчик, де під такими технїчними термінами, як „измѣна“ і т. д. зазначені документи, які коли не всї то певна більша їх часть належить до українських справ.[2])

Про „Дѣла Малороссійскаго Приказа“ — хоч не все до річи — подав дещо Карпов в цитованім вище „Критическомъ обзорѣ“ куди відсилаю цікавих. Тут іще додам тільки

[1]) Так нпр. Лазаревський в статї: Апостолы (Русс. Арх. 1875 кн. I, с. 91—93) катеґорично твердить (с. 93), що Данила Апостола вибрано миргородським полковником в 1683 р. Коли нпр. в згаданій книзї він вже в першій половинї 1682 р. підписаний як полковник на чолї підписів миргородських полчан.

[2]) Про стовбцї Бѣлгородскаго стола див. між иншими коротку характеристику проф. Багалїя: Матеріалы для исторіи г. Харькова въ XVII вѣкѣ. (Сборникъ харьковскаго историко-филологическаго общества. т. 16, Харьковъ 1905, ст. 396).

одну загальну замітку. Як сказано в Архіві мініїстерства справедливости тільки частина документів з того часу і то, скільки розходить ся про документи українські, то вони тут тільки в копіях, а радше в недоладних перерібках[1]), решта знова то в більшій части „статейні списки, отписки і роспросні річи“. Друга частина документів переховуєть ся в архіві мініїстерства заграничних справ. Я звертаю увагу, що так на „списки съ бѣлорусскаго письма“, як і на донесення і справоздання московських правительственних аґентів далеко не все можна покладати ся. Авторітет їх досить сильно підорвав вже відомий Котошіхін, який сам бував автором подібних „статейних списків“ і „отписок“, як піддячий Посольського Приказа: „Пишутъ они (правит. аґенти) — говорить він — въ статейныхъ спискахъ не противъ того, какъ говорено, прекрасно и разумно, выславляючи свой разумъ на обманство, чрезъ чтобъ достать у царя себѣ честь и жалованье болшое; и не срамляются того творити, понеже царю о томъ кто на нихъ можетъ о такомъ дѣлѣ объявить“. „Для чего такъ творятъ? — поясняє він дальше — Длятого: російскаго государства люди породою своею спесивы и не обычайные ко всякому дѣлу, понеже въ государствѣ своемъ наученія никакого доброго неимѣютъ и непріемлютъ, кромѣ спесивства и безстыдства и ненависти и неправды“. Через те треба паралельно вести зайнятя і в Архіві мініїстерства заграничних справ, який доповнює отсей архів, а крім того там зібрані по більшій части ориґінальні українські документи.

Матеріали для дальшого періоду української історії, а головно до XVIII ст. розкинені по ріжним ґрупам одного з найбільших відділів сього архіву т. зв. „Бывшій архивъ московскихъ департаментовъ правительствующаго сената“. Перша з великих партій документів по українській історії, зібраних разом се т. зв. „Дѣла правительствующаго сената по малороссійской экспедиціи и иностранной коллегіи“. Дальше загалом багато, хоч порозкиданих маленькими партіями, українських матеріалів містить ся в другім відділї сенатського архіва званім: „Дѣла правительствующаго сената до раздѣленія его на департаменты“, на жаль не поділенім на такі підвідділи як перший відділ сенатського архіва. Тут маємо частину документів „Министерскаго правленія малороссійскихъ дѣлъ“, про арештантів, висиланих

---

[1]) Між иншими про се див. мою рецензію на Еварницького: Источники до историі запорожскихъ козаковъ, Записки Наук. тов. ім. Шевченка т. 67, с. 22—33. Также: Карповъ op. cit. ст. 171.

з України, заложеннє митної комори для України в Київі (1754—57 р., № 2865—6, 69, 79), про гетьманські і инші маєтности (№ 2592 і 3478), а нарешті прецікаві 4 великі вязки оригінальних донесень гетьмана Апостола й української управи по нім за 1727—44 р. (№ 3568—71). скопіовані мною і призначені на першу чергу до опублїкованя в „Жерелах“ нашою комісією. Нарештї діла 3-го департамента сената (по розділї його на департаменти), де переховують ся акти Ліфляндії, Естляндії, Фінляндії і України. До сього ж архіва передано архів чернигівського гражданського і уголовного суда, в якому є документи ще з першої четвертини XVIII ст., але тут переважають документи до справ цівільних, а головно маєткові справи. При тім всім треба сказати, що українські матеріали розкидані по всім иншим відділам і підвідділам архіву, в актах сливе всїх чисто росийських інституцій і багато з них знайдеть ся тільки припадково або по розборі цілого архіва, а се що тут сказано — сказано лишень поверховно про великі збірки документів для нашої історії. Я близше познайомив ся тільки з „Дѣлами сената по малороссійской экспедиціи“, які містять ся в 154 книгах (загальна нумерація № 1728—1880,[1]) 1685—1761 рр.)

Як і в попереднїх так і в отсїй ґрупі матеріалів нема жадного систематичного укладу, через те і тут стрічають ся документи далеко старшої дати нїж в описї зазначено, хоч їх і небагато, як рівнож розмірно небогато документів і з кінця XVII ст. (перша половина гетьманованя Мазепи — до чого матеріал переховуєть ся головно в арх. мініст. заграничних справ). За те тут майже все зібране в одно аж до першої половини XVIII ст. починаючи особливо з 1720-х р., коли знова уриваєть ся відділ „Малороссійскія дѣла“ в архіві мін. заграничних справ. До політичної історії гетьманования Скоропадського і відносин до росийського правительства матеріали теж по більшій части там, а тут передовсім до внутрішних українських відносин того часу. Зате матеріал з часу малоросийської колеґії, гетьманования Апостола і по нїм з малими виїмками весь тут, так для історії відносин і, сказати б, правно-державного становища України супроти росийської імперії, як і для внутрішнїх обставин. Се пояснюєть

[1]) В загальнім перегляді архіву міністерства справедливости (Памятная книга московскаго архива министерства юстиціи, Москва 1890), крім инших похибок фальшиву звістку подано і про отсю ґрупу. На ст. 127 подано, буцїм згадана ґрупа обіймає лишень 54 книги, коли в дійсности в нїй є 154 кн.

ся тим, що сї матеріали містять ся, як сказано, в сенатськім архіві Сенатови ж піддано, як відомо, українські справи в 1722 р., де вони були з перервою на час гетьманования Апостола (1728—1734 р.) до кінця, і очевидно сенат разом з завідуваннєм України перейняв від колеґії заграничних справ і дотичний архів. Через те, що я ті часи, перша половина XVIII ст., постановив вибрати предметом моїх зайнять і з тою думкою вибрав ся до московських архівів, я мав нагоду близше познайомити ся з отсею ґрупою матеріалу і можу дещо більше про неї сказати, як про попередні.

Часи перших двох десятиліть XVIII в. се часи кількаразового зведення рахунків з дотеперішнїх відносин України так до російської держави, як і з чисто внутрішнїх обставин з боку українського правительства й суспільства. А се робленнє рахунків було безпосередно викликане знова кількаразовою лїквідацією дотеперішньої полїтики російського правительства до України і прикладеннєм нових способів, щоби знищити вкінцї її окреме становище і поставити її на рівнї з рештою частин російської держави. Одно й друге мусїло очевидно зазначити ся відповідними актами, в яких кожда з обох сторін зазначуючи і обстоюючи своє теперішне становище, шукала мотивів його в минулім. Дякуючи тому історичні документи з сих часів дають нам можність вглянути і в попереднїй період і познайомити ся з детайлями, яких дуже часто не знаходимо в документах з самого того періоду, бо тодї не було потреби зазначувати тих детайлів, як гаразд відомих кожнїй сторонї про себе.

Вибір Мазепи в гетьмани можна уважати кінцем того бурхливого періоду лївобережної України (властиво гетьманщини), періоду неустанного кидання на всї боки, словом того процесу ферментовання свідомого своєї цїли о стільки, о скільки тієї полїтичної свідомости в 60 і 70-х р. піддавали полїтичні чинники правобережної гетьманщини, а опісля, з переходом правобережної старшини на лївий бік, тільки ремінїсценції згаданих полїтичних думок. Більш як 20-лїтнє гетьманованнє Мазепи було часом релятивного спокою в самій Українї (з виїмком справи Петрика, що зрештою не мала скількинебудь більшого значіння). Не було сильнїйшої інґеренції в українські справи і з боку російського правительства, яке не мало особливих причин бути невдоволеним з України, і се дало можність скріпити ся і скристалїзувати ся новому українському автономічному устроєви. Повстаннє Мазепи (1708—9 рр.) і нещасливий його результат змусило російське пра-

вительство радикально змінити коли не основний прінціп російської політики, котрий своєю дорогою тепер що йно ясно сформуловано, то радше тактику до його здійснення, при помочи старого способу небувалого терору і нової демаґоґічної аґітації і юдження одних верств суспільства на другі. Для виконаня сього було не тільки введено для постійного побуту військо российське на Україну, але поставлено гетьмана, управу й ціле суспільство під догляд спеціяльних царських резідентів (Ізмайлова, Вініуса, а потім стольника Протасєва). Нічого й говорити, що Петро В. трапив в боляче місце, ведучи аґітацію під окликом реформ теперішнього важкого положення низших верств суспільства і оборони тих верств перед висшими, а ролю оборонців призначаючи российському правительству і його аґентам на Україні. Підчас цілого гетьманування Скоропадського наслідком згаданої політики Петра показала ся ціла слабість і браки політичного й суспільного устрою на Україні, особливо в судівництві, який, здавалось, державсятільки силою гетьмана і старшини. Тепер же коли значіннє обох тих чинників кождого на свій лад обмежено до minimum-а, треба було тільки просто замінити верховну українську управу своєю інституцією а на місце української старшини настановити своїх людей і ділу кінець.

Та зараз по смерти Скоропадського при настановленню Малоросийської колеґії і через цілий час її урядовання аж до 1727 р., до привернення гетьманства, виявило ся, що рахунки Петра далеко не були вірні й сподівання його несповнили ся, а в кождім разї не на стільки, скільки він собі бажав. Невважаючи на таке, на око безвихідне положеннє старий порядок на Україні не тільки не пережив ся, а навпаки по першім розгромі зачав в очах людности набирати значіння й поваги, а навіть притягаючої сили, як щось своє питоме і добре, на жаль на якийсь час загублене. Значить було щось, що сю суспільність з собою вязало. Особливо в часї управи Малоросийської колеґії видавало ся людности без порівнання ліпшим навіть гетьманованнє такого Скоропадського, на яке всї нарікали, за якого гетьманство дізнало найбільшого пониження так в очах своїх і чужих, якого головною і одинокою прикметою було те, що він був „человекъ зело доброй“, як ненароком влучно схарактеризував його царський резидент при Апостолї Наумов.[1]) Показало ся, що лишаючи на боці стар-

[1]) Арх. Минист. Юст. Дѣла Правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780 л. 157.

шину, якій власне кажучи, „реформи“ Петрові нїчогісенько не шкодили, не було нікого, хто бажав би знесення автономічного становища України і порядку, який тут панував, а бажано було тільки направити його недостачі. А се поясниють ся просто тим, що суспільство, яке себе в масї уважало за окремий нарід, мало вповні ідею лучности і ідею своєї полїтичної окремішности, навіть без огляду на реальні причини (головно економічні тягарі загально державні), з яких йому було при тій окремішности вигіднїйше. Режім заведений Петром по смерти Скоропадського не тільки нїчого з обіцяних полекш не дав, але приніс ще нові тягарі загально-державні (підвисшені податки й удержанє 10 полків кінноти) додавши до самоволї і надужить своєї старшини ще більшу самоволю і брутальнїйші надужитя нового начальства, на котре навіть суду не було. І можна сказати, що коли в часї упадку Полуботка не доводить ся нам чути сильнїйших протестів в оборонї своїх прав, то як показало ся, причиною тому була не байдужність до них. Навпаки суспільність (говорю тут про тих, що могли мати якийсь голос) тільки ждала догідного часу, щоб могти без нараження себе на великі репресії знова виступити. Поки що, вона тільки те зробила, що не позволила чужим проникнути, так сказати, в круг тих ідей і понять, на яких опирала ся і народна і племінна окремішність України. Поки що мовчала і вчила ся дещо з нового стану річий і дійсно, де чого таки навчила ся: се виявило ся підчас привернення гетьманства в 1727 р.

І власне згадані матеріали московського архіва мінїстерства справедливости, а спеціяльно ґрупа „Дѣла сената по малороссійской экспедиціи“, разом з збіркою українських актів Миколи Маркевича в Румянцевськім музею дає нам змогу вповні прослїдити і вияснити отсї що йно піднесені питання. Бути може, що на деякі з них в їх остаточнім сформулованню, в якім ми їх зараз виписали, не знайдеть ся безпосередної дефінїтивної ясної відповіди — се так, та дарма. В тих часах багато питань, а між ними головно національне, хоч de facto істнували, а що більше, навіть відчували ся, але формулувати їх в певні виводи і дефініції нікому і в голову не приходило. Та, як сказано, вони істнували і в ріжних инших житєвих справах проявляли ся на зверх, хоч навіть в инших формах. Одначе при докладнім простудіованню матеріалу можна прийти до ясних виводів. Виводи такі доконче треба вже раз поробити для зрозуміння історії України не тільки

в XVIII, але і попереднього століття. І треба признати, що вони, ті виводи, не йдуть в розріз з новою будовою української історії, як її поставив проф. Грушевський. Не вдаючи ся поки що в деталї, я хочу зазначити бодай найголовнійші точки, потрібні для розвязки сих питань, опираючи ся на згаданім і по части зібранім мною матеріялї. Се заразом буде певного рода характеристика і самого матеріалу.

Як сказано, новий курс российської полїтики супроти України Петра I ярко зазначив ся на зверх полишеннєм на постійний побут российського війська на Українї і приданнєм гетьману постійних резидентів, які по думцї даних їм тайних інструкцій мали слїдити і не допускати до „измѣны“[1]), а з другого боку мусїли розвивати і вводити в житє заміри Петра що до України аґітацийними способами, висказаними в публичних правительственних манїфестах: „обороняти простий народ і козаків від кривд і насильств старшини“, обмежуючи при тім скільки можна власть гетьмана над тією ж старшиною. За тими першими нарушеннями договорів Богдана Хмельницького й пізнїйших гетьманів пішло ще кілька инших, як обмеженнє права вибору старшини і насильне накидуваннє нїби реформ у внутрішнїй управі (укази в справі орґанїзації ґенерального суду і ґенеральної військової канцелярії). Тільки ж центральне правительство, крім загальної ідеї чи тенденції „Малую Россію прибрать къ рукамъ“, не мало для здійснення сього певного подрібно виробленого пляну, власне через те, що згадану свою ідею розуміло аж надто вже примітивно не знаючи при тім докладно настрою місцевої людности. Аґенти-ж правительства, люди старої московської школи, теж нїчого нового не видумали не вміючи вмістити нїчого нового в рамках даних їм інструкцій. Резиденти при гетьманї і команданти российських ґарнїзонів на Українї (між ними полтавський командант, пізнїйший президент Малоросийської колеґії Велямінов) тільки те й робили, що слїдили за проявами „измѣны“ — результатом чого була маса арештів і висилок зовсїм невинних людий — і ненастанно твердили тайно і явно, що своя старшина кривдить козаків посполство, що по судах дїєть простому народу кривда, розводить ся волокита, беруть взятки і т. д.[2]) Та

---

[1]) Всї того рода інструкції зібрані головно в „Дѣла правит. сената по малоросс. экспедиціи“, кн. № 79; теж кн. № 24/1751, л. 114.

[2]) Напр. А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 22/1749, л. 24.

для підірвання десятками літ виробленого ладу всего того було замало, а головне те, що всї ті способи були чисто неґативні. Нерозумна нагінка на гіпотетичних зрадників і терор з сього приводу тільки ширив ляк серед суспільности і змушуючи її до замкнення в собі, ще більше відчужував Україну від Росії, так що резиденти перебуваючи постійно при гетьмані навіть не завсїгди могли знати докладно про зносини його з сконсолїдованою старшиною[1]) і не вміли через те перепинити напр. роздавництва земель, що було одним з їх ясно зазначених обовязків. І на те вони постійно жалують ся правительству.[2]) З другого боку правительство, яке від самого сполучення України з Москвою усе мало на умі „малороссійскую шатость и непостоянство“, тепер наслїдком арештовань, які само таки робило, дивило ся з найбільшим недовірєм на Україну, а се змушувало його поводити ся з нею як з чужим підбитим краєм та одночасно стримувало його від цілковитого знесення української окремішности а навіть і від глибших змін у внутрішнім устрою. Правительственні аґенти на Україні аґітуючи проти старшинських „непорядків“ невміли виставити тих непорядків, як орґанїчний вплив істнуючого ладу, а зводили се, так сказати, на злу волю старшини. Значить усе лихо було в людях, яких треба замінинити кращими, Великоросами. І справдї лишень в тім напрямі вдалось по части викликати рух серед людности в деяких полках нпр. в Стародубі, де полчане подали просьбу, щоб їм настановити полковником Великороса. Нагода до такої переміни в людях скоро прийшла. В 1722 р. в цвітни царь Петро ще при житю гетьмана Скоропадського віддає управу України зложеній з самих Великоросів Малоросийській колеґії, яку знова піддає сенатови. Та хоч се фактично було знесеннєм українського автономного становища супроти решти імперії, то все таки цар не рішив ся заявити сього офіціяльно, а навпаки зазначив, що зробив се на підставі „пунктів“ Богдана Хмельницького, оче-

---

[1]) Див. нпр. інтересну таблицю посвоячення української старшини десь з другої половини гетьманования Скоропадського, зладжену не відомо ким, але в кождім разї Українцем, хто зна, чи не на бажаннє російського правительства. Як видно з тої таблицї, гетьман, ґенеральна старшина і усї полковники з виїмком прилуцького Ґалаґана і київського Антона Танського стояли в тїснім родовім звязку. А. М. Ю. Дѣла пр. Сената по малоросс. экспедиціи, кн. № 79/1806, л. 186.

[2]) Напр. Дѣла Правит. Сената по малоросс. экспед. кн. № 20, дїло 14.

видно відповідно інтерпретуючи той договор, та підкреслив виразно тимчасовість сеї інституції. По смерти Скоропадського і по нещасливій пробі Полуботка оборонити гетьманство повним хозяїном на Україні лишила ся колеґія, супроти котрої юридично рівнорядна інституція, ґенеральна військова канцелярія не мала найменшого значіння. І коли Малоросийська колеґія мала послужити для людности наглядним доказом висшости російських порядків і російських людий над українськими порядками і людьми, то власне той доказ дав якраз противні висновки. Про обіцяні реформи і полекші не було тепер і мови а Колеґія усю свою діяльність звернула виключно на збиранне податків для державного російського скарбу[1]) і справді не зважаючи на зруйнований перед тим війною, а опісля постоєм російського війська і експедиціями на каналові роботи край піднесла цифру податків до нечуваної передтим висоти. Та найкраще схарактеризовала діяльність колеґії і загалом цілий російський режім, який запанував на Україні під еґідою тієї-ж колеґії, нова управа, якій по знесенню колеґії по неволі прийшло ся зводити рахунки діяльности колеґії.

Зараз вже в початку нового гетьманства в падолисті 1727 р. журячись писав правительству резидент при гетьмані Наумов: „О коллежскихъ членахъ... какъ от гетмана и от протчихъ слышу, великие чинены обиды здѣшнему народу, и будетъ-де многое челобитье, что и показываетца по дѣламъ какъ на членовъ такъ и на подьячихъ".[2])

Сам гетьман Апостол в своїх „пунктах" правительству, в марті 1728 р. навівши кілька драстичних прикладів судівництва колеґії, додає: „а и протчіе дѣла онаж коллегія вершила не по правамъ малороссійскимъ... по своимъ прихотямъ, о якыхъ оной коллегіи вершеніяхъ многіе Малороссіяне тетепер бют чоломъ и просять разсмотренія". Гетьман кінчить жаданем ревізії колежських „вершеній", бо вона „вершенія обстоятелного не учинила, потакуючи одной сторонѣ... изо взятковъ, о чомъ на оную коллегію имѣеть ся явное доказателство"[3]). Що й говорити, коли такий загорілий російський при-

[1]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по мал. эксп. кн. № 53/1780, л. 159.

[2]) Див. мою статю: Реформи Малоросийської колеґії на Україні в 1722—3рр. (В Науковім збірнику присвяченім проф. Мих. Грушевському, Львів, 1906.)

[3]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената кн. № 3568, л. 22.

клонник і, сказати б, професіональний доносчик Данило Забіла говорив, що „Малороссійской колегіи члены не поправдѣ дѣла дѣлаютъ и берутъ взятки, отчего Малороссійскіе обыватели плачутъ и отъ разоренія ихъ многіе ушли за границу“[1]).

Отсї загальні характеристики були піддержані масою фактичного доказового матеріалу, з котрого ми для прикладу наведемо хочаб таке, що з одного тільки ніжинського полку члени колеґії, не виключаючи президента її Велямінова, і канцелярські урядники вимусили хабарів на 800 руб. і то від найнизших верств, мужиків, козаків, а головно дрібного служебного люда, як полкових податкових зборщиків, які по силї своєї служби мусіли входити з колеґією в контакт[2]). Додати треба, що в сій відомости непоказано хабарів з нагоди ріжних процесів, які в застрашаючій мірі виникли дякуючи інавґураційним закликам колеґії подавати жалоби на несправедливі присуди місцевих судів, а яких колеґія в мінїмальній части не полагодила, лишивши по собі таку масу неполагоджених протестів, що самі списи тих протестів, „реэстры нерѣшенныхъ дѣлъ“ займають цілі архівні книги[3]). Та найкращою характеристикою того, як правила колеґія краєм, може послужити те, що тайний совітник і міністер при гетьмані Наумов зараз по своїм приїздї на Україну, сконтролювавши приходно-росходні книги і порівнявши їх з рапортами Велямінова сенату в справі приходів і росходів, був змушений взяти під арешт цілу канцелярію колеґії з причини великих грошевих мальверзацій. І так показало ся, що в 1722 р. з виказаних сенатови 45527 р. 19 коп. приходу до каси прийшло 22672 р. 29 коп., а пропало кудись 22854 р. 90 коп., в 1723 р. до виказаних 85854 р. 49 коп. забракло 38119 р. 60 коп., в 1724 р. до виказаних 141342 р. 89 коп. приходу не стало 33288 р. 27 коп.[4]). Значить половина усіх приходів стяганих так безоглядно з людности, попадала в кишені членів

---

[1]) А. М. Ю. Дѣла преображенскаго приказа. № 139, дѣло 14.

[2]) Виденія полку Нѣжинского разнихъ сотень всякаго званія людей о взяткахъ од членовъ и поддячихъ бывшой коллегіи малороссійской починеннихъ, 1727 году. (Власноручно підписані зізнання пошкодованих). Музей Румянцева, архивъ малороссійскихъ актовъ, собр. Н. Маркевичемъ, № 2783.

[3]) Напр. Дѣла прав. сената по мал. эксп. кн. № 31/1758, 33/1760, 39/1766 і др.

[4]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, л. 121—122 (донесеннє Наумова з 2/10 1727 р.) і л. 288.

і урядників колеґії. Потім можна собі уявити — крім того, що ми знаємо безпосередно, — як безцеремонно поступала колеґія з людністю.

Тільки про колеґію. Про військових російських начальників ось що пише правительству той сам Наумов (8/11 1727 р.): ...какъ нынѣ слышу великие жалобы от здѣшнихъ обывателей а паче на генералитетъ..., на генерала Веизбаха, что всегда требуетъ для разныхъ домовыхъ посылокъ подводъ, сторожей, водовозовъ, ремесниковъ, баб до кухни, по обывателскимъ лугамъ собою косилъ сена, бравъ много с полку работниковъ не малым числом и то сено на полковыхъ подводахъ возил с великою тяжестию; рыбаковъ берет переменно по четыре человѣка с сотни, двѣ слободѣ поселилъ себѣ на обывателскихъ земляхъ людми полтавского полку и оные слободы свои от квартиръ и порцей уволилъ; на генерала поручника Роппа и генерала маэора Дукласа нѣжинской полковникъ Хрущовъ и того полку старшины и сотникъ та полковый комисаръ Ѳедоръ Дубневичь чрезъ доношенія показали, что оной де генералъ порутчикъ Ропъ занялъ себѣ квартиру в Нѣжине в домѣ бывшаго полковника Толстово и другие старшинские домы не по указу и без отводу; к томужъ требует он до кухни своей неуказныхъ всяких сьясныхъ (sic!) и другихъ на домовые потребы припасовъ по вся дни, на которыи де издержано в мѣсяць дватцать шесть рублевъ..., да емужъ де даетца по ево требованию сверхъ указныхъ порцыоновъ дватцать, рацыоновъ тритцать, да адютантом ево порцей три, рацей пять; да обретающейся при нем прапорщикъ Михнев помянутого комисара билъ смертным боемъ и окровавилъ а полковника Хрущова онже генералъ лейтьнантъ держалъ под карауломъ, отобравъ шпагу, а старшину полковую похвалялся бить киями. Да племянникъ де ево, прапорщикъ Виттинъ в Прилуках пришед в ратушу требовалъ у войта подводъ бес прогонов, которыхъ он войтъ не далъ, и оной де прапорщикъ за то ево билъ плетью; тогож полку при суде билъ же полкового обозного и голову проломалъ до руды. На генерала маэора граѳа Дукласа переяславского полку старшина чрез прошение показала. Въ 1726 году требовалъ он генералъ маэоръ на разные строения лесу у многихъ людей не меншеѣ (sic!), такожъ з гаевъ лесу побрано и в дворы, прозываемые сулименски, удескиі и чернецкиі, перевожено, в которыхъ дворахъ подѣланы великие стайни с станками, ящиками и с мостом в народную тягость. О чемъ я на нихъ господъ Роппа и граѳа Дукласа писалъ о иследовании

командующему генералу Веизбаху, а в полки к малоросійскимъ полковникомъ посланы указы, чтоб лишняго сверхъ указу никому ничего недавали, а кто будетъ насилно что брать, о том бы ко мнѣ писали імянно и присылали б обстоятелные вѣдомости. А чтоб в томъ справедливость была учинена, о том познать не почему, понеже на самого єво генерала Веизбаха обиды показывають болѣе другихъ"[1]). Таке саме писав гетьман Апостол і про комендантів поодиноких росийських ґарнїзонів: полтавського Чічеріна, переяславськего Яковлева, глухівського Скорпякова-Пісарева і нїжинського Толбухіна[2]), а особливо про захват земель і притяганнє „всякого званія людей" в підданство.

Над тим всїм нарештї панувала характеристична для старої Росії полїтика всякого рода обмежень і перешкод і заборон, а переводжена провінціяльними, головно пограничними властями, військовими заставами і т. и., вироджувала ся в придирки і секатури, які навіть нїчим не були корисні для росийського правительства, а місцевій людности українській приносили великі матеріальні страти. Се давало себе відчути особливо в промислї, як напр. заборона робити поташ[3]), і в експортовій торговлї через те, що військові форпости утруднювали всяку комунїкацію з заграницею, про що маємо вимовні свідоцтва самого таки Наумова і Апостола[4]).

Такий стан річий на Українї був погіршений іще дезорґанїзацією, викликаною подвійною властю, де одна власть юридично рівна другій, а не обізнана з місцевими обставинами, фактично забрала все в свої руки, а виразом сього була самоволя адмінїстрації і війська, що давала ся дуже тяжко відчувати людности. Серед загального невдоволення чим раз частїйше зачали сипати ся скарги — тепер уже на новий порядок, а далї протести в одиноко можливій тодї формі — утїкачки. На доказ сього зацитую одну з таких жалоб з початку 1727 р., в котрій панове старшина і сотняне лохвицької сотнї „плачливе" жалували ся на розкватированнє військ, які сотня мусїла удержувати. „Бо что прежде — пишуть вони між иншим — за покойного гетмана (Скоропадського), якъ єще и люде замож-

1) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, лл. 157—158.

2) А. М. Ю. Дѣла правит. сената, № 3568, л. 22.

3) Полное Собр. Зак. т. 7. № 4197.

4) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по мал. эксп. кн. № 53/1780, л. 157—8, 214, 280.

нѣйшіе были, по расположенію іскусних опредѣлено было на сотню нашу Лофицкую компанѣй двадцять и три чоловѣка, то нинѣ тиеж люде, и вже зубожавшіе, на сто тридцять и едного компанѣйця уже другій рокъ мусѣли по указу, любо з претяг-чайшою своею бѣдностю, вистатчати повинность". Військо допускаеть ся при стяганю „повинности" ріжних надужить. Адміністрація знова, для того, щоб на зверх на удержанне одного вояка припадала відповідна скількість хозяїнів, штучно побільшала компут, вписуючи туди людей, які по своему привілейованому або непривілейованому положенню не могли належати до компуту, а власне „войти городовие и сѣлскіе, бурмѣстри и сторожѣ разніе и протчіе служителѣ ратушніе, зборщики, шафарѣ, помѣрніе, цехмистри, молодшіе, десятники, хватирніе, ктиторѣ, паламарѣ, дяки, пастухи разной скотини мирской, корчемніе доми и винокурнѣ, в которих тилко временемъ бивають мешканци, старци совершенніе з едной тилко милостинѣ жиючіе, вдови нищетніе и многое число самих нендзних людей, у чужих фолваркахъ мешкаючих и питаючих ся з едной тилко поденной роботи". Через те „тилко тепла дожидаются, а усѣ розийти ся готови, да многіе власніе доми оставивши поросходили ся и розийти ся от безмѣрной дабели готови"[1]). І справді той час зазначив ся серіозним еміґрацийним рухом лївобережної людности особливо на правий беріг Днїпра не зважаючи на пограничний військовий кордон. По словам Наумова такий переселенець „скажеть на заставѣ, что идѣтъ (sic!) туда (за Днїпро) якобы для жатбы хлѣба или сенокосу и протчихъ работъ, и перейдут сто а возвратятца десят"[2]); „застава есть, а люди перешли и за границею населилось множество" стверджує він в иншім донесенню[3]). Як бачимо еміґрація була викликана чужим тяжким пануваннєм, не тяжким власним соціяльним устроєм. Устрій на Україні стояв далеко вище від московського, про що вимовно свідчить такаж утїкачка селянства з Росії на Україну, і ся знова еміґрація теж прибрала такі розміри, що стала одним з найважнїйших питань в українсько-російських відносинах через те, що правительство зробило з того дохідне жерело для

---

[1]) Музей Румянцева, архивъ малоросс. актовъ, собр. Н. Маркевичемъ, № 503.

[2]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1730, л. 157.

[3]) Тамже, л. 280.

своїх поміщиків, вимагаючи від українських поміщиків за емігрантів плати т. зв. „пожилыхъ денегъ“.

Я трохи довше задержав ся при характеристиці того першого замаху на автономію України, замаху в формі накинення гетьманщині російської управи, і її результату, бо се неминуче потрібне для виясненння, який се вплив мало на дальше становище Росії до України і українського суспільства до своєї автономії і до Росії. Російські правлячі круги по смерти Петра не могли не звернути уваги на такий будь що будь важний факт, що не вважаючи на зручну, як здавало ся, тактику, ужиту супроти репрезентантів української автономії, йому чи його аґентам не вдало ся викликати скільки небудь серіозного руху або хочби маніфестації навіть серед низших верств суспільности за знесеннєм гетьманщини. Навпаки в міру продовжування дотеперішнього режіму ширило ся тільки загальне невдоволеннє в низу, підчас коли старшина заховувала характеристичну мовчанку, так що правительство маючи фактично управу в своїх руках в дійсности навіть не мало ясного і докладного поняття про українські справи. Се виявило ся яскраво по приверненню гетьманства: резиденти, які переймили діловодство безпосередно з рук російської інституції, були змушені в справах українсько-російських відносин шукати інформацій в архівах — отже знали менше, ніж колишні московські дяки і піддячі. Се заставляло правительство дивити ся ще більш недовірчиво на Україну і уявляти для себе з того боку більшу небезпеку, чим вона в дійсности була. Та з другого боку тим самим Україна будила більший респект, тим більше, що як вчив досвід, навіть родовиті Росіяне й инші чужоземці, настановлені для ослаблення опозицийного елементу українськими полковниками, по якімсь часї ставали в ряди мальконтентів проти російського режіму (напр. ніжинський полковник Толстой). При такім стані річий, маючи на увазї хвилями напружені відносини з Туреччиною, правительство небавом по смерти Петра з початком 1726 р. роздумувало над „удовольствованіемъ малороссійскаго народа“, що по думцї правительства можна було зробити уступками на користь автономії[1]). При кориснім укладї ще й инших побічних обставин в 1727 р. се було зроблене

[1]) Див. мою статю: Причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720—1730-х рр. (Записки Н. Т. ім. Шевченка т. 61, с. 2—3).

в далеко ширших розмірах, як перед тим було проєктовано, бо привернением гетьманства. Гетьмановання Апостола, головно перша його половина до 1730 р., на мою думку один з найважнійших моментів нашої історії в XVIII ст. і вимагає детального окремого оброблення. Ми обмежимо ся проте до зазначення найголовнійших точок.

В відповідь на указ Петра II з 12 мая 1727, що приносив обіцянку привернення до сили „пунктів" Богдана Хмельницького, отже вибору старшини і знесення нових податків, наложених малоросийською колеґією — від усіх полків посипали ся до царя адреси, в яких панове старшина, козаки, міщани і посполиті, словом — „увесь малоросийський народ" дякували за обіцянку „содержать малороссійскій народъ по пунктамъ Богдана Хмелницкого" і за привернення гетьманства, обіцюючи „за те вірно служити не щадячи останньої каплі крови ітд."[1]). Вибір гетьмана, як незвичайно радісну подію для „малоросийського народа" оспівав в величезнім панеґірику київський піїт „зъ училищъ кіевских славено-латинскихъ ученик Яковъ Галяховскій"[2]), а славетні маґістрати, як напр. київський, „по полученіи сего (царської жалованної грамоти на гетьманство) при-

[1]) Сї адреси (ориґінальні з підписами усеї старшини до війтів включно, а почасти також козаків), крім згаданого політичного значіння цінні ще і для внутрішної історії України, як характеристика внутрішних адміністрацийних відносин ріжних полків в даний момент, про що можна судити вже хочби по ґрупованню підписів. А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, лл. 26—58.

[2]) Повний та предовгий титул сього панеґірика такий: Ехо радости и привѣтствія и благодарствія на превожделѣнный, преславний и всемилостивѣйший гласъ Богомъ дарованного, Богомъ вѣнчаннного и Богомъ превознесенного благовѣрного и благочестивого и хрістолюбивого государя нашего Петра Второго, императора и самодержца всероссійского, яко обще всему россійскому народу новымъ монархою всероссійския имперіи престола императорской короны и священного помазанія восприяніе, обявившій, яко собственно малороссійскому народу ко удовольствованію своему по прежнему обыкновенію имѣти гетмана повелѣвшій, изъ Малія Россіи чрезъ всенайпослѣднѣйшаго раба и всенижайшіе подножіе зъ училищъ кіевских славено латинскихъ ученика Якова Галяховского въ достодолжний даръ, яко всемилостивѣйшему государю своему Е. И. В. произнеся лѣта царя царствующихъ 1728, марта 10 дня. — Переховуеть ся в рукописній бібліотецї Архіва міністерства юстиції в Москві під № 105, в виїмках поданий А. Соболевским в „Чтеніяхъ общ. Нестора-лѣтописца" кн. 11, с. 39—45. Ціле його значінне — в заголовку, справді тільки, як „ехо радости" із згаданих подій.

казали для собранія публѣки на котлах майстратовых выбити гасло, и такъ премощнѣйшую грамоту яко и висоцеповажный рейментарский унѣверсалъ въ кляр всенародно, разъ пред ратушем, а в другое при благодарственном молебном пѣніи въ церквѣ соборной вичитали, и по оном исполненіе чинит всегда долженствуем"[1]). Певне, що ві всїх тих обявах радости було богато парадного, чистоетикетального, та сього вже не можна сказати про инший обяв, як виплив значіння гетьманства для людности: коли перед тим так українські, як і российські власти доносили про ростїч людности не вважаючи на пограничні кордони, то тепер той сам Наумов радить бодай на якийсь час зняти пограничні військові застави, бо можна сподїватися, що на звістку про гетьмана еміґранти зачнуть вертати[2]). Що більше, Наумов має відомости, що „польские владѣлцы, которые отсель переходящими владѣли и брали с нихъ десятину, нынѣ то отложили, послыша о гетмане, и сами некоторые из ближнихъ мѣстъ отрубежа виезжаютъ"[3]).

Ще більший рух, але вже полїтичний викликало гетьманство в сферах української старшини, а на чолї його стає сам старий Апостол, один з кращих українських історичних діячів, а притім рішучий автономіст. До правительства сиплють ся від гетьмана ріжні „пункти о нуждахъ малороссійского отечества", „предложенія", „краткія изясненія"[4]), в яких гетьман з повним зрозумінне́м річи, збогаченим недавним гірким досвідом, старає ся оборонити перед замахами автономічне становище України в цїлій тодїшнїй повнотї, від „пунктів" Богдана Хмельницького аж до „малороссійского нарѣчія" і „малороссійского стиля" включно[5]). Особливо наставав на захованню повного права вибору всеї старшини „вольними голосами", вказуючи зовсїм справедливо, що усї недомагання українського ладу, на яких основувала ся аґітація российського правительства, походять від старшини не вибираної, а настановлюваної правительством, і через те не залежної від гетьмана

[1]) Донесенне київського маґістрата Апостолу в лютім 1728 р. Музей Румянцева, архивъ малоросс. актовъ, № 433.

[2]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. экс. кн. № 53/1780, л. 280.

[3]) Тамже, л. 158.

[4]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп., напр. кн. № 53/1780, л. 207—216, 221—227, кн. № 79/1806, л. 339—343. Дѣла правит. сената, св. № 3568, л. 22 і др.

[1]) Дѣла правит. сената, св. № 3568, л. 22.

і від людности. Спеціальну увагу звертав також на судівництво, яким ненастанно тикало в очи старшині правительство, і тут гетьман проєктував реформи, які почасти і запровадив. У всїх тих заходах червоною ниткою зазначуєть ся змагання Апостола скріпити скільки мога авторітет і власть гетьмана супроти старшини, і сю ідею стараєть ся він переводити в практиці, в чім не можна не бачити особливого впливу російських порядків, в яких йому мусів імпонувати безоглядний послух. Непокірних старшин іменованих правительством і через те незалежних від нього, старав ся при помочи самого таки російського уряду вижити, як напр. відомого своїми насильствами гадяцького полковника Гаврила Милорадовича[1]), а з иншою старшиною в деяких випадках поступав доволї безцеремонно. Наводимо один такий приклад, в якім навіть в формі бачимо наслїдовання російських порядків, де гетьман звертаєть ся проти сотника, отже доволї високої фіґури в українській адмініcтрації. „Тебѣ Афтанасію Жуковскому, сотниковѣ глинскому симъ нашимъ откритимъ листомъ обявляємъ: Понеже ти по посланному нашому указу въ Глуховъ къ намъ не приєхалъ и учинилъ ся указу нашому ослушенъ, а сотняне глинскіє въ обидахъ от тебе имъ затѣянних неотступно намъ стужают, просячи за оніє з тебе сатисфакціи, того ради послани по тебе от нас нарочніє козаки сотнѣ глуховской..., которимъ велено тебе взять и нехотячого припровадить в Глуховъ. З якими козаками абыс приєздилъ въ Глухов непремѣнно под неопустними правними винами и войсковимъ караннем, грозно рейментарско приказуємъ“[2]). І справдї в перших лїтах вдало ся Апостолу піднести авторітет гетьманської власти і навіть надати їй певного рода маєстатичної поваги, що ясно пробиваєть ся в відносинах старшини до гетьмана. В 1729 р. лубенська полкова старшина ображена указом присланим їй резидентом-мініcтром Наумовим вдаєть ся в тій справі до гетьмана. Бо, пише вона „хотя доселѣ єще неполучили мы таковаго єго... величества указу, чтоб намъ слушати указовъ из других которихъ канцелярій, не токмо от учрежденного над нами Божією и високо монаршою волею одного рейментара вашой панской велможности, посилаємихъ, однакъ опасуя

[1]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 53/1780, лл. 569—570.

[2]) Музей Румянцева, архивъ малороссійскихъ актовъ, собр. Н. Маркевичемъ, № 2107.

ся, чтоб не подпасти штрафу за преслушаніє... под високимъ іменемъ єго... величества виданного указу, принуждени теперъ оный... обявить"[1]). В р. 1728 запорожці вдають ся до Апостола з чолобитною о заступництво дізнавшись „о благополучномъ вашемъ панскомъ пришествіи на престолъ вашъ гетманскій малоросийскій".

Та старому гетьману вдало ся вратувати останки автономії далеко не в тій мірі, як йому бажало ся. Першою причиною того була force majeure — российському централїзмови не хотїло ся уступати з усїх зайнятих ним позиций на Українї. Лишили ся российські війська, лишив ся резидент при гетьманї, а навіть до одної з найвисших інституций, ґенерального військового суду увійшло постійних трьох членів Росиян, хоч се останнє було по висказаним в горі мотивам менше небезпечне. Та все те при розумнім гетьманї все таки нейтралїзувало ся. Далеко гірша була друга причина, яка не давала надії на піддержаннє і на далї гетьманства. Причиною того була внутрішна духова формація самого українського суспільства, а власне старшинської верстви. Старшина, як ми бачимо, була привязана до автономії свого „малороссійского отечества" навіть поза сферою матеріальних користей, які могла дати автономія, але піддержати сю автономію могла тільки пасивно. Мазепинська катастрофа і безоглядний режім Петра I — а більшість тої верстви яка мала обняти спадщину по Апостолї, виростала в часї тих катастроф — не могли пройти даром для духового настрою суспільности і дуже шкідливо відбили ся на характерах. Першим наслїдком того було обмеженнє полїтичного кругозору виключно до властивої гетьманщини, яка супроти цїлої імперії представляла ся дуже незначно. Далї, страх Петрового режіму викривив характери позбавивши їх твердости, замісь чого проявила ся і привила ся в українській суспільности спеціяльна прикмета, яку я означив би здібністю приспособлення до обставин. Приглядаючи ся вже за Апостола тим заходам de republica emendanda бачимо, що люде порузумнїйшали, набравши досвіду, зрозуміли навіть теперішні помилки і з розумом беруть ся за дїло. Тільки-ж тут ми не можемо не завважати недостачі, якогось сказати б, широкого жесту і розмаху, який може надати дїлу твердий характер і сильна воля одушевлена вірою, навіть без огляду

[1]) А. М. Ю. Дѣла правит. сената по малоросс. эксп. кн. № 59, л. 378, лист кошового Милашевича з 24/10 1728.

на те, в яку би сторону той розмах направляв ся. Натомість ми бачимо якусь дивну непевність і вагання навіть при почутю слушности своєї справи, чого характеристичним прикладом може служити хоч би дрібний факт в наведенім нами листі лубенської старшини до гетьмана. Через те в хвилях коли висша сила, в тім випадку централїзм подавав ся, виступав український патріотизм, який без сумніву був; і навпаки в хвилях сильнїйшого натиску централїзму з його атрибутами на Українї проявляла ся здібність приладжування себе до обставин, найгірша прикмета для нації, яка хоче самостійно жити.

В результатї ті дві сили дали третю „ровнодѣйствующую": змінений рід патріотизму, якого виразом був опісля славний памфлет „Исторія Русовъ", а певного рода прототипом його можемо вважати меморіял української управи з часів Апостола российському правительству: „Краткое изясненіе о ѳундаменталномъ состояніи Малой Россиі. [1]) А прояви здібности приспособлення можемо почасти бачити вже в другій половинї гетьманования Апостола по вступленню на российський престол Анни Іванівни, коли российський централїзм зачав проявляти ся більше аґресивно і тілько ждав з нетерплячкою смерти старого гетьмана.

Ждати прийшло ся не дуже довго — 17 січня 1734 р. умер останнїй гетьман-козак козацької України. По нїм був ще один гетьман, але се був уже гетьман України шляхетської.

[1]) А. М. Ю. Дѣла правит. Сената по малорос. экс. кн. № 79/1806, лл. 339—343.

ЕМІЛЬ КОРИТКО,
забутий славянський етнограф.
Подав **Іван Франко.**

I.

Імя Еміля Коритка мало кому відоме, особливо серед його найблизших земляків Поляків. Перша відома нам звістка про його жите була поміщена незабаром по його смерти у четвертім річнику люблянської часописи „Carniolia“ 1841 р. у статї Протослава Мірка „Slovenische Literaturzustände“ 1830—1840, ст. 60. Мабуть на її основі була написана біоґрафічна нотатка у Вурцбаховім „Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich“ т. XII, ст. 473, в якій зазначено в звязку з упадком польського повстаня 1830—31 р. інтерноване Коритка в Люблянї і додано, що „тут він займав ся лїтературними працями, між иншим з великим зусилем збирав словінські народнї піснї Країни і робив у тій цїли екскурсії в ріжні сторони краю. Перший томик його збірки п. з. „Slovénske pésmi krainskiga naroda“ появив ся в Люблянї 1839 р. По над се зібрав Коритко збірку костюмів словінського народа (звиш 80 оріґінальних картонів), із яких 12 малюнків країнських костюмів було опублїковано в часописи „Carniolia“ 1844 р. Збірка по смерти Коритка була закуплена люблянським адвокатом дром Кробатом.

Друга звістка про Коритка була поміщена в чеській часописи „Časopis musea česképo“ 1860, ст. 366 і на її основі коротка звістка в видаваній дром Ріґером чеській енцикльопедії „Slovnik naučný“ 1865, т. IV, ст. 844, в якій Коритко назва-

ний польським еміґрантом, а про його житє не сказано нічого більше понад те, що подорожував по всій Країнї збираючи пісні, оповіданя і приказки, яких видав пять випусків у місті невідомім авторови нотатки. Очевидно автор не мав під руками друкованої збірки Коритка, бо про пісні висловив ся так, що вони не всі народнї, але перероблювані. Сей осуд не мотивований нічим, а з огляду, що Коритко сам не володів на стілько словінською мовою, щоб міг фальшувати словінські пісні, сей погляд видаєть ся менї неоправданим.

В роцї 1899 помістив проф. Роман Завіліньский у серпневім зошитї словінської часописи „Ljubljanski Zvon“ на ст. 468—469 невеличку записку Оскара Кольберґа, відомого польського етноґрафа, написану ним на доклеєній картцї збірки словінських пісень виданої Коритком і переданої Кольберґом до бібліотеки Ягайлонського унїверситету в Кракові (sign. Slavica 46). З огляду на важність деяких деталів у тій записцї подаємо її тут в скороченім перекладї.

„Еміль Коритко вродив ся р. 1810 на Покутю (його родина пробувала в Пядиках під Коломиєю). Був інтернований за політичний проступок 1834 або 1835 р. в Люблянї, де пробував під надзором поліції до останнього дня; умер также в початку р. 1839, мабуть у лютім.

„Коритко жив у приязни з многими письменниками і діячами, як ось із Прешерном, Томаном, Ґаєм, Зімою і иншими. В часописи „Illyrisches Blatt“ з дня 28 липня 1838 р., ч. 30 оповістив під своїм іменем про свою збірку словінських пісень і оголосив передплату на першу часть у трьох випусках по 30 крейцарів кон. мон. Оповідає там: „Недавно попросив я у прихильників Славянства причинків до етноґрафії Країни. Моє заповіджене підприємство починає виданє народнїх пісень, щоб доповнити дотичні збірки инших славянських племен. Повторяю тут просьбу о присилку всяких записок, бо досї тілько немногі прихильники Славянства, як ось дд. Рудеш, поміщик у Рибницї, проф. Метелько, Матвій Равнікар, парох у Ґорі, Яков Доленц, парох у Бистрицї, Юрій Племель, парох у Премі і Йосиф Орешнік, сотрудник у Дорнеку (за доставлені менї цїнні відомости і матеріяли складаю їм тут найщиршу подяку), відкликнули ся на мою усильну просьбу.

„В тій самій часописї і того самого року (ч. 25 із червня 1838 р.) оголосив Коритко поклик про своє виданє п. з. „Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden“,

в якім заповідає публікацію не лише пісень, але також казок, звичаїв, обрядів, танців з музикою, вірувань, чарів, ліків, костюмів, знаків і місцевих традицій, а понад се описи ноші і домашнього побуту. Смерть перешкодила йому в виконаню тих намірів“.

При кінці своєї записки Кольберґ дописав іще отсї рядки: „Пісні першого зошита редаґував і кориґував сам Коритко; пісні дальших зошитів із його посмертних паперів видав той сам книгар і друкар, помноживши їх деякими новими набутками“.

До сеї записки О. Кольберґа додав словінський учений Фр. Ілешіч ширшу увагу, в якій на основі статї Марнового „Jezičnika“ т. XVI подано відомість, що Коритко родив ся у Львові 1813 р., належав до перших збирачів словінських пісень в товаристві Прешерна, Смоле, Равнікара і инших, далї наведено відомість, що редаґованем пісень по смерти Коритка заняли ся І. Космач і М. Кастеліц. Подано нарештї напис на надгробнім камені Коритка: „Emilowi Korytko, najlepszemu Synowi Rodzice. Ur. we Lwowie 1813 r. zm. w Lublanie 1839“. Під сим поміщено чотиростих Прешерна в німецькій мові:

Der Mensch muss untergehen,
Die Menschheit bleibt fortan;
Wird mit ihr das bestehen,
Was er für sie gethan.

Дальші уваги д. Ілешіча присвячені виясненю неясних для нього питань про місце і час уродженя Коритка, про причини і дату його арештованя у Львові і інтернованя в Люблянї пропускаємо тут із тої причини, що на підставі новійших матеріялів можемо подати про се докладнїйші відомости. До одної звістки д. Ілешіча про лист Людевіта Ґая до Коритка з дня 4 грудня 1838 р. повернемо ще пізнїйше.

В р. 1886 помістила дочка дра Кробата Люіза Песякова в часописї „Ljubljanski Zvon“ короткі спомини про Коритка, в яких подала на сторонї 676 ось яку характеристику його особи: „Був молодий, дрібного росту, руки мав тонкі, такі білі і мягкі як у женщини. Славянський тип видно було на його лицї, якого румянцї декуди вкривали ся лїтом пригаром і веснянками. Погляд бистрих очий блакитної барви був смішливий і огрівав серце, але часто, часто мрачив ся болюче. В жіночім товаристві умів бути веселим. Огонь, що горів у його очах, мав у собі

щось нервове — та часом його дивно змякшувала глибока задума“.

Остання важна праця, що дає цінні причинки до житепису Коритка з урядових жерел — головно про його побут у Люблянї, появила ся в ювилейнім томі виданім на честь проф. Яґіча: „Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića“. Berlin 1908, п. з. Ivan Prijatelj, Emil Korytko, ст. 604—611. Про уроджене і житє Коритка до часу його інтернованя автор подає тілько короткі звістки, із яких найважнїйша та, що Коритко родив ся 1813 р. не у Львові анї в Пядиках, тілько в Жежаві коло Залїщик і що в 1833 р. був на другім курсї фільософії у Львові, що відповідало теперішнїй осьмій ґимназіяльній клясї. До сего можемо додати на підставі приватних інформацій, що Коритки були шляхетською родиною гербу Окша, первісно руською, але давно спольонїзованою. Їх родинне село Жежава лежить 6 km. на північний схід від Залїщик і числило в 1870 р. 763 мешканцїв і було власністю Яна Лукасевича. Селянських ґрунтів орних було 815 морґів, а двірських 627, лук і огородів селянських було 75 морґів, а двірських 13, пасовиска селянського було 33 морґи, а двірського 43 морґи; лїса селянського не було зовсім, а двірського 288 морґів [1]). Се дає нам понятє про маєтковий стан родичів Коритка, властителїв малого східно-галицького сільця.

До сих матеріялів можу від себе додати виписки з віденського архіва мінїстерства внутрішнїх справ про участь Коритка в польських конспіраціях 1833 і 1834 р. і про процес, якого наслїдком було його засланє і інтернованє в Люблянї. Крім того менї пощастило набути у львівського антикварія Томасїка досить великий рукописний том, що містить у собі значну збірку народнїх пісень країнських і значну часть кореспонденції Коритка з сучасними славянськими ученими і письменниками. Се дає менї можність подати біоґрафію Коритка повнїйше і докладнїйше від усїх дотеперішнїх праць, а з другого боку рукописний матеріял дасть можність доповнити пісенний засіб того, що надруковано в пяти томиках Коритскової збірки країнських народнїх пісень і докинути дещо нового до загальної картини

[1]) Konrad Oksza Orzechowski, Przewodnik statystyczno-topograficzny i Skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicyi, W. X. Krakowskiem i X. Bukowinie, według najświeższych skazówek urzędowych. W Krakowie 1872, s. v. Rzeżawa, ст. 72.

етноґрафічних студий і наукових інтересів чільних провідників славянського відродженя в першій половині XIX в.

Еміль Коритко родив ся 1813 р. в Жежаві коло Заліщик. Приймаємо сю дату як зачерпнену із урядових актів, суперечну з датою поданою на памятнику, яка очевидно основана була на памяти матери, що вчасно з Жежави переїхала з сином до Львова. Батько Коритка, Станїслав, жив далї в Жежаві і був там іще 1838 р. Еміль був наймолодшим із чотирьох братів; крім чотирьох синів були ще дві дочки. Для едукації тих дїтий мати перенесла ся до Львова, де сама займала ся їх вихованєм. Із Жежави довожено що місяця фірами провіянти і опал до Львова. Початкові школи Еміль кінчив у Львові і 1833 р. був уже на другім курсї т. зв. філософії, що відповідала теперішнїй осьмій клясї ґімназіяльній. Не маємо ніяких свідоцтв про те, яким учеником був Коритко, та вже те одно, що в 1833 р. його імя появляєть ся в полїції на індексї людий полїтично підозрених, доказує нам, що він по при обовязкові шкільні студії цїкавив ся полїтичними питанями і то в тім напрямі, що тодї ворушив уми всеї горячійшої молодїжи не тілько унїверситетської, але також ґімназіяльної, і при пануючій тодї системі швидко мав заповнити вязницї цвітом польської, а по части й руської молодїжи. Про справи, якими цїкавив ся тодї Коритко, маємо звістки виписані з віденського архіва на мою просьбу д. М. Тершаківцем, якому тут за його працю висловляю щиру подяку. Виписки передаю в перекладї, а в додатку також у нїмецькім оріґіналї.

З кінцем 1833 р. до дирекції львівської полїції війшов донос, буцїм то молоді люди Тишкевич, Улятовский і Коритко стоять на чолї якоїсь конспірації, і що остатнїй із них має таємну друкарню в якімось манастирі і займає ся друкованєм брошур революцийного змісту. Полїція звичайним своїм способом не арештувала від разу посуджених винуватцїв, але розтягнула над ними як найдокладнїйший догляд, якого вислїдом було сконстатованє, що Коритко мав справдї участь у веденю друкарнї, але нї в якім манастирі, анї не власної, а тілько займав ся друкованєм деяких заборонених тодї в Австрії творів, в тім числї Міцкевичевих „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“ в друкарнї інститута нар. ім. Оссолїньских. Справа сего друкованя викрила ся вповнї в 1834 р. і потягнула за собою арештованє голови інститута Оссолїньских Константина Слотвіньского і ще деяких молодих людий, і замкненє самого

інститута враз із його друкарнею. Участь Коритка в тім підприємстві, не вважаючи вже на згадану денунціяцію, не була на стілько вияснена, щоб його зараз же арештовано, та се стало ся незадовго опісля. Під датою 25 серпня 1834 р. єсть у архіві міністерства внутр. справ у Відні реляція президента львівської ґубернії бар. Кріґа до міністра поліції Седльніцкого, що молоді люди Август Бєльовский, Еміль Коритко і Йосиф Добжаньский „zum strafgerichtlichen Verfahren mit Verhaften geeignet befunden“.

Арештованє в політичних справах було тодї дїлом дуже марудним, бо потягало за собою довгий слїдчий арешт і нераз іще довше увязненє до декрету. Слїдчий арешт Коритка і його товаришів не був виємком від того правила, бо аж у лютім 1835 р. справа була настілько вияснена, що дня 5 марта з президії ґуберніяльної у Львові міг вийти реферат про наслїдки слїдства, з якого тут подаємо головну основу. Обвинуваченими за державну зраду являють ся три молоді люди, Еміль Коритко, Йосиф Добженцкий і Ян Шиманьский, а основою обвинуваченя являють ся поперед усього листи, з яких реферат наводить ось які уступи. Із листу якогось Дунєцкого до Коритка із дня 31 липня 1833 р. цитуєть ся уступ: „Коли маєш менї дати які порученя, то можеш прислати їх менї зовсїм безпечно найблизшою почтою через Станїславів до Гостова. Знаю, що маєте про мене лиху опінїю, та все таки можете настілько завірити менї, що не попсую вам нїчого, і скілько позволять менї мої здібности, бажаю допомогти вам. Тож звірте ся менї з тим, що вважаєте корисним для загального добра, а я постараю ся по змозї сповнити ваші бажаня. В усякім разї полишаю ся в сїй околицї, доки не збере ся станїславівська ґімназія, а тодї буду старати ся позавязувати знайомства відповідно до одержаних інструкцій“.

В листї того ж самого Дунєцкого до Кордашевского було писано: „Здаєть ся менї, що сего досить, щоб оправдати мене перед нашим товариством. Не повинен ти таїти передо мною нїчого, що менї треба знати, аби я міг дїлати так, щоб причинити ся як найбільше до добра нашої нації. Прошу тебе, хочу щоб ти знав усе, що пише менї Еміль, і бажаю мати твою згоду в кождім висшім запорядженю“.

В листї Добженцкого невідомо до кого писанім містило ся у вступі порученє Коритка, як чоловіка однакових переконань, і далї писало ся ось що: „Познайомите ся особисто близше; зійдете ся тїснїйше на тій цїли, якої осягненю присвячене наше

буте. Я одержав твій лист, у якому ти пишеш, що будучий рік проведеш у Кракові або на Буковині. Роздумай, коли познайомиш ся близше з Коритком, чи не було б кориснійше і для тебе і для Львова провести той рік у Львові, а не де инде. Бо що до тебе, то ти скрізь будеш такий сам, але розваж річ загальну; вибери те, що для тебе дає просторе поле до діланя. Поздоров сердечно Брика. Дорогі хлопці, електрізуйте своїм духом усе, що можете. A propos, щоб знайти побут у Львові, міг би ти для виду записати ся на теольоґію; я зроблю се без сумніву приступаючи до Тарнівської діецезії, коли не покину Галичини. Бо духовний стан у наших часах із многих поглядів подає найбільше нагоди зближати ся з усіми верствами і впливати на них успішно“.

На основі сих листових зізнань референт доходить до переконаня, що має ся діло з дійсним істнованєм тайного товариства з політичною метою — спеціяльно для оброблюваня шкільної молодіжи і простого люду. На сїй підставі були арештовані Коритко, Добженцкий і Шиманьский у Львові, а Дунецкий у Відні.

При переслуханю Коритко рішучо заперечив свій уділ у якім будь тайнім товаристві небезпечнім для держави, і толкував цитований уступ із листу Дунецкого тим, що був у них намір написати статистичний огляд Галичини при участи кількох товаришів, які і поза тим мали впливати на молодіж, розбуджуючи в нїй словом і приміром замилуванє до науки. Дунецкий потвердив Кориткове зізнанє що до статистичного огляду. До сеї спілки мали пристати ще Август Бельовский, Олександер Борковский, студенти Паулї, Заревич, Якубович і Федорович. Їх взивано до участи, але вони так само як і Кардашевский відмовили ся від тої участи.

Дирекція поліції, як бачимо з дальшого реферату, дуже добре розуміла, що обвинувачені не говорили повної правди і мали мету зовсїм иншу, ніж виданє якоїсь статистичної книжки. Зізнаня Коритка і инших не усунули підозріня, що було якесь тайне товариство, та хоча се не підлягало в їх очах ніякому сумнївови, то про те не було ніякого конкретнїйшого доказу. Деякий зворот у слїдстві зробило зізнане Добженцкого про зміст листу із 17 лютого 1833 р. Добженцкий оповів ось що: „Одного дня минулого року, пробуваючи тодї у домі ґр. Вінкентія Тишкевича, як домашнїй учитель, він здибав ся у вузкій вулиці біля дому ґрафа сам на сам з Емілем Коритком і мав із ним розмову

у якій Коритко говорив із ним з надзвичайною щиріствю. Він подав йому богато відомостий про невдалі проби повстаня в Польськім Королївстві і про те, що російський уряд богато повстанців покарав смертю і позносив усї унїверситети на польських землях і т. ин. Сей вступ закінчив він тим, що тепер обовязок усїх Поляків дбати більше нїж коли будь про піддержанє національности і таким робом підготовити відбудованє Польщі. Коритко візвав Добженцкого до відповідного ділання, і особливо поручив йому порозумівати ся зі своїми довіреними знайомими, завязувати нові знайомости і розбуджувати в них через товариські розмови, удїлюванє книг і всякі инші способи не тільки любов до рідної нації, але також освоювати їх з думкою про відбудованє Польщі, мотивуючи сю надію тим представленєм, що боротьба між лїберальною і консервативною партією в Европі ведеть ся все далї, але лїберальна партія має надію побіди, а при тім поверне ся справа на користь незалежности Польщі, бо польський комітет у Парижі і инші польські аґенти за границею не щадять труду і заходів, щоб здобути поміч для Поляків. Далї згадав Коритко, що було б добре заснувати товариство в роді того, яке в Литві засноване було Заном, або якесь инше невідомої йому назви, де би тільки два члени знали один одного. Добженцкий спротивив ся сьому останньому проєктови, як небезпечному, але всї инші намови Коритка зробили на нього пожаданий вплив і він заявив свою готовість поступати відповідно до них. Всї підозрені уступи цитованого висше листу були писані з наміром приготованя до відбудованя Польщі, але крім сього листу він не зробив більше нїяких инших кроків для осягненя цїли вказаної Коритком.

Коритко рішучо заперечив правдивости сього зізнаня, а при конфронтації Добженцкий відкликав свої зізнаня і силкував ся всякими способами виплутати ся з них. Директор поліції догадував ся, що Добженцкий відкликав свої зізнаня наслїдком таємного порозуміня з Коритком у тюрмі. Він стояв на тім, що відклик Добженцкого зовсїм неважний, а його зізнанє із 17 лютого мало бути підставою дальшого слїдства. Тому що із зізнань Добженцкого виходило, що Коритко і Добженцкий мали намір підготовляти людність до зміни істнуючого правительства і розбуджувати настрій неприхильний до правительства, директор поліції стояв на тім, що було би вповнї оправданим виточити обом слїдство на основі § 57 карного закона за нарушенє публичного спокою. Президія ґуберніяльна прилучила ся до сього

погляду дирекції поліції, і рефератом із 20 мая 1834 р. передала всю справу на розгляд президії найвисшого апеляційного і криміналього суду у Відні з просьбою, поручити львівському кримінальному судови по попередній нараді повзяти ухвалу, чи згромаджений досі матеріял надає ся до виточеня обвинувачень карного процесу.

Зі свого боку президент ґубернії бар. Кріґ додав увагу, що против Коритка по-надто ще промовляють зложені в карнім суді зізнаня про його злочинні заходи в інституті Оссолїньских, із яких також виходить, що він був членом якогось тайного товариства. Особливо обтяжують його папери знайдені у так званого Комарницкого і зізнаня так званого Ґуровского. Президент ґубернії пропонував на разї випустити Шиманьского і Дунецкого на волю, а Коритка і Добженцкого задержати у вязниці. Процес потяг ся досить довго, деталів його не знаємо. Аж під датою 10 жовтня 1836 р. вийшов вирок найвисшого трибуналу, уділений галицькому судови апеляційному, яким засуджено Еміля Коритка на основі переведеного слїдства під закидом головної зради з браку доказів на відставленє до певного місця побуту і на покритє коштів карного поступованя. Мотиви, задля яких його признано все таки винним забуреня публичного спокою, були головно ті, що він „чинно співділав при розширюваню революційних брошур, що продав книгарні Куна і Мілїковского 200 примірників дуже небезпечної брошури „Księgi narodu polskiego“ і що після зізнань практиканта в інституті Оссолїньских Комарницкого був признаний, як відбиратель великого числа революційних книжок“. Явного доказу на те, щоб він сам був видавцем революційних книжок, не знайдено, так само як не знайдено доказів його належаня до тайного революційного товариства. На місце осїдку вибирано для них Берно і Ґрац. Але перше показало ся невідповідним, бо лежить близько Галичини, а до того на дорозї з Галичини до Трієсту, куди ведуть вязнїв на Шпільберґ. Ґрац так само не пригожий на переселенє, бо раз занадто далеко від Галичини, а по друге в нїм уже є деякі польські інсурґенти. На внесок мінїстра поліції Седльнїцкого йому призначено на оселенє Любляну під острим поліційним дозором. Ось дописка Седльнїцкого: „Богуслав Городиньский і Еміль Коритко мають на свій будущий побут одержати округ міста Любляни, і без проволоки мають бути починені всї потрібні зарядженя, щоб обі ті особи були поставлені під острий поліційний надзір і щоб усяка проба втеки була по можности

унеможливлена. Також треба дати знати обом тим особам, що через самовільне видаленє з назначеного їм місця побуту стягнуть на себе тільки острійше трактованє". Сей засуд затвердив цісар Фердинанд власноручним підписом у Шенбруні д. 10 жовтня 1836 р.

Те що знаємо про житє Коритка у Люблянї і про остатнї хвилї його житя, завдячуємо працї дра Івана Приятеля п. з. Emil Korytko, про яку вже була згадка висше. Ся праця основана головно на урядовім дневнику директора полїциї Сікарда, що обіймає час від 27 сїчня 1837 р. до 31 сїчня 1839 р., якого дня він умер. До Люблянн прибув Коритко разом із своїм співзасудженим Богуславом Городиньским. Тут поставлено їх обох під догляд Сікарда. Вони жили з разу в самім будинку полїциї на передмістї Люблянн над Дунаєм. Житє їх було дуже скромне і надзір полїцийний не був їм занадто утяжливий. Коритко швидко поробив ріжні знайомости в кругах місцевої інтелїґенциї і вже в лютім був принятий на члена міщанського касина, в якого читальнї проводив що день кілька годин. Він заприязнив ся між иншим із адвокатом дром Кробатом, якого жінка була Полькою, та найважнїйша для нього була знайомість із молодим конципієнтом того ж адвоката докт. Прешерном, найбільшим поетом словінського народа. Прешерн мав на Коритка значний вплив і був йому найвірнїйшим другом до самої смерти.

Правдоподібно вже в перших місяцях свого побуту в Люблянї Коритко під впливом Прешерна зупинив ся на думцї присвятити свої сили близшому познайомленю з прикметами, житєм і побутом словінського народа. Вже в цвітнї він дістав дозвіл разом із дром Кробатом і дром Прешерном робити короткі екскурсиї в околицї Любляни. В цвітнї Сікард на власну руку позволив йому зробити екскурсію до Постойни, а в своїй реляциї до мінїстра Седльнїцкого, які він мусів робити що місяця, просив о дозвіл для них на дві екскурсиї, одну до Богинь на пять день, а другу до Ідриї на три дни. Розуміє ся, що Седльнїцкий не позволив на ті екскурсиї з тої чисто полїцийної причини, „що на таких екскурсиях тяжко надзирати над чоловіком".

Як було сказано, Коритко жив у Люблянї у зглянднім достатку. Родичі присилали йому місячно офіціяльно 50 ринських, але посторонніми дорогами, через приватні руки він одержував значно більше, та про те не обходило ся також без затяганя довгів. Житє було як на інтернованого досить веселе і навіть гуляще. Наслїдком довгого тюремного сидженя його

здоровлє було трохи ослаблене; в нього боліли очи. В літї його стан погіршив ся о стілько, що Сікард у своїй реляції признав, що він потребує стараннійшого заходу; від дня 3 липня др. Кробат узяв його до себе на кватиру і на вікт. В домі дра Кробата він прожив до 16 грудня 1837 р., а на вікті лишив ся у нього до самої смерти. В жовтні 1837 р. Коритко вніс просьбу, щоб йому вільно було вернути до Галичини, але письмом із 20 падолиста 1837 р. Седльніцкий звернув сю просьбу з відмовною відповідю. Ся відмова не зломала його енерґії, але скріпила його намір послужити тій країнї, яка стала ся з примусу його новою вітчиною. З разу він думав зібрати матеріял до якогось статистичного видання, та швидко його увагу звернули етноґрафічні прикмети словінського народа, і він розвинув досить оживлену діяльність для збираня етноґрафічного матеріялу на дуже широкий розмір. В числї 25 Люблянської часописи „Illyrisches Blatt“ з дня 10 червня 1838 р. появила ся його відозва: „Den Freunden des Slaventhums in Krain ein Slave aus Norden“, у якій звернено увагу на важність народнїх пісень, приказок, описів громадського і домашнього побуту, страви, одежи, звичаїв і вірувань, яких дещо позбирано вже у инших Славян, але не збирано доси у Країнї. Подаємо сю відозву Е. Коритка з рукописної копії, захованої в збірцї етноґрафічних і историко-лїтературних матеріялів, зібраних Коритком у рукописнім томі в моїм посїданю.

Seit meiner Ankunft in Krain sammle ich fortwährend alle möglichen Notizen, die das Innere des slavischen ilirischen Volkes näher kennen lernen u. über den Geist, Character und Sitten eine Aufklärung geben, damit auch dieser Zweig des grossen slavischen Stammes, auch der kleinste unserer Brüder, aus der Dunkelheit hervorgezogen und anderen, besonders nordischen Slaven näher gestellt werde. Aller meiner Anstrengung ungeachtet habe ich bis nun nur weniges bekommen können, darüber ich mich bloss dadurch tröste, dass es noch keinem Kraingeborenen je vollständig durchzuführen gelungen ist ohne eine Beyhülfe der Gutmeinenden und Gutwilligen Eingebornen, auf die ich auch hier vertrauend mein Unternehmen nicht scheitern lasse, sondern mit doppelter Anstrengung betreiben will, indem ich mich an Euch, vaterländisch Gesinnte, wende, die mein Ansuchen und Nachfragen nicht unbeantwortet werdet lassen wollen.

Die hier folgenden Fragen richte ich an Euch im Nahmen Eures Vaterlandes und des gesammten Slaventhums; verweigert nicht, was in Eurerer Kenntniss oder Umständen liegen sollte, bis Ende Juli 1838

unter meiner Adresse (An Emil Korytko in Laibach) beantworten zu wollen. Wenn auch nicht jedermann von den Gegenständen aller Nummern unterrichtet wäre, so mag das kein Hinderniss in der Beantwortung und Aufschlussgeben einzelner werden. Die mehrmahl unterstrichenen bitte ich vor anderen zu beachten. In jedem beendigten Werke werde ich nicht ermangeln, denjenigen öffentlich Dank zu sagen, die sich darum angenohmen (sic!) und aus deren Quelle ich geschöpft habe.

№ 1. Jede Kleinigkeit von Gebräuchen bey Hochzeiten, Begräbnissen u. Taufen; ob nicht an Friedhöfen nach der Begräbniss ein Mahl gehalten wird oder war?

№ 2. Was für Gebräuche am Weihnachtsfeste? Die Koleda; welche Lieder dabey gesungen werden? Ob das Äquinoctial-Fest (Ende März) gefeiert wird und auf welche Weise? Ob nicht durch Verbrennung des Holzes am Felde und Hügeln, wie am Johannisabende? (Haquet bemerkt in seiner Beschreibung der Wenden, dass dieser Gebrauch am Karst soll üblich gewesen seyn). Welche Feierlichkeiten sonst, an denen das Volk charakteristische Unterhaltungen und Spiele, Gebräuche und Cäremonien hat oder gehabt hat?

№ 3. Tänze und Musik, an welchen Tagen und Tageszeiten getanzt wird? Beschreibung der Tänze, Benennung der Musik-Instrumente, andere Spiele und Unterhaltungen der Mädchen und Burschen, der Alten und Jungen; ob wohl manche von denen an das Verheirathen oder Ledigbleiben und Liebschaften hindeuten, so z. B. welcher Kranz der erste am Strom gelassen gewisses Ziel erreicht, die wird die erste heyrathen u. s. w.

№ 4. Aberglauben, Vorurtheile, Vorbedeutungen, Meteorologie oder Witterungskunde. Von diesem Numero jede Kleinigkeit aufs genaueste, so z. B. die unglücklichen Tage — wenn man einem Priester begegnet und nicht ein Strohhalm hinter ihm wirft, so passirt ein Unglück.

№ 5. Dämonologie, Glauben an Geister, herumgehende Vampyre, Nahmen der Geister slavisch, Beschwörungen u. Exorcismen (wenn nicht das, was ist, so was gewesen ist). Doch von diesem Artikel nach meinem Wissen soll ungemein viel im Lande sein — auf desto mehr Notizen freue ich mich daher.

№ 6. Hexen, schwarze Künste, Hexereien, Erzählungen von Hexen, Processe wegen Hexen, was man ihnen vorgeworfen hat, wie sie sich vertheidigt haben und was für Rathschluss erfolgte — alles dieses so populär, wie es das Volk im Munde trägt.

№ 7. Volksarzeneikunde, Heilungskenntnisse des krainischen Vol-

kes, Heilung menschlicher und thierischer Kranheiten vermittelst des Reibens, Berührens, Zauberns und Absprechens. Die Kräuterkur. Welche Krankheiten vermittelst der Kräuter geheilt werden? Durch welche Kräuter und wie sie zubereitet werden? (Diese 3 № von 4—7 vorzüglich aufs genaueste).

№ 8. Volkssymbolik. Volkssymbole, auffallende Meinungen, Urtheile u. Ansichten über Gegenstände der Aussen- und Innenwelt. Wie sie Gegenstände beurtheilen, die in das Fach der Physik, Chemie, Mineralogie, Kunst und Religion einschlagen? Sprichwörter und Flüche.

№ 9. Volkslieder, doch nur profane, weltliche, aus dem Munde des Volkes, treu ohne alle Ausschmückung abgeschrieben.

№ 10. Volksmärchen, Sagen, Erzählungen, imaginäre und geschichtliche, kurz und ohne Ziererei, wie sie das Volk erzählt.

№ 11. Trachten, besonders Untertrainen, Pöländer, Karsten. Verschiedenheiten der Trachten, Benennungen und Beschreibungen der Kleidungsstücke, wenn möglich durch Abzeichnungen und Mustern.

№ 12. Das häusliche Leben. Wer das Hausregiment in der Familie führt? Ob nicht wo patriarchalische Sitte herscht? (Glaub in Möttling). Welche Gastfreundschaft? Wie Freunde empfangen werden? Bey Besuchen wie sie sich bewirten? Ob friedlich die Nachbarn unter sich leben, ob einig? Ob einer dem anderen in der Noth die Hülfe leistet? welche Tugenden und Laster vorhanden sind, und welche selten oder gar nicht zu finden sind? Wie die Kinder erzogen werden?

Ich verbleibe mit Hochachtung bereitwilligstens

Emil Korytko.

Не можна сій програмі відмовити ширини погляду і ріжносторонности змісту, та проте їй далеко до всесторонного обдуманя і повної систематичности. Цікаво, що пісні і оповіданя, за які поперед усього звичайно хапають ся молоді етноґрафи, тут поставлено на передостатнім місці; видно, що авторови (чи авторам, бо маємо підставу припускати, що не сам Коритко був автором сеї програми і ні в якім разї не уложив її без впливу Прешерна), не ходило головно про збиранє пісень, бо в їх руках була вже значна збірка пісень, майже готова до друку.

На відозву відкликали ся швидко деякі словінські патріоти, а дня 21 липня 1838 р. передрукував її впливовий праський журнал „Ost und West“ в числї 58, заповідаючи заразом, що перший томик Коритковової збірки вийде незабаром. Справдї Коритко мав уже в лїтї 1838 р. такий значний збірник словін-

ських народніх пісень, що в 63 числї „Ilyrisches Blatt“ помістив оголошенє п. з. „Sammlung Krainischer Volkslieder von Emil Korytko“, де заповідаючи ширшу публікацію про етноґрафію Країни заявляє, що збірка народнїх пісень буде її початком, іменує своїх співробітників і згадує про співробітництво Прешерна. Збірка мала складати ся на разї з двох томів, а всїх томів мало бути 4—5. Просторійше про свій плян написав Коритко в „Ost und West“ у падолистї 1838 р. п. з. „Ein Wort über die Volkslieder in Krain“ з підписом Milan. Тут розводить ся Коритко досить широко про словінські народнї піснї, подаючи декуди їх зміст і порівнюючи їх із піснями инших Славян. При кінцї пише: „Стілько на тепер; я хотів дати славянську передмову, та що діалект, яким я пишу, тут незрозумілий, мусїв я послугувати ся нїмецькою мовою“.

Виданє пісень одначе проволїкало ся з причин цензурних. Дня 18 липня 1838 р. Коритко писав до своїх родичів у Жежаві лист, у якім доносить, що дня 17 липня люблянський ґубернатор Шмідбурґ позволив йому відбути подорож по цілій Ілірії; що се для нього дуже пожадане, бо має богато заходів: народнї піснї подані вже до цензури і швидко вийдуть. Ґубернатор поручив йому обїхати всю Країну і доповнити розпочату збірку, якою сам ґубернатор готов заняти ся: провести її через цензуру і покрити кошти її надрукованя, з тою умовою, щоб Коритко присвятив йому се виданє. „Але сього я не зроблю нїколи, бо підхлїбство анї жаден вид підданости не можуть нїколи кермувати анї моїм серцем, анї моїм пером“. Сей лист дістав ся в руки мінїстра полїції Седльнїцкого, який зараз заборонив Коритко́ви відбути подорож і попросив урядового вияснєня що до його збірки пісень. Довідавши ся із реферату надкомісаря Суханка, що Коритко ще поданєм із 12 липня просив ґубернатора Шмідбурґа, щоб позволив йому видати 12 рисунків країнської ноші і портрети двох померших професорів, Чопа і Водника, і рівночасно з тим випустити перший томик словінських пісень країнського народа, мінїстер полїції написав до ґубернатора Шмідбурґа дня 17 серпня, що виданє рисунків можна дозволити як прилогу до часописи. Що ж до виданя пісень, то мінїстер писав до ґубернатора: „Бачу, що Коритко приписує свойому дїлу велику вагу; та минулість автора будить сумнїв, чи нема в тім иншого, полїтично підозреного наміру. Чим раз більше переконуємо ся, що польські фанатики бажають привернути инших Славян до своїх переворотових змагань тим

способом, що підлещують ся під їх народности. Тому прошу, щоб усї цензурні предмети Кориткові присилано сюди над Дунай до перегляду“.

Ґубернатор знайшов ся у прикрім положеню. Ще перед тим, 28 липня Коритко дістав із ґубернії рішенє, що вільно йому друкувати чотири випуски країнських народнїх пісень з тою умовою, щоб пропустив усї місця перечеркнені люблянським цензором Павшком, переробив дві піснї або пропустив їх зовсїм. Дня 6 серпня предложив Коритко на ново свій рукопис очищений після волї цензора, і нарештї дістав остаточно дозвіл друкувати. Тим часом надійшов указ Седльнїцкого до Любляни, і полїція зажадала від Коритка рукопису назад. Та рукопис уже не був у його руках, бо Коритко вислав його був до Загреба до друкарнї Людевіта Ґая. Ґубернатор поручив люблянській полїції зажадати від загребського маґістрату, аби видобув від Ґая рукопис. Рівночасно післав до мінїстерства у Відень копію цензурного дозволу на Кориткове виданє. Аж дня 3 жовтня міг Шмідбурґ дістати із Загреба відібраний із Ґаєвої друкарнї рукопис і вислати його до Відня. Орeченєм із дня 10 жовтня мінїстер одобрив цензурований Павшком рукопис, висловив одначе бажанє, щоб у передмові пропустити мотто взяте із Міцкевичевого „Конрада Валєнрода“, правдоподібно вірші про красу і важність піснї народної, в якій мінїстер добачив револючійну тенденцію і вказав на те, що „Конрад Валєнрод“ належить до творів в Австрії строго заборонених. Із сього видно, що до першого томика Кориткової збірки пісень була таки додана передмова; не знаємо, чи наслїдком отсеї уваги мінїстра Седльнїцкого, чи наслїдком якого пізнїйшого цензурного розпорядженя передмова була остаточно заборонена.

Аж дня 5 падолиста прийшов у Любляну рукопис із дозволом віденської цензури, і аж 30 падолиста 1838 р. Коритка повідомлено, що може віддати рукопис до друкарнї. Тимчасом вийшла трудність із друкарнею. Умова була зроблена з друкарнею Людевіта Ґая у Загребі, але сполоханий вмішанєм намісника і мінїстра в справу цензури збірки Ґай відписав Кориткови дня 4 грудня 1838 р., що не буде друкувати його збірки і „просить його як найгуманнїйше, щоб від тепер анї його, анї инших у Загребі присутних славістів не трудив нїякими дописами, анї нїякими порученями, бо се кидає підозрінє на його льояльне поступованє супроти високої власти“ (Ljubljanski Zvon, Avgust 1899, ст. 472). Наслїдком того Коритко звернув ся 15 грудня

до друкаря Бласніка з просьбою, щоб узяв наклад його збірки. У своїм листі Коритко обіцює Бласнікови постачити 5 випусків словінських народнїх пісень. Бласнік очевидно приняв пропозицію Коритка і друк мусів піти досить швидко, коли вірити наведеним висше словам Кольберґа, що Коритко не тільки зредаґував перший томик, але зробив також його коректуру.

Тим часом у груднї Коритко захорував небезпечно на катарально-ревматичну лихорадку, і хоча в сїчнї 1839 р. йому стало трохи лекше, то все таки при кінцї сїчня хороба погіршила ся сильно і дня 31 сїчня 1839 р. о годинї 9 вечером урвала ся нитка його молодого, несповна 26-лїтного житя.

Весь час свойого побуту в Люблянї Коритко думав про можливість амнестії і поворот до Галичини. Ще в падолистї 1838 р. його отець Станїслав вніс до цїсарської канцелярії просьбу о уласкавлене його сина. Мінїстер Седльнїцкий зажадав від галицьких властий інформацій, чи може відіслати Коритка назад до Галичини. Львівська ґубернїя відповіла, що батько Коритка ще в жовтнї 1838 р. був на авдієнції у архикнязя Фердинанда, ґубернатора Галичини; із доходжень виказало ся, що Станїслав Коритко чоловік льояльний, нїколи не укривав польських утїкачів, що він поважаний власник маєтности Жежава вартости до 8000 зл. і має ще малу посїлість Рожанівку в тім самім Чортківськім окрузї. Иого 25-лїтнїй син Еміль не має жадного власного маєтку. Ґубернїяльний президент бр. Кріґ, відповідаючи на запит Седльнїцкого, признав можливим прихилити ся до просьби Коритка з додатком, що в такім разї треба б дозволити поворот також Городиньскому, хоч більше обтяженому, за те менше інтелїґентному і менше небезпечному. Архикнязь Фердинанд згодив ся на те, щоб Кориткови позволити на поворот з огляду на його шановного батька і з огляду на синове добре і спокійне поведене в Люблянї. Седльнїцкий прилучив ся до ореченя архикнязя, але додав, що батько повинен зложити кавцію за сина, „бо, як писав, коли син маєтково залежний від батька, міг би знов кинути ся в якісь самовільні і небезпечні авантури“. Отак конкомітовану просьбу Седльнїцкий у початку сїчня 1839 р. предложив цїсарю. Прихильне рішенє запало 10 сїчня. Та про те Коритко не дочекав тої хвилї, щоб йому доручено цїсарське уласкавленє. Дня 19 лютого 1839 Седльнїцкий заявив цїсарю: „Того самого дня, коли рішенє Вашого Величества на просьбу Станїслава Коритка що до помилуваня його сина мало бути доручене тому синови, одержав я від ілїрської ґубер-

ніяльної президії оповістку, що Еміль Коритко умер дня 31 січня в Люблянї“. Він умер на своїй кватирі в новім міськім касинї, де займав одну кімнату обік свойого товариша Городиньского, який разом із дром Прешерном був невідступно при нїм аж до його останньої хвилї. Його найновійший біоґраф Іван Пріятель підносить його орґанїзацийну силу, що вміла громадити довкола себе людий і мала вплив також на Станка Враза, з яким Коритко був у кореспонденції.

II.

Головною памяткою лїтературного характеру, яку полишив по собі Еміль Коритко, єсть його збірка „Slovénske pésmi krajinskiga naróda“, якої перший випуск вийшов у Люблянї 1839 р. невеличкою книжечкою формату малої 8°, 136 ст. тексту з показчиком змісту (Kasalo) на двох ненумерованих сторонах і з кінцевою заміткою (Opómba) на третїй ненумерованій сторінцї, в якій сказано, що передмова буде додана до другого тома, а тут зазначуєть ся лише, що піснї зібрав Еміль Коритко. Із сього видно, що сей перший томик побачив світ аж по смерти його впорядчика.

Другий том виданий у тій же Люблянї і тим же самим накладом люблянського книгаря Йосифа Бласнїка, обіймає 142 стор. тексту, не має заповідженої передмови, а на кінцї подано зміст на двох ненумерованих сторінках. Четвертий і пятий томики вийшли в Люблянї тим самим накладом в 1841 р. Передмови анї кінцевої уваги нема в жаднім із тих томів.

Зміст кождого томика мішаний, якогось одноцїльного пляну цїлого виданя не видно. В першім томику маємо на початку три весїльні піснї з невідомої місцевости і дві весїльні піснї із села Метлїки. Далї йде шість колядних пісень без означеня місцевости, потім одна пісня при хрестинах, далї маленька пісенька новорічна із Рибнїка, далї пісня про пташине весїлє, далї 62 короткі пісеньки, переважно чотиростихи, в тім числї одначе кілька двостихів і кілька приспівок із шістьох рядків. На ст. 37—38 маємо інтересну пісню „Kaj je ljubésin“, у якій схарактеризовано радости і прикрости любови. На ст. 39—41 маємо дві піснї з одного села Васвава, де характеризуєть ся в одній парубок, а в другій дївчина закохані одно в одного. На ст. 47 подана пісня про шинкарку в порівнаню з пташкою, далї йдуть

шість вояцьких пісень, із яких дві „Odhód nad Prájsa“ і „Laudon“ натякають на події семилїтньої війни. До пісень т. зв. циклїчних, т. зн. таких, де в кождій строфі повторяеть ся той сам мотив тілько з відміною особи або підмета, належить пісня „Juri s púsho“ ст. 64—66. Від стор. 67 починаеть ся ряд пісень духовного або леґендарного змісту, а власне „Pet ftebróv“ (пять пропасниць), „Jogri rasposlani“, про Ісуса, що розсилає ріжних святих у ріжні краї і на ріжні потреби (ст. 69—71), далї про чудо св. Якова Кампостелїйського (ст. 72—75), про св. Юрія (ст. 76—78). Від ст. 79 починаеть ся ряд пісень балядового змісту, а власне про мертвого жениха (ст. 79—81), про дївчину сироту (ст. 82—88), про дитину продану матїрю злому духови, про дочку віддану родичами у манастир (ст. 89—90), товариш убивае товариша (ст. 91—93), убита королева (ст. 94—97). При кінцї томика маємо пять пісень історичного характеру, а власне „Poljska kraljiza“ (ст. 122—123), де оповідаеть ся про наїзд польської фльоти на Венецію (польська очевидно не в звичайнім значіню, але мабуть відносно до острова Полїца). Пісні „Dominikova Anzhiza“ (ст. 124—126), „Ribnishka Alénzhiza“ (ст. 127—129), „Pét bandér“ (ст. 130—132) являють ся відгуками турецького панованя над південними Славянами. До тої самої катеґорії історичних пісень належить більша часть пісень зібраних у другім томику п. з. „Baláde in románze“ (ст. 1—69). Деякі пісні являють ся варіянтами пісень поміщених у першім томику. Другий розділ п. з. „Fántovske pésmi“ (ст. 99—108) містить 9 пісень лїричних і любовних. В третім розділї п. з. „Krátke pésmize“ (ст. 109—127) містить ся друга збірка коротких чотиростихів числом 59. Такі ж самі короткі чотиростихи і один двостих поміщено на ст. 128—130 п. з. „Pregovori“, немов римовані афоризми. До тої самої катеґорії римованих афоризмів належать поміщені у V розд. „Napisi mészov“ (ст. 131—135), де до назви кождого місяця додано римовану характеристику з двох, трьох, чотирьох або шістьох рядків. VI розділом, що містить пісні пяницькі і заздоровні („Pivske pésmi in sdravize“, ст. 136—142) кінчить ся другий томик.

Третього томика сього виданя менї не удало ся знайти у Львові, бо в обох львівських публичних бібліотеках сього виданя зовсїм нема, а в моїм примірнику не стає третього томика.

Четвертий томик розпадаеть ся на два розділи. У першім

п. з. „Baláde in romanze“ (ст. 1—77) маємо знов збірку пісень історичного а по части балядового змісту, в тім числї дві піснї про короля Матіяша, що перебраний за дївчину зводить дївчину ночуючи з нею. Другий відділ п. з. „Mnóge pésmi“ подає збірку пісень побутового змісту, характеристики поодиноких станів або випадки з людського житя.

У V томику маємо пять роздїлів. В першім подано три леґенди і сїм пісень історичного змісту (ст. 5—36), в другім збірку пяницьких пісень (ст. 37—47), в третїм піснї мішаного змісту переважно з житя родинного. В четвертім роздїлї подано десять римованих приповідок, а в пятім 13 пісень від Хорватської границї, по части леґендового, по части історичного або побутового змісту.

Зібранє тих пісень і їх виданє насуває деякі важні питаня. З попереднього знаємо, що майже рівночасно з першим публичним виступом Коритка в словінській пресї, в липнї 1838 р., він уже робив стараня в цензурі про надруковане одного чи двох томів країнських пісень. Значить, можемо на певно приняти, що сам Коритко тих пісень із уст народа не записував, і коли була яка його праця над першим томиком, друкованим при його житю, то хиба редакторська і ота невеличка коректорська, якої вимагав люблянський цензор Павшек. Тай то знаючи, що Коритко не володів добре словінською мовою і в своїй кореспонденцїї уживав коли не польської то нїмецької мови, мусимо признати цитоване висше реченє Оскара Кольберґа про те, що Коритко ще перед смертю не тілько редаґував, але також коріґував перший томик своєї збірки, так само неправдивим, як і більша часть його переказів.

З листу Челяковского до Прешерна з р. 1833, поданого низше, знаємо, що Прешерн уже тодї мав готову збірку пісень країнського народа і запитував Челяковского про можність умови надрукованя сеї збірки в Празї. В описанім низше томі рукописних матеріялів із Коритькової спадщини, що находить ся в моїх руках, нема анї одної словінської піснї, записаної його рукою. А є натомісь 67 пісень, писаних рукою Станка Враза, а понад се декілька пісень словінських і нїмецьких, писаних ріжними руками. Із записів, писаних власною рукою Коритка, маємо тілько невеличкий зошит на самім початку рукопису, усього 33 картки ріжних форматів, в тім числї дві порожнї і кілька порожних сторін. Сей зошит містить записи строїв, знарядів, помешкань, вірувань і обрядів; записи роблені або зовсїм

по польськи, або по німецьки, а словінські терміни викладано по польськи або по німецьки. Не маємо під рукою тих нумерів часописи „Carniolia“, де були опублїковані рисунки країнських костюмів, і не знаємо, чи були додані до тих костюмів які пояснення, і тому не можемо оцінити праці Коритка на полї країнського костюмознавства. Що ж до пісень, то можемо сказати напевно, що в їх збираню і редаґованю його заслуга була мінїмальною. Впорядчик найновійшої і найповнійшої збірки словінських пісень, проф. Штрекель, хоч зазначив істноване тої збірки без названя імени Коритка (означив її тільки буквою К), то про те пісень сеї збірки не включив до свойого збірного виданя[1]) і тільки декуди використав їх у варіянтах до пісень із инших збірок.

III.

Рукописний том, згаданий висше, складаєть ся із 214 карток ріжного формату, переважно велике 4⁰, мале 4⁰ і велике 8⁰, і розпадаєть ся на 5 головних віддїлів, зложених із ріжнородних матеріялів і писаних у ріжних часах і ріжними руками. Перша часть від ст. 1—120 писана в переважній части рукою Еміля Коритка, а подекуди иншими руками, і містить етноґрафічні записки з обсягу народної термінольоґії, вірувань, обрядів, ноші, знарядів і т. и. Ся часть найважнїйша для характеристики наукових інтересів і способу збираня етноґрафічних матеріялів самого Коритка. Записи ведуть ся переважно польською мовою, терміни витолкувані або на польське або німецьке, в ширших оповіданях декуди німецька мова.

Друга часть, ст. 121—242, обіймає матеріяли, записувані иншими збирачами, переважно німецькою мовою, із обсягу народнїх вірувань, демонольоґії, місцевих переказів і обрядів. Не подаємо спеціяльно змісту сеї части, маючи намір опублікувати найважнїйші її причинки, оброблені зовсім лїтературно.

Третя часть обіймає листи, яких реєстр подаємо тут у хронольоґічнім порядку.

1. Автоґраф Воднїка з датою: Laibach 1 März 1810, писаний латинкою, картка грубого листового паперу малої вісїмки, записана лиш одна сторона, поч. „Popovizh schreibt“, по чім

[1]) Dr. Karol Štrekelj, Slovenske narodne pesmi iz tiskanih in pisanih virov. Izdala in založila Slovenska Matica. V Ljubljani 1895—1903.

виписано сім букв якоїсь спеціяльної глаголиці з рівнозначними буквами латинськими, а під сим по короткій уваї автора виписано 6 кирильських букв з рівнозначними латинськими і з прикладами церковно-славянських слів, що починають ся від тих букв і написані раз латинкою з початковими буквами кирильськими, а обік ті самі слова словінським правописом, і ще раз en regard ті самі букви кирильські і латинські.

2. Лист Лядіслава Челяковского із Праги до Ф. Прешерна із д. 9 мая 1833 р.

3. Лист без підпису писаний із Ґрацу 1 серпня 1837 р. невідомо до кого.

4. Лист ґр. Йосифа Борковського до Коритка зі Львова із д. 19 мая 1838 р.

5. Лист пароха Йосифа Урквaрта (в рукописї підписаний ініціялами U. I.) із Мосбурґа із 10 липня 1838 р.

6. Лист Людевіта Ґая із Загреба до Коритка із д. 8 липня 1838 р.

7. Відозва Коритка про збиране етноґрафічних матеріялів, німецькою мовою, у рукописї без титулу і без дати, опублікована в „Ilirisches Blatt“ з 10 липня 1838 р. п. з. „Den Freunden des Slaventhums ein Slave aus Norden“. Текст подано висше на ст. 11—13.

8. Лист Копітара із 11 липня 1838 р.

9. Лист Рудольфа Ґлязера із Праги до Коритка д. 15 липня 1838 р.

10. Лист невідомого автора із Антіняни біля Міттербурґа до невідомого професора із 19 липня 1838 р. (підпис автора замазаний).

11. Лист Барта Арко з Водія 20 липня 1838 р.

12. Лист Вінкентія Воука із Мосбурґа із 22 липня 1838 р.

13. Другий лист Копітара із д. 24 липня 1838 р.

14. Лист Йосифа Орешніка, пароха із Греновиць, із 26 липня 1838 р.

15. Лист пароха Андрія Дреннера із 28 липня 1838 р.

16. Другий лист ґр. Йосифа Борковського із Львова д. 10 серпня 1838 р.

17. Лист Станка Враза із 28 серпня 1838 р.

18. Третій лист Копітара із 12 вересня 1838 р.

19. Лист Йогана Капелле із 13 вересня 1838 р.

20. Лист Еміля Коритка до Рудольфа Ґлязера із 6 жовтня 1838 р.

21. Лист пароха Михайла Вольфа із 8 падолиста 1838 р.

22. Другий лист Рудольфа Ґлязера із Праги із 4 грудня 1838 р.

23. Другий лист пароха Михайла Вольфа із 9 грудня 1838 р.

24. Лист із Праги, з видом Праги з мостом над Велтавою на переді, без дати і з видертим підписом автора.

25. Лист Коритка без дати до Йосифа Борковского польською мовою.

Четверта часть рукопису, писана одною рукою Станка Враза на ст. 383—394, обіймає збірку 67 словінських народнїх пісень, переписаних ним для друку. Сей невеличкий рукопис був висланий до Загреба до друкарні Людевіта Ґая для друкованя і був правдоподібно разом із рукописом Коритка забраний для пересилки у віденську цензуру. Яким способом сей рукопис дістав ся до Кориткової збірки, і чи були переписані Станком Вразом пісні опублїковані в його збірці, сього на разї не можу сконстатувати.

Остатня часть рукописної збірки Коритка, ст. 399—427, се зшиток 14 карток окремого формату малого 4°, у якім на ст. 401—404 містить ся лист писаний оловцем рукою Йосифа Добровского правдоподібно до проф. Воднїка, а на ст. 409—410, 413—414, 417—419 і 421—424 виписки із старих рукописів і друків словінською, церковно-славянською мовою із XV—XVI в. Виписки писані десь при кінці XVIII або з початку XIX в. одною рукою, тонким і рівним латинським письмом, на жаль значно вижовклим, особливо в місцях, де ужито киновар, а писаний оловцем лист, що містить ся на вступі тих виписок і уложений німецькою мовою, має дату 12 марта 1810 р.

IV.

Не маючи наміру подавати тут усю кореспонденцію Коритка, додаю для доповненя того, що було сказано висше, деякі цікавійші листи.

Найстарший із листів, захованих у рукописній збірці Коритка, се лист відомого чеського ученого Франтішка Лядіслява Челяковского до Франца Прешерна із дня 9 мая 1833 р. Лист написаний на трьох сторінках пожовклого листового паперу 4°, з датою почтового стемпля Prag 10 Mai 1833, з адресою на

остатній стороні: Herrn H. Franz Preschern, J. U. Doctor, Laibach, із почтовим стемплем в низу: Laibach 16 Mai.

Geehrtester Herr u. Freund!

Ich beeile mich Ihren soeben erhaltenen werthen Brief so schnell u. kurz als möglich zu beantworten. Man sollte kaum glauben, daß zu unserer Zeit solche tolle Streiche, wie Sie mittheilen, möglich wären, wenn man sonst mit diesem bösartigen u. stupiden Pfarrvolk nicht näher bekannt wäre, um aus einzelnen Individuen, die sie auch bei uns u. vielleicht überall vorfinden, auf die ganze Rasse zu schliessen, die vorzüglich da ihr Unwesen treibt, wo ein Volk aus dem Kothe der Unwissenheit herauszuwaten versucht. Nicht mehr Abderiten, sondern Söhne der Finsterniss muss man sie nennen! Doch was zu thun, umso mehr ist es unsere Pflicht, dass man gegen dieses Gesindel ankämpft; über kurz oder lang müssen sie doch erliegen.

Vor ungefähr drei Wochen habe ich durch Buchhändlergelegenheit Briefe und Drucksachen von hier aus an Sie u. unsere Freunde expediert, u. hoffe, dass Sie selbe bereits in Händen haben, oder doch nächster Tage bekommen müssen. Und nun zu Ihrem Vorschlag betreffend die Volkslieder. Sie können vollkommen versichert seyn, dass ich mich sowohl aus Achtung für Sie, als auch wegen der Sache selbst für dieselben vorzüglich interessiren werde, u. können demnach ganz auf meine bereitwilligste Beihülfe rechnen.

Dem St. Smole — bezeugen Sie ihm, als einem redlichen u. aufrichtigen slovenischen Patrioten meine vorzügliche Hochachtung — können Sie über das Ökonomische folgendes mittheilen. Als Probe unserer besseren Drucke liegt vor Ihnen ein Ex. der Blüthen Neub. P. Wäre der Herr Smole mit dieser äusseren Ausstattung zufrieden, so können Sie ihm sagen, dass hier als billigster Preis Satz u. Druck eines Bogens bei einer Auflage von 1000 Ex. auf 18 Fr. W. W. oder 7 Fr. 12 Xr. C. M. zu stehen komme, gleichviel, ob er es im grösseren 8-vo, oder bloss im 12-mo gedruckt haben wollte. Ist ihm diese Probe anständig, so könnte er auch bestimmen, ob er es in grösserer Schrift (Cicero), wie daselbst die Einleitungen, oder in kleinerer (Garmond), wie die Sonetten, wünschte. Zum schönen Drucke gehört freilich, dass ein schönes Papier gewählt werde.

Ein Ballen Papier von derselben Sorte, wie die „Blüthen“, kostet hier circa 50 Fr. C. M. Diess zur Richtschnur, wenn der H. Smole das Papier in Wien anschaffen will. Eine kleine Schwierigkeit dürfte es mit der Censur haben, da von den angestellten Zensoren keiner slovenisch liest; allein ich werde schon mit dem Amtsvorsteher spre-

chen, damit er die Handschrift unserm Prof. Jungmann vorlege, da zuweilen auch die Professoren in derlei Sachen Aushülfe thun.

Sorgen Sie dafür, dass die Handschrift korrekt u. vorzüglich gut accentuirt sei, da ich selbst hierin noch zu unerfahren bin. Für das übrige wird schon die Buchdruckerei sorgen, sowie ich mir alle Mühe geben werde, dass keine Errata einlaufen. Sie können selbe (um so besser, wenn in Duplo), sobald als Sie wollen, übersenden. Der Druck dürfte nach der Censurierung des Manuskripts längstens in 2 Monaten beendigt sein. So wird sich auch Ihre Volksmuse, wie ich hoffe, an ihre anderen Schwestern anschliessen. Welche herrliche Fundgruben sind's für einen Dichter, der sich zum Ziel vorgesetzt hat, ein Sänger seines Volkes zu werden, und diesem Ziele nachzustreben ist in der That der Mühe werth.

Ihr Gedicht „Nova Pisanja" gefiel mir gleich beim ersten Lesen, allein ich musste es unbeachtet lassen, weil mir dessen nähere Beziehungen nicht bekannt waren. Nun ist es mir klar. Ich danke für 2 Bändchen mit den Varianten u. H. Zhöps N. discacciamento, das ich bisher nur flüchtig durchlesen konnte, allein hinlänglich habe ich ersehen, dass er ein geschickter General u. in der Taktik sehr erfahren sei. Künftig mehr darüber. Meine Empfehlung an ihn, so wie auch an H. Kasteliz. Bin mit vollkommener Hochachtung Ihr aufrichtiger Freund Io. L. Celakowský. 9 May 1833.

Полишаючи специялїстам по біоґрафії Прешерна пояснене немилої пригоди сього поета із словінськими духовними, на яку натякає початок листу Челяковского, мусимо піднести вартість сього листу для характеристики тих приязних і на обопільній услужности основаних відносин, які стрічаємо і в инших кореспонденціях старших дїячів славянського відродженя.

Одним із перших відкликів на відозву Коритка із д. 10 червня був лист о. Йосифа Урквартa, пароха із Мосбурґа, датований днем 10 липня 1838 р., адресований із Целовця (Klagenfurt): An die löbl. Buchhandlung Pl. T. Hoorn Ignaz Edlen v. Kleinmayr in Laybach. На першій сторонї написано:

„Für Pl. T. Herrn Emil Korytko zum Behufe der Herausgabe des beabsichtigten Werkes. In Beziehung auf die verehrliche Mittheilung und den gemachten Aufruf ddto Laibach 10-ten Juny, erh. 6. July, finde ich mich veranlasst, meine Aüsserung mit Bereitwilligkeit abzugeben.

Die beabsichtigte Herausgabe einer Slovenischen Volkskunde ist wünschens- und lobenswerth, weil sie uns mit dem slavischen Leben vertrauter macht und über Manches Kenntnisse verbreitet, worüber

man bisher im Dunkel war, und worüber gerade die Nichtslaven so viel schiefe Urtheile in die Welt hinausschicken. Eine solche Schrift würde beurkunden, wie der Slave leibt und lebt, und was er von den alten Sitten seines weitverbreiteten Volks noch erhalten hat. Es ist vom Alterthum freylich schon Vieles zu Grabe gegangen, allein eine, wenn schon mehr dürftige Nachlese würde noch überall vorgenommen werden können, wenn diejenigen, die ihrer Lage nach mit den Volkssitten vertrauter sind, sich dazu die Mühe nehmen wollten.

Um dem Wunsche einiger Massen zu entsprechen, darf ich hier blos in Erinnerung bringen, dass von meiner Seite in Bezug auf die Slovenische Volkskunde in Kärnten schon vor 25 Jahren, nämlich im J. 1813 zwey Aufsätze erschienen sind, die zu dem erwähnten Behufe ganz passend seyn dürften. Ich liess nämlich Anfangs des J. 1813 den Aufsatz „Züge aus den Sitten der Gailthaler“ in die „Carinthia“ aufnehmen, der sogleich in die damaligen vaterländischen Blätter aufgenommen und von Herrn Kopitar mit fragenden Anmerkungen begleitet wurde. Dieser erste Aufsatz hatte einen zweyten zur Folge, der im Monat Juny 1813 ebenfalls in die vaterl. Blätter eingerückt worden und eine Widerlegung der beyden über dieses Thalvolk schreibenden Autoren Haquet und Sartori enthielt, die viel Schiefes, Falsches und Unwahres darüber verbreiteten.

Diese beiden Aufsätze dürften am meisten dem entsprechen, was in № 3 gefordert wird. Aber auch die übrigen N-rn werden im Verfolge desselben mehr oder weniger berührt.

Da meine Schilderung im Verlaufe eines Viertel-Jahrhunderts schon etwas in Vergessenheit gerathen zu seyn scheint, so brauche ich bloss dahin zu weisen, um der gemachten Aufforderung zum Theil zu entsprechen, denn diese Gebräuche: das Huffenstechen, der Tanz unter der Linde, würde man bei den übrigen österr. Slaven nirgends antreffen. Selbst Franzosen und andere Freunde verwunderten sich darüber.

Hier aber, auf meiner jetzigen Station, wo sich das Volk schon sehr stark in den Germanismus hinüber verliert, wird man vergeblich so etwas suchen; est populus moriturus.

Wenn jeder Seelsorger nur das berichtet, was er von seiner Heimath weiss, so dürften reichliche Materialien zusammenkommen. Von meinem Geburtsthale habe ich meinen Pflichttheil nach meinem besten Wissen abgetragen. Gerne hätte ich noch die Gebräuche bei Hochzeiten nachgetragen, allein selbst war ich zu weit entfernt, und Andere berichteten mir nichts ein.

Moosburg am 10. July 1838.

U. I. Pfr.

Із польської кореспонденції Коритка подаємо тут два листи ґр. Йосифа Борковского до Коритка, один із дати 19 мая, а другий із 10 серпня 1838 р. і лист Коритка до сього самого адресата недатований. Перший лист, написаний на двох картках тонкого листового паперу на обох внутрішнїх сторонах і то так, що початок містить ся на ст. 3, а конець на другій. Ся аномалїя була подіктована штучним способом копертованя, яким осягало ся те, що адрес містив ся на першій сторінцї аркуша, а остатня була порожня. Ось текст листу:

Kochany Emilu!

Odebrałem list Twój i bardzo Ci wdzięczny jestem za Twoją pamięć. Wszyscy tu Bogu dzięki jesteśmy zdrowi i często spominamy o Tobie. Cieszy nas to bardzo, że zatrudniony jesteś, radzibyśmy, jak wyjdą Twoje prace, mieć je; dlatego prosimy, abyś je nam przysłał. Zbiór pieśni, zabobonów etc. kroackich będzie bardzo ciekawy, i w porę przyjdzie, kiedy już mamy dawniejsze serbskie, czeskie, słowackie, a świeżo wydane polskie Wojcickiego, i w tym roku wydane Galicyjskie Paulego. Falmerajera dzieła mam, ale nie podzielam jego zdania; widzę wprawdzie pokrewieństwo między Sławiańszczyzną a greczyzną, ale takie tylko, jakie jest między Sławiańszczyzną a Sanskrytyzmem, albo jakie jest pomiędzy wszystkiemi może mowami, ale nic więcej. Wszystko zresztą przesadzone, a idea główna tego autora zupełnie bezzasadna.

Dokładnych zupełnie książek botanicznych może jeszcze nie mamy. Dzieła Kluka, Jundziła, Szuberta (o drzewach i krzewach) muszą Ci być znane, a jeśli które z nich chcesz mieć, to Ci przyszlę, donieś tylko, jak i gdzie adresować. I pieśni wszystkie gminne powinien byś mieć, bo w nich są częste spomnienia ziół i kwiatów, które Ci się przydać mogą. O zbiór nazwisk ruskich roślin bardzo trudno, drukowanego takiego zbioru niema, a ja kilkanaście tylko mam nazw; ale spis polski roślin posyłam Ci następującą pocztą; także może byś mógł użytkować ze spisu roślin w Medyce będących, który jest wydrukowany; donieś o tem, a przyszlę Ci.

Pismo „Ost und West“ mamy tutaj, ale nie bardzo nas zachwyca. Ziewonia wyszła w Styczniu w Pradze, ale dotychczas zatrzymana w cenzurze i nie wypuszczona. Dzienniki Gaja aniśmy tu nawet widzieli; dobrze by było, gdyby Gaj był tak grzeczny i przysłał mi go, a ja w zamian posłał bym mu nasze rzeczy. Położenie Twoje jest takie, że możesz z łatwością wyuczyć się sławiańskich języków. Spodziewam się, że nie zaniedbasz tej sposobności. Szczególniej chciał bym zwrócić twoją uwagę na pisma starego illiryjskiego wieszcza Gunduli-

cza, którego języka nikt tutaj nie rozumie, bo umiejących inne narzecza sławiańskie mamy nie mało. Niepospolita byłaby przysługa przetłómaczyć cały poemat Gundulicza, albo przynajmniej wyjątki z niego. Ma on być bardzo ładnie stylem epopeicznym napisany i ma mnóstwo ciekawych zawierać rzeczy.

Najważniejszem dziełem, jakie w tym przeciągu czasu wyszło, są Dzieje Litwy przez Narbuta. Dotychczas wyszło 3 grube tomy obejmujące czasy mitologiczne i pogańskie, a wyjść jeszcze ma tomów 5. Dzieło to wielkiej pracy i erudycyi. Kolegę Twego pozdrawiamy. Uściskaj odemnie Doktora Preshernego — gdy bym mógł coś mieć z prac jego! — Ojciec Twój i bracia tu nie byli. Wszyscy znajomi ściskają Was czule. Vale. Józ. B. 19 go Maja.

На першій сторінці скісним письмом читаємо під почтовою печаткою: Laibach 4 Juni à Monsieur Monsieur Emile de Korytko à Laybach.

На сей лист відписав Коритко просторим листом без дати, поміщеним на чотирох сторінках листового паперу великого 4⁰, з пізнійшим написом на верху першої сторінки оловцем і відмінною від авторської рукою: Korytko.

Kochany Józefie! Zaraz po odebraniu listu od Ciebie siadam i odpisuję. Wdzięczen Ci jestem za odpis i za uwagi literackie, i miło mi dać Ci odpowiedź odpowiadającą życzeniu Twemu. Dziwno mi, że nie znacie dziennika Gaja w Zagrabiu, Narodne novine i Danica Ilirska, które drogą poczty możecie dostawać — a nie pożałujecie, bo ze słowiańskich pism będzie to iedno z naylepszych. Boleć trza istotnie nad tym, że u nas w kraju bracia nasi Sławianie i bratnia ich literatura zupełnie jest obcą — że to naybliższe nas i nayzbawiennieysze pożywienie i lekarstwo przeciw złemu u nas albo w zupełney niewiadomości lub w pogardzeniu i lekceceenieniu. Wierzaj mi kochany Józefie, że to nie czcze mary, nie bezzasadne marzenia, wznieść oyczysty ięzyk i piśmiennictwo przez połączenie się i zbliżenie do braci Sławian. Odkąd tu jestem na wygnaniu, całąm się duszą wziął do uczenia po serbsku, czesku i dalmatyńsku, zrobiłem iuż znaczne postępy i odtąd nie myślę się czemu innemu iak Słowiańszczyznie poświęcić. Znalazłem skarby nieocenione. Widnokrąg się nasz i pole popisu rozszerzy na pół Europy, skoro się zwiążemy iedną literaturą. Czechy, Rosianie i południowi Sławianie uznali potrzebę tego; gruntowność tey myśli — ruch wzajemno-sławiańsko-literacki, wielki. My tylko jeszcze iedni w iakimeś zarozumieniu i w egoizmie w tyle pozostali, gardzimy pobratymczą literaturą i ięzykiem, i rzucamy się w objęcie obczyzny, dla nas zaraźliwey kurwy, miasto roskosznie siły pokrzepić na łonie nieskalaney czystey dziewicy — sławiańskiey. Nie zbieram ia kroac-

kiego pieśni ludu — ale kraińskiego, iuż są w cenzurze i spodziewam się nie mało uczynić wam tym przysługę. Przygotowuję powtórnie dziełko o Krainie, dla wiadomości północnych Sławian — w języku polskim; będzie zawierać następujące przedmioty: 1) O kraińskim ięzyku i literaturze z trzema portretami: Czopa, Presherna i Wodnika z tłómaczeniem ich poezii. 2) O pieśniach ludu tego — z tłomaczeniem naycelnieyszych. 3) Charakter ludu tego, obyczaje i zwyczaje wesela, obrządki chrztu, pogrzebów i t. d. 4) Uroczystość, kolęda i św. Jana. 4) Gry i zabawy, rozrywki i tańce. 6) Upiory, duchy, zabobony, przesądy, czary, czarownice i t. d. 7) Medycyna ludu — leczenie chorób przez gusła, tarcie, chuchanie, dotykanie i odmawianie, iakoteż i ziołami. 8) Powieści, bayki, podania. 9) Stroje — do tego dołączonych jest 26 (iuż ukończonych) kolorowanych obrazów zdjętych nayrzetelniey i dokładniey z obojga płci ludu kraińskiego. 10) Symbole — przysłowia, zastarzałe mniemania. — Com mógł tylko, wszystkom zebrał i ciągle zbieram ieszcze; na nieszczęście na samą Lublanę ograniczonym jest, wyjeżdżać nie wolno mi. Znalazłbym nie ieden skarb jeszcze — in magnis voluisse sat est. I ten iuż przygotowany zbiór jest dość znaczny, żaden kray sławiański, wyjąwszy Rosian, takiego niema ieszcze. Zresztą wydaję tylko iako część pierwszą, dokończyć będzie mógł, ktokolwiek zbierze więcey materiałów. Zamyślaią tu lub w Gradzu lub w Peszcie wydawać dziennik czysto poświęcony Sławiańszczyźnie, we wszystkich narzeczach sławiańskich iednym abecadłem i ortografią pisany. Ost u. West nie odpowiada celowi. Ci, co mieli ująć go, poróżnili się z Glaeserem: odstąpili — biada, że ludzie, co mogli by zrobić przysługę nieocenioną, poświęcają cynizmowi, osobistym urazom dobro publiczne. Gondulicza rozumiem, a co nie rozumiem, to mam radę na to i zrozumiem; wkrótce poszlę Ci pierwszey pieśni na polski język przełożenie, albowiem nie uprzedziłeś mnie w zachęceniu wzięcia się do niego — oh, nie jeden Gondola, iest ich bardzo wiele w dalmatyńskiey i serbskiey literaturze godnych tłumaczenia polskiego, byle tylko chciał się kto wziąść do tego. — Rosyjska literatura niezmiernie wzrasta, olbrzymiem krokiem naprzód idzie i wielkiey wartości wydała płody w tych czasach, które zapewne znane Ci będą: Polewoja, Sacharowa, Wostokowa i t. d. — Łaskawość Twoję w chęci przesłania mi niektórych pisemek przyimuję z naywiększą wdzięcznością — co więcey, upraszam Cię naymocniey, chciey mi nadesłać następujące: 1) Jundziła; 2) Słownik wyrazów botanicznych p. A. Pławskiego 1830; 3) Pieśni ludu Biało-Chorwatów i t. d. Woycickiego; 4) Pieśni ludu zbioru Paulego; 5) Klechdy Woycickiego; 6) ieszcze co, co będziesz uważał, że może mi

posłużyć do prac mych do porównania do innych Sławian; 7) Maciejowskiego Prawodawstwo; 8) zapisz mi łaskawie przez Milikowskiego z Petersburga dziełko rosyjskie (piszcie polskiemi literami) Skazanija Ruskago naroda etc., wiadomości o rosyjskim narodzie, domowym pożyciu ich przodków, zebrane przez I. Sacharowa. S. Petersburg. Tom I. roku 1836 — Tom II. 1837.

Poprzednicze ieśli sam nie posiadasz, to dostaniesz od Domcia gratis dla mnie, a ostatnie chciey zapisać i przeszley mi to wszystko drogą księgarni, adresując przez Gerolda do księgarni Kleinmayera w Lublanie. Milikowski przeszle chętnie Ci do Wiednia, a ia Ci za tę przesyłkę poszlę różne rzeczy ztąd, poezie i inne dzieła nowe, i co sobie życzyć będziesz; w ten sposób Ty mie, ia Tobie przysposobię i ułatwię. Jeśli Ziewonia lub Światowid narodzi się, chciey przesłać mi także do chrztu. Także Cię proszę o katalog naynowszy polski księgarni Glüksberga lub Węckiego Warszawski. Z prac Dr. Presherna odbierzesz także wszystko, co wyszło tylko; wkrótce i on zamyśla tomik poezii swych wydać; skoro to nastąpi, odbierzesz w dowód szacunku. — Czyś czytał Kollara Ueber die literarische Wechselseitigkeit der Slaven? Czytay to i stosuy się z tego do przesyłania książek na zamian. Nayłatwieyszy to sposób mienia wszystkiego. Ale Ty coś nic nie odpisałeś, czy masz iaki zbiór względzie medycyny ludu i czy mi co z tego udzielić raczysz lub nie? Chciej mi dać wiadomość o tem i nayrychley odpisać. — Ucałuy serdecznie Leszka, Krolodworca i Klechdę[1]). Od niejakiego czasu opanowała mnie tęsknota, iakieś ciśnienie serca, niepokoy, żałość — ach, cobym dał za to, bym mógł bydź już w kraju, by się skończyła iuż nieszczęsna dola moja. — Bogusław ściska was wszystkich. — Kochaycie nas, nie zapominaycie nas — bądzcie pewni, że tylko staramy się zasłużyć na szacunek wasz. Pozdrów odemnie wszystkich zacnych i uczciwych. Rodzeństwu swemu załącz ukłony i wierzaj, że Cię kocham niezmienny

Emil.

Leszka serdecznie całuję, Szanowney żonie jego, niegdyś byłey Pannie Sewerynie, składam uszanowanie.

Другий лист Йосифа Борковського до Коритка з дня 10 серпня 1838 р. займає три сторінки листового паперу 4° і має на остатній чистій сторінці адрес: A. Monsieur Monsieur Emile

[1]) Leszek — брат Йосифа, Лешек Борковский; Krolodworzec — Лукіян Семеньский, що переклав на польську мову чеський Королеводворський рукопис; Klechda — Войцїцкий, видавець збірки „Klechdy czyli powieści i podania ludu polskiego“.

de Korytko à Laibach з почтовими стамп'ліями Lemberg без дати і Laibach 25 Aug. Ось його текст:

Dnia 10ego Sierpnia 1838. Kochany Emilu! Odebrałem twój list wraz z anonsem niemieckim, i bardzo Ci dziękuję. Nie mogłem Ci wcześniej odpisać, bo byłem na wsi kilka tygodni zajęty rolnictwem, i dopiero za przybyciem do Lwowa list mi doręczono. Bardzo nas to wszystkich cieszy, że się zajmujesz gorliwie piśmiennictwem i do tego bardzo użytecznem. Radzibyśmy jak najprędzej ujrzyć Twoje prace. Wiem, że się zajmujesz zbieraniem pieśni ludu kraińskiego. Z projektu wyczytuję, że nie tylko same pieśni, ale wszystko, co stanowi świat umysłowy tego ludu, jest celem Twoich badań, nie wiem tylko, jak z tem wszystkiem postąpisz. Z prospektu zdaje się, że pieśni, zabobony et cet. zechcesz po niemiecku wydać, a znowu z listu Twego widzę, że pieśni na polskie przekładasz. Donieś mi tedy, czy pieśni z tłumaczeniem polskiem czy z niemieckiem, wcieliwszy je do rozprawy (zapewnie niemieckiej) o ludzie kraińskim; czyli pieśni w oryginale osobno, a przekład znowu osobno. Wszystko to łatwiej i prędzej mogło by wyjść tam, gdzie się znajdujesz, niżeli u nas, bo u nas z trudnością by przejść mogło. Oczekuję niecierpliwie polskiego przekładu pieśni, które mi masz nadesłać. Bardzo dobrze robisz, że przekładasz wierszem białym, bo przekład będzie wierny i nic się dla rymu nie poświęci. Jeśli chcesz (czegobym ja bardzo pragnął), aby co z prac Twoich było w mojem albo w jakiem innem piśmie zamieszczone, tedy wybierz kilkanaście pięknych pieśni, przełóż je, dołącz małą rozprawkę do nich, aby nie same suche pieśni były, i przysyłaj mi.

Czyniłem Cię w jednym z moich listów uważnym na miejsce, w jakiem się znajdujesz, a to w celu, abyś się, co Ci tam łatwo przyjdzie, obeznał gruntownie z językiem Osmanidy, i przełożył ten poemat. Ma on być ładnie napisany, i prócz tego interesuje on Polaków, bo bohaterem jest Władysław Warneńczyk. Ale przekładaj prozą, bo poezya Gundulicza nie stanie pomiędzy poezyami żyjącemi naszego narodu, a tu chodzi szczególnie o ówczasowe wyobrażenia i o poznanie ducha tego spiewaka bohaterskiego Sławian. Starać się tylko trzeba, aby prostota, słodycz mowy, moc i zapał wiernie były oddane.

Wydając pieśni ludu Krainy dobrze byś zrobił, żebyś zamieścił fizyognomiję tego kraju. Ale ponieważ Ci to z trudnością przyjdzie, gdyż trzeba by być wszędzie samemu, więc przynajmniej rys ogólny, bo twarz ziemi odbija się wszędzie w obliczu pieśni, bo jak człowiek tak i pieśń ściśle są z ziemią swoją rodzinną połączone. Ta ostatnia dostarcza pierwszej żywiołów ojczystych, obczyzną nie zmąconych i mówiących głośno do serca, bo w nich słychać powiew wiatru polnego,

czuć świeżość zasianej własnemi rękoma roli, widać połysk własnych rzek i falowanie własnego nieba. Z ziemi to, z ziemi wywinęły się Mitologia, Kosmologia i t. d. I my Sławianie nie posyłaliśmy za granicę po bogów i wyobrażenia filozoficzne, ale znaleźliśmy je gotowe w świecie naszym, gdzie je ręka Przedwiecznego złożyła. Ale gorącą piersią przylgnąwszy do naszej przyrody, wygrzeliśmy sobie język, nauki i pieśni i popsuliśmy je wtedy, gdyśmy się od przyrody oderwali.

Książki, które mieć chciałeś, poszlę Ci wszystkie, skoro będą we Lwowie. Powieści Sacharowa zapisałem, ale nasi księgarze są bardzo niedbali i zapisanych książek nie prędko doczekać się można. Posyłam Ci tą razą dumki z ruskiego przerobione albo wedle ruskich pisane, pokaż je poetom tamtejszym i zachęć, aby i oni za podstawę i tło do swoich utworów brali poezyą ludu; tym sposobem prawdziwszymi i narodowszymi będą, opisując rzeczy ojczyste.

Posyłam także pieśni polskie z Galicyi przez Paulego zebrane, które Cię zająć powinny. Przypisy, które do nich dołączył, są dobre i na swoim miejscu. W ciągu tej zimy ma on wydać jeszcze w ten sam sposób pieśni ruskie galicyjskie we dwóch tomach.

Książki spomniane posyłam Ci pod adresą Klejnmayra, bo zdawało mi się, że tak będzie najlepiej, i u niego się dowiedz o nie. Chciałeś mieć narzędzia rolnicze ludu naszego — posyłam Ci te, które na prędce zrobić mogłem. U pedela ekonomicznego są wprawdzie drewniane i to niektórych tylko narzędzi najpospolitszych modele, ale to nie takie, jakich lud używa, tylko doskonalsze. Będę się starał więcej jeszcze Ci przysłać, ale to tylko powoli można zrobić i dosyć niezgrabnie będzie, bo tylko z natury rysować trzeba, a ja nie wielki mistrz w tej sztuce; i potem do dokładnego tychże zebrania na wielu miejscach być by potrzeba, bo w wielu miejscach pługi, cepy et cet. są rozmaite, szczególniej u Górali. Strój dziewic podolskich poślę Ci także, pisałem już w tym celu na Podole.

Przez ten przeciąg czasu w świecie literackim nic nowego nie zaszło. Pauli ma zamiar wydać litografowane starożytności Galicyjskie. Pierwszy zeszyt wyszedł, obejmuje obrazy Oświecimów z Krosna, bożka z góry Wronowskiego i nagrobek Krystofa Tarnowskiego z Przeworska.

Rzeczy, które Ciebie i braci naszych Sławian (jeśli są tam tacy, co umieją po polsku) interesować mogą, są Pieśni ludu, dzieje starożytnej Litwy Narbutta, Piosnki wieśniacze z nad Niemna Czeczota, Widoki Galicyi, które Piller wydaje zeszytami wraz z opisaniem, Przyjaciel ludu, czasopis poznański, obfitujący w ojczyste rzeczy i kosztujący rocznie 3 fl. 45 kr., Koliszczyzna i stepy, bardzo ładna powieść Grabowskiego, Pamiętniki

Paska i świeżo wydane Maskiewicza z r. 1594, także Otwinowskiego z czasów Augusta II, zawierające dużo szczegółów z życia domowego, Klechdy czyli podania i powieści ludu polskiego Wojcickiego, Poezye Aleksandra Grozy wcale niezłe, Rusałka, gatunek noworocznika, w Wilnie wydana, mająca dobre artykuły prozą i wierszem, Powieści Jadama (Gorczyńskiego) w 2 tomach, Niezapominajki, noworocznik tegoroczny warszawski, obejmujący dobre rzeczy prozą, Balińskiego Dzieje miasta Wilna, Poezye Bohdana Zaleskiego zebrane z dawnych pism, wydane we Lwowie nakładem Jabłońskiego. Jeśli które z tych pism mieć chcecie, niech się tylko wasz księgarz do Milikowskiego zgłosi, a on przyszle. Jeśli co jeszcze będzie nowego, zaraz Ci doniosę. Nasze dzieło w tych dniach wyjdzie, nadeszlę Ci je.

Od początku Lipca aż dotąd mamy codzień deszcz, czasem kilka razy na dzień, i zimno jesienne. Żniwa haniebne. Przyjaciele i bracia całują Cię serdecznie i ja Cię z duszy ściskam, zacny kolego i bracie. Vale. Józef.

Відомий провідник т. зв. ілїрського руху Людевіт Ґай писав до Коритка дня 8 липня 1838 р. у відповіди на його лист в справі виданя його збірки ось що:

Agram am 8 Juli 1838.

Schätzbarster Freund! Nur der Fahrlässigkeit meiner Adjutanten sind die Hemmungen unseres literarischen Verkehrs zuzuschreiben, nehmen Sie daher die volle Versicherung, dass es mir sehr beid thut, wenn Sie auch nur zu der mindesten schiefen Idee über meine literarische Bereitwilligkeit veranlasst worden sind. In Bezug auf Ihre höchst erfreulichen Unternehmungen muss ich Sie vorerst aufmerksam machen, dass bei den Besseren aus unserer Mitte der wahre Begriff von dem Slavischen Universal- sowie von dem illirischen Special-Patriotismus und von der damit unzertrennlich verbundenen Nationalität bereits so feste Wurzeln geschlagen hat, dass jede Unternehmung, die auch nur im Mindesten den Schein des Provinzialismus und Separatismus an sich trägt, entweder gänzlich übersehen, oder doch mit sehr geringer Theilnahme aufgenommen wird. Sie werden bereits aus der Broschüre des Grafen Janko Drašković die Tendenz, die unsere Bestrebungen leitet, erkannt haben; es wird Ihnen bekannt seyn, dass wir nur ein Ilirien vom Isonzo bis an den Vardar als unser Vaterland kennen, und dass wir zu dieser Erkenntniss weder aus blindem Eifer, noch durch blosse fromme Wünsche, sondern rein durch historische und philologisch-ethnographische Kombinationen gelangt sind. Wenn wir daher Ihre Unternehmung im Felde der Ethnographie als eine im an-

gedeuteten Sinne veranstaltere Bereicherung unserer gesammtillirischen Ethnographie begreifen dürfen, so soll sie uns höchst willkommen seyn; sollte aber darin ein den Krainischen Provinzialismus fördernder separativer Geist herrschen, so rechnen Sie auch nicht auf den mindesten Anklang bei den wahren Patrioten. Wir lieben Krain mit seinen grossen ethnographischen und anderweitigen Merkwürdigkeiten nicht minder, als unsere Wiege Croatien, aber wir lieben es nur im Schosse des Gesammt-Vaterlandes Iliriens im weiten, wahren Sinn. Jede ilirische Provinz, die sich ein separates Gewicht oder gar ein Uibergewicht anmassen würde, widerstrebte schlechterdings dem himmlischen Geiste, des nun einmal ernstlich begonnenen literarischen Einigungswerkes. Sowie in Ilirien (aber nicht etwa in dem sogenannten Königreich Illyrien) blos eine Mundart (in Summa mit dem Gesammtböhmischen, Gesammtpolnischen und Gesammtrussischen verglichen), mit blossen, beinahe durchgehends durch äussere, fremde Einflüsse hervorgebrachten Varietäten zu finden ist, so ist auch die Ethnographie im Üibrigen sehr analog, mit Ausnahme dessen, was etwa durch Fremde vertilgt oder geändert, oder aber von ihnen rein oder umgestaltet angenommen wurde. Man müsste daher bei Auffassung Krainischer Sitten etc. eher eine Kombination mit jenen in den ilirischen Kernländern anstellen, als diese Materialien mit dem Nord- und Westslavischen Vorrate verglichen werden dürften. Nehmen Sie diese freimüthigen Winke als Beweise meiner Aufrichtigkeit und meines Hanges zur Stimmung reiner Accorde.

Ihre Liedersammlung wird, wenn Sie, wie ich voraussetze, echt volksthümliche Piecen enthält, als Beitrag zum Sammlung ilirischer Volkslieder überhaupt sehr wichtig und den combinirenden Patrioten dann sehr willkommen seyn, wenn Sie dieselbe sowohl im Titel, als auch in der Vorrede der wahren Tendenz subordiniren. Et hucdum satis. Nun ex officio.

500 Exemplare in dem nämlichen Format und aus derselben Schrift, wie die Draškov. Broschüre, kostet ohne Papier 9 F. 20
Mit Papier per Bogen dieselbe Qualität 15 F. 67
Im beiliegenden Duodez-Format ohne Papier 9 F. 12
Mit Papier 15 F. 57

Doch würde ich Ihnen rathen, dieselben in 8-o herauszugeben, da dieses Buch doch mehr wissenschaftlich, als belletristisch sein sollte, und sich mehr für die Bibliotheken, als für die Taschen eignen müsste. 10—12 Bogen in 4 Wochen zu liefern ist für mich dermalen nicht möglich. Meine Pressen sind fortwährend in Bewegung, und ich arbeite an Vergrösserung meines Instituts. Jede Woche würde für Sie ein Bo-

gen geliefert werden, und hierzu mache ich mich nur dann verbindlich, wenn mir das ganze Manuskript fehlerfrey geschrieben überantwortet wird und Ihrerseits kein Hinderniss eintritt. Auch ich würde Ihnen rathen, Ihr Werk in Lieferungen herauszugeben. Was die Zahlung betrifft, so müsste ich diese in festzusetzenden Raten erbitten, da ich noch gegenwärtig keine Verlags- und Commissions-Handlung etablirt habe.

Was Druck und Ausstattung (Eintheilung, Verzierung etc.) betrifft, so kann ich im Voraus versichern, dass diese ganz im Geschmacke der neuesten Zeit Statt haben wird, und dass Sie damit vollkommen zufrieden sein werden. Ihre Danica ist fortwährend im Gange und die nächste Nummer erhalten Sie vom Eduard Engel. Die Nummern 21, 22, 25, 26 habe ich bei der Expedition urgirt und erwarte von Ihnen nächstens die Anzeige über den Erfolg. Mir thut es leid, dass ich meine Reise nach Laibach noch immer verschieben muss; Sie können Sich kaum vorstellen, wie überhäuft ich mit Geschäften verschiedener Art bin. Wenn Sie an mich schreiben, bitte ich auf der Adresse das Wort „eigenhändig“ nicht wegzulassen.

Ich grüsse alle Ilirier und alle Krainer im ilirischen Geiste und bin mit Hochachtung ihr ergebenster Freund

Dr. Ljudevit Gaj.

Маємо в тім листї інтересний документ відомої доктрини Іллїрізму, тоб то поєднаня усїх південно-західнїх Славян в одну націю, і при тім зразок того фанатизму і централїстичної тенденції до пригнобленя всяких провінціялїзмів і партикулярізмів, що був причиною упадку сього руху.

На закінченє подаємо лист Коритка до Ґлязера, редактора праського тижневника „Ost u. West“, датований д. 6 жовтня 1838 р.

Wohlgeborener Herr! Vor allem hab ich Ihnen für die Ankündigung meiner Unternehmung in Ost und West zu danken, dann aber sogleich um Verzeihung zu bitten, dass ich bis nun stumm geblieben, Ihnen auf Ihr gütiges Schreiben keine Antwort gegeben habe. Als Entschuldigung mag ich nichts anderes anführen, als dass ich fast nie mich in Laybach aufgehalten habe, sondern stets auf Reisen im Lande gewesen bin. Ich habe ganz Krain fast durchstreift und was nur zu bekommen war, aufgesammelt, und bin von diesen literarischen und Fussexcursionen erst jetzt zurückgekommen, bereichert in allen Gegenständen in jeder Rücksicht, was nur zur Ethnographie von Krain angehörte. Nun werd ich so frey, Ihnen einiges nach einander mittheilen können (doch nur polnisch), ausgenommen das, was ich jetzt Ihnen

hinschicke und deutsch schreiben musste, weil ich mir es in anderer Sprache den Volksliedern beyzulegen nicht erlaubt hatte. Die Volkslieder sind schon im Druck — würden schon herausgekommen seyn, wenn nicht ungewöhnliche, ausserordentliche Umstände eingetreten seyn würden. Sie werden statt unter dem Titel „Slovenske pesmi naroda krainskago“ unter dem Titel „Ilirske pesni krainskago naroda“ herauskommen. Die Vorrede zu denen schicke ich Ihnen, vielleicht werden Sie dieselbe umdrucken oder wenigstens einen Auszug aus derselben machen können und wollen. Sollten Sie die Güte haben dieselbe einrücken zu wollen, so ersuche ich Sie nur, dass sie alsogleich erscheine, und höchstens-binnen einer Woche seit dem Datum, an dem Sie dieses mein Schreiben erhalten werden. Ich bezwecke etwas damit, dass durch spätere Einrückung nicht mehr erreicht wäre. Ob Sie nur einen Auszug, oder ganz dieselbe umdrucken, ist mir alles eins, nur dass etwas von Ihnen erscheine. Besser wäre mir wohl, wenn der grössere Theil von ihr erscheinen würde. Doch dieses überlasse ich Ihrer Einsicht und Ihrer Güte. Seyen Sie so gut, mir alsogleich den Empfang dieser Schrift zu benachrichtigen und ob Sie dieselbe aufnehnen wollen werden.

Ich bereite für Sie einen wichtigen Aufsatz über die Gotscheer; es ist für uns, Slaven, vorzüglich für die Krainer ein höchst interessantes Völklein, das noch von Niemanden gut geschildert, richtig aufgenohmen und begriffen wurde. Sogar Jacob Grimm hat ganz irrige Begriffe von ihnen verbreitet oder eigentlich nachgeschrieben. Dieses Volk ist ein slavisches Buch ins Deutsche übersetzt, nur Sprache ist ihnen geblieben, die gotisch-deutsche, Gebräuche, Sitten, Meinungen und sogar die Denkungsart haben sie der Slaven, der Krainer und Istrianer angenohmen, und sie erhalten das sorgsamer, als die Slaven selbst.

Wer die Krainer und Kroaten ethnographisch studieren will, muss und soll nie die Gotscheer (Kotzevier) übergehen. Ich hoffe, dieser Aufsatz wird Ihren Wünschen sehr entsprechend seyn und ich verspreche Ihnen [denselben] baldens zu senden.

Sonst ruhen die Krainer, wie bisher, in Unthätigkeit. Dr. Preschern hat wenig Zeit und ist durch andere Beschäftigungen überhäuft und daher wenig aufgelegt, sich mit literarischen [Fragen] zu beschäftigen. Und dem Kastelic rentiren „Die Bienen“ zu wenig, und so bleibt alles statu quo. Die Buchdrucker haben nichts zu drucken, das Publikum nichts zu lesen. Die verzweifelnden Buchdrucker griffen selbst zu Mitteln, um durch die Werbung der Nicktsthuenden sich Arbeit und Geld zu verschaffen. Hr. Kleinmayer hat die Redaktion des Ilirischen Blattes dem Prf. Heinrich abgenohmen, der durch mehrere Nrn das Blatt u.

das Publicum durch abgeschmacktesten, fadesten Artikel malträtirte und das vaterländisch sein sollende Blatt zum japanischen und chinesischen stempelte, und übergab dieselbe (Redaktion) jetzt dem H. Dr. Ullepič, der gerechte Hoffnungen weckt, dass das Blatt einen Schwung bekommen und vaterländisch seyn wird. Das Blatt soll vom 1-ten Januar auch 2-Mahl in der Woche statt einmal und auf Velinpapier erscheinen. Seyn Gegner ist das „Carniolia". — Sie können diese Zeitung — erbärmlicher, nackter, und charakterloser kann keine Zeitung seyn. Der Redakteur derselben war Leopold Kordeš, ein Mann von schlechtem Geschmack und mit geringen Kenntnissen. Der Verleger aber, Hr. Buchdrucker Blasnik, ein unternehmender, braver Mann, hat das Blatt jetzt vom Kordeš abgekauft und einen Redakteur ausgesucht, der es warscheindlich ganz oder zum Theil in der slavischen Sprache herausgeben wird.

Diesen meinen Brief brauchen Sie nicht zu drucken, indem sich manche Bitterkeiten mir in Ausdrücken eingeschlichen haben, die wiewohl gerecht, doch nicht publik seyn mögen.

Ich verbleibe mit tiefer Hochachtung ergebenster

Emil Korytko.

Laybach den 6-ten Oktober 1838.

Із сього листа можна догадувати ся, що Коритко може ще від 1837, а що найменше в 1838 році був принагідним кореспондентом „Ost und West"; чи вспів написати заповіджену статю про Кочевців, не можемо сконстатувати, не маючи у львівських біблїотеках комплєтів сеї часописи із кінця 30-их і початку 40-их років.

ДОДАТОК.

Виписки із полїтичного архіва мін. внутр. справ у Віднї.

I. № 1465. Sacher an Sedlnitzky, 1834 J. 6. Februar.

Tyszkiewicz, Ulatowski, Korytko werden als Häupter der Verschwörung angegeben. Die Angabe, dass Letzterer eine geheime Buchdruckerei in einem Kloster geleitet habe, wird dahin bestätiget, dass diese Buchdruckerei in dem Ossolinskischen Instituts-Gebäude bestehen soll...

Die halbjährige Beobachtung das Korytko hat bewährt, dass er mit dem Ossolinskischen Institute im engsten Verbande stand.

II. Krieg an Sedlnitzky, № 514 vom 20 May 1834.

Hochgeborner Graf!

Mit Beziehung auf Euerer Excellenz hochverehrliches Schreiben vom 5 März d. J., mittels welchem Euere Exc. die in Wien von der Polizei-Oberdirektion mit Joseph Duniecki geführte Untersuchung mir mitzutheilen geruhten, und in Verfolg meines gehorsamsten Praesidial-Schreibens vom 28. Februar d. J. Z. 199 säume ich nicht zu Euerer Exc. hohen Kenntniss zu bringen, dass die hiesige Polizeydirektion die mit Emil Korytko, Joseph Dobrzęcki und Johann Szymański u. m. a. geführte Untersuchung wegen politischen Umtrieben und insbesondere wegen Bildung einer geheimen Gesellschaft in gefährlichen Zwecken geschlossen, und das Untersuchungs-Operat hierher vorgelegt habe.

Die Grundlage dieser Untersuchung sind, wie ich Euerer Exc. schon früher vorläufig gehorsamst benachrichtigen zu sollen glaubte, ausser andern vorgefundenen Briefschaften vorzüglich ein an Korytko gerichteter Brief des Duniecki vom 31. Juli 1833, dann ein bei Korytko gefundener Brief des Joseph Dobrzęcki an Szymański.

In dem ersten dieser Briefe kommen die bedenklichen Stellen vor: „Wenn Du mir Aufträge zu ertheilen hattest, so kannst Du sie mir vollkommen sicher mit nächster Post über Stanislawow nach Hostov zusenden. Ich weiss, dass ich bei Dir, bei euch in schlechter Meinung stehe; soviel werdet ihr mir aber doch zutrauen, dass ich euch nichts verderben wolle, und soviel es meine Fähigkeiten erlauben, euch beizustehen wünsche; vertraut mir demnach an, was ihr für vortheihaft für das gemeinsame Beste haltet, und ich werde trachten, euere Wünsche nach Möglichkeit zu erfüllen. Ich verbleibe immerhin solange in diesen Gegenden, bis das Gymnasium in Stanislawow sich versammelt, wo ich den erhaltenen Instruktionen gemäss Bekanntschaften anzuknüpfen bemüht sein werde“.

Ferner heisst es an Kordaszewski:

„Ich glaube, dass diess hinlänglich sei, um mich vor unserer Gesellschaft zu rechtfertigen. Du musst nichts vor mir verbergen, was zu wissen nothwendig ist, damit ich dergestalt wirken könne, um die Wohlfart unserer Nation möglichst zu befördern. Ich bitte Dich, ich will haben, dass Du alles wissest, was Emil mir schreibt, und ich wünsche Deine Zustimmung in jeder höheren Anordnung zu haben“.

In dem Briefe des Dobrzęcki, der im Eingange die Anempfehlung Korytkos als einer Gleichgesinnten enthält, kommen dann folgende Stellen vor:

„Ihr werdet persönlich näher bekannt und enger verbunden

werden durch den Zweck, dessen Erreichung unser ganzes Dasein gewidmet ist. Deinen Brief habe ich erhalten, worin Du schreibst, das künftige Jahr in Krakau oder der Bukowina zubringen zu wollen. Erwäge, wenn Du mit Korytko näher bekannt wirst, ob Du nicht Lemberg, und Lemberg Dir nicht nützlicher sein dürfte, als ein anderer Ort, denn was Dich betrifft, so bleibst Du überall derselbe, doch erwäge das Allgemeine und wähle das, was Deinem Wirken ein geräumiges Feld biethet. Den Bryk grüsse herzlich und — theuere Burschen, elektrisirt mit euerem Geiste alles, was ihr könnt! A propos, um in Lemberg den Aufenthalt zu nehmen, könntest Du zum Scheine die Theologie hören, was ich ohne Zweifel thun werde, indem ich zur Tarnover Diözese übertrete, wenn ich Galizien nicht verlasse, denn der geistliche Stand biethet in unseren Zeiten in vielen Beziehungen die meiste Gelegenheit dar, allen Klassen sich anzunähern, und auf sie mit Erfolg einzuwirken".

Hieraus ergeben sich rechtliche Inzichten des Bestehens einer Gesellschaft mit politischen Zwecken, zu deren Zwecken auch eine angemessene Bearbeitung der studierenden Jugend und des Volkes gehören.

In Folge dessen wurden Korytko, Dobrzęcki und Szymański in Verhaft gebracht, Duniecki, der sich in Wien aufhält, aber dort verhaftet.

Korytko stellt im Zuge der Untersuchung jede Theilnahme an einer verbotenen und staatsgefährlichen Gesellschaft in Abrede und behauptet, dass sich oben erwähnte Briefstellen auf den mit Duniecki besprochenen Vorsatz, ein statistisches Werk über Galizien durch Mitwirkung Mehrerer herauszugeben, beziehe; auch sey und allein seine Absicht gewesen, im Vereine mit mehreren, durch Beispiel und Worte für Erweckung der Liebe der Wissenschaften bei der galizischen Jugend zu wirken. Duniecki bestättigt obige Angabe in Beziehung auf das statistische Werk. Zu diesem Vereine sollen noch August Bielowski, Graf Alexander Borkowski, dann die Studenten Pauli, Zarewicz, Jakubowicz und Fedorowicz theil zu nehmen aufgefordert worden seyn, sie wollen aber, ebenso wie Kordaszewski, keinerlei Theil genommen haben.

Nach der Bemerkung der Polizei-Direktion zeige es sich aber aus der — von ihr genau angeführten — Vergleichung und Zusammenhaltung der obigen Briefstellen, dass es sich bei dieser Gesellschaft um etwas anderes, als um die Herausgabe eines statistischen Werkes gehandelt haben dürfte, und den Verdacht, dass Korytko der Stifter einer politischen Gesellschaft sey, scheine keineswegs behoben,

wenn auch dieser Zweck nicht erwiesen sey. Die Existenz der Uibertretung einer geheimen Gesellschaft unterliege keinem Zweifel, und es müsste diese Gelegenheit dem kompetenten Polizey-Richter zur Amtshandlung überwiesen werden, wenn nicht Dobrzęcki über obigen Brief am 17. Febr. d. J. folgendes Geständniss abgelegt hätte:

„Er sey nämlich im vorigen Jahre eines Tages in der zur Wohnung des Grafen Vinzenz Tyszkiewicz, bei dem er Hauslehrer war, gehörigen Gässchen mit Korytko allein zusammengekommen, bei welcher Gelegenheit letzterer mit ihm mit mehr Vertraulichkeit wie gewöhnlich gesprochen habe. Er habe ihm viele Mittheilungen über die missglückten Untersuchungen der Insurgenten im Königreiche Polen gemacht, wie die russische Regierung viele von ihnen hinrichten liess, wie in allen polnischen Provinzen die Universitäten aufgehoben werden, und dergleichen Sachen mehr. Diese Einleitung habe er damit beschlossen, dass nun aller Polen Pflicht sey, mehr als je für die Aufrechthaltung der Nationalität zu sorgen, und dadurch die einstige Wiederherstellung Polens vorzubereiten. Korytko habe Dobrzęcki zu einem diesem Zwecke entsprechenden Wirken aufgefordert, insbesondere aber demselben empfohlen, sich mit seinen vorlässlichen Bekannten zu verständigen, neue Bekanntschaften zu machen, und bei diesen durch Umgang, Mittheilung von Büchern und auf sonstige Weise, nicht nur Liebe für die Nation zu erwecken und zu erhalten, sondern sie auch mit dem Gedanken an die Wiederherstellung Polens vertraut zu machen, und die Hoffnung dazu durch die Vorstellung zu begründen, dass der Streit zwischen der liberalen und konservativen Parthei in Europa noch fortdauert, dass aber die erstere Parthei den Sieg zu hoffen habe, wodurch sich die Angelegenheiten zu Gunsten der Unabhängigkeit Polens wenden werden, indem das Polen-Comité in Paris und sonstige polnische Agenten im Auslande sich alle Mühe geben, den Polen Hilfe zu verschaffen. Ferner habe Korytko erwähnt, dass es gut wäre, eine Gesellschaft zu stiften, in der Art, wie jene des Zan in Lithauen war, oder eine andere Gesellschaft ihm unbekannten Namens, wo nur zwei Personen einander als Mitglieder kennten. Den letzten Vorschlag habe er, Dobrzęcki, als gefährlich missbilligt, die übrigen Insinuationen Korytko's aber hätten auf ihn die gewünschte Wirkung gemacht, und er sey bereit gewesen, darnach zu handeln. Alle bedenklichen Stellen des obenerwähnten Briefes seyen in Absicht auf die vorzubereitende Wiederherstellung Polens geschrieben worden. Ausser diesem Schreiben habe er aber keine Schritte zur Realisirung des mit Korytko verabredeten Zweckes gethan“.

Die Wahrheit dieser Aussagen läugnete jedoch Korytko durch-

gehends, und als zur Entgegenstellung geschritten werden wollte, wiederrief sie dann Dobrzęcki wieder und kehrte zu seinen früheren Angaben zurück; suchte obige Geständnisse wieder zu entkräften und bemerkte insbesondere in Beziehung auf den Rath, zum Scheine die Theologie zu hören, dass er das hier gebrauchte Wort niby im Sinne des Wortes „einstweilen“ gebraucht habe.

Die Polizei-Direktion glaubt, dass dieser Widerruf vorzüglich daher rühren dürfte, weil Dobrzęcki und Korytko im Arreste Gelegenheit gefunden haben, einander Mittheilungen zu machen, und sie führt dann auch noch näher die Gründe an, aus welchen der gedachte Widerruf des Dobrzęcki als nicht geschehen zu betrachten sey, und warum die Deposition vom 17. Februar d. J. zum Grunde des weiteren Verfahrens dienen müsse. Da nun hiernach von Korytko und Dobrzęcki beabsichtigt worden sey, die Gemüther zur Veränderung der bestehenden Regierung vorzubereiten, daher solche Gesinnungen einzuflössen, welche die Abneigung gegen die letztere hervorbringen, so glaubt die Polizei-Direktion, dass hinreichende Gründe vorhanden sey(e)n, um gegen beide mit Rücksicht auf das §. 57. St. G. B. I. Thls wegen Störung der öffentlichen Ruhe das Verfahren einzuleiten.

Auch ich glaube dieser Ansicht beitreten su sollen, daher ich diesen ganzen Untersuchungsgegenstand unter Einem an das Praesidium des Appellation- und Kriminal Ober-Gerichts mit dem Ansuchen leite, dasselbe wolle dem Lemberger Kriminalgerichte auftragen, in Berathung zu nehmen, ob sich derselbe nach den vorliegenden Daten und dem bereits gemachten Geständnisse zum Kriminalverfahren eigne.

Zu diesem Ansinnen finde ich mich um so mehr bestimmt, als bei dem gedachten Strafgerichte gegen Korytko auch bereits Anzeigungen von hochverrätherischen Umtrieben vorgekommen sind, und der Verein, von dem es sich in obiger Untersuchung handelt, mit den bei dem Strafgerichte in Verhandlung stehenden Gegenständen, worin deutliche Spuren des Bestandes geheimer Gesellschaft vorkommen, Zusammenhang zu haben scheint. Namentlich wird Korytko durch die im Ossolinskischen Institute bei dem angeblichen Komarnicki gefundenen Papiere, dann durch die Aussagen des angeblichen Gurowski schwer kompromittirt...“ (Шиманьского та Дунецкого пропонує президія пустити на волю, а Коритка і Добженцкого задержати у вязниці).

Lemberg am 20. Mai 1834. Krieg.

III. Die Konfirmirung des Emil Korytko u. Boguslav Horodyński (Aus dem Praesidialvortrag des Sedlnitzky an den Kaiser vom 30. VII-bris 1836. № 9169, ad 15., fasc. 1367).

Boguslaus Horodynski und Emil Korytko haben das Gebieth der Stadt Laybach zu ihrem künftigen Aufenthaltsorte zu erhalten, und werden Sie ungesäumt die nöthigen Einleitungen treffen, damit diese beyden Individuen unter strenge Polizey-Aufsicht gesetzt, und jeder Versuch zur Flucht so viel als möglich vereitelt werde. Auch ist diesen Leuten zu bedeuten, dass sie durch eine eigenmächtige Entfernung aus dem ihnen angewiesenen Aufenthaltsorte sich nur eine strengere Behandlung zuziehen würden.

Schönbrunn den 10. October 1836.

Ferdinand.

Поетична творчість Олександра Духновича.

Подав **Іван Созанський.**

Літературна спадщина угро-руських письменників майже не прослїджена. Годї сказати, аби на сесю тему нїхто не писав, але усе, що появилось до тепер головно в часописях, здебільшого без жадної вартости, без найменшого узгляднення того, по чім пізнати вартість письменника, без критики його творів, писане по найбільшій части на лад панеґірика або похвального некрольоґу таки приятелями самого письменника. Додати до того, що усї автори, які писали про угро-руське письменство, руководились при осудї письменника його полїтичними аспіраціями, а мати-мемо поняте про вартість тих заміток. От тимто зрозуміле, що чужинець, іноді серіозний критик, не будучи обзнайомленим із творами чужого собі по нації письменника і приймаючи за канон се, що найшов опублїковане, доходить до фальшивих конклюзій, які зовсім не причиняють ся до вартости солідної впрочім праці. А як раз про такий один факт буде згадка понизше. Крім короткого огляду, який знаходимо у цїнній розвідцї Лукича, виданій двайцять з горою лїт тому назад [1]), крім некритичного та тенденцийного нарису, який подав був Сабов у своїй „Христоматі-ї" [2]), крім принагідних заміток, які подибуємо в публїкаціях матеріялів про культурне жите галиць-

---

[1]) Василь Лукичь. Угорська Русь, ей розвôй и теперѣшній станъ. У Львовѣ 1887.

[2]) Евменій Сабовъ. Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгварѣ 1893.

кої і угорської Руси минувшого століття, що появились в останніх літах сього віку [1]), та крім побіжних згадок, викликаних появою що йно названих документів, на тему літературного руху серед угро-руських писателів, не маємо ні одної основнійшої розвідки.

І коли на сьому місці займемось поетичною спадщиною одного з чільнійших представників угро-руського літературного руху, якого літературна діяльність обіймає понад 30 літ, робимо се тому, аби виказати, чи Духнович справедливо заслужив собі специяльно своєю белетристичною діяльністю на сей осуд, який висловив про нього один із найвизначнійших репрезентантів російської науки, пок. Ол. Пипін, у своїм огляді праці угро-руських діячів. „Главнымъ помощникомъ Добрянскаго въ народномъ дѣлѣ былъ каноникъ Александръ Духновичъ (1803—1865), личность, какія встрѣчались и въ другихъ славянскихъ литературахъ въ критическія минуты ихъ перваго пробужденія... Свою книжную дѣятельность онъ посвятилъ народной литературѣ..., Духновичъ былъ и поэтомъ; его стихотворенія разбросаны по журналамъ и альманахамъ; одно изъ нихъ: „Я Русинъ былъ, есмь и буду", пріобрѣло большую популярность" [2]). Таке читаємо у славного російського критика. Д-р Ів. Франко писав про нашого письменника далеко обережнійше і висловив ся про него загально, що се „чоловік без сумніву доброї волї і не малих здібностей" [3]). У громадянській та просьвітній діяльности Духновича справдї видко добру волю, видко навіть позитивні результати, про що згадав був і пок. Пипін, але коли д-р Франко відніс слова „і не малих здібностей" до поезій Духновича, то лишив ся за правдою. Правда, із усіх сучасних собі письменників так угро-руських як і галицьких Духнович чи не найпліднійше заповняв своїми поетичними творами руські часописи, альманахи, календарі і т. и., але правда, що усї сї поетичні проби без найменшої літературної вартости.

Инші — правда не під міру першим — автори, оцінюючи поетичну діяльність Духновича, назвали його стихи патріотич-

[1]) Д-р Кирило Студинський. Кореспонденция Якова Головацького в лїтах 1850—62. У Львові 1905; И. С. Свѣнцицкій. Матеріялы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ 1906; Ів. Франко. Стара Русь. (Літературно-Науковий Вістник 1906, кн. VI—VII, IX—XII).

[2]) Пыпинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Изд. II, ст. 442.

[3]) Ів. Франко. Стара Русь. (Літ. Наук. Вістник, 1906, кн. IX, ст. 384).

ними [1]), а ще инші висловились про мову Духновичової літературної спадщини, що вона „доганяе и русскихъ кляссиковъ“ [2]).

Духнович почав писати вірші досить вчасно, бо вже в 30-их роках м. в. і був першим робітником на поетичній ниві між угро-руськими письменниками [3]). Не маючи під руками найраншої збірки автоґрафів Духновича, датованих рр. 1832—1848 [4]), згадаю про сї його поетичні проби, що бережуть ся у бібліотеці Народного Дому у Львові. Є там пять збірок творів нашого автора а найранша, що зазначено й на самій рукописи, має заголовок: Забавки Алеѯандра Духновича, каноника Пряшовскаго 1848. Ся збірка з троякого рода творами Духновича; у першій части його поетичні „забавки“ [5]).

Не треба одначе думати, що ся поетична спадщина походила з р. 1848. Зміст, а навіть виразна дата на одній вірші

---

[1]) Влад. Терлецкій. Угорская Русь и возрожденіе сознанія народности между русскими въ Венгріи. Кіевъ 1874, ст. 22; Матисовъ. Движеніе народной жизни въ Угорской Руси, друк. в „Бесѣд-ї“ журналї. Годъ I, кн. VI, Москва, ст. 238.

[2]) Церковня Газета 1857; Сабовъ. Хрестоматія церковнославянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Въ Унгварѣ 1893, ст. 197—198.

[3]) Сабовъ op. cit.

[4]) В унгварській капітульній бібліотеці мають бути по словам проф. Ол. Колесси автоґрафи віршів Духновича з названою в горі датою.

[5]) Наводимо сї вірші у такім порядку, в якім вони в автоґрафі: „Ода (Saphica) на тріумфъ Ніколаа царя Россіи, егда Турковъ воевавъ, напрасно чрезъ Дунай устроеннымъ мостомъ, въ Болгарію съ всею силою перейшолъ Ісаакчу и Ісмаилъ и прочія крѣпости взялъ 1 октоврія 1829“, „Стихи (satyra) на взятіе Варны 12 окт. 1829“, „Переводъ изъ Угорскаго созданія Павла Anyos, еже починается: Szomoru Csillagzat“ (друк. в Поздравленію 1851, ст. 40—42), „Самотность“, „Пѣснь о слободѣ“ (др. в Поздр. 1851, ст. 35—6, „Пѣснь о отходѣ любезной“, „Пѣснь къ любезной“, „Пѣснь о страсти Іисуса“, „Роза (Allegoria)“, „Разсужденіе о Бозѣ Створителѣ“, „Пѣснь Богу всемогущему“, „О смиреніи Юнцовъ“, „О чести“ (друк. в Книжиці читалній, ст. 84), „Незабудка“ (др. в Поздравл. 1851, ст. 37—39), „Ода Василію Поповичу, канонику пряшовскому на день 1-го янв. 1837“, „Епиеаламіонъ его превосх. Василію Поповичу, егда въ Лембергу въ Еппа Мукачевскаго остяшеся“, „Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи премышльскія пароху Школьскому, егда изданныя въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи мнѣ до Бѣловежи преполслалъ года 1838“, „Пѣснь о придворной жизни“ (др. в Поздравл. 1851, ст. 43—7), „Слава міра“, „Способи счастія“. Опис рукописий Духновича, що переховують ся в бібліотеці Народного Дому у Львові, подав д-р Свенціцкий в „Научно-Литературнім Сборнику г. р. Матицы“. Львовъ 1904, т. III, кн. 4, ст. 92—95.

вказують на ранїйшу пору їх зложеня. І так одна з вірш п. з. „Пѣснь о придворной жизни“ доторкує своїм змістом побуту автора в канцеляриї епископа Тарковича або на парохії в селї Компльоша, значить рр. 1833—1834. На час його сьвященства в селї Біловежа (1834—1838) і то на рік 1837 припадає зложенє другої вірші, „Оди Василію Поповичу, канонику пряшовскому на день 1-го янв. 1837“ (друк. в „Листку“ 1885); в тім то роцї іменовано Поповича епископом [1]). В рік після появи панеґірика Левицького в честь епископа Снїгурського в 1838 р. Духнович написав, як завважено й на автоґрафі, свій „Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи премышльскія пароху Школьскому, егда изданныя въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи мнѣ до Бѣловежи преполсалъ, года 1838“. Кілька поетичних проб Духновича переховалось в иншій рукописній збірцї, названій: Загадки и логогрифы. Дѣйствованіе А-дра Духновича, крылошанина въ Пряшевѣ 1852 г. Дещо із тої збірки було друковане, дещо лишилось незвісне [2]).

Друком появлялись поетичні проби Духновича від р. 1847 у виданім ним самим букварі для дітий [3]), далї в альманахах: Поздравленіе Русиновъ на годъ 1850 [4]), 1851 [5]), 1852 [6]), віденській часописї урядовій для Русинів Вѣстникъ [7]), Ластѻвцї 1862,

---

[1]) На автоґрафі „Оди“, що зберігаєсь між паперами Срезневського, підписав ся Духнович: Парохъ бѣловеській...“ див. Свѣнцицкій. Матеріялы..., ст. 197.

[2]) „Сказка — Слѣпый и хромый“, „Убогій“, „Епиґрама“, „Праводушне Привѣтствованіе его кесарьско-царьского Величества Франца Іосифа б.б. кесаря Австрійскаго и царя угорскаго, к. ц. с. городъ Пряшовъ всемилостиво посѣтившаго, от Карпаторусскаго народа 27 Юля, 1852 (вийшло осібно в Будапештї 1852), „Спящая дитина“, „Восточная Заря“, „Воспоминаніе“, „Къ. Т.“, „Воззваніе“, „Помяникъ“, „Страсть молодца“, „Конецъ“. Див. Бібліотека Народного Дома у Львові, ч. рук. 173.

[3]) Книжицѧ читалнаѧ длѧ начинающихъ. Бȣдинъ 1847, ст. 17—93.

[4]) Вірш п. з. „Поздравленіе“.

[5]) Такі річи: „Поздравленіе“, „Орелъ“, „Мысль о Бозѣ“, „Сирота въ заточеніи“, „Убѣгша свобода“, „Свобода“, „Незабудка“, „Сѣтованіе Павла Аньоша“, „О придворной жизни“, „Жаба“, „Вручаніе“. Пор. Поздравленіе Русиновъ на годъ 1851, ст. 3—23, 33—47, 50—51.

[6]) „Вѣчность“, „Храмъ любви“, Любовъ милой и отечества“, „Тоска на гробѣ милой“, „Образъ жизни“, „Мысль въ началѣ весны“. Поздравленіе на годъ 1852, ст. 3—9, 15—39, 71—72, 126.

[7]) „Епитафія или нагробная написъ славнаго пьяницы“, „Поздравленіе Русиновъ на Новый годъ“, „Пращаніе съ мясницами“. Вѣстникъ 1852, ч. 3, 14, 38. Сї три вірші є і в рукописній збірцї Загадки и логогрифы...

1875, Читанці ч. II, 1866, 1868, Отечественнім Сборнику [1]), Церковній Газеті [2]), Зорі Галицкій яко Альбумъ на годъ 1860 [3]), Галичанині [4]), Мѣсяцослові на годъ 1865 [5]), 1866 [6]), 1867 [7]), коломийській часописї Голосъ Народный [8]), Золотій Грамоті [9]), Слові [10]), Ластівці [11]) Клемертовича і Листку [12]).

А писав Духнович в тонї лїричнім на всїлякі теми. Деякі з його поетичних проб доторкують житя автора („Пѣснь о придворной жизни“, „Самотность“, „Свобода“, „Сѣтованіе Павла Аньоша“, „Сирота въ заточлніи“, „Послѣдная моя пѣснь“, „Дума на 60-лѣтный день“), деякі мають підклад еротичний („Пѣснь о отходѣ любезной“, „Пѣснь къ любезной“, „Незабудка“, „Тоска на гробѣ милой“), одні зраджують полїтичні стремлїння автора („Я Русинъ былъ, есмь и буду“, або т. зв. „Вручаніе“, „Ода на тріумфъ Ніколая Царя Россіи...“, „Стихи на взятіе Варны“, „Отвѣтъ Іосифови Левѣцкому...“, „Орелъ“, „Любовъ милой и отечества“ і ин.). Крім того Духнович писав

---

[1]) Панеґірик п. з.: „Голосъ изъ подъ Карпатъ“. Пор. Отечественній Сборникъ 1858, Нр. 20; „На похоронъ матери“. Отеч. Сб. 1866, Нр. 9.

[2]) „Была пора, коль Русскій сынъ“, панеґірик, який рік ранїйше Духнович видав осібно в честь Франц Йосифа І. Церковная Газета 1858, ч. 3.

[3]) „Голосъ радости въ честь новопоставленому Митрополиту Львовско-Галичскому, Его Высоко-Преосвященству Григорію барону Яхимовичу отъ Угорскихъ Русиновъ“, „Поздравленіе Новому Другу“ (д ру Вл. Терлецкому), „Пѣснь земледѣльца весною“, „Счастіе жизни“, „Что бывало есть и буде“. Пор. Зоря Галицка яко Альбумъ на годъ 1860, ст. XV—XVI, 58—61.

[4]) „Послѣдная моя пѣснь“. Галичанинъ 1862, ст. 19—20.

[5]) „Русскій Маршъ“, „Муха“, „Надгробное вепрю“, „Пѣснь простонародна“, „Надежда въ Бога“, „Критикъ“, „Солнце“, „Мѣсяцъ“, „Дума на 60 лѣтный день“. Пор. Мѣяцословъ на годъ 1865 (вийшов 1864), ст. 3—4, 23—26, 44—47, 76—77, 81, 103—106, 141.

[6]) „Фалшивому другу“, „Циганъ“, „Дочь“. Мѣсяцословъ на годъ 1866, ст. 44—45.

[7]) „Припивка отъ Александра Павловича на праздникахъ храмовъ употребляемая“. Мѣсяцословъ на годъ 1867; рукопись: Загадки и логогрифы.

[8]) „Рускій литературный земледѣлецъ“. Голосъ Народный 1865, ч. 2.

[9]) „Муха“. Золотая Грамота 1865, ч. 7.

[10]) „О придворной жизни“, „Погибшая свобода“. Слово 1865, ч. 4.

[11]) „Чи ты знаешь“. Ластôвка 1869, ч. 4; „Я Русинъ былъ, есмь и буду“. Ластôвка 1874, ч. 2.

[12]) „Василію Поповичу“. Листокъ 1885, ч. 3.

панеґірики, похвальні оди („Ода Василію Поповичу...“, „Епиѳаламіонъ Вас. Поповичу“, „Праводушне привѣтствованіе... Франца Іосифа“, „Голосъ изъ подъ Карпатъ“, „Голосъ радости“ і т. д.). Не мало у нього і таких поетичних проб, де автор осьпівує божу велич („О Бозѣ Створителѣ“, „Пѣснь Богу всемогущему“, „Мысль въ началѣ весны“) а чи не найбільше таких, де автор виступає в ролї моралїзатора („Роза“, „О смиреніи юнцовъ“, „О чести“, „Слава міра“, „Способы щастя“, „Храмъ любви“, „Страсть молодца“ і т. и.).

Із віршів, в яких на перше місце висунена особа самого автора виберемо кілька. І так в однім п. з. „О придворной жизни“ Духнович розказує про службові невзгодини в епископській канцеляриї Тарковича, який не вмів як слїд оцїнити Духновича і явно переслїдував його.

„Коль господинъ мой смутилъ ся,
Тогда я ся засмутилъ,
Коль онъ плясалъ, веселилъ ся,
Я съ нимъ ся все веселилъ;
Если онъ малый мракъ видѣлъ,
Я громку бурю сказалъ,
Коли онъ дождокъ увидѣлъ,
Я єму громы призналъ;
Словомъ . . . . .
Єму тѣломъ, духомъ служилъ
Но я єго не любилъ“[1]).

І справдї подивляти етику Духновича, попа, який в очи приятель, а поза спиною затискає кулаки, слїпо слухає власти, старає ся запобічи її ласки, хоч в души кипить на неї злістю.

В иншім віршу автор, безженний сьвященик, нарікає на самітне своє житє, на недостачу „милої“, без якої житє йому мерзке.

„О ужь я теперь вижу,
Что безъ милой утѣхъ,
Я покой не находжу,
Все ми мерзость, все ми грѣхъ,
Горко стеня, рыдаю...“[2])

---

[1]) Поздравленіе Русиновъ на годъ 1851, ст. 45.
[2]) ibidem ст. 33—34.

За „убѣгшою свободностию“ — відай веселою — тужить Духнович у дальшім віршу, де порівнює свій стан із тою пташкою, яка, перелітаючи з галузки на галузку, весела шукає собі подруги, коли тимчасом необережна впадає в сіти пташника.

„Такъ я — пише Духнович — слези проливаю
Убѣгшую свободу
Обрыдаю, все страдаю
Мою участь молоду“[1]).

А вже не мало надоїсти мусїла автору „самотність“, коли забуває на божу заповідь та радби перенестись в країну „покоя“.

„Ты вѣчна годино,
Где єсть сила твоя? (!)
Зови мене молю
До твого покоя;
Заздри страстно (!) сердце,
Смѣло перси кроя,
Разрѣши на вѣки
Бѣдны кости моя“.

Одним із найбільш інтересних продуктів поетичної творчости Духновича, інтересним не так по своїй незугарній формі, як по свойому сюжетови, се вірш п. з.: „Сирота въ заточеніи“. Духнович банує за своєю дорогою мамою, яку стратив на веснї свого житя і якої не доведе ся йому більш бачити. Цїлий вірш, по нашій думцї, алюзія до родинної традиції, що Духнович мав походити із значнього роду князїв Черкаських, з яких один мав належати до заговірників Петра Великого, а потім, коли заговір викрито, втік на Угорщину[2]). На сю гадку наводять нас слова вірша:

„Но горе! о неудобна
Участь такъ ми судила
Завистна судьба отъ сладкой
Мамки мя отлучила;
Случай ужасный исхитилъ
Вырвалъ отъ персій вѣрныхъ,
Не милосердно исключилъ
Отъ обятій матерныхъ;
. . . .

[1]) Поздравленіе Русиновъ на годъ 1851, ст. 35—36.
[2]) Пыпинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Изд. II, ст. 441.

Бо, о горе! между нами
Есть велика широта,
И хотяй мамушку маю
Однакожь я сирота"[1]).

Вірш п. з. „Послѣдная моя пѣснь" — се немов сповідь Духновича, в якій признає, що робив цілий свій вік та заохочує молодшу ґенерацію, аби не строїлась в чуже піря, йшла чесною дорогою, працювала для народа. Та відай „старий, знемощілий сокол" знеміг і на памяти та призабув, що його власне житє минуло безслїдно, що добру половину свого віку ішов він всупереч рідному народови.

Та найбільший інтерес для нас мають сї поетичні проби Духновича, в яких виступають на верх патріотично-полїтичні аспірації автора. Правда, що таких віршів не богато, бо ледви кілька, та все таки служать вони важним причинком до історії сього ретроґрадного напряму, яким пішла ціла плеяда більше і менше талановитих людий, завдяки якому не полишили вони нїчого користного для рідного народа, а змарнувавши себе самих, спричинились не мало до застою на цїлі десятки літ нашого народно-культурного розвитку.

Спеціяльнож до особи нашого автора, якого треба вважати репрезентантом угро-руських письменникіз першої половини м. ст., замітимо, що як раз сї його вірші попри його публїцистичні голоси в тодїшних часописях на тему лїтературної мови, кидають на нього дуже негарне світло, погано сьвідчать про моральну вартість його власної особи як і його приклонників[2]). Духнович пропаґував спершу церковно-славянщину у нашій лїтературі, згодом одначе кидає каменем на свою власну роботу, з гидкою нікчемністю осуджує живу народну мову, в якій видав він 1847 р. свою Книжицю читальну для сільських дїтий та якою написав одну свою драму, а заявляє остентацийно, що усім письменникам треба прийняти як лїтературну мову образований російський язик. Таку саму нестійність поглядів автора бачимо і з його віршів. Духнович улягає спершу впливови панслявістичного руху, який проявив ся завдяки праці деяких російських поетів-утопістів, а який захопив скоро чимало здібних людий між иншими славянськими народами, головно в Чехії,

[1]) Поздравленіе 1851, ст. 23.

[2]) Пор. мою розвідку: Олександер Духнович (Угро-руський автор народних учебників і публїцист). Учитель, 1908, ч. 9--12.

а далї стає на ґрунтї на скрізь „общерусским“. Свої панславістичні ідеї Духнович висловлює в однім із найранших своїх віршів.

Наведу сей вірш, досїль не друкований, в цїлости а то задля полїтичних тенденцій самого автора та „образованої“, „лїтературної“, „близької мові российських клясиків“, як оцїнили біоґрафи Духновичеву мову, якою написаний і сей вірш.

„Отвѣтъ Іосифу Левѣцкому, Епархіи Премышльскія Пароху Школьскому, егда изданныя въ честь Еппа своего Іоанна Шнигурскаго стихи мнѣ до Бѣловежи препослалъ, года 1838.

Русалочки заспѣвали
Сладкую пѣснь надъ Днѣстромъ,
Нимфы имъ ся обозвали
Надъ Тисою, надъ Істромъ,

Еднодушно возопѣли,
Увѣсть гласно потвердили,
Что нзтинно вашъ Іоаннъ
Естъ благъ Пастырь съ Берестянъ.

Свидѣтель я сихъ гласовъ быхъ,
Егда ходихъ по лугу,
Слышахъ гласъ изрядно обыхъ
По Латюрцѣ, по Угу,

Слышахъ гласна соловія,
Буська, Орла и Журавя,
Что истинно вашъ Іоаннъ
Естъ бодръ Пастырь съ Берестянъ.

Егда слышахъ пресладкій гласъ,
Удивихся, проснохся
Русалочки здраствую васъ,
Сердцемъ я вамъ спокося

Пѣсни ваша повторяю,
Сообщимъ духомъ желаю,
Щастный, здравый вашъ Іоаннъ
Да живетъ благъ съ Берестянъ.

Но что вы не спѣваете
Нимфы мои надъ Угомъ,
Движитися, вослещите
Сердцемъ, страстми, и духомъ,

И вы смѣло возопѣйте,
И вы свѣту увѣстите,
Что и вамъ есть истинный
Уже владыка лѣпный. (!)

Добродѣтельми питанный
Нѣжный, важный,(!) весь ревность, (!)
Премудростію вѣнчанный
Страстми, чувствы весь бодрость,

Невинности защититель
Добродѣтели пріятель
Побожный и истинный
Есть онъ владыкъ лѣпный.(!)

Ему любовъ, Ему вѣрность
И простота природна
Важность, ревность, нѣжна кротость
И доброта угодна.

Онъ пресвѣтлыхъ нравовъ вѣнець,
Онъ убогимъ, сѣримъ Отецъ,
Онъ премудрый и благій
Есть Поповичъ Василій.

Вы Наяды Угорскія
На рѣкахъ, и на горахъ,
Заспѣвайте сеславія,(!)
Понесите на крылахъ

По надъ Днѣстеръ, по надъ Санокъ,
По надъ весь сѣверный урокъ
Рассѣвайте(!) новый гласъ
Что Василій Отецъ въ васъ!

Тыже брате Іосифе,
Иже мнѣ все возлюбленъ
Галиційскій Аполлосе
Лїрою сый прославленъ,

Твоя Русалки на Неву
Провадь, и на Волгу сиву,
Іоанна, Василія
Да превознесутъ всегда"[1]).

Останні строфи сьої „поезії" вказують виразно, що ідеалом для автора була широка Русь, що обіймала би і Русь угорську і галицьку.

Куди Духнович ішов у своїх політичних поглядах, сьвідчать понизші слова одної вірші, друкованої в альманаху:

---

[1]) Бібліотека Народного Дома у Львові, ч. рук. 176, ст. 69—74.

„Поздравленіе Русиновъ на годъ 1850“. В тім віршу Духнович відзиває ся до всіх Славян, щоб подали собі руки до спільної роботи, вказує на спільну їх ціль, до якої всї повині прямувати, та звертає ся до них з ось такою апострофою:

„Хоть разными голосами
Кличме ся любезно
О мы порозуміемся
Честно и полезно;
Бо мати наша едная
Хоть она на Невѣ
—Престолъ собѣ устроила
На зимномъ Сѣверѣ“.

Свої симпатії до „Руси“, що розстелилась над Невою і Волгою, Духнович висказав у вірші п. з.: „Ода на тріюмфъ Ніколая Царя Россіи...“, а потім у другім: „Стихи на взятіе Варны“. Сї вірші одні із перших, що вийшли з під пера Духновича а дійшли до нас в рукописї.

В „Одї“ Духнович славить хоробрість росийського війська, яке з двох сторін, в Азії під проводом Паскевича забрало Ерзерум і иньші твердинї, з другої знов під Дибічем здобуло побіду над турецькими військами та здобуло Ізмаїл, Ібрагім, Ісаакчу в Болгариї. Духнович починає свою „Оду“ словами:

„Луна гордится; оружи ся смѣло
Россе; мечь гордый потупи всеславне
Дасть побитый Туркъ тебѣ злато, сребро...

а кінчить чотиростихом, де яскраво виступають панруські симпатії автора:

„Въ Царевомъ градѣ где будешь спѣвати,
Трубою въ полкахъ совогласно грати
Я буду щедрымъ помагати гласомъ
Слава во вышнихъ“.[1])

В сатирі „Стихи на взятіе Варны“ бачимо знова автора прихильником москвофільства. Автор переводить думку, що сила імперії білого царя непоборима, їй не могла оперти ся твердиня, що перестояла цїлї столїтя, не жахалась нічиїх війск, навіть у критичній хвилї не прийняла помочи тих, що бажали їй

[1]) Рукопись: Забавки ч. I, ст. 5 – 10.

добра, хотіли вирвати її з рук невірних Турків; згубила перед часом молодого польського короля Владислава, — за се все належну відплату дали їй російські війська. Духнович відзиває ся про могучу твердиню ось як:

„Силнась была, что тя холмы,
Что тя тщиты дужія,
Защищали скалы, воды,
Что тя мыли морныя (!)
Но Воронцовъ показалъ ти
Что не можь тамъ защищати
Где сутъ руки роскія“[1]).

Для повноти ілюстрацій, що виказують обєдинительні змаганя Духновича, наведемо ще один цитат — сим разом із прозового оповіданя — де автор пише: „О уже текла на насъ пагубы пучина, уже валила ся на насъ буря водная, и туй туй покрыла народъ нашь грозными валами (революція на Угорщині 1848 р. та репресії Мадярів супроти инших народів, що не заявили симпатії до ворохобні Кошута), коль милостивый Вседержитель, силною десницею, расдвигнулъ предъ нами море на двѣ стѣны, то есть: Австрійскую и Россійскую, и мы — о радость великая! — идемъ живы по средѣ... въ обѣщанный, и сладкій покой“[2]).

А тепер кілька заміток про один „патріотичний“ вірш Духновича, його „Вручаніє“. Де тільки доводилось кому писати про Духновича, сейчас і подибати або в цілости, або в значних фраґментах сей вірш, який, правду сказати, більш своєю досить складною формою, як патріотичним вітхненем, здобув собі місце між народніми піснями та ще й до нині має бути одинокою маніфестаціею, очевидно — як казали мені — в четирох стінах та ще з заслоненими вікнами, між угро-руською інтеліґенціею. „Одна его (роз. Духновича) пѣсня — пише Влад. Терлецький — сдѣлалась какъ бы народнымъ гимномъ венгерской Руси; она поется вездѣ, гдѣ только соберется небольшой кружокъ русскихъ людей и перешла въ простой народъ“[3]). Подібними словами відозвав ся про сю пісню Духновича инший автор. „Его стихотвореніе: „Я Русинъ былъ, есмь и буду“

[1]) Забавки ч. I, ст. 5—10.
[2]) Поздравленіе Русиновъ на годъ 1850, ст. 3—4.
[3]) Терлецкій Вл. Угорская Русь, ст. 22.

здѣлалось народнымъ гимномъ и роняло зародиши любови къ русскому народу въ молодежи. Гдѣ только соберется кучка молодыхъ людей, непремѣнно запоютъ: „Я русинъ былъ“ [1]).

Сей вірш Духновича — се його національне „credo“, ним висловив він свою приналежність до великого, славного і незмінного в вірі батьків народа і заповів під клятьбою, що його не виречеся.

„О я тебе не забуду
Отъ всѣхъ сердечныхъ утробъ,
Возлюблю тя, твоимъ буду,
Сыномъ, другомъ ажъ по гробъ“.

Але яке прикре вражіне робить на кождого ся маніфестація Духновича, якою гіркою іронією являють ся його слова у приложеню до його публичних виступів против заведеня простої народної мови у наше письменство. І хоч Духнович сьпівав „Я свѣтъ узрѣлъ подъ Бескидомъ“, хоч кляв ся, що народа, який вигодував його, по вік не забуде, все таки на инших місцях уважає себе сином того народа, що поселив ся над Волгою чи Невою.

І чиж повищі слова автора не виглядають на гірку іронію, чи заслугують вони на віру, чи не більш, як сумнівними, треба уважати понизші слова автора, в яких ніби пробиваєть ся його піклуванє народньою просьвітою...

„Прійди таже, просвѣти насъ
Лучами небесный сводъ
Внемли на стонъ, печальный гласъ
Просвѣти русскій Народъ“ [2]).

Крім віршів, в яких бачимо симпатії автора до Росії, подибуємо між поетичною спадщиною Духновича і такі, в яких пробиваєть ся його льояльність супроти Австрії. У вислові сеї льояльности пішов Духнович за иншими письменниками так галицькими як і угро-руськими. Появлялись у нас панеґіричні твори на сю тему досить вчасно. Згадаю, що перед опублікованем „Дністрової Русалки“ душа „руської трійці", Маркіян Шашкевич, написав оду „Голос Галичан“ з нагоди сьвяткованя питомцями духовного семінара дня уродин цїсаря Франца І. Сей

[1]) Матисовъ, op. cit. ст. 238.
[2]) Пор. вірш п. з.: „Солнце“.

перший поетичний твір, написаний живою народною мовою вийшов друком 1835 р.

І чим близше „весни народів“ тим більше поетичних творів на тему льояльности не тільки супроти австрійських цісарів, але й в честь ріжних впливових людий. Нема вже що й говорити про обильність панеґіричних віршів в р. 1848 і довго опісля. В хорі панеґіристів, здебільшого людий невеликого поетичного талану, виступають письменники справді талановиті. „Безпомічна підлеглість урядови — пише пок. О. Терлецький — і в політичнім житю дуже разить і болить; але в поезії вона робить іще прикріще вражіне, особливо коли до неї знижують ся навіть такі таланти, як Антін Могильницький у своїй ширшій баляді „Русин-вояк“ [1]).

І не можна сказати, щоб ся маніфестація льояльности супроти австрійських володарів зі сторони перших піонерів нашого літературного житя носила на собі признаку нещирости. Щирою була й тоді, коли народ стогнав у кайданах в части вже зміненого, але в добрій половині санкціонованого Австрією шляхоцько-польського ладу, іще щирійшою показалась вона в ту пору, коли завдяки другим австрійським народам з подувом мартового вітру 1848 р. наступила і для нашого народа зміна в тяжких економічно-суспільних житєвих умовинах. Навіть у той час, коли піддані австрійському рядови народи боролись за свободу, Русини стояли цілком осторонь тої борби, що мала принести полекшу для них самих, та сьпівали з глубини души наскрізь льояльний гимн: Мир вам братя! Коли-ж між панеґіристами були і такі, що линули гадками поза межі Австрії, нишком висловлювали свої симпатії до сусідної Росії, її пануючих, чи взагалі високопоставлених осіб, то не треба думати, аби се було випливом ідейности авторів. Така їх робота стояла іноді у звязи з чисто матеріяльною користю, мала своє жерело в посторонній аґітації, загалом була несьмілою і нещирою, як нещирою була їх праця і любов до свого власного народа. Доказом того діяльність нашого автора. Під впливом москвофільської аґітації, яка проявилась між угорськими Русинами далеко ранійше чим у Галичині, Духнович пише свої похвальні оди в честь Росії, складає їх на разї не для ширшого сьвіта, але се не стоїть на заваді, щоб не виявити своєї

[1]) Остап Терлецький. Галицько-руське письменство 1848—1865, ст. 29.

льояльности і для Австрії. Таж близший жолоб під носом, як над Волгою чи Невою. Інтересна доволї моральна вартість виступів наших письменників-обєдинителів — суджу по дїлам чильнїйшого репрезентанта лїтературного руху, Духновича — цікава ся обставина, як вони, опинившись у колїзії, потрафили відчахнутись від своїх прояв симпатії для Росії. Що Духновича вже в 30-тих роках м. в. уважали приклонником обєдиненя, за сим промовляє факт, що автор мусів реаґувати на закиди, які зробив йому анонїмний дописуватель одної мадярської часописи. Близька відай Духновичеви людина мусїла підглянути, або навіть сам автор виявив, що пише вірші в честь Росії, в яких прославляє її полководцїв, Дибіча та Паскевича. В слїд за тим анонїмний дописуватель написав таке: „что были и теперь находятся такіи вѣрныи Русины, которіи еще 1831 года на честь Дибича и Паскевича стихи писали“.

Духнович, до якого очивидно були звернені повисші слова, опираючись на тім, що інкріміновані вірші не появились перед ширшим сьвітом, відповідає так: „Что тыкается дописователемъ принесенныхъ года 1831 сочиненныхъ въ честь Дибича и Паскевича стиховъ: о тыхъ мы еще доселѣ не слышали“. Коли навіть вірші такого змісту хтось писав, — каже Духнович далї — то не „мятежни“, тільки такі, що прославляли побіду христіян над поганами. „У насъ нѣкогда — читаємо у відповіди Духновича — не спѣвается россійская пѣсня, мы имѣемъ досыть своихъ, на примѣръ: Богъ мя Боже, якъ жизнь наша єстъ намъ Царь... и другую: Я Русинъ былъ...“ [1]).

Пригляньмо ся кільком віршам Духновича, в яких автор пропаґує австрийський патріотизм. З гори замітимо, що й сї вірші вказують на духове vacuum, брак ідейности та безмірну наївність автора. Ось яку житєву рецепту записує він наймолодшому поколїню свого народа.

„Бо и Царь нашь найяснѣйшій
Естъ воякъ самъ, а найлѣпшій
И панове вояцы
Суть конници, пишацы.
О як тамъ весело жити
Красно прибрано ходити
И съ жабличковъ черкати
Острогами бренькати“ [2]).

[1]) Вѣстникъ 1851, ч. 4, допись із Пряшева.
[2]) Книжиця читалная, ст. 81.

По словам Духновича кождий Русин попаде в царство безмежної благодати, коли тільки сповнить отсю заповідь:

„Въ надеждѣ поставаемъ
Отъ сна, и выростаемъ
Въ толпы, — престолъ утвердимъ
Защитимъ Царя млада“[1]).

У віршу „Орелъ“ автор славить могутність, доброту, суворість та справедливість австрійського орла, який

„Чорножолты крыла
Распростретъ широко, під якими
Безопасный покой
Весело празднуетъ
Бо всеславный орелъ
Сугубы главами
Защититъ весь Бескидъ
Крѣпкими силами“[2]).

Не менше льояльним бачимо Духновича в його панеґірику: „Праводушне привѣтствованіе Франца Іосифа“, написанім з нагоди цїсарського побуту у Пряшеві. Духнович прославляє цїсаря, через якого сьвіт дізнав ся про Русина, згадує про цїсареву Марию Тересу, яка

„Русина раба
Двигла отъ тми, дала му жизнь
Сбудила отъ сна

та заявляє вірність „новоснованнаго“ народа цїсареви, в якого обороні всї готові

„Нецѣнно жизнь положити
И проляти кровъ“.

Те саме, що автор висказав у сїм панеґірику, повторив у другім, написанім кілька лїт пізнїйше. Сей панеґірик починає ся словами:

„Была пора коль русскій сынъ
Подъ Карпаты чужимъ былъ“[3]).

Нї одної нової гадки не подибати у сїм віршу, пуста деклямація на тему чеснот особи, про яку автор сьпіває.

---

[1]) Поздравленіе 1851, ст. 5. [2]) ibidem ст. 14.
[3]) Отечественный Сборникъ 1858, ч. 20.

Та не лишень у прославленю австрійських цісарів Духнович ішов за прикладом иньших письменників; наслідував він їх і в писаню похвальних од у честь тих людий, що найбільше могли автору помогти, духовних єрархів. В честь Василя Поповича, з яким Духнович познайомив ся ще тодї, як був на службі у епископа Тарковича, написав він три панеґірики. У двох вихвалює автор Поповича, у третім в суміш з тим другого церковного єрарха, Івана Снїгурського. Перший вірш „Оду“ Духнович зложив з нагоди нового року, другий з нагоди інсталяції Поповича на мукачівського епископа. „Одою“ Духнович немов вказав свому приятелеви на своє прикре положенє та просив, аби допоміг йому вирватись із села Біловежа, де „годъ есть всегда унылый“ та де марнуєть ся „талановитий поет“.

„Но что я тужу? — плаче Духнович — Я Пінда отдаленъ,
Быстрій мнѣ далекъ Еллїконъ,
Ни Ікарины крылы обдаренъ,
Ибо вертепы бѣжитъ онъ;
Скалы убѣгаетъ“.

Крім названих панеґіриків маємо ще один, присвячений Григорію Яхимовичу. Се „Голосъ радости... Григорію Барону Яхимовичу отъ Угорскихъ Русиновъ“. У тім віршу автор признає єдність угорської Руси із галицькою та радіє, що на чолї церкви станув патріот, оборонець церкви і народа, який в оборонї народнїх прав знайде поміч навіть у цїсаря.

„Да мы кликнемъ съ вами: Боже помагай!
Прежня слава озарѣетъ рускій край;
Ничего враждебны силы не смогутъ,
Где Богъ, Царь и Архипастирь стерегутъ“[1]).

На тім покінчили-б ми говорити про „поезії“ Духновича. Вони без найменшої лїтературної стійности, се макулятура, не лїтература. На сей осуд годились в части і полїтичні приклонники Духновича, кажучи про його вірші, що „не отличаются высокою поэзіей“[2]), називаючи їх „нехудожественними“[3]). Коли піднешено Духновичеву поетичну спадщину з огляду на „патріотичний“ підклад декількох віршів, то й у тому дїлї біоґрафи

[1]) Зоря Галицкая яко альбумъ на годъ 1860, ст. XV—XVI.
[2]) Терлецкій, op. cit. ст. 22.
[3]) Матисовъ, op. cit., ст. 238.

водились більше національною апостазією, яку виявив автор у своїх дописях до тодішніх руських часописий, забираючи в них слово, яку мову прийняти як літературну, ніж справжнїм потріотизмом, якого у віршах Духновича не має, а коли на перший погляд ока він і знайде ся, то се іронія і безприкладна в якім небудь другім народї гіпокризія.

Коли додамо до вище сказаного ще й дивоглядну — по розумінию нашого автора і його приклонників — „сальонову“, „образовану“ мову віршів Духновича, переконаємось, чи справедливо пок. Пипін назвав його поетом та чи не вірнїйше причислити-б його до тих „карпаторусскихъ“ грамотіїв початку XIX ст., які полонені теоріями своїх земляків на тему літературної мови, вели дїло попередників, з презирством віднеслись до живої мови, пропаґували „карпаторусску“, у сїй мові видавали свої „сочиненія“, які, як і їх автори, скоро після смерти пішли в забуте тай на все такими остануть ся.

На закінчене наведу характеристику, яку подає про сих діячів один із лїпших знавців обєдинительного напряму в галицькій й угорській Україні. Вони — „поработили на долгое время свободную мысль, живое слово и умственное движеніе страны“ [1]).

[1]) И. С. Свѣнцицкій. Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей, ст. 88.

Miscellanea.

Кілька пісень кін. XVII—поч. XVIII вв.

Від старих часів української лїтератури ми маємо не багато текстів українських пісень, а взагалї віршів нерелїґійного змісту. В останньому часї д-р І. Франко пробував побільшити число пісень, що їх можна-б було приточити до XVII столїтя, але й після його студий питаннє про репертуар українських пісень того часу — не можна признавати розвязаним: щаслива навіть конєктура не може принести стільки, як шукання по старих рукописах, які можна датувати на підставі обєктивних вказівок.

Через те кожда пісня, що заховала ся в старих шпарґалах та збірничках, навіть маленький уривок мають вагу далеко не незначну. Тому подаємо нижче дві цїлі піснї та кілька уривків, бо, здаєть ся, і вони мають деяку вагу для дослїдників старої української народньої і штучної шкільної поезії.

Перша з тих пісень знайдена в рукоп. збірнику бібл. Народн. Дому у Львові № 172 (164); написаний сей збірник у більшій частинї українською скорописю початку XVIII столїтя, дуже нечитко; належав до якогось Петра Поповича (л. 120).

Пісня, здаєть ся, перерібка, чи наслїдуваннє якоїсь российської піснї: на се натякає така форма, як „дѣвочьки“ (поруч — „дѣвчатъка“), „батятка“ — подібно з помилкою переписано з российського „батюшка“, неможлива форма „погоди“ = почекай, стрівай.

Цїлком пісня читає ся так:

К. 117. Ейже Самуйло вижен кози на стуйло +
на тую горȣ крȣтую, а на той горѣ березька, +
а на той березьцѣ дѣвочьки[1]),
а на тих дѣвочках вѣночки.
Дѣвчатъка где вашѣ батꙗтка +
Ѡй на тарской[2]) границѣ, +
там побивають шклꙗницѣ. +
бȣчина лѣшъчина все то дрова. +
где таꙗ дѣвчина, що тут бȣла +
скочила через плот ꙗкъ кобила,
за нею хлопьцѣ, ꙗкъ жеребцѣ, +
поломали плут на кавалцѣ, +
за нею пупъ аж сꙗ засȣпъ. +
за нею дꙗкъ ажъ сꙗ излꙗкъ.
за нею Се[ме]нъ[3]), безъ холошен,
за нею Стец несет столець.
за [нею][4]) Грицъ безъ нагавиць. +
за нею пан подер жупан: +
погоди дѣвчино[5]) щос тобѣ дамь. +
дамь тобѣ хусточьку втерати гȣбочку.
Дамь то...

Треба додати, що тою же рукою написані й численні „ѡраціи“, „казаня“, „вѣншованя“ і драматичні уривки.

Окрім наведеної висше пісні в рукописи заховав ся ще уривок другої, к. 110, — на маргінесї:

Дѣвчина шла —
Чехъ нашла;
Далѣ поступила —
два наступила;
Пѣдъ перелазом —
чотири разом
А всѣхъ сѣмъ, ѯ.

У другому рукопису, що також належить до бібл. Народн. Дому у Львові, № 102 (Збірник к. XVII—поч. XVIII в.) читаємо ось яку пісню:

[1]) В рукописи, здаєть ся „пȣвочки“, поправляю на підставі наступаючого „дѣвочках“. [2]) Мабуть треба поправити „татарской“ — іронія? [3]) [ме] бракує у рукоп., додано. [4]) [нею] замазано в рук. чорнилом. [5]) В рук. непрорізно: „дѣȣчино?“

К. 63. Пѣснъ Коваџкаꙗ.

Ѡи там за Днѣпром тамъ над водою,
стоꙗла дѣвчина в бандȣркою своею, вж
Ѡи ихавъ козакъ дай в Ȣкраины,
Надыбавъ дѣвчинȣ в чорными ѡчима, вж
Бгъ помагай[1]) Бȣгъ, дѣвчино, та ꙗкъ же сꙗ маешъ,
дай же ми заграти бо бандȣркȣ маешъ, вж
А в мене бандȣрка велми краснаꙗ,
Чорнаꙗ ꙗкъ жȣкъ, жȣкъ, тай волосꙗваꙗ вж
Дай же ми дѣвчино на бандȣркȣ грати,
Маю ꙗ слȣшный палецъ перебирати.
Дѣвчина ему тай позволила,
Бандȣрки дала, ѡчи закрила.
Ѡх ꙗкъ взꙗлъ козакъ на бандȣркȣ грати,
Стала сꙗ дѣвчина велми смѣꙗти, вж
Ѡх цитъ, дѣвчино, прошȣ мовчите
Передъ маткою ничъ не кажите.
К. 63 об. Ѡй радаж бы ꙗ тай не казати,
Может сꙗ панѣ матка сама здогадати вж
Ѡхъ цитъ козаче, ѡхъ бѣдажъ менѣ,
Скавивъесь бандȣркȣ, незабȣдȣ тебѣ, вж
Й еще мовивъ дай не женивсꙗ,
На бандȣркȣ грати радбым навчивсꙗ вж
Бȣдже ты дѣвчино на тое здорова,
Тилко ты за мене тай проси Бога.

Подав *В. Перетц.*

До історії Коліївщини.

В рукописній хроніці Підгорецького монастиря оо. Василіян на Плісниську, а саме в другій части тої хроніки за час 1763—1802 рр. [перша часть від 1699 р. п. з. Сvнопсисъ зберігаєть ся нині вже в архіві оо. Василіян у Львові] знаходять ся два невеличкі причинки до історії Коліївщини: Копія листу писаного 8 цьвітня 1766 р. з Корсуня і записка про події з 1768 р. В головнім оба ті причинки згаджають ся з тим, що

[1]) В рук. Бгомагай.

було доси знане. Лист корсунського комісаря В. Суходольского, писаний в трівозї після розруху в Млїєві, якого епілоґом було страчене Данила Кушнїра. Записка про Уманську різню оперта, здаєть ся, на вістях з тих самих джерел, що й подана о. Ар. Крижановським кристинопільська. А проте і лист, як вираз безпосередніх вражінь, і записка, як варіянт кристинопільської, можуть бути інтересні. В записцї оповідаєть ся, приміром, про останні хвилї о. Костецького трохи инакше, нїж ми се доси знали. Новим моментом являєть ся його проповідь до тих, що профанували церкву, проповідь, після якої проповідника стягнено з амвона і замордовано.

1. Корсуньский лист з дня 8 цьвітня 1766 р.

[Kopia listu pisanego 1766 die 8 Aprilis z Korsunia.]

Nowego co tam słychać z Poczty, o komunikacyę suplikuię W. M. Pana Dobrodz. Tu co raz większe bunty wznieciaią się w Smilanszczyznie. Już też y u mnie ludzie, zapatruiąc się na Smilańskich szemrać zaczeli, ale przecie do którego czasu są cierpliwi y nic nie robią. Pop tylko ieden zemknął do Błahoczestya, ależ prędko samiż ludzie mu wyperswadowawszy powrócili go, oświadczaiąc mu się tąż powolnością, gdy wszędzie będzie po Smilańskiemu, przestać na iedność, a teraz do czasu aby być y zapatrywać się cierpliwie. W starym Mohiliowie[1]) Smilańskim Popa nie przystaiącego na Błahoczestyę wygnali, Cerkiew zabili, y z srzodka zatarasowali drzewem, zabrawszy wprzód z Cerkwi wszystkie apparaty, Xięgi iakie tylko były, przestoł poobdzierali, z Cyborium Przenayświętszy Sakrament z Puszką wziąwszy chłop prosty wypił a puszkę do skrzyni u siebie wrzucił. Przytym wielkie bluznierstwa, exorbitancye w całey Smilanszczyznie dzieią się, niech Bóg broni. Owo zgoła trudno okryśleć, co się dzieie, trzebaby wcześnie temu zapobieżeć. Ja nie wiem, za co kommissya to cierpi, nie daiąc rezolucyi dla przykładnego in loco delicti ukarania, bo daley trudno tu osiedzieć się będzie. Co dzień to inne nowiny mnie o uszy obiiaią się od samych że ludzi Smilańskich poczciwie się niektórych zachowuiących y nie przystaiących do tey Syzmy. WIX. Officyał z moim konwoiem odiechał do Smiły do Imci Pana Kommissarza tamteyszego w przeszły piątek, dotąd ieszcze nie powrócił, tylko konwoy mi odesłał, y obligacyą za pilność kozacką podziękował mi. Nie wiem, co tam wskura, ponieważ y zwierzchność po czasie, nie wiem, czy zapobieżeć potrafi bez woyska. Stateczney oddaię się łasce ec. ec. W. Suchodolski, Komisarz Korsuński.

[1]) Повинно бути: в Млїєві.

2. *Записка Підгорецької хроніки під 1768 р.*

W tym roku dnia 23 Czerwca S. K. to iest w wilią Narodzenia S-o Jana staneła się stsaszna na Ukrainie w Umaniu Tragedya, gdzie zakonnicy nasi z Klasztorem, Missyą y Szkołami niedawno ufundowani od Jaśnie Wlm. Wdy Kiiowskiego Franciszka Potockiego okrutnie od Schyzmatyków Haydamaków za wiarę katolicką (którą w tamtym kraiu przez lat cztery z wielkiem pożytkiem y zbawieniem dusz ludzkich gorliwie opowiadali y rozszerzali) pozabiiani y pomęczeni. Jak zaś wywierane od niezbożnych było na nich okrucieństwo, trudno opisać, bo y trudno doskonałey było wziąść o tym wiadomości, ponieważ z gminu ludzi katolików y żydów (którzy nie mogąc się w mieście mieścić za miastem wokoło wielkiemi taborami stali) więcey nad 18000 ledwie kto żyw został, y ten schroniwszy się w lasy lub skały, nie wiedział, iakim sposobem naszych zakonników męczono, bo oprócz niektórych dzieci, kto się tylko z męszczyzn y niewiast w mieście zamknięty znaydował, wszyscy pozabiiani. Osoby zakonników naszych, którzy tam męczeni, są te: X. Herakli Kostecki, superior; X. Jan Lewicki, wikary; X. Hypolit Zawadzki, staruszek dawny, kaznodzieia, ten zabity w Mańkowce; X. Libery Oczawski, zakrystyan; B. Metody Maiewski, nowicyusz y X. Eliasz Magierewicz, który był na ten czas kryiąc się przed Haydamakami z WP. I. Panem Hubieckim do Fortecy Umańskiey przyiechał. Ci wszyscy w Umaniu okrutnie zamordowani. Jak za rzecz pewną powiadano, iż XX. Kosteckiego y Lewickiego ciała mieszczanin ieden wyciągnął był na cmentarz cerkiewny czyli też kościelny, ale Haydamacy kazali znowu wyciągnąć, a potym w studnią (która była w mieście głęboka) ciała tych Xięży powrzucali, tudzież ciała Pana Mładanowicza Ekonoma, żony iego y niektóre insze, a potym mnóstwem ciał żydowskich aż do wierzchu całą studnią zarzucono. Powiadali iedni, iż niżeli Hieraklego Kosteckiego ci okrutnicy zabili, pierwey skurę z głowy z włosami zdarli, z brody włosy wytargali, po mieście go razem z X. Lewickim wikarym związawszy obnażonego y odartego z sukien wodzili y okrotnie włocząc bili. Inni iak za rzecz pewną twierdzą, iż w ten czas, gdy Haydamacy, wyłamawszy Cyborium Nayświętszą Hostyę (łacińską) z Puszki na ziemię wysypali y bezbożnie nogami deptali, s. p. X. Kostecki klęcząc z wielkim uszanowaniem zbierał y pożywał onę, a to uczyniwszy, wszedł na gradus czyli na ambonę y stanowszy żarliwie ich napominał o taką niezbożność, ci ieszcze bardziey zaiuszeni czyli na ambonie czyli zwlokszy z ambony okrotnie go zamordowali. Oprocz tego zaś co się w Umaniu (тут щось пропущено), wiele na Ukrainie klasztorów naszych ciż Schizmatycy Haydamacy zpustoszyli y cerkwie zprofanowali, iako to w Bo-

husławi, w Rzyszczowie, gdzie y X. po ten czas superior Syxt (тут знову зазначено точками пропуск) z innemi dwoma zakonnikami zabity w Lisiance.

В. Щурат.

Віруваня Гуцулів про бурі з остатнїх днів червня 1885 року.

Переглядаючи старші записи, пороблені звиж 20 літ тому в Жабю на Гуцульщинї о. Михайлом Мосорою, я натрафив на невеличку збірку гуцульських вірувань та поглядів, що пригадали менї людські гутірки з нагоди сьогорічних елементарних нещасть, які навістили мабуть чи не цілу нашу країну, і цілий ряд подібних мотивів, з якими я давнїйше нераз стрічав ся в розмовах з селянами. Матеріял, зібрарий о. Мосорою, доволї цікавий і відкриває одну частину гуцульського сьвітогляду далеко красше і сьвіжійше, як збірки поодиноких вірувань, бо вяже ся лише з одною подією і може її через то представити живійше і докладнїйше.

Гуцульські віруваня, що дотикають бур, не ріжнять ся одначе нічим від того, що вже знаємо з иньших сторін української територіі. Як усюди у нас, так і тут, приписуєть ся повстанє забурень в природї роботї злих духів, відьм, чарівників та знахарів, в меншій мірі карі божій, особливо за нешанованє сьвят.

Інтересні при тім пояснене бурі і звістки про місцевих знахарів. Анальоґічно до подібних випадків, виринає і тут зараз гутірка про конець сьвіта і проте, що чоловіка чекає. Не бракує і характеристичних розмов на тему, що хто хотїв би ще зробити перед кінцем житя і якби бажав його закінчити. Сї одначе мотиви вказують безперечно на се, що бурі мусїли бути дуже прикрі, коли люди „гадали“ вже пращати ся з житєм. Се й потверджує автор записок у своїй недрукованій моноґрафійцї про Гуцулів пишучи ось так:

„В днях 24—27/6 1885 лютила ся в горах страшна буря: град і дощ лив 4 днї без перерви. Ріки гірські з шумом котили камінє та забирали з собою хати і товар. Буря повалила кількасот морґів лїса, чисто як помелом замела. По кількох днях перерви повторило ся знов те саме. Не диво, що про нещастє заговорили широко“.

При тій нагоді наведу звістку, яку я дістав від о. Левицького з Плавя (коло Лавочного) в 1905 р. В Плавю є паламар, що все дзвонить, коли надходить буря і дістає за те по чвертці (?) вівса від кождої хати. Не може одначе виїхати з села, бо люди не хотять його випустити зі страху, щоби нагло не прийшла буря.

1.

Кажуть ворожбити, що перед тою бурею їхав чоловік із міста з повною фірою міхів. Їде через село, дивить ся, а за ним біжить маленька дївчинка і кричить: „Чоловіче! чоловіче!“

Станув чоловік.

— Змилуй ся наді мною і прийми мене на фіру, а як не приймеш, то будеш ся каяти, бо я ти буду шос повістовати!

— Та сїдай! — каже чоловік.

Сїла дївчина на фіру тай просить ся, щоби сховав її під міхи так, аби її нїхто не бачив.

— Та бо під міхами задусиш ся?!

— Нї, не бій ся, я не задушу ся, але як буде туди бічи великий чоловік, чорний, і буде питати ся: „чис не видїв якої малої дївчини“, то ти, щобись не перепудив ся і сказав, щось: „не видїв жадної малої дївчини!“

Сховав чоловік дївчину під міхи, їде. Проїхав село, дивить ся, біжить чоловік, чорний, великий на 15 сяжнів, тай кричить:

— Чис не видїв чоловіче малої дївчини?!

— Нї, не видїв!

Як взяв тодї велит кричати та свистати і пішов у землю. Іде Гуцул далї, приїжджає коло лїса, а дївчина як не скричить:

— Пускай мене, чоловіче!

Пустив чоловік дївчину і каже до неї:

— Повістуйте-ж менї з ласки свої, хто ви є?

— Я є урожа — каже дївчина — а той чорний чоловік, то голод Як би він мене був з'їв, то був би голод через 7 лїт і земля не родила би нїчого.

Як лиш тото сказала, зникла, так що Гуцул не видїв, де дїла ся!

2.

За „Боснїйов“ такий хлїб уродив, що за 15 ґрейцарів ґілетка кукурудзів і такого богато є, що аж гниє. Длятого тамошні купцї понаймали відьми та ворожбитів, щоби робили „наслане“, то значить, щоби пускали вітер, бурі і град на чужі краї так, аби в тих краях винищити усей хлїб і щоби відтак у них купувати. Так ті нещастя не наслав Бог, але відьми.

3.

Пані Криворівська[1]) казали, що вже захопить сеї ночи (4/7) сьвіт, аби кожде було готове на смерть.

4.

1 липня зрана був я в Криворівни і чув, що в суботу сього тижня (4/7) має бути конець сьвіта. Так читав в неділю в церкві ясенівський піп, бо до нього прийшло письмо.

Так само говорили і по иньших селах (коло Косова) земні боги.

5.

Люципер чіпає ся Бога, щоби йому відступив з половицю людий, бо до Бога за богато си моле, а до нього ніхто. Бог віддав йому одну руку, а Люципер зі злости-другою рукою здер богато ліса.

6.

Місяця липня 1885 р. має вимерти тільки людий, кілько фортуна[2]) повалила хат і смеріч.

7.

Кажуть люди, що якесь місто далеко горить. Так загриміло, що аж місто запалило ся, а загасити годі. То Бог напустив кару.

8.

Якась баба казала, що, коли вже іде конець сьвіта, то бодай ще свиними наоре буришкі[3]), щоби не здихали голодні.

9.

Иньша баба казала, що добре упє ся (за петка), щоби „пєна" умирала.

10. Від чого град?

На білім камени їхав діяведа[4]), держав в руках кригу леду, пищав і кресав огонь до того леду — і відси град.

11. Смерть відьми причиною нещастя.

То для того заводило ся таке нещасте, бо в Білоберезці[5]) умерла славна відьма. Була вона дуже стара і приходить д нїй один чоловік питати ся, коли вона умре. Вона відповіла, що як умре в зимі, то нічо не буде, а як умре в літї, то буде велика біда на сьвіті.

---

[1]) З Криворівнї, села коло Жабйого.
[2]) буря. [3]) бараболь. [4]) дїдько.
[5]) Село над Черемошом недалеко від Кут.

12. Дідько наслав зі злости.

Старий дідько урвав ся з ланца і пішов на Чорногору, на весїлє свого сина. Там загубив він люльку, шукав довго, не найшов і длятого зі злости таке заподіяв.

13.

В Розпові є якийсь там ворожбит, що уміє хмари розганяти і град наводити, а у нас заступник війта є знахар.

14. Звідки бере ся буря.

Є озеро на Чорногорі Данчьиц. В нїм пересиджують „щьизники". Коли кинути в нього камінь, вода мутить ся повстає „година", „фортуна". Взагалї кожда буря від злих духів.

З дерева, поваленого бурею, не можна будувати хати, бо їх дідько поломав.

Бурі і гради бувають також як робити в деякі сьвята. Так прим. бють громи, як робити йно на св. Гавриїла.

15. Що помагає від бурі, граду і громів?

а) З хрестом і ножем йти напротив бурі, то град зараз устане.

б) „Бечьки"[1]) переховують і викидають, коли град пада, а зараз устає. Кидають їх також у ватру.

в) Щоби обезпечити ся від граду кладуть перед сьвятою вечерою під стіл сїдко, ярем, накладають в одну миску всього по трохи і ідуть на около хати приговорюючи: „Гавриїлу, Михаїлу, Харлаїлу, просимо тя на вечеру до себе в гості, а якбись не прийшов в гості, то не приходи цїлий рік, аби град не бив". Відтак солять їду і дають маржинї, виймають палицю і направляють в ту сторону, в котру хотять завернути град.

Подав *Зенон Кузеля.*

[1]) Базьки з иви.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1907.

Перегляд українських часописей за се рік давнім звичаєм починаємо від **Літературно-Наукового Вістника**. Видавництво се з початком 1907 р. зробило дуже важний і, як показало ся, незвичайно плідний корисними наслідками крок, з думкою про який носило ся воно і ранійше, а який тільки тепер могло зробити. Тим кроком було заложеннє в Київі рівнорядного з львівським редакційного відділу і перенесеннє туди друку „Літературно-Наукового Вістника“. Як сказано, найкращим доказом ваги і користи для української справи сього кроку були його результати, а ідейні мотиви його ще перед тим подала редакція українській публиці в Росії в проґрамовій статї проф. Грушевського „До наших читачів в Росії“ (І, ст. 1—6). Поперед усього сказано там, що ся нова фаза випливає вповні натурально з усього дотеперішнього становища редакції і розвою „Л.-Н. Вістника“, як всеукраїнського журнала. Найголовнійшим завданнєм, що було заразом найголовнійшим мотивом перенесення „ЛНВістника“ до Київа, вважала редакція концентрацію українських сил і пляновий розділ між них тої культурної і політичної роботи, яку висунули на чергу нові обставини житя; значить, втягнути з одного боку в круг співробітників як найбільше письменницьких сил, а з другого боку захопити в круг читачів як найбільше української суспільности і через те саме зробити її участницею української національно-культурної й суспільно-політичної роботи. З концентрації випливало також друге важне завданнє журнала: недопустити до культурного роздвоєння російської України й Галичини, яке з хвилею, коли, дякуючи зміні російських обставин, частина українського суспільства могла забрати голос, було зарисувало ся, і затерти ті зарисовані вже ріжниці. Щоб не повторяти ся пізнійше на инших місцях, мушу тут з гори зазначити,

що для сповнювання сього останнього завдання „ЛНВістник“ вибрав одиноку добру дорогу: в поборювання того зарисованого роздвоєння не робив якоїсь спеціяльної теми і не творив для сього окремого відділу на своїх сторінках, але вспів се злучити в одну цілість з ідеєю концентрації роботи, тобто самою роботою, а не словами і полємікою не допустити до розвою сеї шкідливої появи і направити те, що досї зробила в сім напрямі легкодушність або нерозвага. Одно слово, беручи річ з такого погляду, „ЛНВістник“ став, як говорили колись, „ґенеральним rendez-vous“, де сходили ся і були заступлені обі найважнійші частини України, по думці й бажанням проф. Грушевського, „щоб, не вважаючи на відмінні культурні й економічні обставини, на відмінну історичну традицію чи політичну орґанізацію, ширила ся й зростала свідомість своєї національної єдности, всеукраїнське почуте в ріжних частях нашої землї“ (I, ст. 5). І се перший момент, який належить підкреслити для характеристики журнала.

При тім „ЛНВістник“ не змінив своєї проґрами анї що до напряму, по давньому не замикаючи ся в проґраму якої партії, чи лїтературної школи, анї що до змісту, поміщаючи і дальше твори красного письменства, наукові і публїцистичні статї. За те в науково-публїцистичнім відділї деякі точки проґрами зазначили ся особливої інтензивности і сили. Трактуючи обі части української землї як одноцїльний орґанїзм, в якому недомаганнє одної частини некористно відбиваєть ся на цїлім орґанїзмі, „ЛНВістник“ зовсїм натурально найбільшу увагу звернув на найбільше загрожену з національного погляду — Україну російську. А становище її було справдї незавидне: ріжні сторони положення і житя України, що давно повинні бути виясненими, були досї майже нетиканими в лїтературі; тимчасом нові обставини принесли з собою нові вимоги і потреби, що знова для орієнтації і для сформулювання дальшої проґрами національної роботи вимагали вияснення нового положення. А при тім треба було додержати кроку часови і не спускати з ока біжучих справ і вказівок на будуче, щоби могти ставити чоло новим вимогам, які принесуть з собою нові обставини. І сьому власне присьвячена небелєтристична часть журнала. „ЛНВістник“ дає статї про минулість, про теперішне положеннє України у всїх проявах житя, пильно реєструє біжучі справи, витягаючи з них консеквенції на будуче, відпирає атаки на українство з ріжних боків. Не занедбав також звернути увагу крім справ чисто українських і на чужі, особливо загально-російські, що так або инакше зачіпали Україну. При тім одначе, не обмежуючись на представленнє обєктивного стану, дає провід суспільности статями проф. Грушевського „На українські теми“, — статями боєвого характеру, зверненими дуже часто так проти зверхнїх ворогів україн-

ства, як і проти ще гірших внутрішних, — апатії серед нашого громадянства. І власне попри всесторонність отсей боєвий тон журнала друга така характеристична його риса. Дякуючи тому „ЛНВістник“ став більш орґаном par excellence живого українського житя, чим академічним, бо навіть в чисто наукових, напр. історичних статях проф. Грушевського, бачимо навязаннє до сучасности чи радше вказаннє звязку тої сучасности з минулим, якого ідеї й інтереси не пережили ся й досї і не стратили свого живого, гострого значіння в ріжних сторонах українського житя й по нинїшний день, як се врештою дїєть ся у кожнього історичного народу. Тих кілька слів вважали ми потрібним вказати на вступі, щоби зазначених нами загально річий не повторяти при переглядї кожної ґрупи статей, чи навіть при поодиноких статях. Характеристику журнала ствердить, хочби короткий і з конечности поверховний огляд матеріялу, що заповнив сторінки „ЛНВістника“.

Переходячи до самого змісту „ЛНВістника“, зачнемо й сим разом від статей історичних. Маємо їх тут дві обі з під пера проф. М. Грушевського. Перша з них се велика праця п. з. „Студії з економічної історії України“ (V—X) і відносить ся до XVI і XVII ст. В загальних замітках автор коротко характеризує переломовий XVI вік, що стоїть на порозї старої і нової України, — й дальше полишений ним в спадщинї історичний матеріял. На підставі сього власне матеріялу автор дав нам образ старого господарства на українських землях, його розкладу, викликаного впливами заграничного вивозу й грошового господарства, і тих змін в економічнім житю, які виникали під впливами вивозової торговлї. В поодиноких уступах маємо тут представлене хозяйство попереднїх віків на Полїсю, Волинї і Поднїпровю, старе господарство України і його пережитки в XVI столїтю, велике господарство в серединї XVI в., перед розвоєм вивозу хлїборобських продуктів, початки вивозу господарських продуктів, продуктів звірячих і лїсових товарів, експорт збіжа в XVI—XVII вв., розвій фільваркового господарства, забираннє селянських ґрунтів і безземе́леннє селянства, нарештї фінал — результат того всього — панщина. Як бачимо з що йно виписаного, всї ті справи стояли між собою в тїснім причиновім звязку, де наступне було безпосереднїм результатом попереднього, а все те довело до оконечного наслїдку: панщини й закріпощення українського селянства чужою (а потім і своєю) шляхетською верствою. Тут маємо наглядне представленнє тих етапів, якими шляхетська господарка прийшла до закріпощення українського селянства на його власній землї: перенесеннє центра економічного й суспільно-полїтичного житя з города на село, викликаний західно-европейським попитом на сирі продукти сільського господарства, експорт сих продуктів насампперед лїсових, а коли девастаційна господарка

підорвала ті природні богацтва — експорт збіжа; продукувати його на велику скалю могло тільки фільваркове господарство, що знова вимагало значної скількости людського інвентаря — отже панщина. Як перенесеннє центра економічного життя з города на село привело до упадку міщанство, так знова прилив грошей з експортової шляхетської торговлї викликав небувалий зріст культурного життя, якому поклонила ся українська шляхта, що було причиною переходу її з українського табору в польський. І так витворила ся глибока антітеза елементу українського, безправного, плебейсько-пролетарського з одного, і польського, панського привілеґіованого з другого боку. А як бачимо одним з найважнїйших (хоч не одиноким, як зазначує автор) факторів тої антітези, був фактор економічний, як його тут змальовано. Тільки глибоке знаннє історичного матеріялу, повне опанованнє його і рідка вмілість укладу могли дати статю, яка, не тратячи нї трохи наукового характеру, хоч і без додаткового наукового апарату — ноток і лїтератури — лячного для середнього читача, дає читачеви змогу не тільки познайомити ся з загальним образом і виводами автора, але й позваляє самому читачеви без особливого напруження слїдкувати за автором тими самими дорогами, котрими він дійшов до таких висновків. Друга стаття історичного характеру того ж автора се „Богданові роковини" (VIII—IX, ст. 207—212), написана з приводу 250-лїтньої річницї смерти великого гетьмана. Статя синтетична, вислїд довголїтних студій не тільки над Хмельниччиною а над цїлою історією України, де автор характеризує Хмельниччину тільки як епізод великого руху українського народа, а Хмельницького як дїяча, видвигненого на верх тим рухом і кермованого ним. З погляду власне на цїлість української історії в автора є змога ясно і льоґічно звязати згаданий період з теперішністю і вивести таке закінченнє: „І коли ми тепер на ново підносимо прапор свобідної автономної України в свобіднім і рівноправнім державнім звязку з тими народами, з якими силкував ся уложити свої відносини Богдан — Москвою, Польщею і Кримом — прапор національного, культурного й економічного визволення українських мас — прапор свобідного розвою національного житя, чи не чуємо ми, як через столїтя вяжуть нас моральні звязки з тим великим народнїм рухом, звязаним з іменем Богдана? Як близькі нам ті мрії про Україну без хлопа і пана, свобідну й автономну, що носили ся перед очима старого гетьмана і його співробітників і сучасників? Як через покоління наших попередників пробігає до нас і по нас та іскра нервової енерґії тих великих змагань?" Нарешті певного рода історичним матеріялом треба признати подані д р о м Ф р а н к о м п. з. „На нашій — не своїй землї". Уривок з записок правобічного шляхтича" (І, ст. 25—41) три записки шляхтича ґрафа Старженського про відношеннє подільської

польської шляхти до своїх підданих українських селян. Матеріял не з дуже давніх часів, бо з першої половини XIX ст. і невеличкий обємом, та говорить стільки за себе, скільки иноді не скаже цілий том.

Що до скількости то перевагу над історичними мають літературно-історичні, літературно-критичні і т. и. статї. Всї вони, з виїмком одної, відносять ся до сучасної лїтератури. Згаданий виїмок становить лишень короткий нарис проф. В. Перетца „Українські думи" (IV, ст. 22—30). В тім нарисї, написанім в формі популярної розвідки, автор порівнює думи з великоруським епосом, але не кладе їх від нього залежними, а навпаки стверджує, що „думи представляють з себе такий самобутний рід народньої творчости, що історично-порівнянні дослїди не могли доси з певністю доказати їх залежність або близький формальний звязок з піснями Великоросів та инших Славян". Що до походження дум, то проф. Перетц держить ся думки П. Житецького, що в основі дум лежать почутя й думки людини культурної, але висловлені вони народньою мовою, стилем народньої поезії, себто їх авторами були по більшій части „мандрівні школьники і їм подібні просвітителї народа". На ширші розміри закроєний нарис Ол. Грушевського „Сучасне українське письменство в його типових представниках" (I—III, VII), та він в сїм річнику „ЛНВістника" не кінчаєть ся, проте ми поки що не будемо про його говорити. Одно тільки завважаємо, що скільки доси видно, то автор на нашу думку занадто вже обмежуєть ся до самого тільки реферовання, додаючи від себе дуже мало. Ів. Франко дав взірець прегарної біоґрафічної й лїтературної характеристики в статї „Володимир Самійленко" (I, ст. 72—83), представляючи характер сього письменника живими фактами. Читач вповнї мусить годити ся з висновками автора і виводи певно будуть вірні під умовою — що факти дїйсно так відбули ся, як їх представлено. Через те ми думаємо, що на скільки такий рід характестики стоїть висше всякого иншого, на стільки він і може бути небезпечний, будучи основаним на чисто субєктивній передачі фактів, що їх не можна сконтролювати. Проте не всякий може собі позволити на того рода характеристику. В другій частинї статї автор займаєть ся оцїнкою поетичної творчости Самійленка. Коли вже зайшла мова про характеристики, то згадаємо на сїм місцї і характеристику нашого славного артиста й письменника Миколи Садовського, яку написала Л. Старицька-Черняхівська з нагоди 25-лїтнього ювілею його артистичної дїяльности на українській сценї („Свято української сцени", V, ст. 299—305). При тій нагоді зазначуємо, що в згаданій статї є і деякі дані до історії українського театру взагалї. Розмірно найбільше поважних критичних оцїнок присвячено ріжними авторами найсвіжійшим творам красного письменства, для чого журнал мав окрему рубрику „Новини

нашої літератури". І так маємо оцінку Ів. Франка В. Винниченка „Краса і сила" (V, ст. 139—141), Ів. Франка і Гр. Шерстюка на збірку поезій Х. Алчевської „Туга за сонцем", А. Крушельницького „Життєва дізгармонія і гармонія" (X, ст. 109—115) і І. С—ка „Художня дізгармонія" (X, ст. 116—131), на „дісгармонію" Винниченка, А. Крушельницького на „Оповідання" М. Левицького. Як бачимо, редакція завела добрий звичай давати оцінку одної і тої самої річи з під пера двох ріжних авторів. Звідти маємо більшу всесторонність в оцінці даного твору, хочби часами остаточний осуд обох критиків був ріжний, залежно від того, яка в кожного з них була вихідна точка, лишень щоб вона була в рамах літературної критики. Сього останнього не можна сказати лишень про оцінку І. С—ка „Дізгармонії" Винниченка. Тут критик дивить ся на твір д. Винниченка з становища партійної проґрами, або хочби тільки світогляду марксізму, і з того погляду розуміеть ся твір д. Винниченка, що називаєть ся, „не видержав критики". Але в сім випадку ш. критик пішов невластивою дорогою і критику його ми мусимо вважати невдатною. Правила артистичної творчости далеко не ідентичні з партійними реґламентами, і сих останнїх ніяким чином не можна навязувати артистичній творчости. З приводу смерти двох першорядних талантів в українській літературі Марії Маркович і Івана Тобилевича помістив „ЛНВістник біоґрафічно-критичні нариси про них з під пера Ів. Франка „Марія Маркович (Марко Вовчок"), VIII—IX, ст. 381—384; „Іван Тобилевич (Карпенко-Карий)", XI, ст. 235—240), де побіч біоґрафічних даних маємо оцінку їх літературної спадщини. З сього погляду важна особливо статя про Тобилевича, в якій автор хоч коротко але основно розглянув твори пок. драматурґа і прийшов до такого загального висновку, що мимо деяких слабих річий Карпенка-Карого (як напр. „Лиха іскра поле спалить і сама щезне" і четверта дія „Суєти") „цілість його драматичної творчости наповняє нас почутєм подиву для його таланту. Обняти такий широкий горізонт, заселити його таким множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського житя". Такуж посмертну згадку історику Николаєви Молчановському, що помер з кінцем 1906 р., присвятив В. Доманицький (І, ст. 114—116). Сюди-ж належить невеличка, але написана на підставі жерел з деякими новими даними статейка М. Мочульського „На спомини Івана Манджури. Під роковини його смерти" (IV, ст. 31—35). Розгляд сеї ґрупи статей закінчимо статею дра Івана Франка „Літературна мова і діялекти" (II, ст. 225—230), де автор розглядає обопільні відносини між літературною формою і діялектами. При тій нагоді автор різко висказуєть ся проти граматики живої мови, і не признає за граматикою ніякої користи, а навпаки вва-

жає просто пагубною для мови. Поза тим статя має своє значіннє для ріжних „сепаратистів", котрим в якім небудь недобре знанім їм слові зараз вбачаєть ся „галичанщина" і каже їм вороже до його ставити ся.

Статї, яким призначено висвітлювати українську справу з ріжних боків і які заразом є, так сказати, представленнєм обєктивного стану України, становлять більшу частину наукового й публїцистичного змісту „Л.-Н. Вістника", хоч що правда, є між ними такі, що мають тільки загальне, більш прінціпіяльне значіннє і зачіпають українство тільки дедуктивним способом. Такою напр. статя д р а Франка „Свобода і автономія" (II, с. 285—292), що попри полєміку з гаслом росийського публїциста Меньшикова „Россія для Русскихъ", яке служить вихідною точкою, держить ся в рамах як найзагальнїйших міркувань. До того рода праць про те саме питаннє треба зачислити й статю М. Порша „До питання про автономію" (VIII—IX, с. 344—359). Тут розглянено дотичну справу далеко основнїйше і в прінціпі дотично України, хоч сама статя д. Порша се тільки докладне переповідженнє книжки Л. Кульчицкого про се, при чім одначе д. Порш вносить свої поважні корективи. Причинком до розясненя польсько-українських відносин, а радше польських поглядів і полїтики „історичної Польщі" до України є статя М. Лозинського „З польсько-українських відносин". „Славянська полїтика" чи „історична Польща" (III, с. 463—473), в якій автор, зачіпаючи за виводи в українській справі польської часописи „Świat Słowiański", виказує з одного боку повну іґноранцію Поляків про українські справи а з другого перфідію польської полїтики до України. Деякі суспільно-полїтичні, економічні й фінансові загально-росийські справи, які в однаковій мірі обходять також Україну, обговорюють дві статї: Ол. Білоусенка „Аґрарне законодавство в Росії минулого року" (II, с. 306—315) і А. Я—ва „Як витрачують ся в Росії народні гроші" (V, с. 290—297; VI, с. 478—487). Особливо цінна перша з них; автор з матеріялом в руках і зі знаннєм фахового чоловіка релєфно обрисував аґрарну полїтику росийської бюрократії в цїли зєднання для себе селянських мас і відтягнення їх від змагань визвольного руху. Друга статя реферує голосну книжку під таким-же титулом, який має і статя, росийського знавця фінансів проф. Озерова.

Чисто українському і основному питанню, сказати-б, „станови українського національного посїдання" присвячена серіозна праця В. К—го „Національно-територіяльні межі України і території инших областей Росії" (VI, VIII—IX, X і XII). Автор подрібно розглядає цїлу терїторію росийської України і сумежних їй країв і на підставі статистичних цифр означує процент української людности, де і в якій скількости вона замешкує. При помочи такої методи автор старав ся теж означити до-

кладно межі української теріторії й напрями, в яких йшла українська кольонізація і скільки можливо причини тих кольонізацій. Так само обчислив процентні відносини української людности по городах. На підставі того автор робить такі остаточні виводи: „Студійованнє даних перепису у протязї статї нам показує, що в національному українському орґанізмі відбувають ся два процеси: „відносне" зменшеннє українського елементу в городах і кольонізація селянами нових територій, — при чім в сьому ділї селяне виявляють велику природну стихійну силу; без огня і меча вони завойовують нові сумежні землї, оселюючись на них хуторами й селами і тим значно поширяючи українську посілість і кольонізацію на сході і півдні. Коли перший процес свідчить про якийсь недуг, хоробу національного орґанїзму, то другий навпаки свідчить про стихійну силу народа — неорґанїзовану, але дужу, що виконує подію історичного значіння для майбутнїх поколінь. Перше свідчить про слабість української інтелїґенції, можливо, про невелике число культурних Українців, свідомих своїх національних обовязків, — друге про силу титана, що робить своє діло без проводирів — не свідомо, але таке діло, яке тепер культурні народи намагають ся робити по пляну — здобути територіяльний запас для виявлення національної енерґії майбутнїх поколїнь" (XII, с. 465—466). Очевидно, що поки справа з тими двома процесами так стоїть, то не можна би виміркувати, котрий з них матиме рішаюче значіннє, одначе автор на підставі деяких даних, які поки що можна вважати тільки симптомом, вносить, що хочби корінна українська людність по містах (очевидно більших, бо малі не денаціоналїзують ся) уступала, то чужі елементи, а в першій лїнії Жиди, бачучи довкруги себе силу, станугь по сторонї українського руху. Маємо ще й другу статистичну статю більш спеціяльну і тільки з т. зв. південно-західнього краю. Се Ол. Р—айна „До статистики правобічної України" (IV, с. 89—95). На підставі офіціяльних матеріялів автор подає статистичні відомости про рух людности, земельну власність, переселеннє, аренду і заробітки селян. З тих даних автор робить один дуже сумний висновок: більше як три четвертини здатних до працї людий позбавлені права на працю, і людність країни, продукуючи тільки четвертину того, що могла би, мусить і свої житєві потреби зменшити в четверо. Культурні справи українства і їх потреби обговорено в статї проф. Грушевського „Справа українських катедр і наші наукові потреби" (I—III)[1], при тім статя побіч теоретичного і чисто наукового характеру має і практичне значіннє. Домаганню суспільства українських катедр автор придає велику вагу, як одному з найважнїйших доказів, „що українське

---

[1]) Вийшла також окремою брошурою.

питанне не може вмістити ся анї в самім лише жаданню полїтичних свобід, анї в справі економічного підвигнення народнїх мас, а обіймає всю суму потреб і жадань, з якими ввязана повнота національного житя і розвою". Дальше подає проф. Грушевський історію домагань українських і заспокоєння наукових потреб українства, висвітлює значінне українських дісціплїн, доказуючи, що розвій тих дисціплїн конечний в інтересах не тільки українського народа але й російської науки, в якій брак українознавства становить великі прогалини (в історіографії, історії лїтератури й мови), наконець подає докладний конкретний плян заспокоєння українських наукових потреб і заснования українських катедр. Pendant до попередньої, як доказ, якими серіозними добутками може повеличати ся українська наука, коли їй дана сяка-така можність розвивати ся, становить інтересний огляд Ів. Кревецького хочби одного тільки українського наукового журнала: „Пятнацять лїт істновання „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка" (X, с. 64—79). Крім наукового також практичне значінне але в сфері національно-полїтичних українських інтересів має статя М. Порша „Національне питанне та виборча аґітація на Українї" (I, с. 135—139). Статя ся була написана перед виборами до державної думи і в нїй автор як одинокий і найлїпший спосіб з'єднання мас для українства в часї виборів вважає звязанне в часї аґітації української справи й автономії України з демократичним розвязаннем земельного питання на Українї. Результатом згаданих виборів була в другій думі українська ґрупа послів, про яку докладно росповідає читачам ЛНВістника Ф. Матушевський в своїй статї „Українська громада в другій державній думі" (VII, с. 78—99), а про саму сю думу, її нещасливий кінець В. Піснячевський в рефлексіях „На думські теми" (VIII—IX, с. 414—424).

В ЛНВістнику, як орґанї живого житя немогли не знайти відгомону діскусії, пояснення непорозумінь, викликаних в українськім суспільстві ріжницями в поглядах на мову в лїтературі і пресї, а почасти і в напрямах тієї преси. Для сього маємо статї С. Єфремова „Відгуки з життя і письменства" (Перший рік української преси. Письменники і публїка, IV, с. 141—159; Про казку-безконешник, V, с. 331—339); сю справу зачіпає теж і др Франко в своїй рецензії на перший том журнала „Україна" (VI, с. 506—512). Накінець в ЛНВістнику були пильно нотовані і обсуджувані біжучі події так з українського як і чужого житя в постійних систематичних оглядах Ф. Матушевського („З українського життя, З російського життя), М. Лозинського („З австрийської України") і закордонної („За границею").

Та тут мусимо сказати, що ЛНВістник не був тільки реальним відбитем сучасного житя і покажчиком його теперішнього уровня; навпаки

він радше в більшій мірі був речником потреб і житя, яким воно повинно бути, се значить, що він далеко більше старав ся витворювати і дійсно витворював те нове житє, аніж сам був витвором сучасного. Коли брати якийсь журнал в найкрасшім разї за „равнодѣйствующую“ двох сил: сучасного стану житя серед даної суспільности і змагань до нового репрезентантів тої суспільности, які виросли понад загальний рівень, то в сїм випадку напрям тої „равнодѣйствующей“ бере рішучо напрям тої другої сили, як видко, більшої від першої. І се найважнїйший, на нашу думку, момент для характеристики ЛНВістника серед нових обставин в сїм роцї. Про се ми переконуємо ся, коли вчитуємо ся в окрему ґрупу статей ЛНВістника, статей проф. Грушевського під загальним заголовком „На українські теми“. Основний їх тон — безпощадна боротьба з „гріхами нашими“ — апатією і резиґнацією серед власної суспільности і відбиваннє атаків на українство з боку чужих ворожих сил: польської „полїтики історичної Полчщі“ і обєдинительних российських заходів. Та боротьба проти внутрішнїх і зверхнїх ворогів се тільки одна половина значіння сих статей; друга половина того значіння замикаєть ся в позитивних, конкретних виводах автора. Так чи то автор журить власну суспільність за її апатію і байдужність („При кінцї року“, І, с. 145—154 і „О любви къ отечеству и народной гордости“, III, с. 497—505, IV, с. 111—124; „Гріхи наші“, V, с. 324—330; „Конець рутенства“, X, с. 135—147), чи звертаєть ся проти чужих ворожих заходів („Крячуть ворони“, II, с. 318—329; „Грім — та не з тучі“, VIII—IX, с. 385—391), то не закриваючи грізного положення, витвореного тим всїм для нашого національного житя, вміє вказати на можливий і зовсїм певний вихід з того положення і ясно, конкретно зазначити дорогу, по якій крок за кроком можна дійти до кращого стану річий. І власне, дякуючи сьому, вони мимо того, що йдуть поперед часу, мають вповнї реальну підставу. Для заспокоєння найважнїйших національних українських потреб як напр. для сотворення висшої української наукової інституції маємо докладний плян в окремій статї: „Чи не спроможемось“, XII, с. 418—425). Глибокі по змісту, як історичні документи для історії стану і настрою української суспільности даного часу і блискучі по формі як взірець публїцистичної лїтератури, сї статї далеко не скоро стратять своє активне значіннє.

Не задержуючи ся над відділом: „Бібліоґрафія“, скажемо тільки, що тут маємо перегляд богатьох хоч і не всїх появ нашої наукової й белетристичної лїтератури, побіч рецензій з чужих наукових праць по більшій части про національно й суспільно — полїтичні питання.

Займаючись головно українськими справами ЛНВістник не переривав, як і перед тим, звязку з европейською лїтературою, наукою й жи-

тем, про що свідчить цілий ряд статей, як велика статя д р а І в. Ф р а н к а про Данте, ілюстрована гарним перекладом його твору: „Середні віки і їх поет" (VI—XII); ґ р. Д е л я Б а р т а „Література й дійсність за часів великої французької революції" (II, с. 258—267); М. Л о з и н с ь к о г о „Народня політика" остання праця Антона Менґера (І, с. 80—101); д р а І в. Ф р а н к а „Джозуе Кардуччі" (III, 493 494); М. Л о з и н с ь к о г о „Герой зєдиненя Італії" („В соті роковини уродин Джюзеппе Ґарібальді", VIII—IX, с. 360—366), і йогож „Два інтернаціональні робітницькі конґреси" (Штутґарт і Амстердам, X, с. 95—107, XI, с. 292—304).

Сим кінчаємо наш огляд наукової части ЛНВістника. Огляд другого, богатого відділу літературного, в якому знаходимо твори майже всїх найвизначнїйших українських письменників, виходить поза межі нашого завдання. Згадаємо тут тільки про більші річи, як велика повість І в а н а Ф р а н к а „Великий шум", драму В. В и н н и ч е н к а „Великий молох" і М. С а д о в с ь к о г о „Мої театральні згадки", які крім своєї артистичної вартости мають значіннє як дуже цінний матеріял для історії українського театру. З чужих літератур маємо тут теж два великі романи: Бєрнштерне-Бєрнзона „Марі" і Міріями Гаррі „Здобуттє Єрусалима".

Кінчаємо другою редакційною статею п р о ф. М. Г р у ш е в с ь к о г о при кінцї року „До наших читачів" (XI, с. 177—188). Статя стверджує здобутки і успіхи „Літерттурно-Наукового Вістника" — сповненнє надій, які мало видавництво при перенесеню друку і заложенню редакційного відділу у Київі. Найкрасшим доказом того було, що редакція на дальший рік побіцяла впровадити нову зміну, потребу якої крім редакції відчував теж читач: всякий, хто брав до рук книжку журнала, бачив, що зміст, говорячи фіґурально, просто розпирає книжку, не може в нїй містити ся. Тому редакція на наступний рік заповіла побільшеннє обєму журнала і — здїйснила його справдї. *І. Д.*

На прикінцї свого істнования шановний історичний місячник „Кіевская Старина" зробив пробу перетворити ся в український журнал науково-публїцистичного змісту п. т. **України**. Редакція на вступі пояснила се так: „Починаючи нове дїло — видання журнала „Україна" — почуваємо на собі обовязок поперед усього виявити наші думки про найголовнїйші прінціпи, яких журнал наш буде держати ся, та про той звязок, який зводить в одну лїнію журнал „Україна" з журналом „Кіевская Старина", на заміну котрого „Україна" тепер виступає". Переказавши дальше коротенько історію „Кіевскої Старини", та згадавши перепони, з якими її прийшло бороти ся, редакція зазначує, що з хвилею визвольного руху роля „Кіевскої Старини" скінчила ся. Одначе „закінчивши в 1906 роцї 25-й рік видання „Кіевскої Старины", редакція порішила не кидати, поки що, свого дїла, а вести його далї, зберегаючи той-же дух, який був

керманичем часописї за всї 25 лїт, себто: спокійне, обєктивне обсуджування всїх сторін життя сучасного і минулого, не вдаючись в національний шовінїзм з одного боку, і не розпливаючись в утопіях вселюдськости до забуття свого національного *Я.* Ми хочем залишити „Україну", як була і „Кіевская Старина", орґаном науковим, поширивши тільки зміст його, не обмежуючись історією минулого, а розглядаючи критично і всї сучасні події в біжучих хвилях суспільного життя". Як бачимо, проґрама доволї широка, хоч доволї таки неясна; докладнїйше вже хиба сформулована в титулї, де сказано: науковий та лїтературно-публїцистичний щомісячний журнал. Редакція справдї „звела в одну лїнїю" „Україну" з „Кіевскою Стариною" так що до духа як і форми, супроти чого ми знова не розуміємо, через що „Україну" названо „новим дїлом", коли змінено тільки назву, до чого не було потреби, бо навіть і статї друковали ся на українській і російській мові. Правда, як сказано, зміст журнала поширено, додаючи до наукового відділу ще й розгляд сучасних подій — словом публїцистику — тільки ж вона супроти давнього характеру „Кіевской Старины" грає досить незначну ролю, хиба може вносить тільки невеличкий діссонанс, що позбавляє журнал певного рода цїльности, не відбираючи йому зовсім характеру „Кіевской Старины" з останнїх її часів. Инша річ, чи запевнення редакції і доказаннє сього дїлом, що „Україна" се, власне кажучи, давнїй журнал тільки під иншою назвою, служить доброю рекомендацією для неї; адже ж були якісь причини, із-за яких треба було застановити „Кіевскую Старину". Остаточно приглянувшись змістови, ми бачимо, що сей журнал, можна сказати, старий мішок з старою водом (якої, до речі, теж мало лишило ся) в який в невеликій скількости додано нової води. Результом було те, що перший річник „України" був заразом останнїм. При оглядї змісту наукового відділу „України" мусимо ствердити повну недостачу якоїсь детальнїйшої проґрами, чи системи так що до змісту статей і матеріялів і їх напряму, як що до їх укладу — докладнїйше кажучи повний відсутність того, що називаєть ся редаґованнєм журнала. Сторінки наукового відділу заповнені останками матеріялу з редакційної теки „Кіевскої Старины" і тим, що хто припадково тепер уже дав. Лишаючи на боцї більшу працю д. Стешенка, котра вимагає окремого розгляду і кількох цїннїйших, хоч дуже дрібних статейок, які в нас вже були зрецензовані[1]), між матеріялом історич-

[1]) Досї зрецензовані були на сторінках „Записок Н. Т. ім. Шевченка": Андрей Яковлевъ, Бунтъ черкасцевъ и каневцевъ въ 1536 году. Эпизодъ изъ жизни украинскихъ городовъ въ XVI в., I, с. 81—96; Андрій Яковлев, З історії регистрації українських козаків в 1-й пол. XVI в., кн. III, ст. 265—279 (Записки, т. 79, ст. 220—221); Г. Ба-

ного характеру нема над чим задержати уваги. Приходить ся в браку чого небудь важнїйшого нотувати тут усе, що було поміщено, без огляду, чи приносить воно що небудь інтересного й значного для української історіоґрафії, чи нї.

І так полишаючи на боцї статї А. Яковлева, зрецензовані деінде, не маємо в „Українї" більше анї одної історичної статї, лишень трохи менше вартного фраґментаричного матеріялу, который врештою не переходить поза конець XVIII столїтя. Беручи річ в огляду на хронольоґію, маємо тут насамперед С. Петлюри: З переписки Хведора Квітки з Антоном Головатим (VII—VIII, ст. 186—201), де опублїковано 9 листів, з яких 7 належить Квітцї а 2 Головатому. В доданій до сих листів, знайдених в архіві Кубанського (бувшого Чорноморського) війська, статї, ш. автор на нашу думку надає їм трохи більшого значіння, чим вони мають. Ми згодні з тим, що сї листи докидують дещо до історії переселення „бувших запорожцїв" на Кубань, але для біоґрафії автора „Марусї", що з його батьком переписував ся Головатий, себто для вияснення атмосфери, серед якої виховав ся Григорій Квітка, в отсїй кореспонденції не багато знайдеть ся. Листи обіймають час 1789—1795 рр. Той сам д. Петлюра подає ще „Секретні циркулярі правительства на Кубані" (VI, ст. 347—350) з 1834—1843 рр. Циркулярі поручають місцевим кубанським властям не пропустити через границю революційних французьких і польських книжок і польських емісарів та з історією України зовсїм не мають нїчого спільного. И. Ф. Павловський в замітцї „Декабристъ Я. А. Драгомановъ" (V, ст. 218—220) подає кілька доривочних звісток про одного з рідних дядьків Михайла Драгоманова, Якова Акимовича, прапорщика в староінґерманляндськім полку, замішаного в справу декабристів. Його вислано в Гадяцький повіт і віддано під нагляд поліції. Прапорщик одначе тут не явив ся, і що з ним стало ся, автор замітки не вміє сказати. Той сам автор теж в замітцї „Изъ прошлаго Полтавщины" (XI—XII, ст. 275—278) подає витяг з буджету уложеного на 1839—1842 рр. „Комитетомъ о земскихъ повинностяхъ", який був, так сказати, прототипом пізнїйшого земства. З сього буджету інтересні хиба деякі цифри податків від поодиноких кляс робітнього українського населення: міщан, козаків державних і по-

---

рацъ, О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописѣ, кн. III, IV і VI (Записки, т. 80, ст. 207—210); Андрій Яковлев, Намістники, державцї і старости господарського замку Черкаського в кінцї XV і в XVI вв., кн. IX, ст. 340—354 (Записки, т. 81, ст. 185); Е. Ткаченко-Петренко, Думы въ изданіяхъ и изслѣдованіяхъ, кн. VII—VIII, ст. 144—185 (Записки, т. 81, ст. 190—191).

міщицьких селян. Невеличку, але далеко інтереснїйшу річ подав О. Л. п. з. „Де-що про українську прокламацію 1847 року“ (IV, ст. 81—85). Мова про прокламацію Коритка: „Къ вѣрнымъ сынамъ Украины. Братья! Настаетъ великій часъ, — часъ, въ который Вамъ представляется случай смыть поношеніе, нанесенное праху отцевъ нашихъ, Нашей родной Украинѣ, подлою рукою Вѣчныхъ Враговъ Нашихъ. Кто изъ Васъ неподыметъ руки за великое дѣло. За насъ Богъ и добрые люди. Вѣчно вѣрные сыны Украины враги Кацаповъ“. Отся не хитра, ба навіть не грамотна проклямація знята 3/4 1847 р. поліцією з якогось паркана, наробила великого переполоху між вищою адміністрацією не тільки у Київі, але навіть у Петербурзї, так що діло дійшло до царя Миколи, котрий теж надав їй великого значіння, тим більше, що уряд ставив сю справу в звязку з ділом Кирило-Меѳодіївців. Тут подана переписка про сю проклямацію між Київом а Петербургом. Автора проклямації не знайдено, за те трівога нею викликана найкраще свідчить про те, як уряд підзорливо дивив ся на Україну, а тим самим і про ідею „единства русскаго народа“. Нарештї В. Доманицький п. з. „До історії Тарасової книгарні“ (XI—XII, с. 222—224) публїкує записку М. Щербака про його заходи, коло складання громадської української бібліотеки в честь Шевченка. Як видно з тієї записки, то почин для бібліотеки, в якім приймали участь петербурські громадяне, був зроблений. Та що дальше стало ся з нею — невідомо. Коли додати до сього опублїковані В. Барвінським під значним заголовком: „Очерки изъ исторіи общественнаго быта старой Малороссіи“ (XI—XII, ст. 347—368) три документи, які будуть окремо обговорені, то буде все, що принесла „Україна“ для української історіоґрафії.

Що до скількости і що до якости краще презентує ся в „Україні“ ґрупа історично-лїтературного і лїтературного матеріялу. З нього в окремий відділ можна виділити статї й матеріяли, що так або инакше належать до Шевченка, а викликані в більшій части новознайденим матеріялом в архіві Департамента поліції. І так М. Т—ській в статейці „Т. Г. Шевченко и замѣщеніе кафедры живописи въ Кіевскомъ университетѣ (Замѣтка по неизданнымъ документамъ)“ (II, ст. 250—253) до знаних про се річий публїкує ще просьбу Шевченка до попечителя київського наукового округа Мраскіна, щоб надано йому згадану посаду, і такуж просьбу до начальника „південно-західнього краю“ Бібікова, щоб той дозволив Шевченку, як співробітнику київської археоґрафічної комісії, заняти катедру рисунків. Як відомо, Шевченко, помимо других кандидатів на сю посаду (академіка Гербецеттеля, Шляйфера і Буяльского), катедру одержав на рік для проби, але заняти її перешкодив йому арешт в 1847 р. В статї Я. П. Забіли „Автоґрафи і нові твори Т. Г. Шевченка, знайдені в ар-

хиві Департамента Поліції“ (VII–VIII, ст. 1—19) маємо цікаве справозданнє автора про спадщину Шевченка, знайдену в згаданім архіві, в якому він працював по дорученню Петербурського Товариства ім. Шевченка. Росповівши про заходи сього Товариства дістати дозвіл на вступ до архіва, а опісля добути знайдені рукописи для передачі їх в українську інституцію, автор подає спис знайдених річий і на підставі автографів поета деякі варіянти до друкованих вже поезій з инших рукописів. Отся знахідка має бути передана на власність музею імени В. В. Тарновського. Д. Ів. Любов оповідає і описує такуж знахідку автографів Шевченка в Румянцевському Музею в Москві („Автографи Шевченка в Московському Румянцівському Музеї, II, ст. 137—146). Ся знахідка очевидно не може рівняти ся з петербурською. Тут маємо всего три поезії Шевченка („На що мини чорни бровы“, два два вірші Н. Маркевичу і балляду „Утоплена“) і один лист Шевченка до Квітки-Основяненка з 8/XII 1841 р. Сї автографи позваляють усталити дати сих поезий, дотепер хибно подавані. „Спори про пражське виддання Кобзаря“ (II, ст. 125—136) О. Русова — дуже цікаво написані — можуть служити певного рода історичним документом не тільки для справи пражського видання Кобзаря і тих великих клопотів, з якими ся справа була звязана, але і для характеристики українського громадянства, його настрою, бажань і сподівання в початках 70-х рр. перед відомим указом з 1876 р. Дякуючи власне заходам громадянства коло видання Кобзаря, в яких немалу ролю грали і таємні конференції декого з київським цензором Пузиревським, коли цензор прочитав цілий рукопис для друку (за плату 50—70 руб.), — дякуючи сим заходам, перший том пражського Кобзаря як раз настиг на Україну перед самим виданнєм указа з 1876 р.

Шевченківські теми замикають дві статї: М. К—ського „Марія“ Т. Шевченка (аналітична проба, IV, ст. 1—13) і В. Данилова „Лілея“ Шевченка і „Lilie“ Эрбена (V, ст. 180—189). Деяке значіннє за собою має перша статя. Автор влучно вказує і поясняє деякі моменти в творчости Шевченка, а власне що до улюблених його сюжетів „мати“, „мати-покритка“, на що відповіди треба шукати в поемі „Марія“. Найяркійшим символом, радше воплоченнєм неволї, рабства загалом, а панщини конкретно, се власне мати-покритка. Для сього мусить наступити „обновленнє“, якого вихідною точкою любов матери (жінки). В тім у Шевченка є вселюдська закладка ідеї, а жерелом таких поглядів український народний світогляд і очевидно — власна поетова творчість. Заложеннє статї, на нашу думку, добре і головні моменти вірно намічені, та автор сього не розвинув, заступивши науковий метод — лїрикою. Автор другої статї зачав від вказання анальоґії між сюжетом

Шевченкової „Лілеї“ а Ербенової „Lilie“, заперечуючи при тім зовсім справедливо яку небудь причинову звязь між обома творами, а скінчив на порівнанню Шевченка з... Чеховим. Для сього не варто було і статі писати.

З річний на инші теми зазначимо В. Данилова „Къ характеристикѣ И. Г. Кулжинскаго и его литературной дѣятельности“ (X, ст. 20—43), присвячена одному з „областних українських письменників“ Кульжинському, що, як припускає автор статї, будучи вчителем Гоголя, міг мати на нього вплив своїми працями з буцїм-то українського житя, котрого одначе він сам не знав. Далеко інтензивнійшу діяльність проявив Кульжинський на полї доносів в своїх „обличительних“ брошурах проти українства, над чим д. Данилов доволї довго задержуєть ся, тим самим заперечуючи усякому впливови Кульжинського на Гоголя. Загалом Кульжинський, фіґура незначна в лїтературі, а тим менше в українській, і навіть в своїм поборюванню українства не знайшов більш ориґінальних думок над прості доноси. П. Стебницький (З архива Д. Л. Мордовцева, IX, ст. 285—310) дає інтересний перегляд паперів пок. Мордовцева, де находять ся дуже цінні річи, як напр. кореспонденція з ріжними українськими діячами, письменниками і деякі недруковані твори сих останнїх, а дальше хоч невелика, але коштовна збірка малюнків Шевченка і т. д. Дві давні українські сатири опублїковані Н. Петровим (Правило увѣщательное пьяницамъ къ покаянію и трезвости ихъ, пѣваемое не въ церквахъ, но въ школахъ, 1779 года, III, ст. 382—393) і С. Петлюрою (Вірша 1786 року на київських ченців, IX, ст. 379—388) не мають нїякого лїтературного значіння, хиба тілько історичпо-побутове. Найбільш серіозний матеріял для історії лїтератури, який маємо в „Україні“, а се документи „До історії указа 1876 року про заборону українського письменства“ (V, ст. 135—151) і „Найблизчі відгуки указа 1876 р. про заборону українського письменства“ (VI, ст. 249—268) будуть обговорені в иншім місци. Нарештї статя В. Д. „Науковий аналїз проф. Т. Флоринського“ (V, ст. 172—179) — служить відповідю і рецензією давнїйшої брошури Флорінского: „Славянофильство Т. Г. Шевченка“, обговореної свого часу на сторінках нашої часописи.

Не можна також бодай коротко не згадати ще й про кілька статей, що в них відбило ся наше „сьогочасне лихо, не минуле“, справедливо кажучи, викликане більше ріжними добрими волями, чим фактичними причинами. Тим „лихом“ мнима ріжниця мови в обох частинах України, при чім до того питання причепила ся ще і справа правописи і инші такі добрі і гарні річи. На щастє справа обмежила ся на одну, за те дуже велику статю Івана Нечуй-Левицького п. з. „Сьогочасна часописна мова на Україні“ (I—III), ні(авсніціями якої на жаль, а може і шкоду для журнала, вийшла перша книжка „України“. Певного

рода відповідю на сю статю була инша, дра М. Пачовського „Літературна мова Україні“ (IV, ст. 61—74). Статя д. Левицького, на нашу думку, по свойому укладї і тонї просто не надаеть ся до дискусії; про неї врештою вже були деінде поміщені відзиви.[1]) Тут тільки треба завважати, що редакція „України“ не здержала своєї обіцянки висловити свою думку про порушені д. Левицьким питання, дарма, що іза тої статї нарушила проґрамовий прінціп „спокійного і обєктивного обсуджування всіх сторін життя“. Як сказано, відповідю на згадану статю була названа висше статя дра Пачовського, що починає з представлення здобутків і положення українського народа в Галичині і перейшовши через легку діскусію з д. Левицьким кінчає полємікою з дром Франком про потребу і користь граматики взагалї. На иншому місцї були б ми сказали де-що про інтересну статю проф. Сумцова „Історичні зразки українського лїтературного єднання“ (VII—VIII, ст. 212—217), наколи-б ш. професор вихідною точкою для своїх міркованнь не був взяв теж „сьогочасного лиха“, хоч з иншого боку. Проф. Сумцов подає зразки літературного єднання і обопільного поправлювання творів між старими українськими письменниками напр. Барановичем і Ґізелем, як добру прояву, а заразом антітезу того, що тепер дїєть ся на Україні, коли письменменники себе критикують, а для прикладу наводить критичні замітки про збірку поезій Х. Алчевської. Нам здаєть ся, що таке ставленнє справи несправедливе; літературне єднаннє і поправлюваннє собі письменниками творів приватно зовсїм не суперечить критицї. Бо що-ж би тодї стало ся з лїтературною критикою, котрої вагу певно признає сам ш. професор, коли-б літературне єднаннє і обопільна прихильність авторів до себе — а се всякий вважає добрими річами — виключало усяку критику перед широкою публїкою. Так само, думаємо, брак читача зовсїм не є результатом критики — чи, як се виходить з статї ш. професора — браком лїтературного єднання.

Найбільш докладно та систематично були в „Україні“ ведені посмертні згадки — на лихо рік такий випав нещасливий, який приніс смерть богатьом українським письменникам або пригадав річницю чиєїсь смерти — згадки ведені здаєть ся одним письменником д. Дорошенком. І так маємо посмертні згадки про історика Н. Молчановського (І, ст. 97—105), М. К. Чалого (ІІІ, ст. 394 - 399), проф Голубовського (IV, ст. 74—80), етноґрафа В. Горленка (V, ст. 214—17), Марію Маркович

---

[1]) Див. статю С. Єфремова: Відгуки з життя і письменства, в Л. Н. Вістнику за 1907, кн. V, ст. 331—339, і дра Франка при нагоді критичної оцінки перших трьох книжок „України“, тамже, кн. VI, ст. 507—509.

(VII—VIII, ст. 218—223), драматурґа Івана Тобилевича (Карпенка-Карого) (X, ст. 116—128), нарешті статю про Куліша в приволу десятої річниці його смерти (II, ст. 238 - 249) і про Івана Рудченка (VII—VIII, ст, 92—100). З них мають значіннє, як проби характеристики і оцінки літературної діяльности статя про Куліша і про Карпенка-Карого і про Чалого — решта дійсно лишень згадки. Тут мусимо зазначити чиюсь недоладну статю „Краткія біографическія свѣдѣнія о жизни и дѣятельности Ивана Яковлевича Рудченка", написану до того, ще в якомусь всеросийському дусї.

Крім прегарних споминів Л. Старицької-Черняхівської: „Двадцять пьять років українського театра" (Спогади та думки, X, XI—XII), які можуть служити матеріялом для історії українського театру маємо ще „Сповідь віроучителя-сектанта" (Касьяновича — VI - IX) і свящ. В. Радецького „Кіевская духовная семинарія въ первой половинѣ XIX ст. (X—XI—XII), які для українознавства не багато дають нового. Особливо се треба сказати про сї останнї — рід усяких „протоєрейських" балачок, від яких терпіла колись і „Кіевская Старина".

Д. Порш зазначив зовсїм справедливо, що „соціально-економічно Україна є terra incognita" і для часткового бодай доповнення тої прогалини дав два статистичні нариси, один більш загальний „Із статистики України" (VII—VIII, ст. 20 - 46), другий більш спеціяльний „Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілїзація земельної власности на Україні від 1877 р. по 1905 р." (XI—XII, ст. 145—180). Нариси далеко неповні і недокладні, на що врештою сам автор не претендує. Не маючи змоги вдавати ся в огляді в детальне обсудженнє сих нарисів завважаю тільки, що причина браку наукових статистичних дослідів України як індівідуальної цілости не конче, як думає автор, лежить в тому, що Україна, як певна історична теріторія не істнувала, бо так воно de facto не було.

З рецензій важнїйших прийдеть ся зазначити не багато, хиба тільки рецензію В. Н. на євангелиє від Маттея перекладене на українську мову (I), В. Д—го на українську драматурґію Комарова (I), І. Ч. на 7-ий т. Архива Ю.-З. Россіи, В. Д—го на „Про старі часи на Україні" М. Грушевського (IV) і т. д. Крім того в „Україні" подавано огляди журналів, хоч не систематично і частенько переношено їх з одної частини в другу а навіть подавано між статями, як напр. С. Петлюри: „Ucrainica" в журналї „Былое" за минулий (1906) рік (V, ст. 189—213). Над другою частиною журнала, яка мала власне бути тим поширеннєм змісту давньої „Кіевской Старины" не будемо довго задержувати ся. Як сказано, поділ журнала на дві окремі частини був чисто механїчний, бо багато статей того самого типу були міщені раз в науковій, другий раз, сказати-б, в публїцистичній, другій частині; напр. коли

статю Д. Дорошенка про Тобилевича поміщено в першій части журнала, то статя С. Петлюри про те саме знаходить ся в другій (IX, ст. 19—30). Сей відділ журнала в більшій части складаєть ся з оглядів сучасного житя. Крім того маємо ще тут статї тривкійшого значіння, хоч не науково написані, а чисто інформаційні, як Д. Дорошенка про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (III, ст. 156—168), Просвітянина про Товариство „Просвіта" в Одесї (I, ст. 30—47), С. Петлюри про Політичні українські партії в Галичині (було тільки про соціял-демократичну партію, написану дуже поверховно і на підставі скупого матеріялу, IV—V), Д. Дорошенка Про артистичну діяльність Миколи Садовського з нагоди його 25-літнього ювілею і С. Петлюри про такий же ювілей М. Заньковецької.

Кінчимо, чим почали — новою заявою редакції в X-ій книжці „України" — заявою, що редакція припинила своє виданнє. Нам прикро приходить ся се повтаряти, бо се як-не-як означає упадок одного українського журнала. В сім випадку, здаєть ся, инакше не могло бути. Приглянувши ся цілорічному дорібкови „України" мусимо сказати, що весь той дорібок був досить убогий, і хто знає, чи вартий він був заходів, які в нього вложено. Ті, що видавали „Україну", видно не зорієнтували ся як слїд в нових обставинах серед українського житя; відчули, що „Кіевская Старина" в нових обставинах не може істнувати, проте заложили новий журнал на... старих підвалинах його попередника. Редакція висловила в своїй останнїй заяві надію, що видавництво перейме на себе нова інституція, Українське Наукове Товариство в Київі, значить, товариство було би повторило помилку редакції „України". Так не стало ся, і Товариство заложило свій окремий орґан на нових підставах. *I Д.*

Ілюстрований лїтературно-науковий двотижневник для українських родин — **Сьвіт** (Львів) переживав у 1907 р. остру фінансову крізу, яка покінчила ся його застановленнем на 16—17 (подвійному) числї (виданому аж у 1908 р.). Ся кріза відбила ся також на його змістї; бідний в сьому річнику в порівнанню з попереднїм белєтристичний, ще біднїйший — науковий відділ. Молоді галицько-українські письменники (яких орґаном був „Сьвіт" у 1906 р.) не брали в 1907 р. у видаванню згаданого журнала вже ніякої участи; зі старших стрічаємо тільки дд. В. Щурата, Ю. Кміта, С. Яричевського, П. Капельгородського й самого видавця д. В. Будзиновського. З писань неживих авторів друковано: драму Карпенка-Карого „Сава Чалий", поему П. Куліша „Найвисший дар" й історичний роман М. і Л. Старицьких „Богдан Хмельницький".

В науковому відділї, що має в сьому річнику вповні публїцистичний характер, завначимо статї: д. В. Будзиновського п. з. Галичина

і Україна (чч. 3—4), де подано замітки до відомої статї проф. М. Грушевського „Галичина і Україна“ (Л.-Н. Вістник, 1906, XII); того самого автора п. з. Гадяцькі постуляти і гетьман Виговський (чч. 5—10), — інтересна анкета в справі розвязання питання, яку вагу в історії розвою української національної ідеї має поставленнє полїтичних постулятів на козацькій раді під Гадячем у 1658 р.; в анкеті взяли участь: ініціятор д. В. Будзиновський, проф. М. Грушевський, др. В. Щурат, редакції: київської „Ради“, полтавського „Рідного Краю“ й ин.; дальше його-ж статя п. з. Наші гетьмани (чч. 12—17), де подані характеристики П. Конашевича-Сагайдачного і Б. Хмельницького. З инших згадаємо статю др. В. Щурата п. з. Церкви гр. кат. парохії в Бродах (ч. 5), де подана коротка історія 4 брідських церков, статю д. Ів. Джиджори п. з. Український вертеп (ч. 3, — передрук з київської „Ради“) і вкінці замітку д. М. Л. п. з. Рутенство в народній піснї (ч. 3), де автор подає дві народні піснї про мадярське й італїйське повстаннє в 1848—49 рр. проти Австрії, записані ним в 1906 р. в Стрийщині (у Галичині) й характеризує на їх підставі народню концепцію згаданих історичних подій.

З великого числа ілюстрацій і портретів, репродукованих в сьому річнику, згадаємо ілюстрації Рєпіна (Запорожцї), Сластьона (бандурист, козаки на морі), Брандта (похід, поворот з добичею), Семірадзкого, Васнецова й ин., дальше портрети гетьманів: Сагайдачного, Б. Хмельницького (8), Виговського, Ю. Хмельницького, Тетері, Бруховецького, Многогрішного, П. Дорошенка (3), Ханенка, Самійловича, Мазепи, Скоропадського, Полуботка, Апостола, Розумовського; вкінцї декілька фотографічних знимок важнійших українських історичних памяток (пр. мозаїки, образи й фрески у київській Софії, монети Володимира Вел., Ярослава Мудр., гріб Хмельницького, Мазепи й ин.)

Український місячник, видаваний в німецькій мові у Віднї п. з. Ukrainische Rundschau (в рр. 1903—1905 — двотижневик п. з. Ruthenische Revue), призначений був в першій мірі для інформовання про українські справи заграницї. Се видко зрештою з добору й характеру самих статий, в яких побіч національно-культурних справ порушені також суспільні й полїтичні питання.

Важнійші статї в рр. 1906—1907 на українські національно-культурні теми: 1906 р. — M. Motschulskyj — Die ukrainische Literatur (1798—1905) (№ 4 7), — гарна характеристика українського письменства за останнє столїтє; D. Doroschenko — Die ukrainische Literatur in Russland (№ 2), — подана характеристика українського письменства в 1905 р.; I. Krewetzkyj — Die herausgeberische Tätigkeit der Ukrainer in den Jahren 1903—1905 (№ 1), — статистика укра-

їнського видавничого руху в рр. 1903—1905 по поодиноким видавничим центрам; B. Lepkyj — Mychajło Drahomanow (№ 3), — характеристика культурної й громадянської діяльности Мих. Драгоманова; I. Trusch — Aus der ukrainischen Kunst (№ 1), — характеристика гуцульського артистичного промислу (артистичні вироби братів Шкрибляків з фотоґрафічними знимками); S. Tomaschiwskyj — Eine Geschichte der Ukraine in deutscher Sprache (№ 12), — характеристика т. I німецького видання „Історії України-Руси" проф. Мих. Грушевського; Z. Kuzjela — Die Schewtschenko Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg (№ 2), — гарна інформаційна замітка про Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (про його наукову роботу в рр. 1902—1904); N. Dmytrijew — Das Schulwesen in der Ukraine (№ 2), — характеристика народнього й середнього шкільництва на Україні; D. Doroschenko — Die Angelegenheit der ukrainischen Unixersitätskatheder in Russland (№ 12), — характеристика заходів українського громадянства коло заснования українських катедр на київськім, харківськім й одеськім університетах; D. Doroschenko — Die ukrainische Presse in Russland (№ 2) — інформації про українські періодичні видання в Росії. В р. 1907 р.: I. Krypjakewytsch — Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine (№ 2—3), — характеристика неприхильних відносин польського короля Володислава IV до української церкви й школи (на підставі автентичних листів Володислава IV); W. Rudenskyj — Zur polnischen Polemik gegen Björnson (№ 6—8) й того-ж автора — Beiträge zur Charakteristik der inneren Zustände Polens im XVII Jahrhundert auf Grund der zeitgenössischen polnischen Dichtung (№ 9—10), — неґативна характеристика польського житя в XVII ст. (на підставі писань П. Скарги, Старовольского, G. Pacichelli й тогочасних польських поетів); I. Krypjakewytsch — Ein Vorschlag zur Vernichsung des ukrainischen Volkes (№ 4), — репродукція звісного „Projekt-у na zniszczenie Rusi" з XVIII ст.; M. Korduba — Das Schulwesen in der Bukowina und die Ruthenen (№ 1), — характеристика буковинського народнього й середнього шкільництва по національним ґрупам (українська, румунська, німецька); R. Tustanowskyj — Zur Geschichte der kulturellen Bestrebungen der galizischen Ukrainer (№ 4), — характеристика польсько-українських відносин у Галичині в 1848—60 рр.; W. K. — Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine (№ 11—12), — опис тортурования Ґонти (на підставі зізнань очевидця Конюшковского); S. Dnistrjanskyj — Eine selbständige ruthenische Universität in Lemberg (№ 2—3), — історія теперішнього львівського університету й проект постепенного орґанізовання українського; M. Lozynskyj — Iwan Franko (№ 1), — сильветка з на-

годи 50-тих роковин уродження; S. Ludkewytsch — Bortnjanskyj (№ 1), — характеристика композиційної творчости Д. Бортнянського; S. R. Landau — Die jüdisch-nationale Bewegung und die Ruthenen in Galizien (№ 5), — характеристика жидівського національного руху в Галичині й відносин його до галицьких Українців.

На суспільні й політичні теми: в 1906 р. — M. Lozynskyj — Die Stellung der polnischen und russischen revoluzionären Parteien zur ukrainischen Frage (№ 1—5, 7—8), — нескінчений історичний нарис відносин польських і російських революційних партій до українського питання протягом XIX ст. (стаття друкувала ся в українськім оригіналі в „Літ.-Наук. Вістнику" й вийшла в переробці також окремою книжкою); O. Turjanskyj — Die Rolle der Polen in der sozialpolitischen Bewegung der Gegenwart (№ 9); того-ж автора — Die Idee des historischen Polen als Grundlage der sozialen Reaktion (№ 10) й ин.; в 1907 р. Gr. Starzenski — Memoiren (Zur Geschichte der polnischen Kultur in der Ukraine) (№ 5 - 8), — уривок зі споминів ґр. Старженского про відносини польських дідичів до кріпаків на Україні (друковані в цілости в „Літ.-Наук. Вістнику"); K. Trylowskyj — Die Wirtsckaft der polnischen Bureaukratie in Ostgalizien (№ 9—10) й богато иньших, викликаних т. зв. „питаннями дня".

Крім статий науково-популярного й інформаційного характеру згадаємо ще переклади з української белєтристики (О. Федькович, О. Кобилянська, М. Коцюбинський, Б. Лепкий, В. Потапенко, В. Семанюк, В. Стефаник, Ів. Франко) й коротку хроніку українського житя, подавану при кінці кождого числа п. з. Rundschau. Спеціяльно звернемо ще увагу на статі, написані деякими заграничними прихильниками української справи, нпр.: Björnstjerne Björnson — Die Ruthenen (1906 р. № 11); H. Weber-Lutkow — Die polnische Gefahr und die Ruthenen (1906 р. № 11); Björnstjerne Björnson — Die Polen als Unterdrücker (1907 р. № 4); — статя, що викликала відповіди Падеревского, Сенкевича, Франка й якої епільоґ відбув ся перед судом у Відні (засудженне Сенкевича); Mariano de Cávia — Der Hungerstreik (1907 р. N. 5), — про голосний голодовий страйк українських студентів у Львові; Dr. J. Fekete de Nagyivany — Das Schicksal der ruthenischen Nation (1907 р. N. 9—10) й ин.

Економічно-господарський місячник (орґан українського „Краевого ревізийного Союза" у Львові) — **Економіст** подавав, побіч досить цінних інформацій і справоздань про українські фінансові та торговельно-промислові інституції в Галичині, переважно статі економічно-господарського характеру. З инших згадаємо популярно-наукову статю д. Т. Осадчого п. з. Селянська доля і панські землі на Україні (чч.

10—12, з „Ради“), дальше статю д. Л. Падалки п. з. Про вжитки полтавських хліборобів (чч. 1—2, передрук з „Рідного Краю“), анонімну статю п. з. Скільки в Полтавщині землї і кому вона належить (ч. 8), таку-ж статю п. з. Сільсько-господарські робітники на російській Україні (ч. 7), статю д. М. Гехтера п. з. Як розвязати національне питаннє і вкінці статю д. М. Левитського п. з. Семий міжнародній конґрес кооператив (ч. 10). З перекладів згадаємо переклад статї С. Фаиб п. з. Анґлїйський сіндікалїзм — історичний огляд (1799—1905) (чч. 2, 4, 5, 7—8) й переклад статї К. Жіда п. з. Будучність кооперації (чч. 7—8).

Орґан „Руського Педаґоґічного Товариства“ у Львові — **Учитель** — приніс в 1907 р. одну інтересну статю, що зацікавить своїм змістом історика українського письменства, а то — „Сюжети з учительського стану і школярського житя в українсько-руській лїтературі“ (чч. 19—24). Автор, д. Ф. Михайленко, обговорює в першій половині статї сюжети з учительського стану в писаннях 27 новочасних українських письменників (між ин. в писаннях Ів. Франка, Н. Кобринської, О. Кобилянської, О. Кониського, Ів. Стешенка, Б. Лепкого, Л. Марковича, Н. Кибальчич, Ст. Пятки-Ковалева, І. Семанюка, Е. Ярошинської, Л. Тамаренка й ин.) при чім констатує факт, що в творах письменників російської України переважають сюжети з житя учительок жінок, — в письменників австрійської України — сюжети з житя учителів-мущин. Обі ґрупи письменників схарактеризували типи народного учительства взагалї позитивно. В другій половинї статї говорить автор про сюжети житя дітий-школярів в писаннях 9 українських письменників (між ин. Ів. Франка, Е. Ярошинської, Віри Лебедової, М. Колцунякової, М. Дерлиці й ин.). Очевидно, всього матеріялу на сю тему д. Михайленко не вичерпав; не подав між ин. глубшого критичного розбору творів і загальних висновків; також метод, яким користуєть ся в статї, доволї примітивний. Не зважаючи одначе па те, його статя являєть ся інтересною пробою подати деякі причинки до загального огляду сюжетів і тем в новочасному українському письменстві. З инших статий зазначимо: докінченнє перекладу статї проф. Ф. Паульзена п. з. Короткий огляд історії нїмецьких унїверситетів (чч. 2—3; початок у 1906 р. чч. 20—24) і передруки з київської „Ради“: реферату д. С. Єфремова п. з. Шевченкове „Посланіє“ (чч. 8—9), статї д. П. Капельгородського п. з. З записної книжки учителя початкової школи (чч. 17—18), статий в справі українського шкільництва в Росії (ч. 7) і статї д. Ф. М—ого п. з. Про народню освіту на Україні (чч. 15—16).

Незалежний орґан українського учительства Галичини і Буковини — **Промінь** — в пол. 1907 р. з фінансових і технічних причин перестав

виходити (останній випуск чч. 14—16). Зі статий і матеріялів, інтересних для нас, занотуємо: О. Маковея п. з. Причинки до житєписи Юрія Федьковича (ч. 9), де подані спомини про Федьковича д. Ів. Керстюка, що в рр. 1869—71 був скарбовим надстражником у Путилові, жив у приязні з буковинським поетом, сходив ся з ним трохи не що дня; спомини інтересні тим, що кидають на Федьковича инше світло, як студія проф. Ол. Колесси („Юрій Коссован", Зоря 1893); О. Маковея п. з. В роковини смерти Т. Шевченка (ч. 4); — дві замітки: І. Як святкували память Т. Шевченка в Чернівцях 1864 р. — опис обходу памяти Т. Шевченка на підставі листу К. Стратулата з 5. IV. 1864 р. до Із. Воробкевича і споминів о. Е. Федоровича; II. Буковинські поети і Т. Шевченко, — характеристика відносин до Шевченка О. Федьковича й Із. Воробкевича; дальше О. М. п. з. Причинки до (пізнання?) положеня нашого народу на Буковині в половині XIX століття (ч, 3, 5), — інтересна характеристика відносин між селянами й дідичами, коршмарями, священиками, урядниками й ин. в пол. XIX ст. на Буковині; статя оперта на записках о. Гр. Воробкевича. Вкінці згадаємо ще: Свояка п. з. Чорна статистика (чч. 9—11), — де на підставі офіціяльного „Справоздання галицької Краєвої Ради Шкільної про стан публичного виховання в рр. 1905/06" подано число шкіл, громад, без шкіл і орґанізацію шкіл; А. Лотоцького п. з. Як стоїть справа народньої освіти на Холмщині (ч. 4), — на підставі „Памятної книжки для люблинської ґубернії за 1904 р."; Б. п. з. Шкільні спомини (ч. 5), — характеристика педаґоґічних методів в галицьких школах у 70-их рр. м. ст.

Суспільно-церковний орґан галицько-українського духовенства — **Нива** (Львів) принесла в 1907 р. другу частину довшої історичної розвідки о. Ів. Шиха п. з. Історія церковної унії на Буковині від початку її заснованя аж до 1901 р. (чч. 11—12, 14, 16—19), де подано історію 18 українсько-уніятських буковинських парохій (у першій частині подана була загальна історія заведення унії на Буковині).[1] Сю працю сподіємо ся обговорити детальнїйше на иншім місці. З инших статий згадаємо: короткий реферат о Л. Захарясевича п. з. Дещо про забобонність і ворожбитва в наших гірських околицях (ч. 19), в якім серед маси теольоґічних мірковань подано також декілька народнїх вірувань і забобонів, не безінтересних для українського етноґрафа; дальше короткий реферат п. з. Російська церква в 1906 році (чч. 6, 8, 11), написаний на підставі статї в „Церковн-ому Вѣстник-у" (ч. 1—5) п. з. „Русская Церковь въ 1906 году". Вкінці занотуємо дві статї про технічний термін на означеннє т. зв. галицько-уніятської церкви, а то

---

[1]) Нива, 1906 р. чч. 1—5, 7—9, 11—15.

о. Ів. Мельницького п. з. Якої віри і якого обряду галицькі Русини (ч. 8) й о. О. В. п. з. До нашої церковної термінольоґії (ч. 13); першийавтор пропонує термін „римо-католицька церква руського обряду", другий — „римо-католицька церква грецько-словянського обряду на русько-галицькій землі".

Орґан української богословської молодїжи в Австро-Угорщині — трьохмісячник **Католицький Схід**, — що видаєть ся від 1904 р. при українськім духовнім семінарі у Львові, не приніс у 1907 р. нї одної статї, яка дотикала-б своїм змістом якого небудь питання по українознавству. Всї майже працї, поміщені в сьому річнику, — се компіляцїї на теми ріжних теольоґічних питань. З невеличкого белетристичного відділу згадаємо тільки дві поезійки відомого молодого угро-українського поета д. Ґабора Костельника (І. Моїм шпіванком; II. Под вербамі. — Кн. І), написані українсько-бачванським говором (полуднева Угорщина). *І. Кр.*

Дїло — Історичній лїтературі пощастило сим разом неособливо. М. Лозинський подав із „Записок" опис смерти Івана Ґонти (ч. 265); А. Борковський надрукував акти до справи нападу „гайдамаків" на дім Романа Авдиковського, пароха в Піґлисю 1794 р. (ч. 159); М. Яцків на підставі записок о. Алексія Заклинського змалював сильветку Василя Петришина, галицького посла до державної Ради в Кромерижі 1848 р. (ч 167). Дуже інтересні спомини о. Івана Ступницького, пок. пароха в Брустурах „З давнини на Гуцульщині" — про неприхильних парохіян, про опришків, народний податок на „Народний Дім" у Львові і т. и. (ч. 75). Записки К. Антоновича до історії полїтичних змагань галицьких народовців 1884—1892 р. занадто загальні, щоб могли бути цікаві (ч. 166). Історичних видань дотикає полєміка дра В. Щурата з проф. Брікнером — Розширюване етноґрафічної Польщі при помочи „польської науки" (ч. 15); подібні замітки дра С. Томашівського і дра Ів. Франка під адресою черновецького проф. Мількович — нещасливого рецензента німецького видання І т. „Історії України-Руси" М. Грушевського (ч. 205, 215, 253). Безіменна статя п. з. „Ученість" польської Академії Наук у Кракові й польських т. зв. „учених" (ч. 77) показує як необережно беруть ся польські історики до наукових видавництв — се звісна справа видання Литовського Статута 1566 р. — нїби нїде й нїколи не друкованого — й видання одного давно звісного фальсифікату як автентичного документу. Була теж мала полеміка на тему історичних оповідань. Др. Андрій Чайківський (ч. 67) звертає увагу на велику вагу історичних повістей в національнім вихованню; бажає оповідань про світлі факти і великі одиниції з української минувшини; свіжо видану повість дра О. Маковея „Ярошенко" вважає занадто сухою і млавою (ч. 126—7). Др.

Маковей не годить ся з вимогами Чайківського й жадає від історичного оповідання передовсїм історичної правди; виказує на оповіданню Чайківського „За сестрою“, як небезпечно писати історичні повісти без відповідних історичних студій. З свого боку замітимо, що між молодїжю і між народом історична белетристика обох авторів має великий успіх; шкода лиш, що її так не багато... З праць по археольоґії появила ся корисна статя Б. Януша „Дещо о передісторичних памятках на галицькій Україні“; зібрані в ній звістки про передісторичні знахідки в Галичині — печери, городища, нагробні камінї, гроби, посудину неолїтичної епохи, бронзові памятки, початки зелїза — і що цїнне, зібрана подрібно археольоґічна лїтература (пор. також W. Przybysławski, Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze 16 powiatów Galicyi wschodniej. Lwów, 1906, ст. 77+V+VII таб.). В. Щурат в статї „Сьвято молодїжи“ (ч. 268) описує вороження в вечір св. Андрія, на Маланку, святий вечір і т. и. З лїтературної критики замітимо рецензії на Лїт.-Наук. Вістник (ч. 193, 240), О. Луцького і І. Франка про „Молоду Музу“ (ч. 249, 263), В. Пачовського на поезії Олеся і Филянського (ч. 279), П. Карманського на „Сон укр. ночи“ Пачовського (ч. 258 і д.). — З культурних справ замітний ряд статей „Наша школа в ярмі (ч. 174—216), в економічних — дискусія над імпортом худоби до Галичини (ч. 214—215, 241, 245, 251, 254, 261, 266-8, 283). *Кр—ч.*

Руслан містить дальші „Матеріяли до национально-полїтичного і культурного житя Русинів“, а саме: „Листи Данила Танячкевича до Ол. Барвінського з рр. 1868—1895 (і один лист — імовірно з кінця 1904 р.) (чч. 4 і д.); крім того, — лист тогож Д. Танячкевича до Юліяна Целевича з року 1883 (ч. 47). Далї ідуть „Материяли до історії зносин Галичан з Буковинцями“, упорядковані д-ром Осипом Маковеєм: спомини і листи Б. А. Дїдицького, Ісидора Воробкевича, Данила Танячкевича, Івана Ляторовського, Олександра і Осипа Барвінських, Михайла Білоуса і ин., що малюють національно-культурні відносини на Буковинї і в Галичинї в 60-х рр. минулого столїтя. „Материяли“ дають не мало фактів і характеристик, вартих уваги і цїкавих для історика національно-культурного відродження і житя австрийської України-Руси, тому не можна не пожалувати, що знаходимо їх надрукованими в такім мало звіснім дневнику, а не в більше придатному до того науковому виданю і в більше уважній і старанній редакції; при розкиданости матеріялу на протязї цїлого року, поплутаности і хибах в нумерації, а навіть браку часом деяких листів і частин поодиноких листів, — користаннє стає дуже утрудненим і незручним. В поданій серії бачимо такі документи: „Записки Ісидора Воробкевича про його родину“ (ч. 49). Спомини Б. А. Дїдицького (з листів його до О. Маковея і проф. Ем. Калуж-

няцького) про Ізидора Воробкевича і О. Ю. Федьковича. Решта листів, подана в хронольоґічному порядку, містить переписку Ізидора і Григорія Воробкевичів. Так в 1864 р. маємо лист Касияна Стрітулята до Із. Воробкевича; в 1865 р.: 2 листи Із. Воробкевича до редактора „Ниви“. — Лист Із. Воробкевича до Д. Танячкевича. — 3 листи Д. Танячкевича до Із. Воробкевича; з 1866 р., до Із. Воробкевича: 2 листи Ол. Барвінського, львівських громадян,Богдана А. Дідицького, Івана Ляторовського, Осипа Барвінського і Остапа Терлецького. Від Із. Воробкевича до Ів. Ляторовського; братів Олександра і Осипа Барвінських; з 1867 р. до Із. Ворбкевича — Осипа Барвінського (13 листів). — Ол. Барвінського (16 листів), — тернопільців, Мих. Білоуса, Б. А. Дідицького, Ом. Партицького. Від Із. Воробкевича до Осипа Барвінського (8 листів), Ол. Барвінського (9 листів), братів Барвінських, тернопільців, Заячківського, Ом. Партицького. З 1868 р., до Із. Воробкевича: Осипа Барвінського (6 листів), Ол. Барвінського (4 листи), Клима Волянського, Данила Танячкевича, Ізидора Мартиновича. Від Із. Воробкевича до Ос. Барвінського (4 листи), Ол. Барвінського. Крім того лист Данила Танячкевича до п. Морозенка про Із. Воробкевича. До сеїж серії належать також і Матеріяли про Григорія Воробкевича (Наума Шрама), брата Ізидора. Тут подані такі докутенти: дневник Г. Воробкевича, листи до Ол. Барвінського і до брата Ізидора. З історичних заміток маємо статї д-ра Б. Барвінського[1]). В статї „Екскомуніка в Галичині 1729 р.“ (ч. 166) поданий документ про випадок церковної екскомуніки, вчаснійший від наведених д-ром Ів. Франком. Документ сей знайдений в галицьких ґродських книгах львівського краєвого архіву; се „formula absolutionis de poena excomunicationis“, яку виставив „Reverendissimus ae Religiosus in Xto Pater Siedliewicz, officialis dioecesis hall. ritus graeci“ міщанинови міста Галича Мих. Вартоновичеви і його жінції. В статї п. з. „Процес о чари в місточку Заболотові 1656 р. На основі слїдчого протоколу“ (чч. 171, 172) — подано протокол процесу про чари. В короткій замітцї п. з. „Про Ведмедівску попівну і здобуте м. Ведмедведівки Турками 1677“ — спростовано деякі твердження д-ра Ів. Франка в його працї п. з. „Студії над українськими народніми піснями“. Розвідка д-ра В. Щурата про ґрунвальдську пісню і полеміка, - наукова й ненаукова, — що загоріла ся в приводу неї, не обминула і шпальт „Руслана“. Так, в ч. 33 знаходимо невеличку замітку п. з. „Bogurodzicza (Допись з Відня)“, в котрій невідомий автор (К) наводить головні риси реферата І. Зілинського, відчитаного в семінари проф.

[1]) Статї сї передруковані автором в збірнику п. з.: „Історичні причинки. Розвідки, замітки і материяли до істориї України-Руси“. Жовква, 1908.

Яґіча у Відни, про стан теперішнїх студій над „Bogurodzicz-ою“, спростовуючи деякі висновки д-ра В. Щурата. В довшій полемічній статї „Наша наукова полеміка (Кілька слів правди д-рови Щуратови)“ (чч. 72-80, 82—85) д-р Б. Барвінський гостро і запально відповідає д-ру Щуратови на образливу нотку в брошурі п. з. „Дві статї про ґрунвальдську пісню. Відповідь проф. Брікнерови“ (Жовква, 1906) про брошуру д-ра Б. Барвінського п. з. „Bogurodzicza dziewicza a історичні висновки д-ра Щурата“. В науковій частинї своєї статї д-р Б. Барвінський намагаєть ся ствердити повну правдивість відомостий, поданих Длуґошем. В ч. 284 подав Ол. Барвінський уривок зі своїх споминів — „До історийї обнови соборної церкви в Станіславові (Споминка з житя мінїстра д-ра Юліяна Дунаєвского)“, зазначуючи в нїй головно свою участь в сім „величавім дїлї“. З „Рідного Краю“ передруковані „Спомини про Пантелеймона Кулїша (чч. 133-237), а з „Kwartalnik-a Historycz-ного“ за 1906 р. статю проф. Брікнера п. з. „Норманська доґма“ (чч. 188—195), вимірену проти теорії проф. М. Грушевського про походженнє Руси, написану з приводу появи німецького перекладу I т, „Історії України-Руси“. Нарештї в ч. 214 знаходимо статю: „Відповідь напастникам“, проф. В. Мильковича, написану з приводу заміток у „Дїлї“, уміщеної там-же статї д ра С. Томашівського про рецензію д-ра В. Мильковича па „Історію України-Руси“ проф. М. Грушевського. Знаходимо декілька статий, присвячених боротьбі за унїверситет. В чч. 48—53 статя п. з. „Справа україньско-руского унїверситету“, — викликана відомою відозвою польських професорів з д. 2 марта 1907 р. і статею проф. Ґломбіньского в віденьськім „Zeit“ з д. 10 марта 1907 р.; правнича частина позичена з розвідки проф. С. Днїстрянського „Права руської мови у львівськім унїверситеті („Правн. Часопись“ 1904 р.). Друга статя п. з. „Ще де-які замітки до унїверситетської справи“ (чч. 72—80, 82—84) — наведена коротка історія заснования єзуітської Академії у Львові в 1661 р. і Ставропиґійської школи в 1586 р., яку-то школу, по думцї автора, скорше можна-б уважати за первовзір львівського самостійного українсько-руського унїверситету. На основі „Історії львівського унїверситету“ проф. Фінкля і Старжиньского зроблений цікавий висновок, що навіть самі польські професори перед кількома роками були зовсїм иншої думки про його утраквістичність, анїж тепер.

З инших статий і заміток можна би занотувати хиба отсї (хоч вони ще менше дають вартного наукового матеріялу): 1) коротенька замітка д-ра Б. Барвінського про „Йосифиньску метрику“, спроваджену з цілового уряду до краєвого архиву актів ґродських і земських (ч. 191); 2) „Україна а Галичина й Буковина“, Ол. Барвінського (чч. 1, 2, 4, 5

— автор вказує на потребу очищення мови від зайвих, чужосторонніх висловів і слів, які можна без трудности змінити щиронародніми); 3) „Потреба педаґоґічного музею“ (чч. 173—177), де автор подає також розгляд двох старих підручників: „Букварь славяньского языка“ (Львів, 1819) і „Читанка для малыхъ дѣтей“, Маркіяна Шашкевича, (Львів, 1850); 4) „Незнана траґедия Немцевича „Bohdan Chmielnicki“ (З нагоди 250 роковин українського гетьмана)“ (чч. 228—231) — за Ign. Chrzanowski-м, „Pamiętnik Literacki“ 1906 р.); 5) „Славяньске питане і его політичне значінє“ (чч. 21, 22) — з короткими увагами про відношенє українського національного питання до загально словянського; 6) „Ґеольоґічні розкопки в Старуні“, Яр. Гординського (ч. 246) — коротка замітка. З побільших рецензій можна занотувати отсї: 1) Рецензія на німецький переклад „Історії України-Руси“, проф. М. Грушевського — д-ра Р. Стібе (R. Stübe), — переклад з „Beilage zur Algemeinen Zeitung“. München 1907, Heft 44, Nr. 151—154; 2) на ту-ж книгу — проф. В. Мильковича з примітками редакції „Руслана“ (чч. 201, 202); 3) „Wielkiego księstwa litewskiego i żmódzkiego kronika. Kodeks Olszewski Chomińskich. Pogług rękopisów z roku 1550 wydał Stanisław Ptaszycki. Wilno, 1907“; 4) на т. XIX „Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej Львів, 1906“; 5) на кн. „А. Ефименко, Исторія украинскаго народа. Выпускъ первый и второй. Спб., 1906“; 6) на кн. „Adolf Chyliński, „Bogurodzica“ pod względem historyczno-muzycznym (Zbiór rozpraw z zakresu historyi muzyki polskiej I). Kraków, 1907, 8⁰, ст. 71“ (відбитка з „Przegląd-у Powszech-ного)“. Крім того знаходимо декілька біоґрафічних заміток: в ч. 290 „Д-р Кирило Студиньский (з нагоди іменованя звичайним професором)“; в ч. 97 „Ювилей Миколи Садовского“. Посмертні згадки: про Івана Тобилевича (чч. 202, 204, 205) і про Юрія Ґецьова (ч. 266).

Буковина і сим разом дала не богато наукового матеріялу. На першому місці можна поставити історично-правничу розвідку дра В. Дутчака: „Табулярні добра і двірські обшари на Буковині“ (чч. 92, 93, 94, 95, 96); ціль розвідки, як її означує сам автор, — „освітлити з правного становища табулярні добра й двірські обшари на Буковині, усталити правничі і індивідуальні признаки сих інституцій, які ще надто виразно зраджують сліди клясової (?) епохи, а по друге піддати критичному розборови їх уклад і розвиток в практиці“. Богдан Лепкий, на основі матеріялів поданих О. Кониським в його книзї: „Тарас Шевченко-Грушівський, Хроніка його життя“, подав невеличку статю п. з.: „Т. Шевченко і кн. Варвара Репнін“ (ч. 67), в якій намагаєть ся представити духовний образ сеї приятельки поета, що відограла таку помітну ролю в його житю, та зясувати характер від-

носин між кн. Репніною а Шевченком. Від редакції часописи присвячено два коротеньких некрольоґи пок. Марії Марковичці й Івану Тобилевичу (чч. 92 і 106). Трохи більша згадка уміщена з приводу двадцятих роковини смерти Осипа Юрія Федьковича (ч. 152). З побільших літературних рецензій майже всї відносять до нових творів нашого красного письменства: Остапа Луцького — про „Ніобу“, Кобилянської (чч. 22, 23); його-ж „О. Олеся: З журбою радість обнялась“ (ч. 70, — невеличка замітка про збірник його поезий); його-ж, — на збірку нарисів і оповідань Михайла Яцкова: Казка про перстень (Львів, 1907. Вид. „Молода Муза“; О. Л. на книжки: 1) Петро Карманський „Блудні очі“ (поезії; Львів, 1907, вид. „Молодої Музи“ ч. 2) і 2) Х. А. (Христя Альчевська) „Туга за сонцем“ (поезії, Москва, 1907), (в ч. 78). З видань Наук. Тов. ім. Шевченка зрецензований Василем Сімовичем т. 3-їй „Українсько-руського Архіву“ (про перші два томи — лише коротка згадка); тут докладно зреферований зміст „Матеріялів та заміток до історії національного відродження Галицької Руси в 1830—1840 р.“, зібраних М. Тершаковцем. З довших статей можна би зазначити ще статю Василя Пачовського, цікаву своїм заголовком: „Українці, як народ. Голос на анкеті в справі святкованя 250-лїтних роковин гадяцьких постулятів гетьмана Івана Виговського“ (чч. 37, 39, 40, 41, 42). Але поза поетичними висловами і зворотами, на жаль, трудно в ній дошукати ся чого-будь солідного і наукового. Нарештї треба занотувати ще статю невідомого автора (136, 137 і 138) п. з. „Наукове Товариство імени Шевченка“; по короткій замітці про історію заснования Товариства і повстання його наукових публікацій, тут поданий далї виказ нинїшньої видавничої дїяльности, зазначена орґанізаційна енерґія і науковий та видавничий рух Товариства, сумні умови його правного і матеріяльного становища й невідповідне відношенне краєвих і центральних властий при призначуванню підмог. *Ол. Н.*

Одинокий орґан української інтелїґенції на Угорщинї тижневник — **Наука**, що від 1896 р. виходить в Ужгородї (Унґвар), не приніс у 1907 р. крім продовження інтересної статї д. Біленького п. з. Старша руська письменность на Угорщинѣ (чч. 11—29), що була вже обговорена окремо в „Записках“ (т. LXXXIV), нїчого цікавого. *І. Кр.*

Рада — В першому числї за рік 1907 проф. Михайло Грушевський в статї „Наша ґазета“ писав: „При заснованню своїм ґазета мала на увазї передовсїм читачів з народу і, бажаючи їм дати весь матеріял у вповнї приступній формі, через се саме мусїла занадто понижити свій рівень та навмисно обминати теми, безпосередно не звязані з інтересами читачів з народу, або трудні для популярного викладу. Тим часом вия-

вило ся, що серед читачів ґазети публїка з народу була в меншости, а переважна більшість читачів була в інтелїґенції ріжних верств і відтїнків, і їх, а так саме й більше розвинених селян не могла задовольняти цїлком популярна ґазета. Тому на далї ґазета наша, не розриваючи звязи з народнїми кругами, служачи далї інтересам робучих мас і селянства, спеціяльно, як нашої національної підстави, і стараючи ся бути приступною по можности й найширшим кругам, не буде одначе навмисно понижати рівень свого викладу, а буде приміняти ся до потреб і вимог читача інтелїґентного, маючи те пересвідчення, що й серед селянства та робучих верств наростає також читач з більшими культурними вимогами й потребами". Так була сформулована переміна в характері ведення ґазети, що мала бути переведена в р. 1907. Ся переміна мусїла відбити ся й дійсно відбила ся і на характері статей, уміщуваних в „Радї", хоч треба зазначити, що ся переміна не була переведена консеквентно.

В роцї 1907 „Рада" мала такі постійні відділи: „З ґазет і журналів", „По Українї", „По Росії", „Останні вісти", „За кордоном", „З наукового, артистичного та лїтературного життя". В першому півріччу істнував відділ „З польських ґазет і життя". Підчас сесій державної думи додавав ся відділ „В Думі", а деякий час істнував ще відділ „З життя партій", поки він не зник разом з тим, як зникла з поверхні життя партійна діяльність. Опріч того весь час містили ся „Листи з Галичини", головним чином про полїтичне життя галицьких Українців.

З статей треба зазначити насамперед статї проф. Михайла Грушевського, що почали друкувати ся, починаючи з перших чисел ґазети. Перша з них — „За український маслак" (ч. 2, 3, 4) була присвячена гостро поставленому тодї питанню про відділення Холмщини й давала достойну відповідь на писанину польського національ-демократа ґр. Владислава Тишкевича, уміщену на сторінках „Рѣчи", орґану російської конституціно-демократичної партії. Друга — „Про мову" (ч. 6, 8, 31, 51, 59, 83, 89) теж була дуже на часї супроти всяких баламутних часто поглядів на сю справу, поширених серед українського громадянства. Обидві сї статї вийшли потім окремими брошюрами. В числах 8, 11, 12, 24, 44 було надруковано огляд д. Івана Франка — „Українська лїтература в 1906 р.", де містить ся між иншим досить гостра критика місячників „Нова Громада" та „Вільна Україна". З інформаційних статей згадаємо Ів. Джиджори „Про український вертеп"; В. К—ого „Яке потрібне земство на Українї" (ч. 16, 20, 21, 22, 24, 25, 26); Ів. Кревецького „Українська преса за кордоном" (ч. 28); М. Гехтера „Народня освіта в Полтавщинї" (ч. 39) написана на підставі „Отчета полтавской губернской земской управи за 1905 г."; Пєсчанського „Сїльсько-госпо-

дарські робітники на Україні“ (ч. 34, 41, 45); Матушевського „Про народню освіту на Україні (ч. 161, 164, 167); П. Єфремова „Становище Добродійного Товариства“ в Петербурзї р. 1906 (ч. 214). Сюди-ж треба додати й ряд статей популярно-історичного змісту Т. Осадчого „Панські землї і людська доля на Україні в давнїх часів“; статї написані досить хаотично і складають ся в таких роздїлів: I. Пани і людська доля до Хмельниччини (ч. 80, 98), II. Панська земля і людська доля на Україні після руїни (ч. 105, 113, 123), III. Часи кріпацтва 1766 і 1783—1863 р. (ч. 134, 138, 149), IV. Після волї (1861—1906 рр. (ч. 155, 167). Про національне питанне говорять такі статї: В. К—вого „Ріжноплеменність Росії і її значінне для держави“ (ч. 35); Мих. Грушевського „Наші домагання“ (переклад з 5 числа „Украинскаго Вѣстника“, що подає зміст декларації, виготовленої, щоб внести її в Державну Думу від українського парляментського клюбу, коли Дума займеть ся питаннем про реформу місцевого самоврядування); Гехтера „Національне питанне і автономія“ (ч. 118, написана з приводу двох книжок проф. Мих. Грушевського „Національный вопросъ и автономія“ та „Единство или распаденіе Россіи“); М. Рузина „Національне визволенне і політичні партії“ (ч. 125, 139, 140, 145, 146, 157, 164, 171, 173). З лїтературно-критичних статей треба зазначити Сергія Єфремова „Шевченкове посланіє“ (до характеристики українського громадянства) (ч. 85—86); його-ж „Оборонець сїроми“ (ч. 173—174, про Модеста Левицького); його-ж „Шевченко й українське письменство“ (ч. 186—187, вийшла окремо і була зрецензована д. Іваном Франком в т. LXXXIII „Записок Наук. Тов. ім. Шевченка“); його-ж „Марко Вовчок“, лїтературна характеристика (ч. 206, 207, 208, 210, 211 — вийшла окремо); Ф. Матушевського „Володимир Самійлейко“ (ч. 243—244). Коли сюди ще додати посмертні згадки та ювилейні сильветки (Дорошенка про Кулїша в ч. 27; його-ж про М. К. Чалого в ч. 32; Грушевського про Костомарова в ч. 82; Старицької-Черняхівської про М. Садовського в ч. 99 та Дорошенка про Миколу Ковалевського) і статї цікаві своїми цифровими даними Гр. Сьогобочного „До питання про українські катедри“ в ч. 11 та Дорошенка „Українські катедри і громадянство“ в ч. 115 — то буде більше менше представлено огляд статей уміщених в „Радї“ за р. 1907.

М. З.

Рідний Край виходив до 18 числа у Полтаві під редакцією М. Дмитрієва; тоді-ж наслїдком урядових причіпок, конфіскат, заборон і т. и. виданне його в Полтаві було спинене і відновилось аж через кілька місяців у Київі, де редакцію обняла відома українська письменниця Олена Пчілка (Ол. Косач). Під новою редакцією часопись значно одмінилась і через те ми мусимо полтавські числа її оглядати окремо від київських.

У Полтаві „Рідний Край“ виходив по досить широкій проґрамі літературно-політичного тижневика. Часопись містила чимало статей на теми біжучої політики, при чому трактувала справи з погляду українських потреб. Редакція пильно придивлялась до діяльности місцевих інституцій, — земств, просвітних товариств, до українського руху по вищих школах. Заснованнє в другій Думі української парляментської громади й її діяльність особливо обговорювалась на сторінках „Рідного Краю“, де українському представництву і звязаним з ним питанням були присвячені статї: О. Пчілки „Посли-українції“ (ч. 6); „Українська спілка в Думі“ (ч. 10); М. Д. „Українська парляментська фракція“ (ч. 11); „Завдання української фракції в Думі“ (ч. 16); І. Шрага „Спогад про М. Онацького, посла до I-ої Думи“ (ч. 18). З инших статей на суспільно-політичні теми згадаємо: О. П. „Холмська справа“ (ч. 2); П. К ча „Полтавське земство“ (чч. 2—4); В. Косоноцького „Голос холмяків до братів-українців“ (ч. 6); „Українська мова в ґімназіях“ (ч. 12). З статей української літератури, штуки, музики занотуємо: Д. Д-ка „Українська література в 1906 роції“ (ч. 5—6), — огляд белетристики по журналах і книжних новин за рік; огляд спинив ся на виданнях російської України; О. Пчілки „Памяти П. Куліша“, коротенька характеристика (ч. 6); її ж „Відродженнє кобзи“ (ч. 11), про відродженнє інтересу серед інтеліґентних верств українського суспільства до гри на кобзї; ціла розвідка М. Лисенка „Народні музичні струменти на Вкраїні“ (чч. 12—14) була присвячена історії й характеристиці тої кобзи або бандури, техніці гри й виконанню таких відомих кобзарів, як О. Вересай, М. Кравченко та ин; на сю-ж тему видрукована статя М. Дмитрієва „Кобзарі минулого і будущини“ (ч. 16). Спеціяльне число (9-те) було присвячене Шевченкови в день його роковин; з його статей занотуємо: Ол. Пчілки „Шевченкові роковини“ (спогади про святкування Шевченковських роковин у Київі минулими роками) і „Шевченкові дні 25-26 лютого“. Справі українських катедр у Росії було присвячено кілька редакційних статей і надісланих з сторони, заяв, листів, текстів петіцій і т. и. Було також кілька статей і заміток в справі націоналізації школи на Україні. Відділ дописей був поставлений дуже цікаво і подавав чимало звісток про прояви українського культурно-національного руху по містах і селах. Про Галичину редакція містила дописи Ол. Довбуша. На ч. 18 виданнє у Полтаві припинило ся, і відновленого „Рідного Краю“ вийшло у Київі 12 чисел. З переходом до Київа помічаєть ся звуженнє круга співробітників і дописувачів, хоча програм часописї лишаєть ся більше-меньше той самий. Більше уваги звертаєть ся на прояви національного українського життя в самім Київі, як се й цілком натурально. З статей на суспільно-національні теми згадаємо: „Про україн-

ські катедри і про курси українознавства“ (ч. 2); П. Капельгородського „Хліборобп-кріпаки на Кубані“ (ч. 2), — про тяжке становище т. зв. „іногородніх“, себто зайшлих сільсько-господарських робітників, що здавна оселили ся по станицях та селах; „Де що про київську „Просьвіту“ (ч. 4), — про орґанїзацію роботи в товаристві і про відносини до його громадянства; М. К—ка „Общерусская робота“ (ч. 7), — цікава статя про обрусительну діяльність Харківського „Общества Грамотности“. До обсягу історично літературного належать спомини: Ганни Барвінок про П. Куліша (ч. 3), — кілька біоґрафічних причинків, і Олени Пчілки про Мик. Ковалевського (ч. 7), з цікавими подробицями про молоді роки сього видатного громадського діяча.

Слово почало виходити в Київі тижнево, присвячене передовсім інтересам українських робучих мас на селї і по містах, з становища соціял-демократичної доктрини. Перші числа були присвячені виключно біжучим справам загально-російської полїтики та питанням соціяльно-економічним. Статї на теми національного українського життя траплялись досить рідко. З таких статей занотуємо: Хв. Кучерявого „Школа й українські робітники“ (ч. 2); Валентина С. „Що дали робочому людови „Просвіта“ і що можуть йому дати?“ З кінця літа редакція звернула більшу увагу на українські національні справи і почала містити на сї теми більше статей; згадаємо статї: М Горлїєнка „Нові вибори до Державної Думи і українські партії (ч. 12—13); С Петлюри „Українські катедри і український пролєтаріят“ (ч. 20), „Українське село і еміґрація до Америки“ (чч. 21—22), „Російські культурно-просвітні інституції на Україні“ (ч. 27); ряд статей М. Порша „Про національну неволю і як з неї визволитись“ (чч. 21—23, 29); В. Грищинського „Автономія Галичини“ (ч. 23); Д. Дорошенка „Микола Ковалевський“ — оцінка діяльности, з нагоди десятилїтніх роковин його смерти (ч. 23); М. Горлієнка „Депутати з України в третій Думі і українська національна справа“ (ч. 26); Я. Сенецького „Указ св. Сіноду про українську мову в церковних школах на Україні“, — з приводу допущення науки української мови на Поділлї; Сіромахи „Українська цукерна промисловість“, інтересна статя, написана на підставі урядових справоздань і статистичних данних (ч. 29); В. Грищинського „Одеські українці“ (ч. 29). З бібліоґрафії заслугує на увагу докладна рецензія М. Порша на брошуру М. Стасюка про автономію України. З двадцятих чисел „Слово“ почало пильно занотовувати звістки з українського культурно-національного життя, завівши для сього спеціяльну хроніку. *Д. Д.*

Орґан галицьких общеруссів **Галичанинъ** за 1907 р. для нас не інтересний. Занотуємо хиба промову (передрук) проф. Будиловича п. з. **О единствѣ русскаго народа** (NN. 116—122, 126—128, 132), виголо-

шену на однім із засідань петербурського „Славянскаго Общества“; справозданнє (передрук) з лекції д-ра Ю. Яворського в київськім Історичнім Товаристві Нестора про польську пісню „Bogurodzicza Dzewicza“ (Публичныя лекціи Ю. А. Яворскаго въ Кіевѣ (N. 63); вкінці довший етноґрафічний опис буковинських Румунів В. Д. Залозецкого п. з. Дорна Ватра и доокрестное румынское населеніе (NN. 265—291, 283—287).

Вѣстникъ „Народного Дома“ натомість приніс декілька інтересних статий, написаних редактором д. Ф. Свистуном і молодим істориком д. Ф. Лабенським на підставі рукописних матеріялів біблїотеки „Нар. Дому“ й львівського Церковного Музея. Найбільш цікаві статї в сїм річнику д. Ф. Лабенського; вони дотикають історії мало оброблених іще церковних відносин у Галичинї в XVII—XVIII ст., отже часів найбільшого національно-культурного занепаду галицьких Українців, — простого сільського народу й його одинокої тодї інтелїґенції — духовенства. В першій статї п. з. Къ исторіи львовской епархіи въ вторую пол. XVII ст. (№ 2, ст. 25—28) подає автор на підставі одного церковно-офіціяльного рукопису (Liber, in quo continetur – Series decanatuum Archid acesis Leopoliensis nec non Camenecensis-stante episcopatu Illumi Josephi Szumlański — ркп. Церк. Музея, № CVI) інтересні статистичні дати про церкви львівської епархії з кінця XVII ст. Львівська епархія, (якої тодїшня границя йшла вздовж Карпатських гір і буковинської границї до устя Стрипи, дальше на північ до Язлівця, вимивала міст. Язловець, Ягольницю, Скалу, Гусятин і Сатанів, що належали до Каменецької епархії, займала Бучач, Чортків, Біло Камінь, Олесько, вимивала знов Броди, захоплювала Мости, Камінку і Жовкву й шла дальше нинїшньою західньою границею, вирізуючи Стрий і Сколє для перемиської епархії) мала тодї 39 деканатів, в яких було 1496 церков. Найбільше церков було у Львові — 16, в Галичі — 7, у Снятинї — 6; по 5 церков мали: Жовква, Рогатин, Підгайцї, Тисьмениця; по 4 — Гологори, Бережани, Теребовля, Бучач, Устє (над Днїстром), Войнилів, Жидачів, Долина, Перегінсько, Богородчани, Лисець (старий і новий), Городенка. Польських костелів було у львівській епархії 116. — Друга статейка того самого автора п. з. Къ исторіи львовскихъ братствъ въ первую пол. XVIII в. (№ 6, ст. 95—99) подає т. зв. Decretum reformationis Leopoliensis 1774 — інтересні причинки до характеристики галицько-українського духовенства й церковних брацтв в пол. XVIII ст. Стан тих брацтв по львівських передмістях і відносини до них тамошнього духовенства були такі погані, що еп. Ат. Шептицький був примушений видати для них спеціяльний реформаційний декрет (згадане висше Decretum), який автор подає в цїлости з рукопису львівського Церк. Музея (№ CXXIII, к. 6—10). Сей декрет між ин. констатує, що братчики, „miasto pilnowania

y przestrzygania całości dóbr y prowentów cerkiewnych, niektóre przez niedozór tracą, inne na prywatne swoje obracają potrzeby“. Тому епископ наказує, щоби кождий братчик в протягу двох місяців від видання сього декрету зложив на руки свойого пароха присягу, що не буде вживати церковних доходів на свої приватні потреби (§. 2); інтересний також §. 8-ий, що накладає на парохів і брацтва обовязок орґанізовання українських церковних шкіл (Na wygody cerkiewne y dawania należytej exercitacyi w języku ruskim tak dzieciom małym jako i pauprom po szkołach mieszkającym, Parochowie wraz z bractwem bakałarzów takich dobierać i stanowić mają, którzyby funkcyi i obligacyi swojej zadosyć czynili, stateczność zachowali y pauprów, aby żadnych exorbitancyi i szkód nikomu nie czynili pilnie, przestrzegali...); вкінці в §. 11-тім епископ упоминає парохів, „aby w trzyźwości zawsze zostawali, do gospody i domów szeńkownych na pijatyki nie chodzili, nabożeństwa pilnowali y katechyzmy każdej niedzieli miewali pod karami w konstytucyach postanowionemi, nakoniec i odsądzenia od parafii“ і т. д. Вкінці третя статя п. в. Фундуши и прочее имѣніе Добромильского монастыря въ второй пол. XVIII в. (№№ 3—4, ст. 34—37, 54—59), в якій автор на підставі інвентаря добромильського василіянського монастиря з 1767 р. (Музей А. С. Петрушевича, ркп. № 5) подає огляд й оцінку монастирського маєтку (землї, панщизняних повинностей, церков, навіть бібліотеки). Зі статий д. Ф. Свистуна одну, що відносить ся до пол. XIX ст. п. з. Крыл. о. Никита Ижакъ яко цензоръ галицко-русскихъ изданій въ 1852—1857 гг. (№№ 5—6, ст. 70—76, 90—94) обговоримо окремо на иншім місци. — Статя п. з. Село Перегинско въ 1690—1710 гг. (№№ 1—4, ст. 8—13, 18—21, 37—40, 59—62), написана на підставі річних інвентарів сього села в рр. 1690 - 93, 1695—96, 1698, 1701—3, 1710, виготовлюваних на приказ його власника львівського еп. Й. Шумлянського, подає інтересні причинки до пізнання панщизняних повинностий галицько-українських селян й їх економічних та матеріяльних відносин при кінцї XVII й на поч. XVIII ст. З инших статий згадаємо ще продовженне старечо-наївних споминів д. Б. Дідицького п. з. Своежитьевыи записки (№№ 6—12), які одначе в сім річнику ще не покінчені. Не покінчена також іформаційна статя д. Ф. Свистуна п. з. Старопечатныи славяно-русскіи книги библіотеки „Народного Дома“ въ Львовѣ и розвитіе книгопечатанія на Руси (№№ 1—5, 7—10). *І. Кр.*

Университетскія Извѣстія (київські) за сей рік (XLVII) дали не дуже багато для українознавства. Цікавійші з статей „Значеніе грамотъ XIV и XV вѣковъ для исторіи малорусскаго языка“ В. А. Розова і „Боркулабовская лѣтопись“ Довнара Запольского, були зрецензовані окремо в „Записках“. „Начальный періодъ народничества въ русской

художественной литературѣ", А. Богумила, обговорюєть ся низше в відділї бібліоґрафії, а „Политическая дѣятельность Петра Скарги" Л. В Яновскаго буде ще обговорена. До них треба додати ще „Отношеніе творчества Гоголя къ западно-европейскимъ литературамъ" Г. И. Чудакова й „Изъ исторіи старинной русской повѣсти" В. Н. Перетца. Завначимо ще в відділї „Критика и библіографія" систематично ведений В. Перетцом огляд під заголовком „Новые труды по источниковѣдѣнію древне-русской литературы и палеографіи", в котрому він особливо пильно нотує все, що належить до української лїтератури, та статю покійного проф. П. Голубовского „Критико-библіографическій обзоръ трудовъ по древнѣйшому періоду русской исторіи". В нїй розглянено з критичними замітками 8 праць на російській мові, що вийшли в р. 1904—1905 та одну на німецькій; всї вони, за винятком двох, належать до української історії. Цікаві замітки до історії української лїтератури бібліоґрафічного характера знаходимо в „Отчетѣ о занятіяхъ во время заграничной командировки въ 1907 г." проф. В. Перетца. Крім того друкувала ся „цікава" праця проф. Флоринского, яку ми теж обговоримо низше.

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета окрім коротенького „Дневника раскопокъ, произведенныхъ въ 1906 г. въ Верхнемъ Салтовѣ Волчанскаго уѣзда Харьковской губ." В. А. Бабенка та деяких матеріялів до історії харківського унїверситету не дали для нас нїчого цїкавого. *М. З.*

Труды Кіевской Духовной Академіи. Разъяснительные параграфы по исторіи западно-русской церкви (Вынужденный отвѣтъ на „сказку про бѣлаго бычка" професора Голубева) проф. Ѳ. Титова (кн. VI) — ся полемічна статя звернена проти проф. С. Голубєва з приводу його статї п. н. „Объяснительные параграфы по исторіи западно-русской церкви", поміщеної в грудневій книжцї „Трудів" з 1906 р. і названої проф. Титовим „сказкою про бѣлаго бычка". Привід до полеміки дали отсї питання: 1) Про деякі видання XVII—XVIII вв., які вийшли у Львові і які проф. Титов зачисляє до видань братської друкарнї, — полеміка повстала з приводу книги Криловського п. н. „Львовское Ставропигіальное братство", Київ 1904. 2) Про пожар біблїотеки київської академії в другій половинї XVIII в., — проф. Титов каже, що той пожар був 29 лютого 1780 р. і знищив цїлу академічну біблїотеку в числї 8632 книг, коли тимчасом проф. Голубєв стоїть на тім, що не вся біблїотека згоріла. 3) Про початок друкарнї Київо-Печерської Лаври, — проф. Титов каже, що основою Київо Печерської друкарнї стала стрятинська друкарня, куплена 1619 р. архимандритом Єлисеєм Плетинецьким в Федора Юрієвича Балабана, а проф. Голубєв хибно пише, що Плетенецький купив друкарню у львівського епископа Ґедеона Балабана. В статї

мало фактичного матеріялу, а богато полєміки, иноді навіть не підхожої для серіозної праці. Дальше Обшій взглядъ на исторію Кіевской епархіи въ половинѣ XVIII столѣтія, Н. Шпачинскаго (кн. VII), — промова, виголошена автором перед обороною його дісертації на ступінь маґістра богословія п. н. „Кіевскій митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояніе Кіевской митрополіи въ его управленіе (1757—1770 г.)“; автор промови зазначує, що в половині XVIII в. в тогочаснім житю України зазначили ся два протилежні змагання: сильне централізаційно-реформаторське змаганнє висшої правительственної власти з метою знищити всї риси українського устрою в церковній управі і житю духовенства, — і змаганнє консервативне серед київського духовенства, з метою привернути і зберегти всї старинні права і привілеї духовенства. Бібліоґрафічна статя проф. Н. Петрова (в кн. III) про книжку Н. П. Кондакова п. н. „Изображенія русской княжеской семьи въ миніятурахъ XI вѣка“ (Спб. 1906).

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости: окрім обговореної в бібліоґрафії попереднього тому статї о. Шпачинського занотуємо: Высокопреосвященный Филаретъ, Митрополитъ Кіевскій и Галицкій (1779—1857) (чч. 47—52), — біоґрафія, написана з приводу 50-их роковин смерти сього єрарха. Архієпископ Філярет представлений тут як щирий прихильник визволення селян з кріпацтва, що спочував українському народови і його недолї наслїдком залежности від польських панів. В бібліоґрафічнім відділї поміщені замітки про книжку свящ. Н. Шпачинського: „Кіевскій митрополитъ Арсеній Могилянскій и состояніе кіевской митрополіи въ его правленіе (1757—1770 гг.)“, Київ 1907 (ч. 23), та про книжку: „Святитель Іоасафъ Горленко, Еп. Бѣлгородскій і Обоянскій (1705—1754 гг.). Ч. 1. Предки святителя Іоасафа, Матеріалы для біографіи, собранные и изданные кн. Н. Д. Жеваховымъ“, Київ 1907 (ч. 39).

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости: Овручскія торжества, Ѳ. II. (ч. 18), — в статї говорить ся про початок робіт над відновленнєм в місті Овручі старинної церкви в честь св. Василія Вел., яка знаходила ся в руїнах. Сю церкву, як думають, збудував св. Володимир в 997 р.; в XIII в її два рази зруйновано, але знов відбудовано; після зруйновання Ґедиміном в XIV в. вона уже й зістала ся руїною[1]). Двѣ знаменательныя годовщины (23 іюля 1675 г. и 27 іюля 1657 г.), А. Ш. (ч. 24) — се історичні спомини про дві подїї 17 в.: 1) про напад Турків на Почаївську Лавру в 1675 р., про що доси збереглa ся память у співаній лїрниками псальмі: „пасли пастирі овци на горі“, і 2) про смерть Богдана Хмельницького 27 (ст. ст.) липня 1657 р. Почаевская типографія до начала XVIII в. (чч. 25 і 29) — спірне питаннє про істнованнє друкарнї

[1]) Історія вповні гіпотетична. *Ред.*

в Почаївськім монастирі в початках 17 в. рішаєть ся тут позитивно і вказуєть ся, що тут видано в 1618 р. книгу Кирила Транквіліона „Зерцало Богословія“ та инші книги. Ся друкарня при кінці 17 в. перестала істнувати, але в 1730 р. її знов отворено, з приводу чого львівське братство почало процес з Почаївським монастирем, доказуючи, що він не має права закладати власну друкарню. З архіву Почаївської Лаври подані в статї зізнання свідків про те, яку друкарню заложено в Почаїві, хто в нїй працював і т. д. Стаття не скінчена. „Зерцало богословія“ Кирилла Транквилліона и отношеніе къ нему въ началѣ XVII вѣка, С. О. (ч. 36), — тут вказано, що сеї книги, яка являєть ся пробою доґматичної системи, православні не похваляли і між иншими сучасний авторови Йов Княгиницький закидував Кирилови нахил до латинства; статя написана головно на основі працї проф. Ґолубева п. н. „Матеріалы для исторіи з.-русской церкви“ в „Трудахъ Кіевской духовной Академіи“ 1878, кн. VII. Литературныя поминки. А. Ш. (ч. 30) — бібліоґрафічна статя про „Кіевскую Старину“ з приводу застановлення видавання сього журнала з кінцем 1907 р.

Православная Подолія (виходить від 1906 р. замість „Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей“): Южно-русское церковное зодчество, протоіерея Я. Сѣцинскаго (чч. 7—8): дає ся характеристика церковного будівництва і з окрема деревяних церков, на підставі недавно надрукованих археольоґічних праць проф. Г. Павлуцького („Древности Украины“), архитекта В. Карповича (в часописи „Строитель“), Н. Филянського (в часописи „Искусство“) і ин. Статя ілюстрована малюнками. Вийшла окремою відбиткою і рецензія про сю брошюру була вже в „Записках“. Остатки уніи у православныхъ Подолянъ, свящ. М. Ястрембскаго (чч. 15—16): сї пережитки слїдно в молитвах, які відмовляють селяни, в церковних звичаях та обрядах. О лубочной литературѣ, В. Приходька (чч. 6—8), — статя написана на підставі старанного обзнайомлення з тою лїтературою, що продаєть ся по базарах та ярмарках кацапами; автор вказує на потребу видавання й ширення популярних книжок для народу, написаних рідною, для нього зрозумілою, мовою. О родномъ языкѣ въ начальной школѣ, А. Г. (чч. 12—13): основно написана статя доказує потребу вчити в початкових школах українською мовою. Обычай освященія травъ въ день 1-го августа, свящ. В. Шероцкаго (ч. 31), і Обиліе лѣтнихъ сельскихъ праздниковъ какъ остатокъ крѣпостнаго права, його же (ч. 41) — дві етноґрафічні статї. Статистическіе очерки Подоліи. Доходы и расходы Подольской губерніи за послѣдніе десять лѣтъ С. (чч. 10—39), — старанна праця, яка виказує економічні сили Поділя. Бібліоґрафічна статя: По поводу выхода въ свѣтъ украинскаго перевода св. Евангелія отъ Матөея, свящ. А. Гриневича (ч. 1).

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости, крім обговореної в біблїоґрафії попереднього тому статї про еп. Козловича, принесли ще такі інтересні для нас статї: Церковно-историческое значеніе г. Переяслава, В. Пархоменка (ч. 22), — промова в приводу тисячлїтя лїтописних відомостий про се місто. Въ Переяславѣ (Изъ впечатлѣній поѣздки на праздникъ тысячелѣтія города), ч. 26—29 — оповідаєть ся історія церков: на тім місцї, де тепер Переяславський Успенський собор, ще в великокняжім періодї, за Володимира Мономаха (1098 р.), побудовано деревяну церкву, яка підчас нападу Батия була зруйнована. На її місцї кн. Острожський побудував 1586 р. нову, де в 1654 р. присягав Богдан Хмельницький. Ся церква швидко згоріла і на її місцї стрілецький голова Іртищев побудував нову, яка в 1761 р. знов згоріла. Побудована на її місцї нова церква стояла до 1870 их років. Тодї наслїдком її старости заборонено в нїй правити богослуженнє, а незабаром на її місцї побудовано теперішнїй собор. Покровську церкву у Переяславі побудував в 1700-их роках полковник Мирович. Михайлївська церква у Переяславі стоїть на фундаментах церкви великокняжої епохи, збудованої ще митрополитом Єфремом за Володимира Мономаха. Тут була катедра переяславських митрополитів і епископів; підчас татарських нападів сю церкву зруйновано і вона майже до 17 в. стояла руїною, потім полковник Лобода відбудував її; теперішня церква устроєна вже в половинї 18 в. Кажуть, що на кладовищи Михайлївської церкви похоронені переяславські князї і епископи та що розкопки могли би тут дати богато цїнного археольоґічного матеріялу. Рукописное евангеліе Преображенской церкви мѣстечка Городища Лохвицкаго уѣзда, сьвящ. В. Романова (ч. 16), — отсе євангеліє пожертвовано в 1661 р. „Козаками и товариствомъ Городисскимъ“, про що сьвідчить напис на книзї з зазначеннєм, що се було „за священика отца Василія и отамана Ивана Мурза и ктитора Василія Лашченка“. З характеру письма видно, що се євангеліє написано на Білоруси або може тільки переписано Білорусом, але богато швидше перед 1661 р. Открытіе Полтавскаго церковнаго историко-археологическаго комитета (чч. 1 і 5): отвореннє сього товариства відбуло ся 2 падолиста 1906 р.; ціль діяльности товариства: „зберігати по змозї від знищення місцеву церковну старину і осьвітлювати церковно-побутовий бік житя цїлої Полтавської ґубернії“. Товариство має музей для зберігання памяток полтавської старини. В товаристві бувають сходини, на яких обговорюють ся ріжні питання в справі археольоґії місцевости, укладають ся пляни працї членів і оглядають ся знайдені памятки. На засїданю 31 січня 1907 р. порішено набути і перенести в Полтаву покровську церкву міста Ромен, збудовану останнїм кошовим атаманом Запорожської Січи Петром Кальнишевським. Бібліоґрафічні за-

мітки подано про „Труды Полтавской ученой архивной комисіи“, Полтава 1906, випуск II (ч. 4), випуск III — 1907 (ч. 9), випуск IV — 1907 (ч. 28).

Одиноку інтересну статю, яку принесли **Черниговскія Епархіальныя Извѣстія** обговорено в бібліографії попереднього тому.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости: Перенесеніе Архіерейской каѳедры изъ Новомиргорода въ Екатеринославъ. Страница изъ прошлаго Екатеринославской Епархіи, В. Бѣднова (чч. 21 і 24—27). Тут розказані докладно обставини перенесення архиерейскої катедри з Новомиргорода до Катеринослава в рр. 1802—4.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости: В бібліографічній статї Ф. Іліїнського (чч. 15—16) говорить ся про рукописний твір митрополита Евгена Болховитинова п. н. „Исторія словено русской церкви отъ начала оныя до начала оныя до настоящаго времени“. Поданий короткий зміст рукописи. Рукопись тепер у Київо-Софійській бібліотецї під ч. 159.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Къ исторіи открытія Бѣлгородской митрополіи (XVII в.) (чч. 6—7), — подана історія кольонізації Слобідської України в XVI—XVII вв. і вказано, як признано потребу заложення в Білгородї окремого епископства, як сю потребу доказував представник київської митрополії епископ Методий, московський полїтичний аґент на Українї, і як в 1667 р. на соборі в Москві рішено заложити в Білгородї митрополїю. На сю катедру поставлено тодї не Методія, а митрополита Варшетського Теодозія, що приїхав з Сербії. Историческій очеркъ г. Рыльска въ политическомъ и церковно-административномъ отношеніяхъ, Н. Сенаторського (чч. 8—13): з приводу заложення в 1906 р. рильського вікаріяту в статї вказуєть ся, що Рильск все був важним центром Сїверської землї на рівнї з Путивлем і Курском. Далї подана докладна історія цїлої сеї місцевости від найдавнїйших часів. Өеодосій Сербъ, первый митрополитъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1667—1671 г.), свящ. К. К—скаго (ч. 29). Ся статя доповняє попередню статю про заложенне білгородської митрополії. Матеріалы для исторіи церквей рыльской десятины 1628—1644 годовъ (чч. 23—31): сї матеріяли взяті з московського архиву міністерства справедливости, дають богатий матеріял для історії Слобідської України XVII—XVIII вв.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Дополненіе къ статьѣ: „Окрестности стараго Оргѣева“, свящ. Усиневича (ч. 1) і „О мѣстоположеніи древняго Орхея“ (Отвѣтъ на статью Усиневича: Дополненія къ статьѣ: „Окрестности стараго Оргѣева“), Василя Курдиновського (ч. 9—11), — се полєміка в справі положення города Оргієва в старину. Курдиновський в своїй статї доказує, що теперішнїй Оргіїв

що-до положення не відповідає стариниому городови тої ж назви, „старому Оргієву“, який істнував до 16 в. в кітлині, що називаєть ся Пештера і повстала в закруту ріки Ревта між селами Требужені і Бутучені. Натомість Усиневич каже, що ніякого „старого Оргієва“ не було, а все був тільки теперішній Оргіїв. Новый вкладъ въ литературу по исторіи Бессарабской церкви (ч. 6), — записка невідомого автора про книжку архимандрита Севастіяна Вести: „Жизнь и дѣятельность Преосвященнаго Димитрія Сулимы до вступленія его въ самостоятельное управленіе Кишиневской епархіей“. Записка подає короткий зміст книги Вести і вказує на жерела, якими він користував ся, пишучи її. Общеё собраніе членовъ Бессарабскаго церковнаго исторнко-археологическаго общества, В. Курдиновського (ч. 3); на сих зборах, що відбули ся 29 жовтня, порішено між иншим уложити квестіонар, який має лягти в основу літописи церков Кишинївської епархії, і вибрано комісії для праці над місцевими архівами. Главнѣйшія моменты въ исторіи молдавскаго книгопечатанія въ Бессарабіи (чч. 2—5), — се ряд статей про початок друковання книг у Бесарабії. Перша (екзарша) друкарня в Кишиневі була отворена за митрополита Гаврила Банулеско в 1814 р. В ній друковано церковні книги молдавською і славянською мовою, як букварі, служебники, молитвенники, часослови і т. д. В 1822 р. надруковано в ній таблиці взаїмної науки по ляикастерській методі. В 1867 р. в ній почато друкувати „Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости“ российською і молдавською мовою. В 1862—3 рр. надруковано в ній по молдавськи катехізм Філярета, книжку „Про віру і жите христіянина“ і ин. В 1883 р. 13 січня прийшов указ замкнути ту друкарню в огляду на те, що всї церковні богослужения мають відправляти ся славянською мовою. Друкарня була замкнена до 1900 р.; в тім роцї знов її отворено і на першу чергу видано в ній российсько-молдавський листок релїґійно-морального змісту. Від 1905 р. почато тут друкувати по молдавськи, славянськими буквами, євангеліє, псалтир, часослов і ин. Нѣсколько новыхъ извѣстій о наслѣдникахъ кишиневскаго митрополита Гавріила Банулеско, Л. С. М. (чч. 14 і 16—17): стаття написана для доповнення звісток про Гаврила Банулеско, зібраних А. Стадницьким в його книзї: „Гавріилъ Банулеско-Бодони, экзархъ Молдо-Валахійскій и митрополитъ Кишиневскій“. В статї звертаєть ся увагу на свояків Банулеска: Олександра Флорова, Степана і Анастазія Левенцових, дїтей Марти (замужної Флоровоï), сестри митрополита.

Холмская Церковная Жизнь: Изъ исторіи Холмской епархіи, Ѳ. Кораллова (ч. 3) містить вказ парохій Подтелицької протопопії на підставі спису з 1627 р. Старый Синодикъ Яблочинскаго монастыря (Сѣдлецкой губерніи, Бѣлскаго уѣзда) (ч. 9) — містить опис синодика,

який переховуєть ся тепер в Варшавськім музеї церковної старини. Дата синодика не означена; але що сам монастир істнував від XV в., то відомости синодика про визначні православні роди (Сангушки, Пронські, Богуші і ин.) представляють великий інтерес для історії місцевих родів і православія. Вниманію археологовъ, свящ. А. Бедзіо (ч. 10), — подані звістки про кургани і городища в повіті Грубешівськім, Більськім і Влодавськім. Историческіе факты о славянскомъ и русскомъ языкахъ въ Холмской Руси съ конца XVIII до половины XIX столѣтія, свящ. К. Шулякевича (ч. 17): доказуєть ся, що при кінці 18 в. і з початком 19 в. в домах священиків уживано української мови, а також по українськи говорено проповіди і ведено катехизацію. На доказ згадуєть ся про книгу, видану в 1821 р. по бажанню Холмського епископа Ціхановського в Почаїві п. н. „Наука Христіанская", а також вказуєть ся на инші твори з початку XIX в., як порівнуючий словар Лінде, праця Бандке і ин.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости: Заслуги, оказанныя старыми дворянскими родами Минской губерніи православной вѣрѣ, Д. Скрынченко (ч. 14—16): на основі друкованих жерел подані історичні звістки про старі місцеві роди, про їх фундації для православних церков і вкінці про перехід на католицизм отсих родів: кн. Радивилів, Слуцьких, Корибут-Вишневецьких, Тишкевичів і ин. Подготовка къ польскому мятежу въ Минской губерніи въ 1861 году, записки генералъ-майора Мейера (додаток до чч. 17—24): сї записки, друковані з рукописи; інтересні тим, що представляють житє тодїшньої російської і польської суспільности перед 1861 р.

З орґанів чисто-білоруських занотуємо сим разом:

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Историческая записка о состояніи Витебской духовной семинаріи за минувшее столѣтіе ея существованія (1807—1907), Н. Богородского (чч. 6—7). Подані короткі відомости про особу основателя семінарії архієпископа Іраклія Одровонж-Лїсовського, про заснованнє семінарії, про її корпорації, про удержаннє учителїв і учеників, про морально-виховуючий вплив семінарії та про її визначних питомцїв. В тім самім числї уміщений опис „Празднованія столѣтаяго юбілея Витебской духовной семинаріи". Нарештї: Засѣданіе членовъ историко-статистическаго комитета по описанію церквей и приходовъ Полоцкой епархіи (ч. 32): па сїм засїданню порішено видати книгу: „Описаніе всѣхъ приходовъ Епархіи". *Ю. С.*

З российських часописий загального змісту **Вѣстникъ Европы** умістив три рецензії на українські книжки. Перші дві присвячені Шевченку; один розглядає нове виданнє Шевченківських творів, зроблене Доманицьким, згадуючи при тім і взагалї про історію студіовання Шев-

ченківського текста; разом з тим подано коротенький перегляд творів, лише тепер у перш надрукованих в Росії і наведено деякі паралелї в подібних тем в російській літературі (VIII). Друга рецензія гостро критикує невдатний переклад Шевченківських творів, виданий фірмою „Знанія“ (V). Нарештї одна замітка, присвячена „Очерку“ М. С. Грушевського разом з „Исторією“ п. Єфіменкової; вона дає загальну характеристику сих творів, не застановляючись більш детально над їх змістом (VI). Всї сї замітки написані І. Жирецьким.

Русская Мысль надрукувала статю д. Лотоцького п. з. „Демократическая литература“ (V). Се загальний начерк розвитку української лїтератури за минуле столїттє. Вкінці дає автор коротенькі відомости про сьогочасне українське життє, наукову і просвітну діяльність інтелїґенції (V).

Русское Богатство не дало цікавих для нас статей, але в споминах Скабічевского з шестидесятих років знаходимо деякі згадки про Костомарова, як професора петербурського уніерситета (VIII). Згадаємо тут також рецензію на переклад „Кобзаря“, виданий фірмою „Знанія“ (кн. IV). Таку-ж рецензію знаходимо і в часописї **Міръ Божій** (змінений на „Современный Міръ“).

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія дав декілька цікавих статей. З сфери славістики згадаємо статю д. Петровского „Къ исторіи сказаній о св. Кириллѣ и Мефодіи“ (кн. V): автор розглядає відносини славянської редакції Житія (з друкованих Четій-Міней III) до новогрецької редакції Οὐρανοῦ κρίσις; виявляєть ся, що славянська редакція зближаєть ся до новогрецької і певно залежить від неї, тим більше, що сю новогрецьку можно розглядати як перібку давнегрецької редакції; натомість від панонських житій славянська ся редакція стоїть далеко. Історії київського періоду дотикають ся статї: Ляскоронського про руські походи в степ (III—V, обговорена в Записках т. LXXX) і Знойка „О посольствѣ Калокіра въ Кіевъ“ (IV, про сю ще буде мова окремо). Замітка д. Шлякова про дату смерти кн. Ярослава приймає 4/III 1055 (кн. VI). З історії литовсько-руського князївства взяв д. Леонтович тему для своєї розвідки про раду в. князей Литовських (IX—X, буде обговорено окремо). Нольде закінчує свою розвідку „Забытая попытка кодификаціи литовскаго права при р. Сперанскомъ“ (I, II): для нас цікаві сторінки, присвячені відгомонам Статутового права в Сводї законов; разом з тим дає автор коротеньку характеристику попереднїх проб кодіфікації статутового права для України. Істрін друкує далї критичні уваги про міністерський плян історії російської лїтератури для середнїх шкіл: цікаві тут деякі уваги загального характера про значінне київських вчених для московського культурного життя (I). З оглядів зазначимо Тарановского про нові праці з сфери

історії польського державного устрою (V). Між бібліографічними замітками зазначимо замітку Соболевского про розвідку Свєнціцкого, де зовсїм несподївано автор висловлює свої докори на адресу москвофілів за їх недбальство до вивчення російської лїтературної мови (IV).

Варшавскія Университетскія Извѣстія (вийшло їх в 1907 р. всього 4 випуски в 2 тоненьких книжочках, певно в звязку з університетськими подїями) докінчили нарештї статю Филевича п. з. „Изъ исторіи Карпатской Руси". Статя буде обговорена окремо.

Ученыя Записки Казанскаго Университета не дали для нас нічого спеціяльно цїкавого, а з загальних статей зазначимо Будде „Лекціи по исторіи русскаго языка". Те-ж саме приходить ся сказати і про

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета, зазначивши з загальних статей Грунского „Лекціи по др. ц.-славянскому языку (IV). *О. Г.*

З органів духовних академій **Христіанское Чтеніе** дало дві статї проф. Жуковича: Первое вмѣшательство запорожскихъ казаковъ въ сеймовую борьбу съ церковной уніей, (січень-март): Представивши заграничне і внутрішне полїтичне положенне литовсько-польської держави в 1620—22 р., коли їй зі всїх сторін загрожували Турки, Шведи і Москва, після чого наступило деяке успокоєнне, автор переходить до приготовань до сойму 1623 р. і до самого сойму. Для сього використовує він архівні матеріяли ріжних колєкцій (головно петербурської публичної бібліотеки й ин.), а також тодїшні друковані полємічні твори. Особливістю сього сойму було те, що запорожські козаки, які недавно в Хотинській війнї віддали Полякам велику прислугу і тодї чули свою силу, прислали на сойм своїх представників та що від Запорожцїв і загалом від православних поставлено до сойму домагання релїґійно-церковного характеру: в справі признання поставлених патріярхом Теофаном єрархів для України і в справі гнету, якого дізнавали православні від правительства й уніятів. Хоч сойм не дав на сї домаганя зовсїм прихильної відповіди, то все таки в сій справі видано постанову, яка клала межі судовим переслїдуванням на відновлену православну єрархію та її прихильників, як виленські братчики. Ся основно оброблена статя служить продовженнєм подібних статей, друкованих в „Хр. Чт." попередних лїт про соймову боротьбу православних з унією в Польщі. Вона вийшла також в окремій відбитцї. В другій статї — Убійство Іосафата Кунцевича (вересень) подані про убийство полоцького уніятського архиепископа Йосафата Кунцевича в Вітебску 12 падолиста 1623 р. деякі нові подробиці, взяті автором з рукописних матеріялів, головно з зізнань сьвідків тої подїї, зложених підчас процесу канонїзації Йосафата в 1637 р. З сих зізнань видно, що убійство Кунцевича не було заздалегідь порішене вітебськими міщанами, як се представляли польські судї убійців, тільки стало ся нагло, але на тлї давного сильного озлоблення православної

людности Вітебска проти Кунцевича. Беспосереднии приводом того народнього обурення було арештованне православного священика Іллї, коли він рано йшов до церкви, доконане слугами Кунцевича по його наказу. За сього съвященика заступив ся якийсь селянин, що видів, як його арештували; він на найблизшій дзвінниці вдарив у трівогу, наслідком чого народ збіг ся до архиепископського дому, вдер ся до середини і вбив ненавистного йому уніятського архиепископа. Бібліографічні записки (в книжцї за падолист) подав проф. П. Жукович про книгу барона А. Нольде п. н. „Очерки по исторіи кодификаціи мѣстныхъ гражданскихъ законовъ при графѣ Сперанскомъ. Выпускъ I. Попытка кодификаціи литовско-польскаго статута въ западно-русскомъ краѣ", Петербург 1906, і про книгу В. Францева п. н. „Польское славяновѣдѣніе конца XVIII і первой четверти XIX ст.", Прага 1906. В останній книзї говорить ся богато про наукові історичні працї професора виленського університету Михайла Бобровського (помер 1848 р.) та про його пятилітню наукову подорож за границю.

Богословскій Вѣстникъ дав: Изъ церковной жизни православныхъ Славянъ, Г. Воскресенскаго — під сею назвою уміщено дві статї: 1) про карловицьку митрополію (в книжці за січень) і 2) про буковинсько-дальматійську митрополію (в книжці за червень). В останній статї, побіч відомостий про теперішний стан митрополії, подана також її історія.

Странникъ подав статю: Къ исторіи Холмской Руси и Подляшья, Ѳ. Кораблова (кн. за март і цьвітень): тут подана історія Холмщини і Підляша від найдавнїйших часів; вона кінчить ся представленєм теперішнього стану країни, при чім вказуєть ся, що польонізація сеї української країни пішла особливо сильно від часу віденського конґресу (1845 р.), коли Холмщину прилучено до Польського королївства. Автор зазначує, що під панованєм российських царів Холмщина більше і успішнїйше польщила ся ніж перед тим підчас польського панованя. *Ю. С.*

Былое, — журнал, присьвячений історії визвольного руху в Росії, перервав ся на 10 книжці, стрївши ся з неможливими перешкодами. Деякі матеріали, що доторкають ся українського руху, були свого часу відмічені в „Записках". Се „Признанія Н. И. Костомарова въ III отдѣленіи (по неизданнымъ деннымъ) (N. 8) і „Письма Герцена къ Марко-Вовчку" (N. 10). Сюди треба ще додати „Сводъ указаній данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о государственныхъ преступленіяхъ", якого перша частина тракгує про „українофільський" рух, „Примѣчанія къ части „Свода", касающей ся „сообщества украинофиловъ", складені О. Русовим та Ф. Волковим (N 7). Записку сю уряд склав, як се видко з її змісту, на підставі посьвідчень Веледницькаго і Богуславського; вона мала послужити матеріалом для задуманого тодї

акту обвинувачення проти членів київських українських гуртків. В примітках читаємо таку характеристику людей, на підставі зізнань котрих було складено записку: „Веледницький, цілком дурна язиката людина, ніколи не був хоч в трохи близших відносинах не тільки з „Старою Громадою“, але й з українською молодю; він зізнавав усе, що коли небудь уривками чув від инших, без пуття все плутав і перемішував. Богуславський — добродушний, дуже ще молодий і не дуже спритний семінарист, знав далеко більше, коли не про „Стару Громаду“, то про молодїж, між котрою він обертав ся кілька років. Стряніков та Новицький допильнували зробити для нього засуд на смерть, а коли запав сей засуд, домагали ся від нього „щирих признань“. Бідолашний хлопець (він мав мабуть років 16 – 17 тоді) не витримав і з стричком на шиї давав усі зізнання, які від нього вимагали ся, при чому одначе справедливість примушує нас признати, що його зізнання були, по перше, не зовсім щирі (про деякі річи він міг сказати далеко більше), а по друге, по можливости перебірчиві, бо найбільше компромітуючі річи він говорив про осіб, що були „поза межою доступности“. Ся обставина, очевидно, дуже зменшує історичну вартість записки, робить її односторонньою. На жаль, в примітках до неї автори обмежили ся тільки „виправленнєм вільних або невільних неточностей“ та „кількома загальними даними для характеристики як самих гуртків, так і окремих їх учасників“, хоч могли би дати далеко більше. Дещо цїкавого дає „Дѣло о распространеніи малороссійской пропаганды“, подане П. Гуревичом. Гуревич опублїкував з рукописного відділу петерб. Публичної бібліотеки частину щоденника А. Строніна, учителя М. Драгоманова, котрий між иншим дав його ґарну характеристику в своїх споминах під заголовком „Два учителї“. Російський уряд обвинувачував Строніна й ще шістьох осіб в ширенню „підбурюючих творів та брошур“, а головним чином „в діяльній участи в заснованню гуртків, що мали на метї, під виглядом товариств грамотности, викликати незадоволеннє народу до правительства, щоб таким чином довести до відділення Малороссіі“. Обвинуваченнє було таке дурне й безпідставне, що навіть славетний „третїй відділ“ не міг віддати їх під суд, і через се було ужито адміністративну кару, по котрій Строніна було заслано в Архангельщину. Додавши сюди ще уміщену в N. 1 статю Прокоповича „Формы и результаты аграрнаго движенія въ 1906 году“, в котрій зібрано матеріал і про рух в українських повітах, ми вичерпаємо все цїкаве для нас. *М. З.*

Русская Старина надрукувала закінченнє статї Лотоцького про суспільне становище духовенства в Росії XVIII—XIX вв. (На поворотѣ“): статя ся вже була обговорена в „Записках“ т. LXXIX. Деякі факти для характеристики життя харківської інтелїґенції з двадцятих

років минулого століття подає Ничпаевскій (кн. VIII). Замітка Воронова про життє Костомарова в Саратові (XII) не подає нічого нового.

Русскій Архивъ не дав цікавих для нас статей, хиба згадати лист п. Саліяс до М. Максимовича про смерть Гоголя (XI): лист цікавий для біоґрафів Гоголя і для характерики літературних знайомостей покійного українського вченого.

Историческій Вѣстникъ дав ювілейну замітку Уманова-Каплуновского про М. Заньковецьку і А. Затиркевич (V). Дещо про саратовську інтеліґенцію часів примусового там перебування Костомарова знайдемо в статї Юдіна про Мордовцева (III). Данилов з приводу закінчення видавання журнала „Кіевская Старина" дає коротеньку її характеристику за чвертьвікове істнуванне (VII). Тягнуть ся далї начерки з недавнїх бурхливих років (Харків, Одесса — в кінцї 1905 р.); є дещо там і цікаве, але треба мати на увазї спеціяльне освітленнє подій, в звязку з загальним напрямом часописи.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ умістили новознайдену проф. Сперанским Успенську драму св. Димитрія Ростовського з М. Синодальн. Б-ки № 1236 (III). Згадаємо ще третій том Словника Геннаді (I) і видану д. Лаппо Полоцьку ревізію з р. 1580 (кн. III). *О. Г.*

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ (т. XII). — Переглядаючи сей річник по порядку розвою славянської фільольоґії, ми находимо в нїм значне число цікавих праць і текстів. Самих початків славянської письменности доторкають ся роботи Е. Е. Голубинского: По поводу перестроя В. И. Ламанскимъ исторіи дѣятельности Константина философа, первоучителя Славянскаго (кн. 2 — див. Записки, т. 80, рец. І. Франка); П. Лаврова: Житія св. Наума Охридскаго и служба ему (по ркп. в Зоґрафськім прологу, пізньої редакції під днем 23 грудня; текст в кн. 4, ст. 3—37); тут належить згадати К. Ѳ. Радченка: Замітки о рукописяхъ, хранящихся въ болгарской митрополіи г. Скопья съ приложеніемъ службы Константину философу по среднеболгарскому списку XIII в. (кн. 3, ст. 147—162). Незвичайно цікаву і цінну роботу з поля системізації славянських слів грецького походженя дав М. Фасмер в статї „Греко-славянскіе этюды. Греческія заимствованія въ старославянскомъ языкѣ" (кн. II, ст. 196—289); слова сї розділені наперед на льоґічні ґрупи, а потім і в азбучнім порядку; в розумованя автор не запускаєть ся і виводів не робить, за те сам матеріял за себе богато говорить. Дальше звертають увагу причинки до історії славяно-руського письменства: А. Соболевского — Два русскихъ поученія съ именемъ Григорія; Е. Голубинского — Херсонскіе священному-

ченики, память которыхъ 7 марта (кн. I, див. Записки т. 79, рец. І. Франка); А. Никольского — Сказанія о двухъ новгородскихъ чудесахъ изъ житія святаго Іоанна Предтечи и Крестителя Господня (кн. 3, по ркп. Прологу Арх. св. Син. XVII в.) цікаві, як місцева леґенда; Ф. Покровского — Словеса изъ святыхъ книгъ собрана (по ркп. XVI—XVII в.: ѡ въздержанїи ѧзыка, ѡ бр҃атьствѣ, ѡ цр҃ихъ и ѡ кн҃ѕехъ и о властеле҄ кн. 1); М. П—ого: Объ одномъ посланіи митрополита Макарія Новгородскому аеппу Пимену 1558 г. февр. 6 (кн. 4 — про священника, що служив літурґію без епітрахили і про священника, що не міг скінчити літурґії). Кінчить сей відділ текстів замітка Н. Толстого — „Историческая ошибка. Новооткрытая славянская рукопись въ Ватиканской Библіотекѣ“ (кн. 2) — на підставі ватиканської ркп. (Slav. cod. XXII) з кінця XV в. автор поправляє недокладности що до дат і імен друкованої з давнїх рукописів історії перенесеня мощей св. Николая (ст. 468). Нарис житя і діяльности пок. А. Н. Веселовского поданий Н. Н. Трубіцким (кн. III, ст. 1—50) цікавий для всякого, хто тільки займаєть ся славянською фільольоґією в найширшім того слова значіню (крім язикознавства), бо тут стає перед нами сей велетень порівняної фільольоґії. Зі спеціяльних робіт по етноґрафії й історії театру варті уваги: В. Перетца — Новыя данныя для исторіи старинной украинской лирики (кн. I, ст. 144—184, гл. Записки, т. 79, рецензія дра Франка); Н. Янчука — Къ вопросу объ отраженіи апокрифовъ въ народномъ творчествѣ (кн. I, 126—143) — де автор розбором паралель казки про 7-и багатирів, що власноручно виставили собі могилу-вежу (підчас будови западаєть ся в землю), ілюструє потребу якогось приступного для всіх скатальоґованя казок та співділаня етноґрафа з істориком літератури. Н. Васильев завдав собі багато праці для ілюстрації ґенези билїнних варіянтів в статї „Изъ наблюденій надъ отраженіемъ личности сказателя въ былинахъ“ (кн. II, ст. 170—196). Виводи автора на підставі варіянтів тих самих билїн, записаних ріжними збирачами від того самого олонецкого розповідача Василя Щегольонка, дають нам дуже цікаву картину особистого впливу співця на старинну пісню. З поменьших заміток згадаємо Е. Боброва — Латынь въ русской пѣснѣ (кн. II, ст. 412—419). До історії театра вертав В. Перетц ще двічи в статї „Изъ начальнаго періода жизни русскаго театра I—VII (III кн.), де дає огляд піїтичної науки о теорії драми взагалї на підставі ркп. українських піїтик (латино-польських) і инших XVIII в.; а далї (IV кн.) дає дальші нариси-матеріяли „Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра XIII—XIV“, в яких публїкує деякі фраґменти XVIII в. різдвяної гри з львівських рукописів (Ossol., Нар. Д.) і Румянцевського музею. В відділї бібліоґрафії згадаємо працю А. Зачиняева „Къ во-

просу о коломыйкахъ“ (кн. І, ст. 295—420): праця ся, хоч і не дає властивого доповненя і справленя виказаних прогалин і недокладностий збірки д. В. Гнатюка, а в уступі про паралель коломийок з краковяками — навіть зовсім хибна, бо невважає на ріжниці музичного ритму — читаєть ся в користю як раз з огляду на саму теоретичну сторону так важного питаня, як ґенеза і ґруповане коломийок.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (LVII—LVIII) подав перше всего закінчене просторої праці А. Ветухова — „Заговоры, заклинанія, обереги и другіе виды народнаго врачеванія, основанные на вѣрѣ въ силу слова. (Изъ исторіи мысли)“. Праця ся являла ся частями, починаючи з 1905 — II і скінчилась тілько в 1907 — III. Основана на порівнянім методі, вона узгляднила величезну фолькльористичну літературу Славян і Німців, і дякуючи тому на довгі літа стане підручником для славянського фолькльориста й історика літератури. Праця вийшла осібною книгою (I—II, Варшава 1907 р., 4 рб.) і напевно буде подрібно розібрана українським спеціялістом, тим більше, що черпала щедро і з українських жерел. В. Бобров продовжає працю „Русскія народныя сказки о животныхъ. Герои русскихъ животныхъ сказокъ“. З инших статей належить зазначити: Е. Карского „Наймичка“ Шевченка. Матеріалы для ея научнаго изданія“ (I, 100—107), вже обговорену в Записках. — До ukrainica належить ще статя проф. В. Перетца „Замѣтки о пѣсняхъ XVIII в., I—VIII (I, 187—201), в якій автор звертає увагу на українські пісні ркп. збірника Моск. синодального Училища церков. співу, № 316, кін. XVII і поч. XVIII., але не задержуєть ся на них подрібно, тілько справляє недокладности (фільольоґічної натури) в виданю сих пісень акад. А. Соболевским в 7-ім т. „Великорусскихъ народныхъ пѣсенъ“. А. Лукьяненко подав більшу граматично-статистичну студію „О языкѣ Несторова житія преподобнаго Өеодосія Печерскаго по древнѣйшему изъ дошедшихъ списковъ“ (III, 1 - 79 ст.), також уже обговорену в „Записках“, а В. Кудриновскій дав подрібну опись „Рукописной церк.-славян. грамматики Гербовецкаго монастыря Бессарабской губерніи“, що була написана між 1620—1648 р. на основі граматики Смотрицкого (II, 389—397, IV, 307—330). Дуже цікава звістка автора про одинокий екземпляр друкованої „Грамматіки славенския Правилное сvнтагмa“, виданої єромонахом Анфимом на поручене угро-влах. воєводи Константина Басараби 1697 р., в б—ці кишинівської духов. семінарії (див. кліш заголовного листа, III, ст. 393). З заміток редактора проф. Карского на українські виданя згадати належить про праці Гнатюка, Кузелї, Свенціцкого, Студинського, Тершаківця, Франка і Щурата. З критик звертає нашу увагу Б. В. на Рѣзанова — Памятники русск. драматической литературы (IV) і Фасмера на грецький етимольоґікон Прельвіца (IV). *І. С.*

Живая Старина — в сім річнику маємо цілий ряд статійок, заміток і рецензій з української етноґрафії, які переглянемо по черзі. Крім статї Макаренка, яку обговорюємо низше, в віддїлї бібліоґрафії, згадаємо ще: А. К. Сержпутовскій: О завиткахъ въ Бѣлоруссіи (кн. І, ст. 33—38): — автор пояснює, що то таке закрутка, хто, коли й на що робить її. Щоби зробити її нешкідливою, треба запросити знахаря, аби замовив її (автор наводить одно таке замовлене), або попа, щоби відчитав її. Піп іде в поле з требником, вбирає епітрахиль, бере хрест у руки, відчитує відповідні молитви (в старих требниках були такі молитви), кропить закрутку, а потому завинувши руку в епітрахиль, виимикає її, відчитує ще молитву, а опісля підпалює. Знахар нищить закрутку також із церемонією, яку автор описує. У нас роблено також закрутки і ще тепер можна-б їх декуди знайти, хоч із поступом просвіти всякі віруваня й чари вигибають. — И. Абрамовъ: Пища покойниковъ у современныхъ малоруссовъ (кн. III, ст. 29): — автор констатує факт, що в Кролевецькім пов., Чернигів. ґуб., заховав ся доси старинний пережиток вкладати небіщикам до трумни поживу. Дорослим кладуть звичайно бублики й яблока, а дітям цукорки та медівники. Деколи всувають також фляшку горівки. Духовні виступали все дуже сильно проти сього звичаю, тому він нинї істнує ще лиш у дуже глухих місцевостях. — И. Абрамовъ: Легенда пчеловодовъ (кн. III, ст. 29 - 30): — оповідаєть ся тут, звідки в Росії взяли ся пчоли й пасїки. — В. В. Даниловъ: Среди нищей братьи (кн. IV, ст. 200—206): — автор подає тут кілька уваг про жебраків при печерській лаврі в Київі та два тексти благань, якими вони вимолюють у прохожих милостиню. — Ив. Абрамовъ: Какъ перестали убивать стариковъ въ Малороссіи (кн. IV, ст. 41—42): — відоме оповіданє, не знати лиш, чому прикладане все до „Малороссіи", коли воно інтернаціональне і знане багатьом иншим народам. — Ив. Абрамовъ: Умерла правда (кн. IV, ст. 43—44): — під сею назвою подане оповіданє, в якім говорить ся про підкупність судів. — В окремій замітцї познайомлює д. І. Свєнціцький читачів „Жив. Старины" з львівськими культурними надбанями п. н. „Библіотеки и Музеи г. Львова" (кн. І, ст. 11—13). Невеличкі рецензійки подибують ся в сїм річнику на ось які українські виданя: 1) В. Гнатюк, Коломийки, т. II (кн. І, ст. 6—7). 2) І. Свєнціцький, Опис рукописів Народ. Дому (Укр. р. Архів, т. І) (кн. І, ст. 7—8). 3) Ф. Колесса, Ритміка українських народ. пісень (кн. II, ст. 25—27). 4) В. Будзиновський, Козацькі часи в народ. пісні (кн. II, ст. 27—28). 5) І. Свєнціцький, Архангелови вѣщания Маріи (кн. III, ст. 42—43). З инших статий належить зазначити: 1) Заговоры конца XVII вѣка, П. Зенбицкаго. 2) Печорскіе стихи и пѣсни, Н. Е. Ончукова. 3) Сибирскія пѣсенныя старины, А. А. Макаренко — та 4) Заговоры, обереги, спасительныя молитвы и проч. Н. Н. Виноградова. *В. Г.*

Этнографическое Обозрѣніе для української етнографії приносить сього року дуже мало, бо лише замітки: Е. Казиміръ: Изъ свадебныхъ и родинныхъ обычаевъ Хотинскаго уѣзда, Бессарабской губерніи (кн. I—II, ст. 200—208), де подає авторка, як уже сама назва вказує, не повний опис весїля з піснями й обрядами, лиш деякі подробицї з нього та кілька вірувань про родини. Тої самої авторки: Изъ свадебныхъ, родинныхъ и похоронныхъ обычаевъ Подольской губерніи (кн. I—II, ст. 208—210) — в сїй замітцї наведено також кілька вірувань, які не складають ніякої цїлости, а як записані припадком, так і надруковані. Із статий загального змісту належить зазначити отсї: 1) Изъ иностранной литературы. Къ вопросу о возникновеніи и сложеніи сказки, Е. Елеонской (кн. I—II, ст. 38—59), яка може послужити за інформативну статю початкуючим фолькльористам так само, як статя: 2) Историческое развитіе этнографіи В. Н. Харузиной (кн. (кн. III, ст. 53—68), читана як вступна лекція з курсу етнографії на висших жіночих курсах у Москві. 3) О преданіяхъ про животныхъ, жительствующихъ при храмахъ, В. Харузиной (кн. I—II, ст. 60—62), вказує на старинний пережиток, за яким варта би і в нас пошукати. 4) С. Кузнецовъ продовжує свої інтересні записки „Изъ воспоминаній этнографа“ (кн. III, ст. 1—27), з яких можна багато навчити ся етнографови, як поводити ся з простим народом, щоби можна було вглянути докладно навіть у його інтимне житє, а як оминати ріжні дразливі справи. Вкінци: 5) Нѣкорыя замѣчанія о роли загадки въ сказкѣ, Е. Елеонской (кн. IV, ст. 78—90), в якій дотикаєть ся мотивів, відомих і в наших казках, як вандрівнім інтернаціональнім добрі. *В. Г.*

З польських загальних часописей старий варшавський журнал Biblioteka Warszawska не приніс нїчого з ukrainica. Згадаємо тільки статю д. Й. Любомірского п. з. Rodzina w Polsce (III, ст. 455—468), в якій автор подає історію еволюції родини „w Polsce“, докладнїйше „w pięciu jej częściach składowych“, а то: у властивій Польщі, на Українї, Литві, Жмуди й Прусах. Нового не подає Любомірский нїчого нї про одну зі згаданих пятьох „dzielnic“. З инших згадаємо статї: д. В. Конопчиньского п. з. Polska przed wojną siedmioletnią (I, ст. 457—495) і д. Б.Павловского п. з. Wyprawa generała Dwernickiego na Wołyń (IV, ст. 430—453).

Також краківський „Przegląd polski“ не приніс в минулім річнику для нас нїчого інтересного, крім різкої полеміки проф. В. Чермака з проф. А. Брікнером п. з. Jeszcze o Polsce pierwotnej (т. 163, ст. 50—77), в якій проф. Чермак відповідає на закиди проф. Б., пороблені в рецензіях на його „Dzieje Polski“ (Kwartalnik hist. 1906, b. 4; Przegląd pol., 1906, XI). Тої самої справи дотикають ще 2 листи проф. Брікнера

й проф. Чермака п. з. Polemica (ст. 326—327). У відділї Sprawy krajowe зазначимо такі статї: Szkoły ludowe w roku 1905—1906; Szkoły rolnicze dla włościan i dopełniające kursa rolnicze przy szkołach ludowych; Uwagi w sprawie reformy finansów krajowych; W sprawie krajowego Zakładu geologicznego й ин.

Przegląd powszechny не подав в минулім роцї нї одної статї, що безпосередно чи посередно дотикала б української історії. Згадаємо тільки статю д. А. Хибіньского п. з. Bogurodzica pod względem historyczno-muzycznym (т. XCIV, ст. 373—392, т. XCV, ст. 65—87, 213—225, 370—386). *I. Кр.*

Przewodnik naukowy i literacki (рік XXXV). Української історії в більшій мірі дотикає статя дра А. Ролле — Do dziejów Kamieńca Podolskiego, котру реферуємо окремо. Фр. Равіти-Ґавронського, Polskie pamiątki historyczne w Kijowie (с. 193), се опис київського замку — очевидно як памятки польської культури, хоч „замок", (так як його розуміє автор) повстав під руськими князями литовських часів і був перебудований Русином Іваном Служкою; польські урядники по унії так дбали про нього, що пішов в руїну. Др. С. Туровский дає оцїнку поетичної творчости Веспазіяна Коховского, звісного польського поета й історика з часів Хмельнищини (с. 577). А. Прохаски Rady Kallimacha (с. 9) — нарис з історії польської диплъоматії XV—XVI в. До історії Білої Руси належить статя Волиняка Bazylańskie klasztory unickie w obrębie prowincyi białoruskiej (с. 73). *Кр—ч.*

Kwartalnik historyczny крім більшої розвідки д. Влад. Конопчинського п. з. „Sejm grodzieński 1752 roku", основаної на загально-европейськім, полїтичнім тлї, — приносить переважно менші статї в відділї „Rozprawy" та переважно дрібні замітки в „Miscellanea"-х. З розвідок зазначити належить дві проф. О. Бальцера п. з. „O kilku kwestyach spornych z historyi ustroju Polski" (Kw. h. ст. 1—58) та того-ж „Państwo polskie w pierwszem siedmdziesięcioleciu XIV i XVI wieku (ст. 194—291) (рец. на обі в Зап. Н. Т—ва і. Ш. кн. 80), д. Л. Кубалї п. з. „Zaprzepaszczona kraina" (ст. 612—653, рец. в Зап. Т—ва і. Ш., кн. 85). З дрібнїйших статий згадати-б: дра Прохаски п. з. „Napad Husytów na Częstochowę w 1430 r." (стр. 309—320), підчас якого обрабовано „вота" і подїравлено сам знаний „польський" образ богородицї в мон. оо. Павлинів (в нападї бере участь „Fryderyk Rusin (Ostrogski)"), та д. Войт. Кентржинського п. з. „Najdawniejsza stolica litewska" (ст. 604—611): в сїй цїкавій статї ставить автор нову гіпотезу, що давньої литовської столицї належить шукати близько нинїшнього Лякова (Littovia = Lakovia) і Утурами на лївім березї річки Дубісси, напроти м. Росени. З Miscellane'ів варті уваги

статї: дра Бр. Лозіньского „Z czasów nowicyatu administracyjnego Galicyi“ (обгов. дром Ів. Франком в Зап. Н. Т—ва і. Ш. кн. 78) та причинок про „манства“ дра Прохаски п. з. „O wyzwoleniu z maństwa na Rusi“ (654—657). У відділї „Recenzye i Sprawozdania“ обговорено д. А. Прохаского ст. 674—676 проф. Ол. Грушевського: „Очеркъ исторіи Турово-пинскаго княжества“ (появ. в Кіевск. Унив. Извѣстіяхъ 1903): дві статї д. Івана Кревецького: „З виборчого руху в східній Галичинї 1848 р.“ та „Цуцилівська трівога в 1848“ — др. Бр. Лозіньским (ст 542—545), та того останнього замітка (ст. 710—711) на д. Ів. Созанського: „До історії участи галицких Русинів в словяньскім конґресї в Празї 1848“. Тут згадаємо ще про рецензії: проф. Л. Фінкля (ст. 147—154) на Uebersberger'а H.: „Oesterreich und Russland seit dem Ende 15 J.“, т. I, працї, що дотикає й українських козаків та М. Стельмашенка: Политическая дѣятельность Петра Скарги (ст. 501—508). В відділї „Kronika“ (ст. 181—182) занотовано заказ „Grona konserwatorów Gal. wsch.“ відновити т. зв. Волоську церкву, щоби не нищити одну з найстарших памяток Львова. На ст. 186—7 записано, що „Музей J. Chojnowskiego“ при „Т—ві штук красних“ у Варшаві збогатив ся деякими інтересними викопалисками в околиці Рассави під Київом. Знайдено іменно: чашку закрашену на червоно підчас похоронного обряду в періодї камінного віку, дальше частину пояса, зробленого з масових срібних позолочуваних блях, взори старославяньського орнаменту на металевих предметах, найдених в могилах, мрамор. статую, що представляє Славянку IX в., надто монети та деякі частини збруї і жіночої прикраси з велїза, бронзу та каміня. За „Tydzień“ (№ 39) занотовано звістку про нахідку в церкві Плажова (тїшанївськ. повіта) катальоґа брацтва Пр. Бог. від 1758, книгу реґестрів від 1782, та євангелія 1640 р. (ст. 187). На засїданю т—ва „Lwowskie grono komisyi historyi sztuki“ здавав проф. Подляха звіт з прогульок в цїли розслїдженя церковних фресків на Буковинї. В результатї — кільканайцять церков посїдають византійські фрески з XVI і XVII, перша першорядної вартости, не уступаючі нїчим атонським фрескам (ст. 573—4). На стр. 742 занотовано, що унїверситетська бібліотека набула цінні твори полємічної лїтератури по кс. Пушетї, а власне: Смотрицького Apologia perygr. (Львів, 1628), Мороховського Peregoria i Diskurs (Вильно, 1612), К. Саковича Epanortosis (Краків, 1642), Кречмара Considyracye (Вильно 1648) і к. и. *І. Шп.*

Варшавський Przegląd historyczny приніс у 1907 р. докінчення статї д. Румбольда з Полоцка п. з. Rafał Korsak, metropolita Rusi (* 1601 † 1642); статя повинна бути обговорена окремо. З инших зазначимо найперше полєміку д. А. Яблоновского з проф. Влади-

мірским-Будановим п. з. Zasiedlenie Ukrainy (т. IV, ст. 221—230). В 1905 р. видав проф. Вл.—Буданов „Акты о заселеніи Южной Россіи XVI—XVIII вв.“ (Арховъ Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. 3) і у вступній розвідці до сеї праці заперечував декілька тез, висловлених в справі кольонїзації України д. А. Яблоновским у передмові до т. XXII-го його видавництва п. з. Źródła dziejowe. У відповіди проф. Вл.—Буданову автор перечить, наче б він 1) був сторонником тези про польський масовий кольонїзаційний похід на Україну і 2) приписував якусь виключну, головну ролю в кольоні ації України польському елементови, чи польському правительству. Не згоджуєть ся одначе з проф. Вл.-Б. в тім, щоб головну заслугу в кольонїзації признавати одній тільки — простій людности; „на нашу думку, каже д. Яблоновский, нечуваний зріст заселення України, починаючи від XVI ст., був ділом не головно одного якогось елементу, але скомбінованої співучасти і запопадливости королївських староств і можновладних осадників — з одного, й автоматичного руху самої людности — з другого боку (IV, ст. 229). Розвідку I. Барановского п. з. Z dziejów feudalizmu na Podlasiu (Rajgrodzko-Goniądzkie „Państwo“ Radziwiłów w pierwszej połowie XVI wieku) обговорено вже в Записках. Деякі причинки до близшого пізнання двох привилеїв, пиотрківського з 1388 р. і червінського з 1422 р. подають статї дд. Гандельсмана (Przywilej piotrkowski z r. 1388, т. IV, ст. 20—36, 149—157, 349—362) і А. Прохаски (Przywilej czerwiński z 1422 roku, т. IV, ст. 283—296). Д. Гандельсман, проаналїзувавши привилей з 1388 р. і два його прототипи з 1386 р. (краківський і новокорчинський), признає за ним 1) обовязкову силу для цілого польського королївства і 2) вважає його не простим тільки повтореннєм майже ідентичних з ним актів з 1386 р., але результатом зіткнення противних собі змагань короля й шляхти-духовенства, „угольним каміпем нової доби, змагання ограничити самовласть, що закінчило ся утвореннєм конституції станової Польщі“. Аналїзою червінського привилея з 1422 р. заняв ся д. Прохаска. Згаданий привилей вважає автор автентичним і правосильним, не зважаючи на се, що його не знаходимо в інвентарах коронного архіву. Виказує, що червінський привилей був не тільки батьком привилеїв з рр. 1425, 1430 і 1432, але він дав імпульс шляхтї на Руси в її змаганню до одного права з корінною Польщею. Вплив сього привилею слїдний також на Литві, на Волинї й на литовській Руси. З инших праць згадаємо Й. Якубовского п. з. Opis księstwa Trockiego z r. 1387, przyczynek do badań nad ustrojem Litwy przedchrześcijańskiej (V, ст. 22—48). Автор аналїзує привилей кор. Вол. Ягайла з дня 28 цвітня 1387 р., виданий в користь його брата, троцького князя Скиргайла. Згаданий привилей подає досить подрібний опис

давних і нових посїлостий кн. Скиргайла і тим дає можність вглянути в суспільно-правний устрій тогочасної Литви. В своїй працї користує ся автор крім згаданого привилея кор. В. Ягайла (вид. П. Свинїна) також декількома иншими тогочасними офіціяльними актами. При кінцї подана мапа посїлостий кн. Скиргайла. Вкінцї дві статейки проф. А. Брікнера. В першій п. з. Historya a filologia (IV, ст. 265—282) автор виступає завзято в обороні значіння фільольоґії в студіях над т. зв. передісторичними періодами, спихаючи на заднїй плян археольоґію й антропольоґію, при чім на жертвенного козла своєї енерґії вибрав собі тим разом „Dzieje Polski“ проф. В. Чермака. В другій статї п. з. Piast (IV, ст. 15—19) виступає згаданий автор против інтерпретовання сього слова проф. Т. Войцеховским і проф. В. Брухнальским як „piast, piastun = меровінґський maior domus, nutritor (проф. В.) чи східний „аталик“ (проф. Б.). На думку проф. Брікнера все те такі самі видумки хронїста, як пізнїйші про Ванду. Правдива історія Польщі починаєть ся від Мешка. Згадаємо ще не скінчену в сїм річнику статю д. Ф. Ґедройця п. з. Wodociągi i kanalizakye miejskie, де подано між ин. історичні вістки про міські водопроводи й каналїзацію Львова, Камінця, Кремінця, Перемишля, Самбора, Дрогобича, Полоцка, Люблина й ин. З дрібнїйших заміток згадаємо: А. Яблоновского п. з. W sprawie atlasu historycznego Rzeczypospolitej (IV, ст. 363—368); Й. Й. п. з. O pochodzeniu narodowości wielkorosyjskiej (IV, ст. 123— 127); П. Домбковского п. з. Litkup w prawie polskiem średniowiecznem (V, ст. 377—383); Ґ. Смульского п. з. Z pamiętnika kapitana austryackiego Pecka (przyczynek do dziejów powstania polskiego w 1830 r.) (V, ст. 210—228).

Przegląd prawa i administracyi приніс в 1907 р. початок довшої статї проф. П. Стебельського п. з. Proces kryminalny Teofila Wiśniowskiego i towarzyszy o zbrodnię stanu (ст. 969—983). Тому, що згадана статя подає деякі нові причинки до історії польських революційних конспірацій в 30 і 40 рр. в українськім духовнім семінарі у Львові, ми обговоремо сю статю по її закінченню докладнїйше на иншім місцї. З инших занотуємо статю дра З. Ґарґаса п. з. W sprawie statystyki handlu wewnętrznego w Galicyi (ст. 765—774).

Нїчого цїкавого для українського історика не приніс орґан львівського „Лїтературного Товариства ім. А. Міцкевича“ **Pamiętnik literacki**. Занотуємо тільки Ст. Вртеля „Bibliografia krytyczna czasopism polskich za rok 1905“ (в додатках з окремою паґінацією, ст. 1—80). *І Кр.*

Lud в сїм роцї перейшов знов під нову редакцію проф. В. Брухнальського, і приніс для української етноґрафії доволї причинків. Ось які вони: 1) Józef Schnaider: Lud Peczeniżyński, część druga (кн. I, ст. 21—33, II, ст. 98—117 і III, ст. 202—215) — ся статя була вже

обговорена окремо. 2) Józef Schnaider: Baśń o trzech braciach, dwóch mądrych, a jednym głupim. — Podanie o Doboszu opryszku (кн. I, ст. 34—36) — автор подає тут два оповіданя, записані в Ясіни, Калуського пов. Перше, — се широко розповсюднена казка про трьох братів і скляну гору; друге, — се леґенда про Мадея, в якій лише його імя перемінене на імя Добуша. Оба оповіданя записані очевидно з памяти, тому передають лише короткий зміст і казки і леґенди, а не розробляють мотивів, як се звичайно в сих оповіданях буває. 3) Stanisław Piotrowicz: Znachorka i wróżka Jewdokia Bojczuk (II, ст. 118—129 і III, ст. 216—232) — автор подає тут невеличку, але цікаву збірку вірувань, чарів і народньої медицини разом із вичисленєм лічничих рослин, записану від знахарки Явдохи Бойчукової з села Бортник, яка умерла 1906 р. Увесь матеріял упорядкований по вказівкам звісного підручника: Ґоме, Фолькльор. Визначаєть ся сей матеріял тим, що його тексти, наводжені в українській мові, записані зовсїм поправно; се належить зазначити окремо тому, бо такі записи трафляють ся дуже рідко у польських етноґрафів. 4) Józef Schnaider: Garść podań zebranych w powiecie dolińskim i kałuskim (III, ст. 233—243) — се невеличка збірка місцевих переказів, на які в нас не звертано доси більшої уваги; шкода тілько, що не передана в оріґінальній формі, але в польськім перекладї. З неї видно наглядно, кілько в нас таких річий можна записати і які вони гарні та цікаві. 5) Józef Sulisz: Tyrawa Solna. Przyczynek do historyi prawa niemieckiego w Polsce (IV, ст. 282—290) — автор наводить у сїй статейцї виписки з книги, переховуваної в місцевім громадськім архіві, яка містить акти лавничого й війтівського уряду за час від 1559—1791 р. Вписані там переважно контракти купна і продажи, записи, даровизни, умови, тестаменти і поквітованя. Тексти писані зразу по латинськи, опісля по польськи. Виписки відносять ся переважно до судівництва і кидають ярке світло на толїшні часи. При кінци подані імена війтів від 1559 р. до половини XVIII ст. Варто би комусь переглянути ще раз ту книгу, чи не можна би з неї опублїкувати більше матеріялів. 6) M. R. Witanowski: Ze starego manuskryptu (IV, ст. 333—337) — автор переглядаючи рукописний збірник із XVII ст. Криштофа Ґжимултовського, звичайний „Silva rerum“, знайшов у нїм randodiований текст євангелія св. Мафтея і проповідь, яка не що инше, як апокріфічне оповіданє про сотворенє світа і людий аж до вигнаня Адама з раю; на кінци говорить ся про зраду Юди, про бажанє деяких народів визволити Христа від смерти і про його смерть. Докладнійше не говорить автор нічого про рукопис. Що до мови, то вона народня з діялєктичною закраскою уканя: вюн = він, жюнка = жінка і т. д. 7) Józef Schnaider: Jeszcze o Hucułach tatarowskich (IV, ст.

338—341) — д. Шнайдер подає тут одну небилицю, анекдот про ліниву жінку, що не хотіла прясти, шість приказок, дві приповідки, три коломийки і два ліки. — Належить іще згадати про нового польського етноґрафа, дра М. Яніка, який вже попередного року виступав як знавець коломийок і загалом славянських пісень, а тепер виступає як знавець „pieśni staropolskiej“. Подаючи огляд книжки В. Ловінського: „Życie polskie w dawnych wiekach, говорить між иншим ось що: „Dla znawców pieśni staropolskiej przytaczam pierwsze słowa z dawnych pieśni szlachecko-ludowych (?) na Litwie, zapisane u Zawiszy: W Baksztach muzykę łebską miałem mińską z cymbałem; zacinali dobrze staroświeckie taneczki: Albo mene barszczu dajte, także Czerniec czernicu zawiow w pywnicu, także Anusiu serdeńko, palisz moju duszu“. Навіть при поданій тут транскрипції ясно кождому, як то виглядала колись „staropolska szlachecko-ludowa pieśń na Litwie“. — З инших статий належить зазначити тут: 1) Szymon Matusiak, Sobótka (кн. I—II, ст. 1—20 і 87—97) — автор силкуєть ся пояснити назву „sobótki“ і виводить її від давного виразу „sob“ (того самого, що лежить у: собі) що мав значити: безлюдний, пустий, і відповідав назві ігри, яка відбувала ся звичайно на безлюднім місци. До виводу притягає він масу назв і імен, але все те не переконує, бо автор оперує польським матеріялом, не втягаючи до нього инших мов, крім незначних виїмків. Так само не переконують його инші виводи, як: samiec — названий так, бо ходить сам, без молодих; а щож тоді зробити з самицею? Сабат — угорський вояк, походить у нього від польського виразу sobota, що значить опришок, а не від мадярського, що значить свобідний і т. д. Так само говорячи про самий обряд, не втягає порівнуючого етнольоґічного матеріялу бодай найблизших сусідів, через що сам своїй праці уймає на вартости. 2) W. Kosiński, Listy (ст. 43—48) — автор подає тут кілька римованих вояцьких листів, яких у нас не доводило ся мені ще стрічати; — варто би пошукати, чи є і в нас щось подібне. 3) Tadeusz Smoleński: Z egipsko-arabskich opowieści ludowych o Panu Jezusie (II, 144—149) — сих оповідань не багато, лише пять, але всї вони дуже цікаві і варті уваги фолькльористів. 4) Adolf Chybiński: O metodach zbierania i porządkowania melodyi ludowych (III, ст. 171—201) — подає пробу систематики польських мельодій, над чим і в нас попрацьовано вже трохи. Наші етноґрафічні видавя і праці, чи тут у Галичині, чи в Росії „Ludowi“ полишають ся і на далї невідомі. *В. Г.*

Archiv für slavische Philologie — зі статей сього тому (XXXI) про праславянське язикознавство звертають нашу увагу праця Н. Йокля — про праславянський закон переголосованя носових звуків, в якій він

відповідає свому критикови I. Charpentier (I), причинки Г. Ільинского про придихове v перед o з індоґерм. ə після заязичних g, k, kh (II) та рефлекс індоґерм. дітонґа ĕu в праславянськім (IV). До сего відділу належать і рецензії проф. А. Брікнера і В. Поржезинского (Москва) на „Порівняну славянську граматику“ Вондрака (I і II). Обі рецензії говорять тільки про I-ий том. Проф. Брікнер приймає граматику прихильно, справляє тільки деякі етимольоґічні і хронольоґічні недогляди автора; за те проф. Поржезинский піддає виводи проф. Вондрака строгій критиці, особливо з огляду на основні питаня порівняної праславянської граматики (II, ст. 411–428). З инших робіт про язикознавство згадати треба про французьку статю К. Ніча про полабську мову, причинки В. Фанцева до сербо-хорватської діялектольоґії (II, 305–389), В. Чоровіча про мостарській говор. О. Вайса про термінольоґію хорвато-глаголицьких літурґічних книг (IV), та рецензії Ф. Пастрнека на I т. праці Чамбеля про словянську мову (I)[1], Г. Улашина на Брікнера — Dzieje języka polskiego (II) з відповідю автора (IV, 637—8). Решта статей, рецензій і заміток присвячена історично-літературним питаням. З них задержимо ся тільки над українськими: др. І. Франко дав кілька причинків до історії народньої пісні і староруської письменности. І так в статї „Wie man slavische Mythologie macht“ (I, 97—105) автор справляє виводи пок. А. Н. Веселовского що-до галицько-руської колядки „А що намъ было въ нащаду світа“ (Кіев. Стар. 1889, I). В статї „Beiträge zur Quellenkeitik einiger altrussischer Denkmäler“ (II, 282–304) автор зупиняєть ся над жерелами трьох леґенд Патерика (придб. Феодосій у Жидів, Никита Затворник, Евстратій), над складом найстаршої літописи і над походженем „Слова о полку Игоревѣ“. Всї три причинки розвивають виводи, до яких автор дійшов — на підставі уважного вчитуваня в сї староруські памятки — підчас праці над своєю невиданою ще історією українського письменства. Ревізія леґенд Патерика була викликана гіпотезою Г. Бараца про велику нетерпимість до жидівства в старій Руси, що він старав ся доказати як раз даними Патерика (Кіев. Стар. 1906, III—IV і Україна 1907, III). Др. Франко розбиває сю безпідставну теорію і по дорозї розглядає походжене київо-печерських леґенд, які виказують дуже богато спільного з византійською святоотецькою письменністю[2]). Вдумуючи ся в уклад найстаршої русьької літописи, автор приходить до висновку, що вона... зліпок зі статей византійських хроноґрафів, апокрифічних оповідань, норман-

[1]) Гл. Записки, т. 78.

[2]) Завважаємо, що тиже Патериком заняв ся недавно з другого боку проф. А. Чиж у „Вопросахъ философіи и психологіи“ (кн. 84—85) в статї „Психологія нашихъ праведниковъ“.

ських саґ (три київські брати, смерть Ігоря і месть Ольги, Ольга в Царгороді, похід на Болгар і смерть Святослава), народньої пісні (Печеніги під Київом); неменше казкове й оповідане літописця про Славян, особливо про їх прихід з над Дунаю в руську землю та богато уступів про Володимира. Меньше переконують його погляди на ґенезу „Слова о плъку Игоревѣ", буцїм то воно механічна компіляція, зладжена в боярських кругах старої Руси з ріжних пісень, та невдалих вставок. Вся увага автора звернена в сторону доказів неодноцїльности „Слова". Тимчасом автор сього не зробив би, коли-б був застановив ся над причинами „неясних" і дійсно попсутих місць. Нам здаєть ся, що „Слово" можпа вважати відгуком билевої поезії, отже твором, що майже три віки блукав в памяти й устах вандрівних співаків, поки — належно змінений і зіпсований (через те для нас—неясний) — не попав на сторінки рукописи. Коли ще зважити досить цупкий консерватизм в староруських билинах, особливо в важнїйших мотивах, а попри нього таки дуже сильне перемішанє ріжних наносних (пізнїйших) елементів, то стане ясним, що те саме мусїло випасти і на долю „Слова", яке в самім початку своїм, хоч звеличало історичний похід на Половців — отже було чисто-історичним твором, що до форми поетичної могло і мусїло бути тілько билиною. На хиткість і недоказанність висновків автора звернув увагу в приписцї і редактор Archiv-a проф. Яґіч. В звязку з заміткою дра Франка про літопись стоїть статя дра Стьепана Сркулья „Drei Fragen aus der Taufe des heiligen Vladimir" (II, 246—281), в якій автор доказує, що Володимир став самодержцем Руси 978 р.; на леґенду про хрещенє зложили ся житє Бориса, посольства Греків, Болгар і Німцїв (цариці Феофани або папи); хрещенє Володимира було способом до руки царівни Анни, яку дістав завдяки трудному положеню царів Василія II і Константина VIII; охрестив ся Володимир під кінець 987 р. потайки — правдоподібно у Василеві; шлюб з царівною відбув ся тільки в 989 р., коли Володимир походом на Херсон змусив Василія II до додержаня даного слова; Кияне хрестили ся 990 р.; женячка Володимира принесла значні користи Византії, бо Русь піддержала її в боротьбі з Болгарами і сама не нападала на Царгород; теорія Успенского про більший вплив христіянської Руси на Болгар (Русь и Византія, 37) — як цїль принятя нової віри не оправдуєть ся, бо Русь стратила зовсїм свій вплив на полуднї, як тільки Болгарія впала; Русь, вичерпана помаганнєм Византії не могла боротись з Печенїгами, через те забезпечуєть ся від них рядом оборонних місць та орґанїзуєть ся внутрі; під впливом Анни і Греків Володимир став проявляти світлї сторони свого характеру, що з'єднало йому загальну симпатію в краю і за його межами. Третя статя М. Тершаковця про думи обговорена низше у відділї бібліоґрафії. Проф.

Яґіч подав звістку про список граматики Ужевича 1645 р., що найшов ся в північній Франції в Арраській бібліотеці (I, 154 - 160). Се проте двома роками молодший список від паризького екземпляра, описаного А. Соболевским у київських „Чтеніях О—ва Нестора Лѣтописца". З рецензій цікаві для нас: проф. Брікнера на статю дра Щурата о Bogarodzicy (Зап. 82 т.), Ю. Полївки на видання Федоровского і Романова про Білу Русь (II) та проф. В. Неріна на працю Анни Катарини Croiset van der Kop — Altrussische Übersetzungen aus dem Polnischen. I. De morte Prologus. Berl. 1907. Авторка, учениця проф. Брікнера, завдала ся цілю розслїдити лїтературні русько-польські взаємини; перший результат її дослїдів, се рецензована студія, о якій рецензент висказуєть ся з великими похвалами. Додатком до рецензії і праці служить звістка рецензента про „видїнє о смерти Полїкарпа" з рукописи 1414 р. в Празї. *I. C.*

Часопись Szazadok не принесла нам у сїм роцї межи своїми розвідками нїякої, що безпосередно вязалась би з нашою минувшиною. Найблище стоїть статя Мелїча про три розповсюджені назви осель (Melich János, Három helynévről, 321—331). Тут поясняє автор такі назви: Легота (на Словаччинї), Воля (в зах. Угорській Руси) та Огаба (в Семигородї). Окрім останнього (старорумунського) слова загадка очевидно зовсїм не хитра: перше означає те саме що „льгота", друге пояснив автор аж польською мовою, як би буцїм в українській мові не було його, і виснував, що оселї сеї назви — то польські кольонії! Всї три назви означають історично менше-більше те саме. З поміж инших розвідок загальнїйшого характеру згадаємо: Алдашія про відносини короля Жиґмонта до Венеції (Aldásy A., Zsigmond király és a velenczai köztársaság, 1425—1437); Фіовка про імена Арпадовичів у Константина Порфирородного(Fiók K., Géza fejedelem neve és az Arpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál); Каролїя про Бочкая й віденський мир (Káralyi A., Bocskay és a bécsi béke); Кропфа про давних подорожників в Угорщинї, портуґальського інфанта Дона Педра та Петра Тафура в 1-ій пол. XV в. (Kropf L., Régi utazók Magyarországon); Маркія вступ до біоґрафії Франца II Раковці (Márki S., Cum Deo pro Patria et Libertate), який не дає прихильного свідоцтва авторови за його наукову методу; Повра про відносини Анжу і Вітельсбахів (Pór A., Anjouk és Wittelsbachok); вкінци Вертнера про Стефана Угрина з XIII в. (Werthner Stephanus Ungarus). — В miscellanea-х бачимо одну цікаву нам звістку Дудаша про ковацьку оселю на Угорщинї (Dudás Gy., Kozáktelep Magyarországon), знану вже нашим читачам з комунїкату д. Стрипського (Записки, LXXVI, misc.). — У бібліоґрафічнім огляді подибуємо справоздане з „Записок" за 1904 р.

З поміж матеріялів, поміщених в історичнім архіві Történelmi Tar згадаємо продовжене й докінчене спису угорських урядників в XIV в. Вертнера (Wertner M., Adalékok a XIV századbeli magyar világi archontologiához), зладженого на основі дипльоматарів й инших жерел. Для нас цікаві тут не тільки угроруські столиці, але й реєстр (ст. 179) т. зв. руських воєводів в часї 1372—1385, реєстр повнїйший, анїж подано в „Історії України“ проф. Грушевського (IV т., ст. 113—114).

Ethnographia принесла нам дві річи: розвідку д. Стрипського про Л. Кошута в руській народній поезії (Kossuth Lajos a rutén népköltészetben), обговорену вже в „Записках“ (LXXXII т.) та статю Т. Легоцького про богомілле угорських Русинів (Lehoczky T., Magyar oroszok bucsújárása). В сїй останнїй автор описує прощу у мункачівський монастир на Успение, приготоване богомольців, подорож їх та самі відпустові церемонії та звичаї. З усього видко, що все відбуваєть ся там так само як і по галицькім боцї. З инших статей згадаємо: Ерньея про східних Словаків на основі книжки Цамбеля (Ernyey J. A hazai tótság keleti nyelvjárása és meséi) та загальну розвідку Шольмоші про початки лїрики й епіки з полудново-словянським матеріялом (Solymossy S., A lira és epika eredetéről). — В додатку A. M. M. Muzeum Néprajzi Osztályának Ertesitője читаємо тільки цікаву статю про давних словацьких олійників, звісних і у нас (Csippek J., Adatok a Felvidéki olejkárok történetéhez). *С. Т.*

Часописи обговорені в сїм томі:

Лїтературно-Науковий Вістник.
Україна.
Сьвіт.
Ukrainische Rundschau.
Економіст.
Учитель.
Промінь.
Нива.
Католицький Схід.
Дїло.
Руслан.
Буковина.
Наука.
Рада.
Рідний Край.
Слово.
Галичанинъ.
Вѣстникъ „Народного Дома“.
Университетскія Извѣстія (київські).

Записки Императорскаго Харьковскаго Университета.
Труды Кіевской Духовной Академіи.
Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
Волынскія Епархіальныя Вѣдомости.
Православная Подолія.
Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
Черниговскія Епархіальныя Вѣдомости.
Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.
Холмская Церковная Жизнь.
Минскія Епархіальныя Вѣдомости.
Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
Вѣстникъ Европы.
Русская Мысль.
Русское Богатство.
Міръ Божій.
Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.
Варшавскія Университетскія Извѣстія.
Ученыя Записки Казанскаго Университета.
Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
Христіанское Чтеніе.
Богословскій Вѣстникъ.
Странникъ.
Былое.
Русская Старина.
Русскій Архивъ.
Историческій Вѣстникъ.
Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
Извѣстія отдѣленія рус. языка и слов. импер. Академіи Наукъ.
Русскій Филологическій Вѣстникъ.
Живая Старина.
Этнографическое Обозрѣніе.
Biblioteka Warszawska.
Przegląd polski.
Przegląd powszechny.
Przewodnik naukowy i literacki.
Kwartalnik historyczny.
Przegląd historyczny.
Przegląd prawa i administracyi.
Pamiętnik literacki.
Lud.
Archiv für slavische Philologie.
Századok.
Történelmi Tár.
Ethnographie.

Бібліоґрафія

(рецензії та справоздання).

Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen (Die Kultur der Gegenwart, I, 9, herausgegeben von Paul Hinneberg, Verlag von B. G. Teubner, Berlin u. Leipzig), 1908, ст. VIII— 396.

Книжка, в якій більше ніж ²/₃ присьвячено Славянщині, а несповна ¹/₃ неславянським народам східньої Европи, вже тим самим повинна звернути на себе нашу увагу. Тим більше-ж, коли в части, яка нас передовсім інтересує, забирають голос такі учені, як В. Яґіч, Ал. Веселовский, Ал. Брікнер, Ян Махаль і Матій Мурко. Зазначуючи з обовязку референта, що й статї посьвячені неславянським народам східньої Европи вийшли з під пера специялїстів [А. Тумба — про новогрецьку лїтературу, Фр. Рідля — про мадярську, Ем. Сетеле — про фінську, Ґуст. Суітеа — про естонську, Ад. Бецценберґера — про литовську, Едв. Вольтера — про латишську), я перегляну тут лиш статї з обсягу слявістики.

Статя Яґіча про славянські мови попереджає огляди поодиноких славянських лїтератур. Знаючи дотеперішні погляди знаменитого ученого, можна-б сподївати ся, що в новій статї його, призначеній для ширшого загалу, тільки з ними й зустрінемо ся. Так воно й справдї є там, де говорить ся про славянські мови в початках розвитку їх, про церковно-славянську мову, про мови західньої й полудневої Славянщини в добі їх лїтературного розвитку. Несподїванки виринають при обговорюванню мов східньої Славянщини. Змін у принціпіяльних поглядах Яґіча, правда, нема й тут. Розріжняючи три „руські диялекти", Яґіч не йде слїдом таких „учених" як Флоринский. Нашій мові („Ruthenisch

oder Kleinrussisch, auch Ukrainisch genannt") він признає не лиш прикмети відрубности, але й право самостійного літературного розвитку, що, розуміє ть ся, є лиш науковим сконстатованем факту. Одначе характеризуючи нашу літературну мову з найновійшого часу, він бачить її „im Zeichen der Sturm- und Drangperiode" та зазначує при тім такі факти, які могли-б захитати навіть його-ж прінціпіяльними поглядами, коли-б тільки згаджали ся з дійсностю.

Вказавши на російську Україну, як на колиску нинїшної української літературної мови, а на Котляревського і Квітку-Овсяненка (sic! Ovsjanenko!), як на учителїв її, Яґіч твердить, що та мова в новім своїм розвитку в австрийській Україні, відбігла не лиш від своїх взорів, але і від народнього джерела. Ось його слова: „Плеканнє її майже з горячковим поспіхом, навіть у приміненню до найбільш віддалених царин практичних наук, перед появою визначних талантів для поодиноких фахів, видвигає квестиї, яких щасливе порішеннє не буває легке. Мову за поквапно обтяжують ся несчислимими неольоґізмами, вона наражає ть ся на утрату своєї природности і людовости. Вона що-раз більше відбиває ть ся від зразкових українських взірцїв. Стремлїннє до як найсильнїйшого зазначування індівідуальности і самостійности руського (des Ruthenischen) супротив російському (dem Russischen) веде неодного письменника до всяких неольоґізмів, вимудрованих по польським і німецьким взірцям, яким і дає ть ся першенство перед прастарою загальноруською (Gesamtrussischen) спадщиною, щоб лиш сотворити щось нове, щось відмінне від великоруського. Тих пересад, противних добре понятому інтересови природного розвитку малоруської мови, похвалити не можна. Таким небезпекам найуспішнїйше можна би зарадити як найбільшою участю в культурнім ділї зі сторони сильних знавців мови в російській Україні. На жаль, як-раз таких людий можна було доси подибати лиш в сорозмірно невеликій скількости, бо пануюча в Росиї система гноблення здержувала многонадійні таланти від плекання рідного, українського. Надії на поліпшеннє тих нездорових відносин не належить губити. Тодї можна буде пересьвідчити ся, що побіч російської мови й лїтератури, які що-раз більше прибирають характер всесьвітних, можна рівнож добре остояти ся й малоруській чи руській лїтературі, як побіч всесьвітної нїмецької мови спокійно живуть і плекають ся в лїтературах фляминдська чи нїдерляндська і голяндська, дальше датська, норвежська і шведська, як попри французьке має повне право єствовання теж прованське, попри анґлїйське — кельтське в Вельсї чи в Ірландиї. Яким способом і з яким успіхом руське (das Ruthenische) сповнить свою задачу побіч инших славянських мов, сього не можна сказати наперед. Доси тої мови не прослїджено достаточно анї граматично анї

лексикально, хоч диялектичних дослідів не брак. Підручників, призначених для практичних цілий, є достатне число. Русько-німецький словар для заспокоєння перших потреб зовсїм іще не обіймає цілого скарбу мови".

Як бачимо, гадки Яґіча одною половиною належать до теперішности, другою — до будучности. Для тих, що люблять забігати в будучність, можна-б і з кінцевих заміток Яґіча вибрати одну на потїшеннє: „Чи руській мові вдасть ся цілий етнїчний обсяг повернути на службу одноцільній письменній мові і лїтературі, се покаже будучність; тодї по числу населення вона перевисшила-б навіть польську". Та лишаючи вірі те, що зістаєть ся річию віри, я лишу ся при тім, що дано науцї. А дано їй — скажу від-разу — твердження не основані на фактах, або ще яснїйше — основані на помішанню таких фактів, з яких висновків не можна ґенералїзувати.

Оцінка стійности лїтературної мови якого-небудь народа — то зовсїм не оцінка мови сього чи того письменника. Між українськими письменниками знайдеть ся й нинї неодин такий, для якого мова Котляревського і Квітки буде все ще за високим крітерием. Але знайдуть ся між ними вже й такі, для яких той сам крітерій покажеть ся за короткий. Чи воно значить тодї, що й ті писателї не доросли до своїх взорів? Чи може радше, що вони переросли їх? Так, вони переросли їх і, розуміеть ся, відбігли від них, як теперішність у своїм поступі відбігла від минувшости, бо переросла її. Казати, що галицько-українська лїтературна мова нинї, відбігши від російсько-українських взорів з початку минулого столїтя, відбігла тим самим від народної мови, від свого джерела, на шкоду собі — се значить — або бачити лиш те, що є низше вибраного крітерія, або засуджувати все, супротив чого той крітерій є за короткий — і невірні висновки ґенералїзувати.

Коли вже говорити про відбіганнє нинїшної лїтературної української мови від давних взірців, то не буде тут винна єдино галицька Україна. Як у галицькій Українї, приміром, Стефаник чи Яцків пішли в своїй мові далеко від Котляревського і Основяненка, так само відбігли від них в російській Українї, приміром, Леся Українка чи Коцюбинський. І тут і там відбіганнє від давних взорів народної мови є лиш поступом, лиш обогаченнєм того скарбу, яким представляють ся ті давні взори. „Русько-німецький словар для заспокоєння перших потреб зовсїм ще не обнимає цілого скарбу мови", — каже Яґіч. Мав на мисли певно словар Желехівського. Той словар, що вмістив у собі Котляревського і Шевченка, але анї Стефаника анї Яцкова, анї многих инших письменників галицької України. Відки-ж вони зачерли нові скарби мови? Чейже не вимудрували те все, чого не було у взорах. Взяли се з тої скарбницї,

до якої ще рука словарників не сягнула; відбігаючи від давних взорів, тільки ще більше зближили ся до народної мови, до джерела. Вони, ті галицько-українські письменники, що переросли давні взори, повинні бути мірою розвитку української літературної мови, а не ті письменники, що, не дорісши навіть до давних взорів, кують неольоґізми і засьмічують мову польонїзмами чи ґерманїзмами. Але щоб одних і других оцінити, треба нинї вже мати й инші крітериї, ніж Котляревський і Основяненко, бо инакше можна попасти на ті манівцї, на яких знайшов ся Флоринский, чого такому авторітетному ученому, як Яґіч, ми зовсім не бажали-б.

Вибравши собі за крітерій нашої лїтературної мови Котляревського і Основяненка, Яґіч не лиш не зміркував, що той крітерій може бути за короткий при оцінцї творів красного письменства, але й забув ся, прикладаючи його до писань з обсягу практичних наук. Бо чейже годї жадати від того, що пише ґеольоґічну чи фільософічну розвідку, аби він взорував ся на мові Котляревського чи Основяненка, замість загально принятої міжнародної термінольоґії вводив термінольоґію народну. Тут мусить ся много чужого приймити, тут приходить ся творити й неольоґізми. Але яка-ж мова у своїм розвитку не зазнала в тім напрямі метаморфоз? Треба тільки, щоб і метаморфози відповідали духови народної мови. За останних 30 літ і на тім поли у нас зазначив ся поступ — у нас, в галицькій Українї. І коли тут Яґіча дещо разить, а зарадити тому він велить Українцям в Росиї, то він легковажачи многолїтню працю, каже справляти її тим, що до нас ідуть за справками. Бо не в галицькій Українї панує нинї горячковий поспіх у плеканю мови з цїлию забезпечення їй індівідуальности та самостійности, а як-раз в росийській Українї, якій що-йно в останнїм часї вольно вийти поза межі народної белетристики на нові поля — публїцистики і науки. Як, приміром, в сфері публїцистики вирівнуеть ся мова росийської України з мовою України галицької, міг замітити кождий, хто читав перед кількома роками „Громадську Думку“ а тепер читае „Раду“, порівнуючи їх з „Ділом“. І робить тут більше практична потреба ніж теоретична полеміка.

Вкінци зверну увагу ще на инші твердження Яґіча, що дотикають нашої мови. „Здаеть ся воно — каже Яґіч — що аж в столїтях полїтичної відокремлености біло- і мало руських язикових областий супротив північно-східньої московської Руси одержали ті два полуднево-західні диялекти свій особливий, індівідуально нацїхований вигляд, під постійним впливом польської державности з її мовою, релїґією і культурою“. І я скажу, що воно тільки так здаеть ся, бо то, що часто називаеть ся історичним впливом польщини на Україну, може бути й старше ніж

спільна історня Польщі і України. Атжеж і в „Слові о полку Ігореві“ з XII в. вказувано польонїзми. Зазначуючи се, я, розуміеть ся, не заперечую й пізнїйшого впливу польського на українське. Вплив мусїв бути, і то не лиш односторонний, від давних давен особливо там, де оба народи безпосередно з собою зіткнулись — на галицькій теріторії, де українська мова сягала й сягае значно дальше на захід нїж по Львів, дарма що Яґіч нинї зазначуе розширенне її зі сходу лиш до Львова.

Не знаю, чи між відзивом Яґіча про українську лїтературну мову а зіґнорованнем цїлої української лїтератури редактором книжки присьвяченої східно-европейським лїтературам е причиновий звязок. Досить, що українська лїтература не доступила тої чести, що, приміром, латишська або естонська, дарма що вона не лиш ті дві лїтератури східньої Европи перевисшае. За те по добре усьвяченій традициї визначними творами українського духа прикрашуеть ся історня российської лїтератури, що вийшла з під пера Ал. Веселовского. Отже й починаеть ся та історія характеристиками Мономахового Поученія, Слова Данила Заточника, Слова о Полку Ігореві — бо й чим же могла-б починати ся вже в XII–XIII вв.? В XIX в. Шевченка можна було лиш згадати, як репрезентанта малоруської, що, впрочім, вже розвиваеть ся самостійно. Але антенатами российського реалїзму, в поезиї і сатирі з XII в., випало займити ся докладнїйше. І чи се не Fluch der bösen Tat? Чим більше вглублюють ся московські вчені по своему в твори, що не вийшли з їх духа, тим більше віддалюють ся від зрозуміння їх. Слово о Полку Ігореві представляеть ся їм як сатира! А як подаеть ся зміст поеми! Наведу один уступець дословно: „Гурток сьміливих князїв жертвуеть ся зі своею дружиною для визволення народа від небезпечних ворогів, хоробрих степовиків, Половцїв чи Куманів. Байдужно дають їм пропадати. Колишньої солїдарности нема вже. В своїм жалю і досадї поет взивае всїх віроломних чи самовдовольних і еґоістичних володарів перед свій судейський стіл і розторощуе їх в імени руського народа своїм словом правди“. Га, щож! можна б і так розуміти, коли-б вичеркнути з поеми овіяні батьківською любовію докори Сьвятослава по адресу молодих князїв, що веліли самі „мужати ся“ нїж кликати на підмогу старих. Та й ті апострофи до князїв, що в них, як рефрен, повтаряють ся зазиви до пімсти за землю руськую, за рани Ігореві — що з ними зробити аби вони перемінили ся на грізні вироки суду? Хиба їх перетолкувати на московське...

Не підозріваючи навіть нічого українського в українських же творах княжої доби, Веселовский не бачив теж значіння України у дальшім розвитку российської лїтератури. Українських помічників у Петровій реформі він ледви натякае згадкою про вплив київської колеґії, хоч,

приміром, і пожаланий взірець давнїйшої сатири, що порушила правовірну Москву, міг знайти скорше у „Владимирі“ Прокоповича, ніж в Слові о полку Ігоревім. Так і при Ломоносові, обновителю російського віршовання, ані словечком не здраджують ся його учителя, яким була українська пісня зі своїм тонїчним складом. Так і при Рилєєві і Гоголю без вияснення значіння України в їх творчости обійшло ся, хоч один з них чомусь-то більшість своїх свободолюбних пісень написав на теми з української минувшости (не з російської!), а другий навіть помисл свого „Ревізора з Петербурга“ знайшов у готовій комедиї українського писателя. Про значіннє української пісні в артистичній творчости Гоголя не я перший мав би дещо сказати. Задокументовуєть ся воно тепер виданнєм Гоголевої збірки пісень, в якій $^3/_4$ є українських.

В порівнанню з просторою статею Веселовского статя Ал. Брікнера про польську лїтературу являєть ся в пятеро коротша. Нового осьвітленя фактів не дає, а реєструє їх що-йно від XVI в. навіть не від Рея, а від Кохановского, від перших появ артистичної творчости. В кінцевій характеристицї говорить ся про польську лїтературу, що цїхує її непорочність щита, який все був високо держаний чистими руками, та що вона, остаючи вірною давним ідеалам, відбиває в собі демократичні змагання нового часу. Одно і друге належало-б сказати з деякими застереженнями тай яснїйше. А то трудно буде навіть тому, хто хотів би вірити словам, піймити, як може польська лїтература відбивати в собі нинїшний демократизм, не спроневірюючись давним ідеалам шляхти. Тай з непорочностю щита і чистотою рук може бути клопіт, коли приложить ся їх, приміром, до вихваленого Сєнкевича. Сам Брікнер в своїй статї похвалив його раз так незручно, що й Сєнкевичеви та похвала може пригадати кадило парастаса. „В трильоґії — кажеть ся — з'образив він вершини і пропасти польської боротьби з ворогами в XVII в., *„при чім з огляду на цензуру мусїв оставити в спокою Москалїв* (мій курсів), позбавляючи себе тим самим найбільших ефектів“. От вам і лицар „без страха і порока“! От і ті чисті руки, що піднїмають ся до ударів там, де їм можна підняти ся безкарно, а падуть „по швамъ долой“ перед російським цензором! І відрікають ся найбільших ефектів, скоро за них прийшлось би заплатити виґодами Обленґорка! Кінчить Брікнер загальну характеристику польської лїтератури кількома фразами „dla pokrzepienia serc“. Не був би він Брікнером, коли-б і тут не зачер завзятя із сьвятого негодовання на заскорузлість грецької церкви, варварство кирилиці, юліянський календар і могольський деспотизм. Добрий поет усе зримує!

Огляд чеської літератури написав Ян Махаль — коротко, ядерно і прозоро. Найтруднійша була задача Матія Мурка — огляд літератур цілої полудневої Славянщини. І треба признати, що виконаннє вийшло щасливе. З огляду на давні звязки нашого народа з полудневими Славянами ми в статі Мурка знаходимо неодну інтересну подробицю. Підчеркуючи чернечо-аскетичні впливи в старій сербській літературі, Мурко завважає в ній рівночасно спеціяльну преділекцию для сирійських монастирів — синайського і св. Сави, відки 1319 р. Сербія приняла й типик, що з Сербії дістав ся й на Русь. Не заперечуючи сього факту, я вказати можу в нашій старій літературі давнійші сліди типика з монастиря св. Сави. То плач Богородиці вплетений в проповідь Кирила Турівського. Се прозове переповідженнє пісні Якова Саруґського, яка війшла в склад типика монастиря св. Сави в своїм чисто-людським розуміннєм страждань Марії, таким характеристичним для сирійської релїґійної поезиї, на що між иншими в останнім часї звернув увагу Ант. Бавмштарк. Маловажить Мурко значіннє діяльности київських учених в Сербії XVIII в., хоч ширше представленнє їх діяльности (В. Гнатюк, Зносини Українців з Сербами — в „Збірнику" посьвяч. проф. Грушевському) не позваляє на таке маловаженнє. Дрібниць, які могли-б стати предметом спору, знайшлось би більше. Та се лиш дрібниці. Цілість працї Мурка удержана на висоті наукового рівня.

В. Щурат.

А. Соболевскій — Древняя церковно-славянская литература и ея значеніе, Харків, 1908.

Отся брошура, відбитка із харківського журнала „Мирный Трудъ" за р. 1908, містить публичну лекцію петербурського проф. А. Соболевского, читану в лютім 1908 р. в „Славянскомъ благотвор. обществѣ" у Петербурзї. Не вважаючи на популярний характер брошури вона має наукове значінє і заслугує на близший розбір. Автор починає свій виклад оглядом початків християнства в Болгарії, а особливо в південній Македонії, і подає деякі інтересні подробиці про відносини Болгар і Греків оселених у Болгарії перед принятєм християнства. Із південної Македонії, а власне з Солуня вийшов початок живійшої пропаґанди християнства, який вяжеть ся з іменами братів Константина і Мефодія, із яких перший доконав перекладу якоїсь части св. Письма. Автор не хоче означувати докладнійше, що власне переклав Константин, хоча се питанє супроти свідоцтва панонського Житія Константина не підлягає сумнївови, бо се було не що инше, як євангеліє тзв. апракос. Згадуючи про місію Константина до Моравії, автор уважає несумнївним, „что для начала своей дѣятельности у славянъ Запада онъ приготовилъ переводъ

главныхъ молитвъ, ектеній, богослужебнаго евангелія, апостола и паремейника, чтобы можно было совершать богослуженіе, хотя отчасти, на церковно-славянскомъ языкѣ" (ст. 6). Із контексту обох панонських леґенд виходить, що справа стояла зовсім инакше, бо місія Константина і Мефодія до Моравії мала зразу педаґоґічний, а не обрядовий характер, а видвигнене обрядового характеру церковно-славянської мови до значіня політичного питаня могло наступити тілько в самій Моравії в часї побуту братів у столиці того краю. Про сам хід місії автор дає не зовсім вірне понятє, подаючи, що „Кириллъ и Меѳодій начали свою дѣятельность у славянъ Паноніи, черезъ которую лежалъ ихъ путь въ Моравію, у предковъ нынѣшнихъ словенцевъ. Успѣхъ былъ полнымъ" (ст. 6). Із панонських леґенд видно навпаки, що діяльність солуньских братів мала місце головно в Моравії, куди вони прибули з моравським посольством, а їх гостина у Панонії при повороті з Моравії була досить коротка (по словам Житія Константина тревала лише 50 днїв), а в огляду на те, що Житіє Мефодія не знає про неї зовсім, можна її уважати у всякім разї сумнївною.

Дальші уступи присвячені характеристицї діяльности Мефодія в Моравії з поминенем тої обставини, що Мефодій по смерти Константина зразу був висланий папою власне до Панонії, а тілько пізнїйше перейшов до Моравії. Що до письменства, яке розвило ся в Моравії під впливом Мефодія і його учеників, автор висловляє ся так, що Славяне наслідком літературної діяльности Мефодія і його учеників „получили возможность читать на церковно-славянскомъ языкѣ всѣ книги ветхаго и новаго завѣта, Номоканонъ и нѣкоторое число житій святыхъ". Дальше реченє значно обмежає вартість отсего твердженя, бо автор пише: „что именно было переведено въ Моравіи, мы пока не знаемъ; точно также мы пока не можемъ даже приблизительно опредѣлить весь объемъ бывшей въ Моравіи церковно-славянской литературы". „Есть основаніе догадываться, что переводы были сдѣланы не только съ греческаго, но и съ латинскаго языка и что между переведенными житіями святыхъ были житія святыхъ особенно почитаемыхъ въ западной церкви, уже успѣвшихъ пріобрѣсти уваженіе у моравлянъ (Вита, Бенедикта Нурсійскаго, Аполлинарія Равенскаго, папи Стефана)" (ст. 7). Вповнї признаючи рацію остатньому реченю автора що до перекладів із латинської мови, можу додати від себе, що писана в Моравії і приписувана Климентови ученикови Мефодія Похвала Клименту Римському основана також не на корсунсько-византійській, але на західній, і то правдоподібно устній традиції про чудо св. Климента з хлопцем полишеним у храмі на днї моря. Традиція про те, що під проводом Мефодія був доконаний при кінцї його житя повний переклад книг св. Письма старого і нового

завіту з виємком деяких девтероканонїчних полягає на текстї Житія Мефодія, яку одначе можна вважати пізнїйшою інтерполяцією, тим більше, що найновійші дослїди виказують, що принаймнї деякі староzавітні книги були перекладені в Моравії в більших або менших скороченях у тзв. Парамейнику. Невідомо на яких жерелах опер ся автор подаючи на ст. 6—7 звістки, що Константин і Мефодій зараз по смерти були признані святими. Фактично вони були канонїзовані аж у другій половинї XIX в. в тисячолїтє смерти Константина. Подаючи дальше звістки про вплив Мефодія і його діяльности на Чехію і загалом на Західнїх Славян проф. А. Соболевский катеґорично говорить про вплив на Польщу, хоча сей вплив дуже проблематичний, та за те не згадує про проби перенести церковно-славянський язик до ужитку в католицькім богослуженю, яких зразки маємо в тзв. Фрізінґських памятках і инших рукописних уривках.

Головна часть викладу проф. Соболевского займає ся тою парістю церковно-славянського письменства, що розвило ся в старій Болгарії за царів Бориса і Симеона в X в. До Болгарії по розгромі велико-моравської держави схоронила ся якась часть учеників Мефодієвих, із яких особливо Климент, поставлений епископом охридським, розвинув крім місійної і культурної також значну лїтературну діяльність. Відомість із його житія, що він під конець свого віку переклав на церковно-славянську мову Тріодь постную, посвідчує те, що навіть не всї богослужебні книги були перекладені в Моравії.

Обік учеників Мефодієвих, про яких діяльність у Болгарії крім згаданого Климента не маємо нїякої відомости, розвинула ся в Болгарії рівночасно дуже оживлена лїтературна діяльність при дворі визначних болгарських царів Бориса і Симеона. Доконано там богато перекладів із грецької мови, та обік них повстали також твори хоч на пів оріґінальні в родї Шестоднева Іоана Екзарха. Сю богату лїтературу характеризує проф. Соболевский досить докладно, подаючи особливо цїкаві фільольоґічні уваги про ріжнородність у ріжних перекладах терміна священик. Сей термін у ріжних перекладах заступаєть ся словами: святитель і чиститель (ст. 9). Далї йде коротка характеристика оріґінальних творів того письменства, головно проповідий Іоана Екзарха і Климента, згадано Учительне єванґеліє Константина, якого прольоґ, тзв. азбучна молитва, являєть ся найстаршою віршованою памяткою церковно-славянського письменства. Троха загадкова згадка автора про невідомого доси письменника болгарського Петра Черноризця. Автор подає про него, що до нас дійшло скілька його поучительних слів про піст і молитву, про спасенє душі і дочасне житє. Автор догадує ся, що він написав ще більше подібних поучень і характеризує їх словами: „Петръ пишетъ пространно, но его поученіе имѣетъ, хотя и общій, но енергичный ха-

рактеръ. Въ талантѣ ему отказать нельзя. Позволительно думать, что этотъ авторъ есть никто иной, как сынъ и преемникъ царя Симеона, царь болгарскій, Петръ, супругъ византійской принцессы, умершій монахомъ въ одномъ изъ монастырей Царьграда. Во всякомъ случаѣ въ одномъ сборничкѣ изреченій составленныхъ в Россіи, есть изреченіе „Петра, царя болгарскаго". Значитъ, какой то русскій книжникъ имѣлъ въ рукахъ какое-то слово съ именемъ царя болгарскаго Петра и изъ него сдѣлалъ краткое извлеченіе" (ст. 16).

Окремий уступ присвячено найстаршим церковно-славянським стихотворам зложеним у Болгарії. Проф. Соболевскій приводить ті стихи в звязок із грецьким тзв. політичним віршем, на мою думку невірно для того, бо грецький політичний вірш складаєть ся правильно із 12-ти складів, а найстарші болгарські вірші, в тім числї і Константинова азбучна молитва в основі мають десятискладовий розмір, типічний розмір пізнїйшої південно-славянської народної епіки. До віршованих творів болгарського походженя зачислено без підстави прозовий твір, названий у нашого автора „прогласомъ или объявленіемъ объ евангеліи" (ст. 18). Сей твір крім сербських копій заховав ся ще в старшій болгарській копії опублїкованій Срезневским і маємо всяку підставу уважати його одиноким захованим до наших часів автентичним твором Константина солунського, написаним по доконаню ним перекладу євангелія.

Кінчить ся виклад проф. Соболевского коротким оглядом впливу старо-болгарського письменства на старо-руське. Не в усїм, що подано тут автором, можна згодити ся. І так на ст. 19 сказано: „Еще до крещенія всей Руси, при Ольгѣ, русскіе христіане, повидимому, пользовались церковно-славянскими богослужебными текстами, при ихъ помощи совершали богослуженіе". Не можна сему рішучо заперечити, але невідомо, на якій основі опирав ся тут автор. У панонськім Житію Константина маємо відомість, що в половинї IX в. Константин бувши в Херсонї, здибав там чоловіка, у якого був переклад євангелія і псалтирі на руську мову. Без достаточного мотивованя подає автор також вість, що Остромирово евангеліє скопіовано „съ роскошнаго и дорогого церковнославянскаго оригинала, изготовленнаго для болгарскаго царя или для одного изъ его вельможъ. Писецъ Остромирова евангелія повторилъ свой оригиналъ, скопировалъ его. Вышла очень роскошная и дорогая книга. Но онъ копировалъ въ Россіи, можетъ быть, въ Кіевѣ (хотя писалъ по заказу новгородскаго посадника). Значитъ, его оригиналъ находился въ Россіи" (ст. 20—21). Нема нїякої основи думати, що Остромирово евангеліє було копією болгарського оріґіналу, а мова його має далеко менше болгарізмів, як Сборник Святослава із р. 1073, який також не був дословною копією Сборника царя Симеона, тілько його ру-

сіфікацією. Взагалї вплив старо-болгарського письменства на старо-руське доси перецїнювали. На збірниках Святослава найлїпше видно, що обік чисто рецептивного процесу (звичайного закупуваня рукописів) ішов уже від X в. дуже оживлений процес творчого присвоюваня чужих творів рівнобіжно з процесом асіміляції південного і західнього церковно-славянського язика до південно-руських діялєктів. Сьому явищу, що кидаєть ся в очи кождому, хто вчитує ся в твори найстаршого південно-руського письменства, дав вираз також проф. Соболевскій, кінчачи свої уваги про найстарші памятки старо-руського письменства словами: „Словомъ, русская литература съ самого начала является гораздо болѣе народною, чѣмъ болгарская". *Іван Франко.*

Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Труды И. И. Срезневского, т. III, вып. II, Спб. 1906, ст. 513—1055.

Виданнє сеї цїнної працї, на жаль, почало сильно проволїкати ся. Так недалеким здавав ся її кінець, судячи по скорому tempo її перед тим, і так він починає ставати тепер далеким. За останнї чотири-пять лїт вийшло тільки два випуска — букви *р*, *с* і значна частина *т* (кінчаючи словом тръналѧ). Третій рік іде від виходу останнього випуска, і третій том все ще лишаєть ся незакінченим, а за ним мабуть іще добрий четвертий. Шкода! *М. Г.*

Др. В. Щурат — Сьвято-онуфрейський монастир у Львові, Льв. 1908, ст. 13.

Отся брошурка, відбитка з Дїла, написана з нагоди висуненого в остатнїх часах питаня про те, чи не слїд би було звалити Василіянський свято-онуфрейський монастир у Львові і в звязку з реґуляцією Жовківської улицї побудувати його на иншім місцї і після иншого пляну, чим узискано би відслонене свято-онуфрейської церкви, заслоненої тепер манастирем і дзвіницею. Питанє вийнуло з боку краєвої комісії для зберіганя памяток старого будівництва, змістом його було те, чи манастир і дзвіниця мають якусь археольоґічну вартість, чи нї. Щоб відповісти на се питанє, др. Щурат подав із рукописної хронїки „Xięga Historyi Monasteru Lwowskiego S-to-Onufryjskiego Z. S. B. W. Prowincyi Ruskiey, w której od pierwszego funduszu aż do czasów ninieyszych wzrastania, dezolacye, restauracye... wpisywane być maią. Anno Domini 1771. Ся хронїка містить матеріял до історії манастиря від р. 1246—1771, зібраний о. Боніфатієм Кровницьким, а списаний 1772 р. о. Гавриїлом Попелем. Матеріял, як бачимо з дальших виписок, дуже небогатий. Найстарше свідоцтво про манастир при церкві св. Ми-

колая походить із 1292 р. і міститъ ся в ерекційній грамоті тої церкви[1]), що стояла правдоподібно на місці нинішної Свято-Онуфрейської і при якій мав бути також манастир. Найблизше свідоцтво про істноване манастиря св. Онуфрія походить із р. 1580, і міститъ ся в контракті купна львівських міщан Степана Кушніра і Андрія Кравця на закупно площі, частки саду і огорода при манастирі св. Онуфрія. Найстарша церква св. Онуфрія, правдоподібно деревляна, була збудована 1680 р. і посвячена епископом Йосифом Шумлянським. Церков і манастир були власністю Ставропігійського брацтва і в остатніх роках XVII віку манастирська хроніка нотує ріжні муровані і деревляні будівлї при манастирі і церкві, роблені коштом і заходами ставропігійських братчиків. Первісний мурований манастир скінчений 1683 р. був невеличкий, партеровий будинок із чотирма келіями. Під р. 1734 занотовано істноване при тім будинку шпиталя, який репаровано 1745 р., а 1765 р. за згодою Ставропігійського брацтва перенесено на инше місце. Теперішня церква св. Онуфрія була заснована 1770 р., а докінчена 1774, а манастир був збудований аж у р. 1815—16 таким способом, що над келіями старого манастиря вибудовано новий поверх і протягнено будову далї на південь, так, щоб у кождім поверсї було по 8 келій, а з північного боку домуровано келїю, тепер гостинну, і велику муровану браму, що веде на подвіре перед церквою. Брошура має чисто інформаційний характер, подаючи сирий матеріял польською мовою. Що до питаня про те, чи збурене манастиря було би можливе з огляду охорони старих памяток будівництва, автор не висловляє рішучої опінії, але стверджує тілько, що манастир з архитектонічного боку не має ніякої вартости, а в одній части, де на першім поверсї міститъ ся бібліотека і архів, мури порисували ся. *Іван Франко.*

Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. XVII, Спб., 1907, ст. XIV + стовп. 616 + ст. 617—652, 4°.

Том сей присвячений „західно-руським літописям". Ним сповняє нарештї археоґрафічна петербурська комісія плян видання русько-литовських літописей, прийнятий нею ще в 1860 рр. Дістала вона тоді на се спеціальний фундуш, почала збирати рукописний матеріал, і з того часу почавши, без малого піввіка сей замір її — видати сї лїтописи, паралїзував усяку наукову роботу коло них. Ніхто не хотів брати ся до видання текстів, побоюючи ся, що корпус археоґр. комісії може вийти з часу на час і позбавити значіння всї инші видання; дослідникам не-

[1]) Се пізнійший фальзіфікат; час утворення його не виясненний, як теж і вартість традиції про давнійше істнованнє монастиря. *Ред.*

охота було брати ся до якихось глубших студій, бо матеріал, зібраний комісією, неприступний для сторонніх, міг принести несподіванки й перевернути всякі виводи. Все відкладало ся до виходу того комісійного видання, що все відкладувало ся і все на ново обіцювало ся. Тепер коли воно з'явило ся, треба сказати, що воно не справдило великих надій, які на нього покладали ся. Для старшої редакції русько-литовської літописи не прийшло нічого крім деяких варіантів; в середніх редакцій прибула досить інтересна версія з код. Євреїнова (к. XVII в.); ширша редакція далї репрезентуєть ся старим кодексом Биховця; дещо інтересне є між ґенеальоґічними статями, зібраними при кінці корпусу. За всім тим значіннє сеї збірки головно неґативне; вона показує, що якихось одкровень в сій сфері нема що сподіватись і треба брати ся до студіовання того матеріалу, який маємо, та з нього витягати все можливе для пізнання культурного і суспільного житя тих часів.

Не буду входити в саму методу видання сього корпусу; може матиму спромогу зробити се ширше на иншім місцї. Завважу одну неприємну подробицю, що наводить на досить прикрі гадки. В передмові подані деякі бібліоґрафічні й археоґрафічні пояснення, вичислена література; вона невелика: дві працї польські, одна российська, одна українська, друкована в наших „Записках“. І от польські і российську згадане. А українську — хоч результатами її редактори покористували ся — згадати її не згадали. Чи ненароком? *М. Грушевський.*

M. Teršakoveć — Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen“ zum südslavischen Epos (Archiv für Slav. Philologie т. XXIX).

Автор справляє і доповняє висновки Н. П. Дашкевича „Нѣсколько слѣдовъ общенія южной Руси съ югославянами въ литовско-польскій періодъ ея исторіи, между проч. въ думахъ“ (Изборникъ кіевскій посвящ. Т. Д. Флоринскому, Кіевъ 1905). Автор застановляєть ся довше на думі про Алексія Поповича, та виказує, що вона в подробицях не сходить ся з полудневославянськими, на що вказував Потебня. Одиноким слїдом зносин України з Сербами — се, по гадцї автора, уживанє vocat. sg. місто nom. як раз в думах (232—236). З сим одначе годї згодити ся, на що звернув увагу і проф. Яґіч, вказуючи на те, що народ скорше перейме сюжет, поодинокі части піснї — но не так легко піддасть ся впливови случайних граматичних форм. Поява vocat. замісць nomin. sg. в народній поезії не рідкість, навіть в північній та західній Руси. Досить заглянути в духовні стихи „Калѣк перехожих“ Безсонова, щоби найти такі форми. Вони, на нашу думку появили ся з початку в головній назві під впливом протяжного речітатіва вірша взагалї. Напр.

„Там стояв Іван — Богунъ° Каленицький, обитель Комлицький“; відтак ъ° дало vocat. форму Богуне, а до того приноровили дальші переказщики і атонічне Іван, та доповняюче обитель, і наслідком того ми дістали вірш „...Іване Богуне ...обителю...“; те саме могло повтаряти ся як случайна поява, в ріжних віршах зовсім неправильно, як:

„Первий полковниче Максим Олшанський,
а другий полковниче Мартине Полтавський,
третій полковниче Іван Богуне,
а четвертий Матвій Бороховичу“.

Потім автор говорить про історичні пісні Галицької Руси (брат купує сестру невільницю, теща невільниця зятя, брат продає сестру Туркам, отець продає дочку Туркам), які, хоч сербського походженя, були приладжені до галицьких обставин. В додатку (240—246) автор прилучає до них і пяту пісню про Івана і Маріянну, в означеню віку якої не годить ся з дром Франком (Зап. т. 75). *І. Свєнціцкий.*

М. Халанскій — Малорусская дума про Байду. (Сборникъ истор. филолог. общества, состоящаго при Имп. Харьковскомъ Университетѣ, т. XV, ст. 205—219), Харків, 1908.

Пісня про Байду досить розповсюднена; ще В. Антонович та М. Драгоманів надрукували її в 11 варіянтах (ст. 145—159), при чім одначе один (Руліковского) рішучо фальшивий, на що звернув увагу вже й др. І. Франко у своїх „Студіях над народніми піснями“, ст. 94. Крім того надрукував її Б. Грінченко у трьох варіянтах (Этногр. Матер. III, ст. 582—584), друкувала ся вона також у „Кіев. Старині“ (1886, I, 51 і 1893, VII, 21). Пісня ся складає ся з отсих окремих епізодів: 1) Поява або пробуванє Байди в Цариграді на ринку. 2) Султан пропонує Байді приймити іслям, за що обіцяє йому руку своєї доньки і панство (царство) на Україні. 3) Відмова Байди і висмівуванєісляму. 4) Гнів султана, приказ спіймати Байду і покарати смертю. 5) Виповненє приказу і повішенє Байди (на гак за ребро). 6) Пімста Байди: він убиває з лука султана, жінку і доньку.

Оба видавці історичних пісень, втягнувши й пісню про Байду між історичні, силкували ся дати їй відповідне історичне обясненє, при чім приложили її до історичної особи Д. Вишневецького. Але вони самі завважали при тім, що „кромѣ висѣнія на крюкѣ остальныя подробности пѣсни о Байдѣ мало подходятъ къ старымъ историческимъ показаніямъ о Димитріи Вишневецкомъ лично“. Тепер по статї проф. М. Халанського відпадає ввесь їх коментар до пісні і пісню належить виключити з між тих історичних, які говорять про означені події чи означені істо-

ричні особи. Проф. Халанський звернув у своїй статї увагу на подібні полудневo-славянські піснї, з яких наводить: а) болгарську: Цар Соліман, Кулевич бан і Марко (Сборн. за нар. умотв. III, ст. 103—106, а покликуєть ся ще на варіянт Стоїлова, надрукований тамже, XI); б) сербську: Дијете Секула и цар Отманович (В. Караджич, Срп. нар. п. VI (1899 р.), № 31); в) хорватську: Junastvo Sekulino (Hrv. nar. p. I, № 76, видане Mat. Hrv.). Головний мотив тих пісень один: подвиг християнського героя, що прославляє свою віру, а понижує турецьку, вирікаючись при тім богацтва, чести і слави. При порівнаню їх із українською піснею бачимо цїлий ряд однакових подробиць: поява героя в Цариградї, пите вина, пропозициї султана що до власти, богацтва, руки доньки за переміну віри і перехід на султанську службу, відмова героя і безпосередне або посередне висміванє ісляму й султана. Що до ріжниць, то ось як їх характеризує проф. Халанський: „Содержаніе южно-славянскихъ пѣсень отличается стройностью, полнотой, эпической плавностью, обиліемъ подробностей, мотивирующихъ отдѣльные детали содержанія и послѣдовательностью изложенія. Малорусская дума излагаетъ свой основной мотивъ сухо, коротко, схематически, въ началѣ даже не ясно мотивируя детали содержанія. Въ общемъ она производитъ впечатлѣніе укороченной передачи содержанія какого-то образца, при чемъ при этой передачѣ содержанія утерялась опредѣленность показаній оригинала: малорусская дума не знаетъ имени султана и собственное имя героя замѣнила нарицательнымъ названіемъ гуляки и лѣнтяя — Байда" (ст. 217). За те незнаний полудневo-славянським пісням епізод із повішенем героя на гак за ребро, який повстав самостійно в українській піснї при її перебираню і був оснований на дїйсних фактах, бо не один козак мусїв згинути такою смертю; так згинув також Д. Вишневецький і се було головною причиною, що пісню відношено до нього. Автор силкуєть ся виясвити ще імя Байда, тому хоче ввязати пісню з російською казкою про Балдака, в якій також герой їде до Цариграда і засоромлює султана. Але ся казка має анальоґії деінде і з піснею не вяжеть ся зовсїм так само, як імя Байда з іменем Балдак. Імя героя в піснї зрештою зовсїм підрядна річ і можливо, що знайдуть ся де варіянти піснї з иншим іменем. На кождий спосіб справа походженя піснї тепер ясна і запозиченє її, а при тім самостійна перерібка, не можуть підлягати сумнївови.

Тепер іще до самого титулу статї: Автор називає постійно пісню „думою", хоч уже Антонович і Драгоманов називали її піснею і вона дїйсно не має нїчого спільного з тими творами народ. поезії, за якими усталила ся в останнїх десятилїтях назва „думи". Треба вже раз позбути ся баламуцтва назв, до чого в сїм спеціяльнім випадку може по-

служити дуже добре статя д. Ткаченка-Петренка в київській „Україні“, кн. VII—VIII. *В. Гнатюк.*

III. рецензент іде за далеко, вважаючи пісню про Байду запозиченою з полуднево-славянської поезії, тільки перерібленою, і рішучо вичеркуючи її з поміж пісень історичних, які говорять про означені події чи означені історичні особи. Пісня про Байду могла запозичити з полуднево-славянських пісень тільки деякі мотиви, але основна тема її: люта смерть козака, що не схотївши потурчити ся, гине лютою смертю і висячи на гаку, ще мстить ся над Турками, відмінна від полуднево-словянських. Для сеї теми проф. Халанський не вказав полудневославянських паралель; тому сам він вказує тільки паралельність теми Байди і Секули, а не запозиченнє пісні про Байду. Сербські пісні оспівують геройство свого юнака, що закликаний султаном до Царгороду, знехтував султанські приваби і не вважаючи на султанські накази, щасливо втік до дому. В пісні про Байду те, що становить головний зміст сербських пісень — візваннє до Царгороду, спокуси султана, відповіди Секули — все се зводить ся до коротких штрихів; так що здаєть ся мині непевним, чи користала вона з сербської пісні для сих другорядних деталів, чи тут тільки паралелїзм мотивів, викликаних анальоґічними обставинами. А що до вичеркнення з ряду історичних пісень, то основна тема пісні так близько підходить до оповідання сучасника Бельского про смерть Вишневецького, що не легко заперечити, що се не про нього говорила пісня. Хоч навіть сам факт повішення на гак Вишневецького лишаєть ся недоказаним (французька депеша каже просто, що султан казав „затовкти“ Вишневецького (див. мою статю в III кн. київських „Записок“), то дуже правдоподібним зістаєть ся все таки, що пісня розуміла тут Вишневецького. *М. Грушевський.*

Ів. Франко — Інтермедія еврея з Русином (відбитка з XVIII т. Збірника харків. Істор. Фільол. Товариства). Харків, 1908, ст. 12.

Досліди над нашою старшою літературою, хоч помалу, посувають ся все на перед і навіть у невеличких працях приносять усе щось нове та виясняють відносини, в яких стояла та наша література до инших сучасних західних літератур. Невеличка праця дра Ів. Франка подає в тім напрямі новий немаловажний причинок.

Др. І. Франко віднайшов у бібліотецї Народ. Дому у Львові в рукописї, що правдоподібно походить із XVII ст., незнану ще доси інтермедію п. н. „Интермедиꙋмъ жид из рꙋсиномъ“. Основою її відомий у нас анекдот про те, як сперечали ся Русин із Жидом (або Поляком), у кого більше

святих, як при їх вичислюваню виривали собі волоски з голови (бороди) і як остаточно Русин побідив, бо при всіх святих вирвав свому противникови всьо волосє. Автор вказує на инших учених, що дотикали сеї теми, в яких Райнгольд Келер обрабляє мотив про німу розмову Жида і християнина, жестами, відому у нас в иншім анекдоті і опрацьовану літературно С. Руданським у співомовці „Рабін і запорожець“, але яка лише посередно і здалека звязана з темою нашої інтермедії; так само А. Веселовский в „Опытахъ по исторіи развитія христіянской легенды“ лише побічно трактує наш анекдот, називаючи його травестією Елевтерієвої леґенди, якої розбором і порівнанєм із иншими травестіями святих мотивів займаєть ся головно; М. Тихонравов нарешті опублїкував прототип нашого анекдота в „Лѣтописяхъ рус. литературы“, т. III з рукописи XVII ст. і звязує його також із оповіданєм про Елевтерія та 12 пятниць. Др. І. Франко додав до сього два народні анекдоти, надруковані в моїй збірці, та відкликуєть ся до анальоґічного оповіданя, надрукованого в Варшаві 1793 р. в „Magazynie anekdotów“ п. н. „Wygrana w sprzeczce“, де дискутує Француз і Еспанець, а з факту, що в дискусії згадуєть ся про час перед прогнанєм Жидів із Еспанії, посуває початок анекдота до XV ст. і робить його прототипом нашого та оголошеної інтермедії. Цікаво завважати, що в вандрівці привязуєть ся анекдот до певних місць і націй, через що набирає по части льокальної закраски.

Вся інтермедія написана чистою народньою мовою з зазначенєм навіть деяких відтїнків жидівського виговору у тих частинах діяльоґа, де говорить Жид.

Зі статї дра І. Франка можна зробити два висновки: 1) Наша старша лїтература обрабляє залюбки сучасні собі сюжети инших европейських лїтератур, отже стоїть із ними на однім рівени, а не низше, як бажало би ся декому доказати. 2) Український анекдот (і його прототип: інтермедія) належить до міґрацийних тем, є лїтературного, а не народного походженя.

Належить іще зазначити, що в інтермедії так само, як у народних піснях і думах приходить усе слово „Жид“, проскрібоване чомусь у Росії (і то виключно, бо в решті Европи у всіх мовах приходить слово „Жид“ і Жиди самі себе так тут називають), а не „Єврей“. Єврей в Европі прикладаєть ся до біблїйних Жидів, а головно їх мова називаєть ся єврейська, яка й нинї уживаєть ся ще, хоч мертва, а під виразом жидівська мова розумієть ся жарґон. Редакція лишила в інтермедії „Жида“, але всюди інде змінила його на Єврея. При тім позміняла вона ще й деякі инші вирази, яких певно не було в оріґіналї, а правописних і друкарських помилок пустила стільки, що від них аж блищить ся.

В. Гнатюк.

Ю. А. Яворскiй — Къ исторiи карпато-русскаго фольклора XVIII вѣка. I—II (Вiдбитка з XVIII т. „Сборника харьк. Истор. Филол. Общества"). Харкiв, 1908, ст. 8.

В отсїй статейцї подає автор матерiяли двоякого роду: В першім роздїлї наводить два присуди з процесу про чари, що мали місце в селї Вiрхомлї, новосандецького пов. в 1779 і 1781 р. В першім процесї обвинувачувано жінку, що вона у якогось мущини вложила головача до вугля невідомо на що; в другім обвинювано дві молодицї, що вони зачинювали собі дїти, заверчуючи щось у верху і приговорюючи: Вербо, тримай же то твердо! В обох процесах увільнено обжалованих задля браку доказів, а покарано доносчиків за брехню.

В другім роздїлї наведено деякі метеорольоґiчні віруваня, виписані з метрикальної книги за 1778—1785 р. в селї Перунцї, Грибiвського пов. Вони вказують, як пізнати близкість дощу по сонци, місяци, звіздах, дузї, хмарах і инших річах та як пізнати близкість погоди. Автор не забуває при тім указувати також відповідну лїтературу, обмежуючись на українські працї й матерiяли. Розуміється, що при більшій працї на порушені теми можна буде покористувати ся з хісном статейкою Ю. Яворського. *В. Г.*

Н. Бѣлявскiй — Матерiалы къ исторiи казеннаго хозяйства на южной степной окраинѣ Московскаго Государства: Государевы арбузные огороды и виноградники въ г. Чугуевѣ, Харкiв, 1905, ст. 54—105.

Розвідка д. Белявского, писана на підставі матерiялів московського архиву мiнїстерства юстицiї (стовпцї 438 і 990 Білгородського Стола), має деяку цікавість і для українського історика; вона докладно оповідає про спробу московського уряду завести в XVII в. державне господарство на українських землях Слобожанщини і дає деякі цікаві факти, що кидають світло на становище садової культури на землях центральної України. До справи заведення кавунних городів (баштанів) в Чугуїві московський уряд узяв ся р. 1660, і як можна здогадувати ся на підставі ріжних розкиданих вказівок, вибрав саме Чугуїв через те, що тут вже від давна дуже було розвинене викохуваннє кавунів. З таблицї, в котрій показана врожайність кавунів на чугуївських державних городах (скільки кавунів було привезено до Москви) за р. 1662—1682, видко, що сї городи були мало продукційні, і з часом справа не тільки не розвивала ся, але безумовно підупадала. Не тільки дуже зменшила ся скількість кавунів, але й їх якість погіршала, так що в отписцї чугуївського воєводи Гр. Шакловитого з р. 1683 читаємо: „въ Чугуевѣ на арбузныхъ городахъ арбузы родились дробные и худы и про государ-

ской обиходъ не годятся... ростомъ въ винное большое яблоко, а внутри въ нихъ вода“. Нарештї справа скінчила ся на тім, що в сїчнї р. 1684 вийшов указ „въ Чугуевѣ арбузные сади оставить“. Спроба московської держави завести державне господарство упала; як ми бачимо з матеріялів, зґрупованих д. Белявским, вона мусіла упасти, бо з одного боку центральний уряд своєю канцелярщиною страшенно шкодив справі, з другого боку місцеві аґенти московської власти, воєводи то що, постійно тїснили садівників — не дивлячи ся на царські укази, по котрим садівники були вільні від усяких инших державних повинностей, вони брали їх в салдати, накладали на них непомірні податки, посилали їх на роз'їзди і т. д. Коли вияснило ся, що справа з кавунами вийшла кепсько, московський уряд всїх кавунників перевів на службу при виноградниках, котрі було заведено в Чугуїві р. 1665. Цїкаво між иншим, що коли в московського уряду виникла думка завести в Чугуїві державні виноградники, він звернув ся у Київ по виноградні лози та виноградних майстрів. Се показує, що в ті часи там була розвинена виноградна культура. Р. 1664 в Білгород приїхало двох монастирських старцїв, посланих з Київа в Чугуїв „для винограднаго заводу — Миколо-Пустинського монастиря, „соборный старець“ Ананїя Руликовський і старець Иосиф Мишковський. З собою вони привезли 2.200 лоз. Коли потім в осени р. 1670 старець Ананїя Руликовський просив пустити його знову до Київа, він в своїй чолобитній представив результати своєї діяльности. З сеї чолобитної ми між иншим бачимо, що коли не вистачило лоз, привезених з Київа, Ананїя їздив до Лубень й привіз звідти ще 800 лоз. Державні виноградники в Чугуїві проіснували довше від баштанів. Принаймнї відомости про них знаходимо до 1701 року включно. Що далї з ними стало ся, невідомо, але по всякій правдоподібности їхня доля була не лїпша від долї баштанів. В роздїлї четвертім своєї розвідки д. Белявскій розглядає, як відбивало ся чугуївське двірцеве господарство на місцевих людях, які повинности та обовязки накладало воно на них опріч їх звичайної служби. З сього перегляду бачимо, що се господарство дуже обтяжувало місцеву людність, тим більше, що анї центральний уряд, анї місцеві представники центральної власти з інтересами сеї людности зовсім не числили ся. Потрібні підводи для кавунів — зараз до воєводи з Разрядного приказу царський указ летить: „подводы подъ арбузы имать съ городовъ, которые къ Чугуеву близки: съ Харькова, съ Зміева и Чугуевскаго уѣзду, съ салтовскихъ и съ печенѣжскихъ Черкасъ“; додамо, що прогони за сї підводи не платили ся. Ся повинність для місцевої української людности була найтяжшою, й через се раз-у-раз виникали „розыски“ про невиконаннє обовязків, про неслухняність і т. п.

М. Залїзняк.

Fr. Rawita-Gawroński — Spóźniona miłość. Epizod z życia Mazepy (Ateneum Polskie, № 3, T. II, червень 1908).

Сей „многозаслужений" польський „учений", що цілею своєї „наукової" роботи вибрав препарованнє української історії для вжитку польських патріотів всяких відтїнків, обдарував польську суспільність ще одною „працею", заголовок котрої ми виписали в горі. Спізнене коханнє Мазепи до своєї хрещениці багато разів було описане й подане під всякими сосами. І Равіта-Ґавроньский, очевидно, нічого нового й цікавого не дав, тим більше, що й знайомість його з працями про Мазепу, видко невелика. Цитуючи, напр., в „матеріялах" до своєї статї „Історію Малой Россіи" Бантиша-Каменського, він анї словечком не згадує про моноґрафію Костомарова і про працю Уманця „Гетманъ Мазепа", шестий розділ котрої п. з. „Поздная любовь" також присвячено сїй події. А як велика в нього взагалї знайомість з дотичною добою, видко хоча б з того, що на ст. 332 Ateneum-а він, „ничтоже сумняше ся", пише про Мазепу: „Pozyskał sobie, mówiąc po staropolsku, „kochanka" Piotrowego Wasyla Golicyna". Зараз видно, що Поляки давньої марки дуже, мабуть, мало ріжнили ся від „nowoczesnych" Поляків, бо, як відомо, Ґоліцин був „коханком" не Петра, котрий видав указ про його засланнє, а царівни Софії. Саму історію кохання між Мазепою та Мотрею Кочубеївною виложив Равіта-Ґавроньский на підставі листів Мазепи зовсім нецікаво й свою честь підтримав тільки лайливими епітетами на адресу козаків, цілої української суспільности та самого гетьмана; але наводити зразки її, на нашу думку, нецікаво й не варто. *М. Залїзняк.*

В. Машуковъ — Матеріалы къ изученію церковной старини Украины. (Труды харьков. коммисіи по устр. XIII арх. съѣзда, Сборникъ харьк. ист. фил. общ. XVI).

Машуков, по словам проф. Редїна — любитель, котрий обїздив багато церков і манастирів в слобідській і степовій Україні і дав багато фотоґрафій до XII-го харківського зїзду. На XIII-ім з'їзді він не міг бути, бо був у Манчжурії, але з Манчжурії прислав свої писані й фотоґрафічні матеріали.

В матеріалах ним зібраних є багато цікавого як для архітекта й історика штуки, так і для археольоґа-історика і палеоґрафа. Він дав вказівки, де знаходять ся цікаві рукописні матеріали, старі друки і образи, ювелірні речі і старі церкви і ин. Він між иншим дає зміст кількох вкладних записів і заклять на книжках церковних. Правда, менї здаєть ся, що то тільки зміст, або у всякім разї попсовані копії тих записів, бо на скільки менї відомо з практики, то сї записи не так списані як звичайно буває. Напр. у нього стоїть абсолютно скрізь: „году"

між иншим як звичайно повинно бути року (божого), котре вживали не тільки в правобережній Україні, але і в Харківщині і Катеринославщині: се видно з дальшої праці проф. Редіна; так і мені попадалось. Тому звертаючи увагу на цінність матеріалу, мушу застерегти читача від цитат. Тут же видруковано багато фотоґрафій з цікавих річей: окладок евангелій, чаш, гробниць, церков і вишиваних листв від полотняних підризників, образів і инше. З того видно, що по тих церквах зберігаєть ся багато цікавих річей, і видно теж, що там дуже і дуже мало зроблено що до церковної археольоґії. Треба звернути увагу на те, що по катеринославських степових церквах повинно заховати ся багато цінних рукописів. Так в церкві Самарського манастиря є рукопись з датою 1592 року (҂азфчв); подано і фотоґрафію її, але дуже малу, так що трудно розібрати дрібні букви; здаєть ся, се молитовник або требник. Потім другий рукопис Антонія Радивиловського починаєть ся: „любвѣ твоей всѣхъ благихъ вычливый Богомолецъ Антоній Радивиловскій игуменъ монастыря пустинно Николского Кіевского“. Ще є там же нотний ірмологіон з українською редакцією доґматиків: „въ чермнѣмъ мори браку неискусимыя невѣсти образъ написася древле“: „кто тебе не блажитъ пресвятая дѣвице“. Описані тут такі церкви: катедральний преображенський собор у Катеринославі; ризниця катеринославського архієрейського дому; троїцький собор в місті Новомосковському (Самарі), Катерин. ґуб.; бувший самарсько-пустинно-николаївський монастир (нині самарський загородно-архієрейський дім) коло Новомосквы; Успенська церква у Воронківці на передмістю Новомосковська. Між річами, що звертають на себе увагу, згадаємо дзвін в церкві катерин. архієр. дому з таким написом: „1754 года мѣсяца октоврія 20 дня здѣланъ сей звонъ до обители нехворощанской до храму оуспенія богоматери особливимъ коштомъ бувшаго славнаго войска запорозкаго атамана кошового павла іванова а в монашествѣ тоеяжъ обители петра а весу в немъ пудовъ 20 и фунтовъ 10 за всякій пудъ по десяти рублей а всего кошту 200“. Тут видно, що переписано надпись неуважно — єсть тут чи то редакторські чи авторські помилки. *В. Щербаківський.*

Е. Рѣдинъ — Матеріалы къ изученію церковныхъ древностей Украйны. Церкви города Харкова. (Труды харьков. комиссіи по устройству XIII арх. съѣзда).

Сю статю написав пок. проф. харківського ун. Редін. Вона дуже цікава, має силу матеріалу, хоч все таки далеко неповна, особливо в тих місцях, де автор мусів основувати ся на описах церков священиками, котрі, як звичайно, рахують цікавим те, що для науки мало цікавим і навпаки.

Треба було б ще багато потрудити ся над церквами харківськими і до фотоґрафій додати пляни.

Описані там церкви: катедральний собор успення пресв. Богородиці; покровський монастир; троїцька церква; николаївська церква; благовіщенська церква; рождественська церква; вознесенська церква; церква архангела Гавриїла; воскресенська церква; дмитрівська церква; мироносицька церква; церква каплунівської Божої Матери. В сїй статї багато фотоґрафій з церков і всяких річей, між иншим фотоґрафія з картини: „Вигляд города Харкова в кінцї XVIII віку“. Глянувши на неї, зразу ж можна побачити типові українські церкви. На жаль багато з них уже перебудовано і тільки одна церква Покровського манастиря заховала свій прекрасний початковий вигляд. Сю церкву було освячено 1689 р. Вона висока на 23 сяжні (50 метр.), типового українського стилю. Не дивлячись на велику масивність мурованих стїн, незвичайно легка на вигляд. Піддашки, пілястри і всякі инші оздоби захвались незачеплені від XVII віку так, що ся церква могла би служити прекрасним зразком для церкви мурованого українського стилю. Вона трьохбанна і має пять поверхів. Конструкція в ній — копія з звичайної трьохбанної деревянної церкви.

Редін пригадує тут те, що по конструкції до нього найблизше підходить пятибанний собор в м. Ізюмі, майже однолїтний з ним. Инші церкви харківські уже перебудовані пізнїйше. Між книгами в церквах харківських трапляють ся теж і львівські. Євангеліє київ. 1707 р. в Покровськім ман. (сього євангелія нема у збірцї Церк. муз. у Львові) з дуже красними ґравюрами, приложена фотоґрафія з заголовного листка. В Покровськім манастирі поховано багато колишнїх українських діячів. Напр. 1706 р. Федір Захарський, полковник харківський; року 1721 Мар. Фед. Квітчина. По церквах в Харкові заховало ся багато образів дуже цїкавих, котрі показують впливи то академічного петербурського письма, то італїйських майстрів на місцеве малярство. Між иншим цїкавий указ синода 1722 р. в церкві св. Михайла, щоб не було різблених, литих образів на церковних главах, а щоб були святі хрести без „полумѣсячій“. *В. Щербаківський.*

Матеріалы и изслѣдованія по исторіи Евреевъ въ Польшѣ и Юго-Западной Россіи. Выпускъ I-ый. И. Галантъ — Къ исторіи Уманской рѣзни 1768 года. Съ предисловіемъ профессора И. В. Лучицкаго. К., 1908, ст. 39.

От такий шумний та великий титул невеликої брошурки зі знаним вже матеріалом та з неновою вступною статею, читаною в „Истор. филолог. О—вѣ при Нѣжинскомъ Институтѣ князя Безбородко“.

Ся стаття разом в документами надрукована була вже в Кіев. Старині за р. 1905. Але що вступна стаття являєть в новім виданю „въ небольшой переработкѣ“ (стор. 7, нот. 1) та ще зъ „предисловіемъ“ проф. И. Лучицкого та „издателя“ (непаґ. стор. 5 і 7), варта би сказати про неї декілька слів, тим більше, що в нашім орґані не було ще справоздання на її перше видане в К. Ст. Автор зачинає свою статю патетичним вступом від діяспори та кроками велита ступає на західну Европу в епоху хрестоносних походів, звідси одним кроком переступає на Русь за Руриковичів, ще один крок й ми опинили ся на національнім повстаню Хмельницького та на Коліївщині.

Полишивши на боці і діяспору і хрестоносні походи та противставлене автором неприхильного Жидам історичного Заходу до прихильної Польщі та Московської Руси, скажу лише, що льояльність Польщі можна обмежити тільки що до польського правительства. У самого населеня, особливо його низших верств не тїшили ся жиди такою льояльністю, з рухів антижидівських згадаю лише антижидівську ворохобню в самій Варшаві і то при кінцї панованя Ст. Авг. Понятовского, яку воєводинськїй сторожі удало ся лише з трудом здусити[1]). Поминаю теж ту неконсеквенцію, з якою автор говорить про „Русь“, що раз становить у нього „относительно счастливое исключеніе“, а про яку в шість рядків низше каже, що все таки Жиди на „Руси“ не „наслаждались всегда полнымъ благоденствіемъ“ та що „жизнь ихъ“ нераз була „нарушена вторженіемъ буйной черни“ (ст. 8) Зіставлю рівнож на боці й „еще спорный вопросъ“ що до положеня Жидів в київській Руси (ст. 8, нот. 1), яку називає Костомарів в своїй статї клясичною окраїною „жидотрепанія“ та прийдїмо до Коліївщини, а властиво до уманської різнї, котрій ся стаття автора головно присвячена.

Заки зачнемо обговорювати деякі важнїйші прогрішности статї д. автора, мусимо зазначити, що автор „перерабляючи“ свою статю до нового виданя, мало узгляднив нову лїтературу, що появила ся по виходї, або рівночасно з виходом авторської статї уперве. Не знає автор зовсїм матеріялів та деяких цїнних причинків до лїтератури сього момента, друкованих в „Записках Н. Тов. ім. Шевч.“, де присвячуєть ся їм осібний відділ. Не знає теж автор Равіти-Ґавроньского „Historyi ruchów hajd.“, книжки, що справдї зіставляє ще багато до бажаня, та все таки є першою пробою історії гайдамаччини.

Надто стоїть автор в своїй статї на тій точцї, немов би історія місто виявленя причин, еволюції і наслїдків даного факту, мала якусь задачу міжнародного прокуратора, а сам автор находить лише всюди виновників;

---

[1]) Korzon T., Wewn. dzieje Polski, т. I, ст. 232 і ин.

так на ст. 12 каже: „самые ничтожнѣйшіе и косвенные ея виновники должны быть привязаны къ столбу исторіи“, або на иншому місці „губернаторъ Младановичъ несомнѣнно виновникъ гибели стольких невинныхъ жертвъ“ (ст. 12). Що до поодиноких частий то належить звернути увагу особливо на хибну гадку д. Ґаланта що до матеріального положеня („матеріального тяжелого гнета“) українських селян, немов то „юридическое и экономическое положеніе крестьянъ было одной изъ важнѣйшыхъ причинъ гайдамацкаго броженія“ (ст. 10). Що ся гадка хибна, се досить удатно виказує Historya ruchów hajd. Равіти-Ґавроньского (т. I, ст. 176 і слід.) та рецензія дра I. Франка на „Гайдамачину“ д. М. Лозинського [1]). Становище селян на правобережній Україні було багато гарнійше, як укр. селян в західних укр. землях, ба навіть польських селян в Мало- і Велико-Польщі.

На ст. 11 каже автор, що „изъ всѣхъ документовъ заключающихъ въ себѣ описаніе ум. рѣзни“ „только одинъ написанъ очевидцемъ печальной катастрофы подъ непосредственнымъ впечатлѣніемъ всего видѣннаго и пережитаго“ (ст. 11) і тут подає д. Ґалант „Описаніе бѣдст. пост. Умань и Украину“ (Кіев. Ст. 1882), себто коротке оповіданє якогось невідомого автора, не докінчене, чи урване в середині, що не дає богато ні фактів ні подробиць. На се скажемо, що крім того маємо ще кілька инших мемуарів, написаних очевидцями „подъ непосредственнымъ впечатлѣніемъ всего видѣннаго и пережитого“ а саме: віршований мемуар Д. М., ученика васил. уманської колеґії, виданий в „Записках“ т. 62, дром Ів. Франком, почасти мемуар Рильського [2]); дуже скоро написаний мемуар О. Корчинського, також очевидця деяких подій, вкінци мемуарик переповіджений самим автором п. з. „Лекеромъ Гагверотъ Бевраиль“ виданий Гурляндом в Одесі.

Д. Ґалант твердить катеґорично, що „Евреи совершенно невинно пострадали во время гайдамачины“ (ст. 13), а тимчасом співчасні і пізнійші автори сильно обвиновачують Жидів в сій катастрофі. І так сучасник, луківський каштелян Єзерский, на соймі 1789 р. в дискусії над „examinowaniem sprawy o bunty oskarzonych“ приписує Жидам викликанє козацьких війн і Коліївщини. Той сам Єзерский каже, що люструючи ex officio Україну, де села дуже рідко коли бачуть своїх властителїв, зауважив він, що там „dyspozytor jest absolutnym i nielitościwym panem a żyd tyranem“ [3]). Крім того подає Корзон ще инші голоси співчасних, що кажуть про шахрайства й инші надужитя жидів на селянах (ibid. т. I, ст. 358 і ин.). По словам деяких мемуаристів уман-

[1]) Записки т. 71, бібліоґ. ст. 208.
[2]) Кіев. Ст. 1887, кн. 17, ст. 50—64.
[3]) Korzon, Dzieje wewn. Polski, т. I, ст. 359—60.

ські Жиди своїми фальшивими доносами до Потоцкого[1]), спричинили непорозуміня між Ґонтою й уманськими офіціялїстами та ріжного рода підозріваня їх, що були безпосередною причиною сеї драми.

Наводжу лише голоси сих двох сучасних, неінтересованих Поляків, добре обзнайомлених з справами жидівства на Україні, спеціяльно ж в Умані, з котрих один офіціяльно — як чулисьмо — об'їздив села українські, і був т. ск. урядовим речником на соймі, другий Мощеньский був обзнайомлений знов добре з сею справою, особливо в добрах Ф. С. Потоцкого, будучи його адвокатом[2]).

Народна ж пісня, що служить свого рода мірилом настрою серед населеня, каже нищити жидів, не виявляючи близших причин сього народного гнїву, „від Боруха до Нухима".

Вкінци саме страшне знущанє над Жидами підчас Коліївщини, а підчас різнї уманської in specie, де не даровано нікому з виїмком хороших жидівських дївчат та декількох вихрестів, вказує на якесь очевидно — не без причини сильне обуренє укр. люду на Жидів. Що воно не походило анї з якоїсь расової ненависти, або релїґійного фанатизму, чи суспільної ріжниці, як хоче д. Ґалант (ст. 14), найлїпшим доказом єсть те, що підчас уманської різнї власність московських, вірменських купцїв не була нарушена, а доми і склепи навіть Турків і Татар, сих традиційних народнїх ворогів, були не тикані, так що купець Турок міг зовсїм свобідно гостити молодого Младановича фіґами і т. ип. винесеними ним зі склепу в той сам день або на другий день по різнї.

Дальше автор повтаряє знов такі речи, що належать вже давно до казок, як прим. про 6.000 Жидів перебитих у таборі під Грековим лїсом (ст. 16, нот. 4), що убитих Жидів лише в самій божници було до 3.000, що різня трівала 8 днїв (ст. 21 н. 2) і т. ин. Нестійність того всього виказав докладно др. Ів. Франко в своїх замітках, доданих до поеми про уманську різню[3]).

Подібно говорить автор (ст. 19, нот. 2), що керниця, в яку вкидано убитих, була глибока на 200 сяжнів і покликуєть в тім неслушно на Тучапського, тимчасом сам Тучапський, сей найбільше тенденційний і фантастичний описувач уманської події, числить глибокість сеї керницї лише на „kilkadziesiąt sążni"[4]). Автор не звернув за те уваги або не підчеркнув належито дечого цїкавійшого в мемуарику ним перекладенім. В нїм оповідаєть ся про такий нпр. факт, що в часї коліївщини

---

[1]) Pamiętnik A. Moszczeńskiego ст. 137, 139—140.
[2]) Л. Похилевич, Сказанія о нас. мѣст. кіев. губ., ст. 370.
[3]) др. Ів. Франко, Польська поема про ум. різню, ст. 32 і и. (відбитка).
[4]) Bunt hajdam., wyd. E. Raczyński, ст. 139.

їхали десь Жиди стома возами (sic! ст. 23) та побачивши нагло „буянів“ (коліїв) кинули ся до ріки (якої?) і всї до одного потонули. На сї нїсенїтницї автор не звернув бачнїйшої уваги. Не підчеркнув теж сього, в лїтературі невнаного факту, про відносини Младановича до коліїв, про жертвоване йому Ґонтою (ст. 18) начальства над коліями (подібно як перед тим Залізняком Квасневскому), аби надати якусь поважнїйшу фірму сьому рухови. Младанович, прихиляючи ся мабуть до сеї пропозиції, загвожджує власноручно арматку, з якої стріляно до коліїв та розігнавши особисто шаблею всїх тих, що були противні впущеню коліїв до міста, сам відкриває їм ворота кріпости. По дотепер віцомим мемуарам Младанович по короткій суперечцї з другими офіціялїстами удаєть ся до каплицї, вдаючи все на волю божу. Поминувши инші такі подібні, не згідні з правдою речи, в мемуарі, згадаю, що автор ставляє в текстї мемуара досить часто знаки питаня в місцях декуди зовсїм зрозумілих. Так напр. на ст. 16 через заім. „они“ розуміють ся колії; ст. 24 „они (Жиди) отправлялись къ старшему“, треба розуміти балтського каймакана, Якуб-аґу, підданного кримського хана; ст. 25 „безъ вѣдома Турка“ роз. турецького султана. „Татары (ibid.) тоже скоро явять ся вамъ (Жидам) на помощь“; під Татарами роз. поганська орда, яка справдї незабаром прибула в більшім числї та посилала звідувати ся до Сїчи, хто се властиво ті „запорожцї“, що напали на Балту [1]).

Кілька слів випадало би ще сказати про два инші „матеріяли“, додані д. Ґалантом до згаданого мемуарика.

Коли перший мемуарик, перекладений д. Ґалантом, приносить справдї дуже цікаві факти, то вже два другі „матеріяли“ дають дуже не богато, або зовсїм нїчого. Ще коли лист „равві-Арьѣ-Лейби“, писаний з місточка Староконстантинова до кенїґсберського духовного рабіна, приносить кілька цікавих подробиць (напр. про пруських жовнїрів, про початок коліївського руху в Жаботинї, про клятьбу Жидів не мешкати більше на Україні після уманської різнї), то вже молитва уложена в память ум. різнї та відчитувана в її річницю в уманській божницї була радше родом треноса, може навіть взором sit venia dicendo жарґонового красного письменства, ніж якимсь небудь історичним матеріялом. Завважу ще дещо що до величини сеї молитви. Вона, по словам автора (ст. 31), зложена з чотировіршових строф, причім початковий, перший вірш кождої строфи починаєть ся буквами гебрайської азбуки. А що автор, йдучи за ориґіналом, стисло відзначує і в перекладі кожду строфу осібно, то їх легко полічити і переконати ся, що їх є лише 20,

[1]) Мордовцевъ, Гайдамачина, ст. 298.

коли тимчасом в гебрайській азбуці є, вдасть ся 22 букви, рахуючи вже і букви „сін“ та „шін“ за одну букву [1]). Отже бракує дві строфи, в яких може щось якраз було цікавійшого.

Рекапітулюючи сказане, виходить, що коли матеріяли і статя, читана колись то в „Ист. об—ствѣ при нѣж. Институтѣ кн. Безбородко“, мала в своїм часї свою вартість, приносячи дещо нового, то зовсїм не здобуває ніякого нового значіня в сїм новім передрукованю в осібнім якімсь „летючім“ виданю, навіть в „переробленій“ формі; таке ж передруковане мусить уважати ся за немаюче цїли, хиба що має ся на прикметї якусь иншу цїль, зовсїм чужу науцї.

Коли ж автор справдї хоче заняти ся поважно збиранєм матеріялів та оброблюванєм історії Жидів, а його труд має вийти так на користь жидівства, як теж тої другої прибраної вітчини, то най вільно нам буде дати д. авторови маленьку пораду: піти в гідні слїди його співплеменників дд. М. Балабана, М. Шора й ин., які своїми поважними трудами причиняють ся так до висвітленя жидівської історії в Польщі, як не менш дають цїнний вклад до історіоґрафії сеї останної.

Матеріяли і працї над історією жидівства на Українї, з виїмком матеріялу, зібраного до сього питаня в осібній части Арх. Юго-Зап. Россії і ще може декількох менших збірок, нечисленні, тож „многая жатва“. Певні вказівки до сього могла б дати бібліоґрафія до історії жидівства взагалї — д. Маєра Балабана (Kwartalnik historyczny, 1908), хоч у нїй до відносин українських жидів не богато (до сих пор. Історія України-Руси проф. М. Грушевського т. V, пр. 8). Передовсїм моглиби ми сподївати ся від д. автора вірних перекладів інтереснїйших матеріялів до історії України, писаних на гебрайській мові або на жарґонї. От хочби деякі цїкавійші речи з українсько-жидівської історії на підставі т. зв. „Responsa rabbinorum“, себто відповідий, даваних рабінами своїм вірним на їх запити, поради в ріжних справах.

Коли ж автор хоче справдї дальше працювати над історією Коліївщини і то не для роздрапуваня обопільної наболїлої рани, але зовсїм поважно, по науковому, — то зволить нам подати напр. переклад сих цїнних документів до історії Коліївщини, уміщених у названім ним еврейськім творі „Пардес“, або схоче перекласти кілька инших мемуариків, поданих Моріцом Штайншнайдером в його „Die Geschichtsliteratur der Juden, I. Abteilung, Bibliographie der hebr. Schriften. № 260, Frankfurt 1905. Зрештою не ставимо йому ніяких границь та з повною надією чекаємо його позитивної, реальної роботи!

---

[1]) Dr. C. H. Vosen: Kurze Anleitung zum Erlernen der hebräischen Sprache, ст. 3.

Тепер ще кілька слів до других дд. передмовців. Поминувши передмову проф. И. В. Лучицького, якої цїли не можемо нїяк зрозуміти та не знаємо, чи більше маємо її дивувати ся, чи над нею жалїти, скажемо, що гадка д. видавця, передруковувати статї з „Київської Стар.“, сильно нас заінтриґувала. Брошурове видане в 8⁰ форматї, по середній цїнї (20 коп.) має на оцї хиба ширші круги любителїв жидівської історії. Одначе правдиві любителї своєї історії та тим більш спеціялїсти по сім питаню знайдуть його і в першім виданю. На дальші-ж передруки старих статей і ненових матеріялів недотепним способом, як сього доказом І-ий випуск видавництва — вірте д. видавець — шкода часу і друкарського чорнила, та позвольте, хай сей І-ий випуск остане ся — кажучи словами проф. И. Н. Лучицького із його передмови — „уникумъ въ этомъ родѣ“.

Ів. Шпитковський.

А. Петровъ — Первый печатный памятникъ угрорусскаго нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы (Матеріалы для исторіи Угорской Руси, V, Спб., 1908, ст. 139).

Пишучи критичний огляд дотеперішнїх студий А. Петрова, обмежив я заслуги сього дослїдника Угорської Руси до критичної аналїзи грамоти Ф. Коріятовича і збірки матеріялів до історії церковних відносин у XVIII в. (Записки, т. LXXXI, ст. 179). Тепер, по виходї нової збірки автора, мушу поле заслуг його поширити. Роблю се радо, бо ся збірка належить взагалї до красших праць над нашим Закарпатєм. Складаєть ся вона з двох частин: розвідки і матеріялу. В першій подає автор наперед короткий огляд друкованих книжок, з окремим екскурсом про друкарню у Грушеві (Марам. стол.), про яку дотеперішнї відомости не підперті анї одним примірником тамошнїх видань; дальше переходить автор до урбарів та урбаріяльної реґуляції Марії Терези; вкінци дає докладний опис руського друкованого урбара 1772 р., замітки про його язик зі словарцем та екскурс про букву Ї в давних руських памятках. Поза тим маємо вірну копію самого руського урбара з сучасного друку, уложеного майже чистою народною мовою для Мармароша, при тім авторові поясненя і замітки, а за тим текст словацького урбара, та ще кілька додатків: текст присяги селян, питаня ставлені селянам при реґуляції і відповіди на них з двох руських сіл Ужської столицї, заяви мармарошських селян, що не мають скарг на панів і т. ин. Все те зроблено з видавничого боку старанно і добре; найслабший бік працї — то фільольоґія автора. Він сам, очевидно, не фільольоґ, українську мову знає мало, а її діялекти ще менше, тому попадають нераз похибки або наївні розвязки загально знаних питань. Добре було б, як би хто

з наших язикословів займив ся близше сею цікавою памяткою і докладно провірив язикові поясненя автора. З мого боку, ось так на виривки, вкажу: прикметник сер. р. ра *оє* в памятці — се не церковно-славянський вплив, як хоче автор (ст. 27), а жива народня форма; так само слово „справедливость“ не книжне, а живе (ст. 27); непослідовність у писаню *ы* й *и* по гортанних (ст. 28) — се не тільки привична ортоґрафія, але й дійсні ріжниці у східнїх говорах; так само по *ж* і *ч* (ст. 31); термін автора „говоръ Марамарошскихъ лышаковъ“ (ст. 34) зовсім хибний; друкарську похибку „покрадли“ треба поправити на „покрадки“, а не на „покрадми“ (ст. 68); похибку VIII, 5 треба поправити: „и до желѣзъ *дає* ouковати“ (ст. 67); похибку „немозперти“ (VIII, 3) треба поправити: „не може зперти“, а не „не може запретити“, як се робить видавець (ст. 63) і т. ин. З літератури до язикових пояснень не знає автор розвідки Верхратського про марамарошський діялект, анї новійших його знадобів до східнїх говорів.

Правно-соціяльний бік урбара автор полишає зовсім на боцї.

С. Томашівський.

Н. Е. Макаренко — „Пречиста“ в Москалївці (Живая Старяна, 1907, кн. I, ст. 21—26).

Під назвою „Пречистої“ відбуваєть ся в селї Москалївцї, Полт. ґуб., дня 15 серпня ст. ст. на Успенiє Богородицї свято молодїжи. Вечером перед святом коло 10-ої години збирають ся хлопцї, дістають жердку, довгу на 12 метрів, приносять старе колесо і закладають його на конець жердки, а на колодку колеса привязують гарбуз. Дївчата наносять тимчасом зїля (гвоздиків, чорнобривців, майорців та щирицї), вють його і прикрашують ним густо гарбуз, колесо й жердку, лишаючи її неприбраною лиш на висоту чоловіка. По тім хлопцї підносять жердку, закопують її в землю і розходять ся домів, а за ними й дївчата. Другого дня сходять ся рано знов коло жердки і співають пісні, але не спеціяльні ad hoc, лиш які будь. Під вечір перевертають жердку, зривають цвіти і гарбуз, розкидають і розходять ся. Вся отся забава зветь ся „Пречиста“. В сусїдних селах вона не знана, а і в самій Москалївцї забуваєть ся, та як автор стверджує, не відбувала ся остатні два роки. З того можна догадувати ся, що вона елемент наносний, який прийшов звідкись з далека і був прищеплений в селї може навіть інтелїґентами, але не вкорінив ся сильно. Забава ся нагадує маєві забави молодїжи в західній Европі, але без їх обрядовости, тому й трудно признати їй якесь більше значінє. *В. Г.*

Наукові розвідки й статї в справозданнях українських середнїх шкіл у Галичинї за 1903/4—1907/8 рр.: Школи львівські й перемиські [1]).

Ів. Боберський — Забави і рухові гри. Ч. I—III (Звіт дирекції ц. к. академічної ґімназії у Львові, за рр. 1903/4—1905/6).

Іл. Кокорудз — Старинна штука у ватиканськім музею (ibid., за р. 1906/7).

Мих. Тершаковець — Галицьке літературне відродженне (ibid., за р. 1907/8).

Vl. Dykyj — De sententiis et proverbiis Horatianis (Звіт дирекції ц. к. II. ґімназії в Перемишлї, за рр. 1903/4—1904/5).

Й. Роздольський — Плятон, Евтифрон (ibid., за р. 1905/6).

Н. Садовський — Короткий начерк теорії аналїтичних функцій (ibid. за р. 1906/7).

Ор. Авдикович — Критичний розбір що важнїйших оповідань Ол. Кониського (ibid., за р. 1907/8).

Ор. Авдикович — Огляд літературної дїяльности Олександра Кониського (Звіт дирекції лїцея Руського Інститута для дївчат в Перемишлї, за р. 1907/8).[2])

„Забави і рухові гри“ проф. Ів. Боберського — се старанно дібрана збірка гарнїйших необрядових забав, уложених чи то самим автором, чи на підставі нїмецьких й анґлїйських підручників, чи вкінцї перенятих просто від народу. Що тикаєть ся забав сеї останньої катеґорії, то автор покористував ся етноґрафічними записами Чубинського, Ісаєвича, Терещенка і Кольберґа. Для доповнення — звернемо увагу ш. автора на недавно виданий дром Т. Джорджевичом гарний збірник сербських народнїх ігор, з яких багато можна би завести також у нас [3]). Взагалї підручник проф. Боберського завдяки його солїдному укладови й повнотї являєть ся твором, якого не мала дотепер українська й якого не має ще й нинї пр. польська лїтература[4].) Шкода тільки, що опублїкований в малозвіснім офіціяльнім видавництві, яке до того вже нинї, по 2 роках, є біблїоґрафічною рідкістю (тільки одна частина вийшла окремо).

„Старинна штука у ватиканськім музею“ проф. Іл. Кокорудза —

---

1) Див. „Записки Наук. Тов. ім. Ш.“ т. LXII.

2) Огляд наукових розвідок і статей у справозданнях инших шкіл буде подано в дальшій книжцї.

3) Др. Т. Ђорђевич, Српске народне игре (Српски Етнографски Зборник, т. IX, вид. серб. Академії Наук у Білгородї, 1907).

4) Пор. Muzeum, 1907, кн. II.

се ряд фраґментаричних характеристик найважнїйших ватиканських різьб по типам і спорідненим ґрупам (різьби: Зевеса, Посейдона, Геракля, Гери, Сатира, Мелєаґера, ґрупа амазонок, Апольльона, Афродити, ґрупа Ляокоона й ин.). Побіч занадто вже великої скупости поданого матеріялу, щоб на його підставі можна було виробити собі який-такий загальний погляд на цінну збірку памяток античної скульптури, що знаходить ся у ватиканських музеях (крім неузглядненя цілого ряду інтересних різьблених статуй лятеранського музея[1]), з яких деякі (пр. статуя Софокля) фіґурують навіть як клясичні взірцї у підручниках про різбарську штуку, автор поминув чомусь цілком знамениті античні горорізьби лятеранського й етруського музеїв[2])—найбільшою хибою згаданої розвідки вважаємо брак фотоґрафічних знимок обговорюваних різьб. Зовсїм зрозуміла річ, що довгі й детальні нераз авторові описи й характеристики (пр. ґрупи Ляокоона) тратять через те що найменше через половину свою вартість, не викликаючи в читача того вражіння, якого він безперечно дізнав би при безпосереднім обсервованню даного памятника на фотоґрафічній знимцї.

Історично- лїтературна розвідка д. Мих. Тершаківця п. з. Галицьке (?) лїтературне відродженнє вийшла, значно поширена й доповнена, окремою книжкою[3]); тому що автор не обмежає ся на звісний тільки матеріял, а подає у своїй працї цїлий ряд нових причинків, наші замітки про неї подамо незабаром на иншім місцї.

Праця проф. В. Дикого п. в. De sententiis et proverbiis Horatianis належить до тої катеґорії розвідок, яких потреби оголошувати друком не вміли-б пояснити, здаєть ся, навіть самі їх автори... У величезну загально-сьвітову наукову лїтературу про старо-римське письменство не вносить вона (як студентсько-кандидатська робота) зовсїм нїчого нового; для ширшого загалу (спеціяльно ґімназіяльних учеників) вона неінтересна своїм спеціяльним змістом, мало приступна своєю зовнїшною формою (латинська мова).

Праця проф. Й. Роздольського п. з. Плятон, Евтифрон складаєть ся з двох частин: вступної розвідки про хід думок у діяльоґу „Евти-

---

[1]) R. Garducci, Monumenti del Museo Lateranense descritti ed illustrati... Roma, 1861, табл. IV, XXIII, XXVII й дальше (всїх таблиць 51).

[2]) Пор. також Musei Etrusci, quod Gregorius XVI Pont. Max. in aedibus Vaticanis constituit, monimenta linearos picturae exemplis expressa et in utilitatem studiosorum et bonarum artium publici iuris facta. Roma, 1842, vol. I—II (238 табл.)

[3]) Мих. Тершаковець, Галицько-руське лїтературне відродженнє. У Львові, 1908. Ст. 164+2, 8°.

фрон" і про саму його ціль й українського перекладу самого діяльоґу. При кінці подані критичні замітки й пояснення, а також література, якою користував ся перекладчик. Сам переклад виготовлений гарною мовою і вповні репродукує найдрібнійші навіть нюанси тону згаданого діяльоґа.

Математична компіляція проф. Н. Садовського п. з. Короткий начерк теорії аналітичних функцій повинна бути обговорена в виданнях матем.-природоп.-лікарської секції.

Вкінці більша науково-популярна розвідка проф. Ор. Авдиковича про літературну діяльність пок. Ол. Кониського, розбита між два ріжні „Звіти" (перемиської української ґімназії й перемиського українського жіночого лїцея) п. з. Критичний розбір що важнійших оповідань Ол. Кониського[1]). У першій частині піддав автор аналїзї декілька ґруп більших і менших белетристичних творів Кониського, виловлюючи з поміж них і маркуючи найбільш характеристичні типи, сюжети, ідеї; у другій половині пробує на підставі переведеної аналїзи сконструувати загальну характеристику цілої літературно-громадської діяльности згаданого автора, його відносин до певних ґруп українського суспільства, його розуміння й поглядів на актуальні житеві питання. *Ів. Кревецький.*

Видання й статї обговорені в сім томі:

Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen, 1908.

А. Соболевскій — Древняя церковно-славянская литература и ея значеніе, 1908.

Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, III, 1906.

В. Щурат — Сьвято-онуфрейський монастир у Львові, 1908.

Полное собраніе русскихъ лѣтописей, XVII, 1907.

M. Teršakoveć — Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. „Dumen" zum südslavischen Epos, 1907.

М. Халанскій — Малорусская дума про Байду, 1908.

Ів. Франко — Інтермедія еврея з Русином, 1908.

Ю. Яворскій — Къ исторіи карпато-русскаго фольклора XVIII в. I—II, 1908.

Н. Бѣлявскій — Матеріалы къ исторіи казеннаго хозяйства на южной степной окраинѣ Московскаго Государства: Государевы арбузные огороды и виноградники въ г. Чугуевѣ, 1905.

---

[1]) Обі частини згаданої розвідки вийшли також окремою відбиткою п. з. Огляд літературної діяльности Ол. Кониського (Перемишль, 1908, ст. 24+23).

Fr. Rawita-Gawroński — Spóźniona miłość. Epizod z życia Mazepy, 1908.

В. Машуковъ — Матерiалы къ изученiю церковной старины Украины, 1905.

Е. Рѣдинъ — Матерiалы къ изученiю церковныхъ древностей Украйны, 1905.

Матерiалы и изслѣдованiя по исторiи Евреевъ въ Польщѣ и Юго-Западной Россiи, 1908.

А. Петровъ — Первый печатный памятникъ угро-русскаго нарѣчiя, 1908.

Н. Макаренко — „Пречиста" в Москалївцї, 1907.

Ів. Боберський — Забави і рухові гри, I—III.

Іл. Кокорудз — Старинна штука у ватиканськім музею.

М. Тершаковець — Галицьке лїтературне відродженнє.

Vl. Dykyj — De sententiis et proverbiis Horatianis.

Й. Роздольський — Плятон, Евтифрон.

Н. Садовський — Короткий начерк теорії аналїтичних функцій.

О. Авдикович — Критичний розбір що важнїйших оповідань Ол. Кониського.

— Огляд лїтературної діяльности Олександра Кониського.

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supinśki-Gasse, 17.

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenscha ten, redigiert von Prof. Michael Hruševškyj, bis jetzt erschienen Bde I—LXXXVI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Litteraturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

A Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševškyj (I. Theil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XIII Jahr., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und sozialle Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4·50, VIII u. IX B. 4·50. Bd. X—XI 4·50 Kr., Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Musäums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialen zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomik Galiziens im XVIII—XIX Jhdt. — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840 — 5 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Koniskyj, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Litteratur, von Michael Dragomanov (erster Theil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratškyj, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Litteratur von Michael Dragomanov (Zweiter Theil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowaćkyj, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämmtliche Werke von J. v. Fed'kovyč, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke 1A Theil, Preis 3 Kr., 2 Theil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

C Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medicinische Sektion publizierte bis jetzt 11 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abtheilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratškyj und Vlad. Levickyj, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevyč. Preis jeder Abtheilung 2 Kr. Bände IX—XI à 5 Kr.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen de königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); VIII B. Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1531—1630. Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.

Ip

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Litteratur. Bd. I Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV, Eschatologische Apokryphen, IV. B. V, Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdtd. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevśkyj, Die travestierte Aeneïs, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.
4. Akten-Sammlung zur Geschichte der social-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Das Ethnographische Sammelwerk (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetz. erschienen 22 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X u. XII—XIII à 3 Kronen, Bd. V—VI, XVII—XIX u. XXIII—XXIV à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI—XXII à 6 Kr. 2. Materialen zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Corporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Theil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Theil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Theil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr.

Chronik der Gesellschaft, enthält die Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft, Sectionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—34 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft in Lemberg, Ringplatz, 10, vorrätig.